Dr. A. RÆDER
HISTORISK LÆREBOG
FOR MIDDELSKOLEN

[I]

HISTORISK LÆREBOG FOR MIDDELSKOLEN

HISTORISK LÆREBOG

FOR

MIDDELSKOLEN

omfattende saavel Nordens som verdens historie

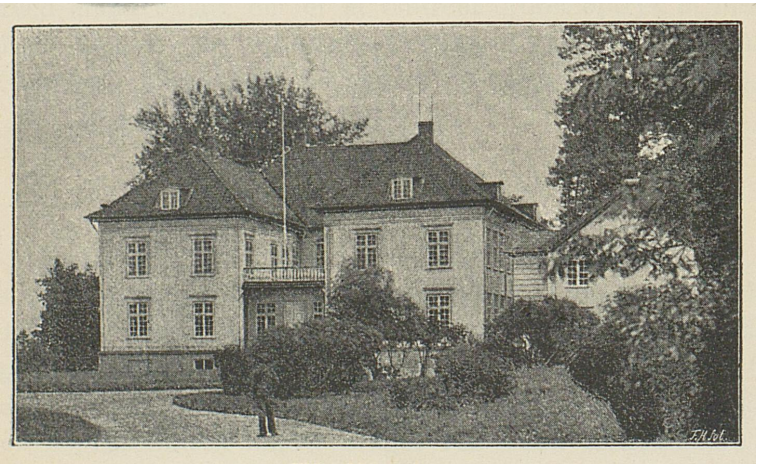
AF

Dr. A. RÆDER

Med billeder og 7 farvelagte karter

3dje oplag

11te—18de tusinde

Eidsvoldsbygningen.

KRISTIANIA

H. ASCHEHOUG & Co.s FORLAG
1899

Forord

[IV]

Aktie-Bogtrykkeriet.

Forord.

[V]

I nærværende lærebog er Nordens historie sammenarbeidet med den almindelige verdenshistorie og mere seet i den almene udviklings belysning. Videre er lærestoffet betydelig indskrænket ved bortskjæring af alt mindre væsentligt; det bliver jo ofte en skjønssag, hvad der skal tages med, og hvad der skal udelades. Heldigvis er stofmængden saa væsentlig formindsket, at der bliver tid og plads til supplerende bemerkninger, hvor den enkelte lærer maatte finde det paakrævet. Det er forøvrigt min agt i en nærmere fremtid at supplere denne lærebog med en større historisk læsebog, der skal indeholde udførligere, bredere skildringer af vigtigere begivenheder, personer og kulturtilstande.

I april 1894.

A. Ræder.

Af «Historisk lærebog for middelskolen» fremlægges herved andet oplag, der er et omtrent ordret optryk af første oplag. Den lovede historiske læsebog foreligger nu i min «Historien i fortællinger for skolen og hjemmet».

I juni 1896.

A. Ræder.

Tredje oplag er gjennemseet med det maal for øie at gjøre fremstillingen lettere, uden at nogen forandring af betydning er foretaget med indholdet. Fremstillingen af den engelske forfatning, der stod foran den nordamerikanske frihedskamp, er sløifet. Denne og de tidligere udgaver kan uden nogensomhelst hinder bruges ved siden af hverandre.

I januar 1899.

A. Ræder.

Indhold.

Side

Indledning 1

Oldtiden.

De østerlandske folk.

1. Hamiter i Ægypten 3
2. Semiter i Syrien, Babylonien og Assyrien 6
3. Indoeuropæer i Asien 7

Grækerne.

1. Land og folk 9
2. Grækenlands ældste historie 11
3. Perserkrigene 14
4. Den perikléiske tid 17
5. Peloponneserkrigen, Thebens hegemoni 21
6. Filip af Makedonien og Aleksander 23

Romerne.

Land og folk 26
A. Rom som kongedømme 27
B. Rom som republik.
1. Stænderkampenes tid 28
2. Rom underlægger sig Italien 30
3. Rom vinder herredømmet i Middelhavslandene 31

Side

4. Borgerkrigenes tid 35
C. Rom som keiserdømme 43

Middelalderen.

Tiden 476—843.

1. De vestlige lande 50
2. De østlige lande 54

Tiden 843—omtr. 1300.

1. Lensvæsenet 57
2. Kirken 61
3. Gregor 7 63
4. Korstogene 64
5. Frankrig 843—1328 72
6. England 827—1327 74
7. Tyskland 843 til omtr. 1300 77
8. Nordens historie til 1319 80
a. Norge 83
b. Sverige 98
c. Danmark 99

Tiden 1300—1517.

1. Frankrig og England 101
2. Tyskland og Italien 104
3. Spanien og Portugal 105
4. Nordens historie 1319—1523 109
5. Østeuropa 116
6. Middelalderens slutning 118

Den nyere tid.

Tiden 1517—1648. Reformations-aarhundredet.

1. Reformationen i Tyskland og Schweiz 120

2. Karl 5 og Filip 2 125
3. Frankrig til 1643 130
4. England til 1660 135
5. Danmark og Norge 1523—1660 143
6. Sverige 1523—1660 155
7. Tretiaarskrigen 160

Tiden 1648—1789. Enevældets tid.

1. Ludvig 14 166
2. England under de sidste Stuarter 175
3. Rusland til 1730 177
4. Norden 1660—1720 181
5. England og den nordamerikanske frihedskamp 193
6. Frankrig under Ludvig 15 og 16 198
7. Preussen og Østerrig 203
8. Rusland og Polen 208
9. Norden 1720—omkr. 1790.
a. Danmark-Norge 1720—1788 210

Side

b. Sverige 1719—1792 216

Tiden efter 1789. Revolutionernes tid.

1. Den franske revolution 219
2. Napoleon 229
3. Nordens historie under den franske revolution og Napoleon 239
4. Den hellige allianses tid 247
5. Grækernes frihedskamp 249
6. Julirevolutionen. Opstanden i Belgien og Polen 250
7. Ludvig Filip. Februarrevolutionen 253
8. Revolutionen i 1848 i Tyskland 256
9. Revolutionen i 1848 i Østerrig 259
10. Revolutionen i 1848 i Italien. Italiens samling 261
11. Tyskland og Frankrig 263
12. England efter 1815 271

13. Rusland og Balkanhalvøen 277
14. Spanien 281
15. Amerika 282
16. Norge 284
17. Sverige 299
18. Danmark 299

Indledning. [1]

De ældste mennesker levede af markens vilde frugter, samt af de dyr og fiske de maatte komme over. De boede i huler og klædte sig med blade eller dyreskind. Menneskene var dengang «samlerfolk». Efterhaanden skaffede de sig hensigtsmæssigere redskaber og vaaben. Det faldt dem nu lettere at tage kampen op med de vilde dyr og fange fiskene, det være i sjøen eller i elvene. Dermed blev de «jæger-» og «fiskerfolk». Efterhaanden lærte menneskene sig til at tæmme enkelte dyr og nyttiggjøre sig deres kjød, melk og uld. Folk, for hvem fædriften saaledes blev den vigtigste næringsvei, og som med sine hjorder streifede om fra den ene græsgang til den anden, kaldes «nomader». Tilsidst blev menneskene «fastboende» og tog fat paa at dyrke jorden og drive agerbrug. Ogsaa haandverks- og bergverksdrift, handel og skibsfart blev efterhaanden vigtige næringsveie for menneskene, efterat de havde fæstet fast bo.

Menneskene gjorde sig først vaaben og andre redskaber af træ, sten og ben. Saalænge det var tilfældet, og de endnu ikke kjendte brugen af noget metal, levede de i «stenalderen». Det første metal de lærte sig til at udvinde og bearbeide, var kobberet. Kobber er imidlertid for blødt; de tilsatte det derfor gjerne lidt tin; herved fik de en haard blanding som kaldes bronce. Omtrent samtidig begyndte man at gjøre sig smykker af guld. Dermed indtraadte «broncealderen». Tilsidst lærte folkene at udvinde jern, sølv og andre metaller, og traadte ind i «jernalderen».

Ogsaa samfundsforholdene har forandret sig med folkenes forskjellige levevis. Samler-, jæger- og fiskerfolk kjendte ingen ordnet stat. De streifede om i familier eller

flokke; i høiden var de delt i stammer under en stammehøvdings ledelse, [2] en ordning som er den almindelige hos nomaderne. Først naar menneskene var blevet fastboende, udviklede der sig ordentlige samfund eller stater. Kun de folk som har dannet ordnede statssamfund, har hævet sig til en høiere dannelse eller kultur. Blandt dem er de vigtigste opfindelser gjort, som har befordret og lettet menneskets arbeide og gjort tilværelsen behageligere. De har hævet den menneskelige tænkeevne, og skabt

videnskabelighed og kunst; hos dem har de høierestaaende religioner udviklet sig.

Trin for trin har de forskjellige folkeslag hævet sig fra det lavere til det høiere standpunkt, saavel hvad redskaber som levesæt og samfundsforhold angaar. Og det er til høist forskjellig tid at de enkelte folk har taget hvert af disse trin. Endnu findes folk der lever som «samlere», fiskere, jægere eller nomader, medens andre folk allerede flere tusende aar f. Kr. gik over til at blive fastboende og danne ordnede stater. Medens Australlandets vilde og flere eskimostammer endnu lever i stenalderen, smidde Forasiens og Ægyptens folk broncevaaben flere tusende aar f. Kr. Til Norden naaede kjendskabet til broncen kanske tusende aar f. Kr. Da var allerede jernet i brug i de nævnte lande; til os kom det først paa Kristi fødsels tid.

Menneskehedens gradvise udvikling fra det lavere til det høiere er det historiens opgave at skildre. At lære om alle folk vilde blive for meget. Vi tager blot de folk med, som har taget del i den kultur som vi her i Europa nu lever oppe i.

De folk som har spillet en rolle i vor «verdenshistorie», tilhører næsten alle den semitisk-hamitiske eller den indoeuropæiske folkegruppe. Til den første hører hamiterne i Ægypten og de semitiske jøder, føniker, babylonier, assyrer og araber. Af indoeuropæerne hører en gren hjemme i Asien, en anden i Europa. Til den asiatiske hører hinduer, meder, perser og de fleste af Lilleasiens gamle folk. Til den europæiske gren hører græker, romer og de fra disse udgaaede romanske folk, samt kelter, germaner og slaver. Kun faa mongolske folk, som tyrker og mongoler, har havt betydning for den «verdenshistoriske» udvikling.

OLDTIDEN. DE ØSTERLANDSKE FOLK.

I. Hamiter i Ægypten.

[3]

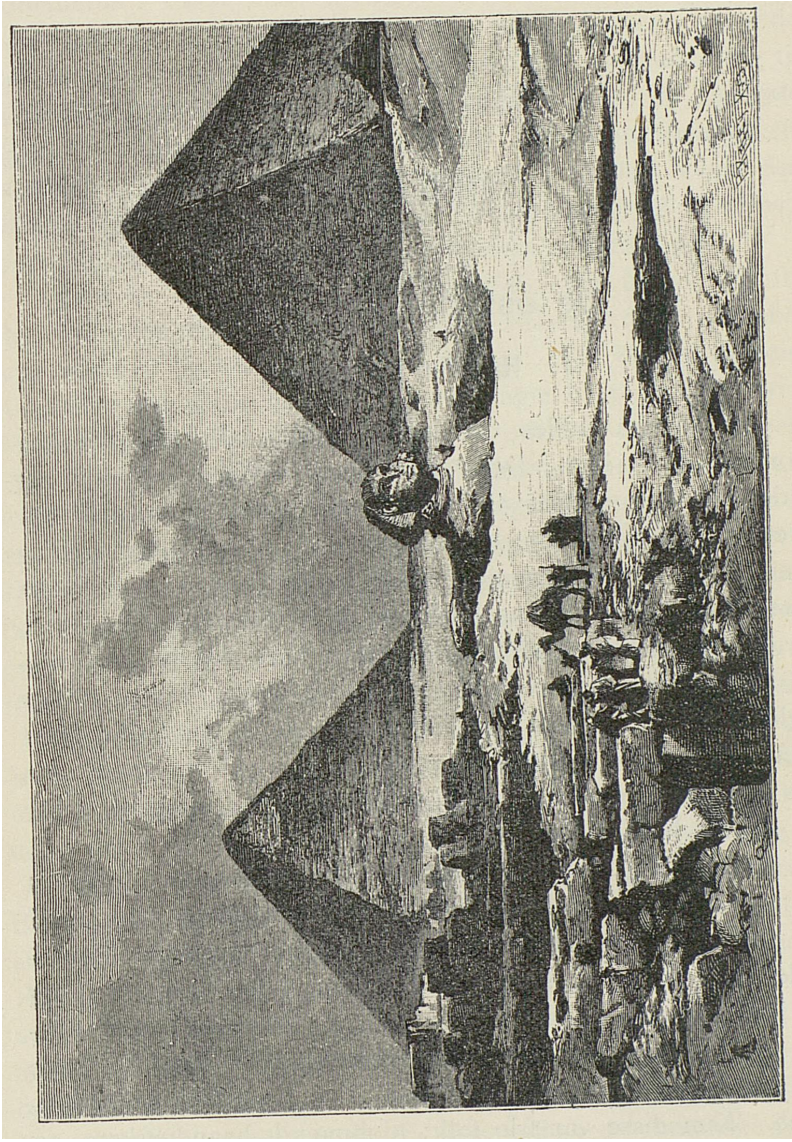
Ægypten kaldes den lange, smale dal som gjennemstrømmes af Nilen. Det regner næsten ikke i Ægypten, og landet paa begge sider af dalen er en ørken; men dalen selv er et af de frugtbareste lande i verden. Det skyldes ene og alene Nilen. Hver sommer, naar regnet styrter ned i det indre Afrika hvor Nilens kilder er, gaar elven over sine bredder og sætter hele landet under vand; bare byerne som ligger paa opbyggede høier, rager da op over vandet. Efter nogle maaneder synker atter Nilen, og da er jorden dækket af et fedt dynd. I dette saaes kornet, og saa behøver man blot at vande godt for i den drivende varme at være sikker paa en rig høst.

Et saa frugtbart land maatte tidlig indbyde folk til at slaa sig ned og begynde at dyrke jorden. Allerede 4000 aar f. Kr. dannede Ægypten et rige med mange store byer. Hovedstaden var Mémfis, som laa der hvor Nilen deler sig, og det flade, frugtbare Delta begynder. I Memfis boede kongen, eller fárao som ægypterne kaldte ham. Han herskede med uindskrænket magt og havde til hjælp presterne og krigerne. Kun disse var frie folk; kjøbmænd, haandverkere og bønder var for det meste ufrie.

Ægypterne var flittige og fredsommelige. Flinkest var de som jordbrugere; men de var ogsaa dygtige haandverkere; de forstod blandt andet at væve de fineste lintøier. Kongerne var store bygmestre. Af deres bygverker er pyramiderne de merkeligste. De ligger i en række paa vestsiden af Nilen og er bygget af store stenblokke. Den høieste af pyramiderne er næsten 150 meter høi; paa den skal 100 000 mand have arbeidet i 30 aar. Inderst inde i pyramiden er der et lidet kammer hvor

kongen laa begravet. Foruden pyramider byggedes templer, og der reistes obelisker eller høie stensøiler. Intet land kan opvise saa mange levninger fra gammel tid som Ægypten; men saa byggede man ogsaa af fast sten, og den tørre luft gjør at alting holder sig saa godt.

[4]

Pyramider.

Paa bygningernes vægge findes mange indskrifter. De ægyptiske prester opfandt nemlig en egen slags skrift, de saakaldte hieroglyfer (betyder

egentlig «hellige tegn»). Hieroglyferne var fra først af en billedskrift, d. v. s. man afbildede eller tegnede det man vilde tale om. Senere forbedrede man hieroglyferne, saa de blev en ordskrift og en stavelsesskrift, d. v. s. hvert tegn betegnede ikke en gjenstand, men dens navn, eller et ord, eller en stavelse. Fønikerne lærte ægypternes skrift og forbedrede den end mere. De gav hver lyd sit tegn; herved opstod bogstaverne og det første alfabet, som fra fønikerne i ændret form kom til grækerne og fra dem til romerne og til os. Længe kunde man ikke tyde hieroglyferne; men nu har man lært sig til det. Man kan derfor læse baade indskrifterne og de mange bogruller som findes i de ægyptiske grave; disse ruller er lavet af papyrusplantens bast.

Ved hjælp af disse skrifter har man lært at kjende ægypternes liv og tænkesæt. De troede paa mange guder, og mente at mange dyr var hellige; saadanne dyr var hunden, katten og krokodilen; men helligst var oksen Apis; thi i den mente de at deres øverste gud havde taget ophold. Ægypterne troede at menneskets sjæl var udødelig, og at det gjaldt at de dødes legemer ikke gik tilgrunde. De behandlede derfor ligene paa en kunstig maade (balsamerede dem), og lagde dem i tætte kister som blev sat ind i klipperevner. Saadanne balsamerede lig kaldes mumier, og af dem graves der frem store mængder. 6

2. Semiter i Syrien, Babylónien og Assýrien. 6

Syrien var beboet af semitiske folk. Af disse var jøder, Guds udvalgte folk, som nærmere omtales i bibelhistorien, og føniker de vigtigste.

Fønikerne boede inderst ved Middelhavet paa den smale, men frugtbare kystslette som strækker sig langs Libanons fod. Her laa den ene by efter den anden; de største var Sidon og Tyrus. Fønikernes land var lidet, og folkemængden voksте; de slog sig derfor paa handel og skibsfart. De drev handel tillands med de omliggende lande; men vigtigere var deres skibsfart. De besøgte ikke alene landene inderst ved Middelhavet, men seilede vestover til Nordafrika og Spanien, hvorfra de hentede sølv. I disse lande havde de ogsaa sine vigtigste nybygder (kolonier), nemlig Gades (nu Cadix) i Sydspanien og Karthágo i det nuværende Tunis. De vovede sig ogsaa udenfor strædet ved Gibraltar og drev handel opover mod Englands kyster. Mest berømt af alle fønikernes farter er deres seilads rundt Afrika; omkring

aar 600 seilede de ud fra det røde hav og kom tilbage gjennem strædet ved Gibraltar. For at faa varer til at bytte bort anlagde fønikerne fabriker; især var deres glasvarer, vaaben, smykker og purpurfarvede tøier berømte. Men det var ikke blot sine egne arbeider fønikerne handlede med. De hentede Ægyptens og Babyloniens produkter og solgte dem rundt om. Gjennem fønikerne blev saaledes disse landes frembringelser og kultur ført vidt ud over verden.

Babylonien og Assyrien. Babylónien kaldtes landet ved Eufrat og Tigris lige ovenfor den persiske bugt. Babylonien ligner i meget Ægypten. Der falder sjelden regn; men elvene stiger hvert aar over sine bredder og gjøder jorden. For at skaffe vand til at vande agrene med kræves der ligesom i Ægypten store kanalarbeider; men saa kan man ogsaa høste 2 gange om aaret og faa 200 til 300 fold. Nu er disse kanalarbeider kommet i uorden og 7
forfald, og der lever kun faa mennesker i de samme egne som i oldtiden underholdt mange millioner. Babylonierne var ligesom ægypterne driftige jorddyrkere og flittige haandverkere. De har opfundet tidsinddelingen i aar, maaneder, uger, dage, timer, minuter og sekunder; de er de første opfindere af ordentlig maal og vegt. Landets hovedstad var Babylon, som laa paa begge sider af elven Eufrat.

Mægtigere end babylonierne blev deres slegtninger assyrerne, som boede i Assyrien, der laa paa østsiden af Tigris et stykke nordenfor Babylonien. Deres hovedstad var Ninive, som var en stor, folkerig by, med høie mure og vældige paladser. Assyriens konger var store erobrere; de underlagde sig alle lande rundt omkring. Da riget stod paa sit høieste, omfattede det alt land mellem Persien og Middelhavet, ja selv Ægypten maatte en tid anerkjende assyrerkongens overhøihed. Alle disse lande løsrev sig imidlertid lidt efter lidt. I aaret 606 f. Kr. blev Ninive erobret og ødelagt, og det assyriske rige blev delt mellem seierherrerne, babylonierne og mederne (syd for det kaspiske hav).

Assyrernes og babyloniernes bygningsverker har ikke holdt sig saa godt som ægypternes; de byggede bare med mursten, da landet manglede naturlig sten. Hvor der engang laa store byer med prægtige templer og kongeborge, findes nu kun store grushauge. I den senere tid har man begyndt at grave i disse hauger og har der fundet levninger af gamle byer, templer og paladser.

Efter Ninives ødelæggelse hævede Babylon sig for en tid til verdens største by. Dette skyldtes Babyloniens store konge Nebukadnésar. Byen forsynedes med mure, som var 70 kilometer lange og 100 meter høie. Store paladser og templer byggedes; mest berømt var det pragtfulde tempel til Bel. Nebukadnesar udvidede sit rige ved at erobre Jerusalem, hvis indbyggere blev ført i fangenskab til Babylon. Men efter hans død gik det hurtig tilbage med det babyloniske rige.

3. Indoeuropæer i Asien.

8

Forindien, det persiske høiland og størstedelen af Lilleasien var i oldtiden beboet af forskjellige indoeuropæiske folk.

Blandt hinduerne udviklede der sig en religion som kaldes Brahma-læren. Ifølge denne delte folket sig i flere skarpt adskilte klasser eller kaster. Blandt dem var presteskasten (brahminerne) de raadende. Omkring aar 500 før Kristus fremtraadte Buddha; han ivrede mod kastevæsenet og stiftede buddhismen. Den blev senere trængt bort fra Forindien, og Brahma-læren har siden holdt sig blandt hinduerne. Buddhismen udbredte sig derimod til Bagindien og Kina, hvor der ogsaa fandtes en gammel kultur. Hinduerne har fra tiden før Kristus efterladt sig en ikke liden litteratur, som er skrevet paa sanskrit-sproget.

Hos de indoeuropæiske folk paa det persiske høiland herskede en religion, som efter sin stifter kaldtes Zoroasters. Zoroaster lærte at der fandtes to magter, det gode og det onde. Disse to laa i stadig kamp med hinanden. Det er menneskets pligt at hjælpe de gode magter i denne kamp. Det sker naar mennesket lever et dydigt liv; sanddruhed og arbeidsomhed var Zoroasters to hoveddyder. Ilden er hellig, og ved den tænkte man sig at mennesket stod i forbindelse med guderne og de gode aander, som boede i himmelen.

Blandt indoeuropæerne paa det persiske høiland maa merkes mederne, som boede syd for det kaspiske hav, og perserne, som boede nord for den persiske bugt. I aaret 606 var mederne med paa at ødelægge det assyriske rige og fik en stor del af dettes lande. Det mediske rige holdt sig dog ikke længe; det blev snart taget af perserne (550).

Persernes konge paa den tid hedte Kýrus. Han nøiede sig ikke med at tage det mediske rige, men angreb ogsaa den rige Krøsus, som var konge over Lydien i det vestlige Lilleasien. Krøsus raadspurgte i anledning af krigen oraklet i Délfi (i Mellemgrækenland) og fik til svar: «Naar Krøsus gaar over Halys, vil et stort rige gaa tilgrunde.» Krøsus tænkte at det var 9
det persiske rige oraklet mente, og gik over grænseelven Halys. Han blev imidlertid slaaet og fanget; hans rige kom under perserne; men han selv blev Kyrus's ven og raadgiver. Dernæst gik det ud over Babylon, som blev taget efter en lang beleiring; Kyrus ledede efter sagnet vandet bort fra Eufrat, og ad det tørre elveleie trængte hans folk ind i byen. Efter Kyrus blev sønnen Kambýses konge; han var i modsætning til faderen haard og raa. Han gjorde et tog mod Ægypten, vandt et stort slag og lagde hele landet under sig (527). Men ægypterne kunde aldrig rigtig finde sig i persernes herredømme; de gjorde den ene opstand efter den anden.

Efter Kambyses blev hans slegtning Daríus Hystáspes's søn konge (521—485). Ogsaa Darius udvidede perserriget; Kyrus havde gjort erobringer i Asien og Kambyses i Afrika; Darius satte over til Europa. Gjennem Balkanhalvøen trængte han over Donau for at bekjæmpe skytherne i Rumænien og Sydrusland. Skytherne fik han dog ikke beseiret; men han underlagde sig Thrákien og Makedónien. Om hans forsøg paa at tage Grækenland skal vi høre senere. Mest bekjendt er Darius blevet som ordner af perserriget. Han delte det hele rige i 20 satrapíer eller statholderskaber; hvert af disse stod under en satráp eller statholder. Satrapen styrede med omtrent uindskrænket myndighed, naar han blot betalte kongen den fastsatte skat og stillede de nødvendige tropper. Darius byggede ogsaa veie, der gik ud fra hovedstaden Susa, øst for Tigris's nedre løb. Ved veiene opførtes stationer, og der ordnedes en ridende post. Under Darius stod perserriget paa høiden af sin magt; perserne udmerkede sig dengang ved sin tapperhed, arbeidsomhed og ærlighed, og der raadede almindelig fred og velstand.

GRÆKERNE.

I. Land og folk.

Det gamle Grækenland eller Hellas deltes i 3 dele: 1. Nordhellas omfattede landskabet Epíros i vest og Thessálien i øst. Fra Thessalien førte en smal vei langs stranden gjennem det trange pas Thermopylerne til 2. Mellemhellas med Áttika (hovedstad Athén) i øst og Bøótien (hovedstad Thében) nordvest derfor; længere mod vest laa byen Delfi med et berømt orakel. 3. Sydhellas eller halvøen Peloponnés var forbundet med Mellemhellas ved eidet ved Korinth. Paa Peloponnes laa i sydøst landskabet Lakónien med hovedstaden Spárta. Midt paa vestkysten laa Olýmpia, hvor store festlege holdtes. Hertil kom øerne rundtom. Nordost for Hellas laa Makedónien og Thrákien; men disse landskaber blev ikke regnet med til Hellas; deres beboere blev af hellenerne anseet for barbarer eller fremmede, uagtet de var deres nære slegtninger.

Grækenland er et bjergland. Det er af naturen delt i mange smaadele. Hver af disse dele dannede i oldtiden en stat for sig, og Hellas opnaaede aldrig at blive samlet til ett rige. Men folket var overalt det samme, og hellenerne talte det samme sprog. Der var to hovedstammer, joner og dorer; Athen var jonernes fornemste by, Sparta dorernes. Hellenerne var dygtige ikke alene som jordbrugere og haandverkere, men ogsaa som handelsmænd og sjømænd. Mest bekjendte er de dog for sine sjeldne anlæg for kunst og videnskab; paa dette omraade er de blevet alle senere europæiske folks læremestre.

Hellenerne troede paa mange guder. Af disse merkes Zeus, guders og menneskers fader, Athéne, visdommens gudinde, og Apóllo, kunstens og

spaadommens gud. Man troede at guderne undertiden aabenbarede menneskene sin vilje, og hvad der skulde hænde i fremtiden. Dette skede især gjennem oraklerne; blandt disse var oraklet i Delfi det vigtigste. Her steg bedøvende dampe op af en revne i jorden, og over denne revne blev der sat en prestinde paa en krak. Naar hun blev bedøvet af dampene og talte over sig, søgte presterne at faa en mening ud af hendes ord, og gav derefter svar til dem som ønskede raad. Men svarene var gjerne dunkle, saa de kunde forstaaes paa flere maader (side 8). Til gudernes ære feiredes store feste; den prægtigste holdtes hvert fjerde aar i Olympia og ledsagedes af de 11
olympiske lege. Man kappedes i længdeløb, sprang, brydning, nævekamp, kasting med spyd og dískos (en flad metalskive), senere ogsaa i kapkjøring. Alle uberygtede hellener kunde deltage; seiersprisen var en krans af det vilde oliventræs grene. At seire ved de olympiske lege var den største hæder en græker kunde opnaa for sig selv og sin fødeby.

Hver af de mange smaa stater hvori Hellas var delt, omfattede en by og det omliggende land. Staterne styredes først af konger; men efterhaanden afskaffedes kongedømmet, og staterne gik over til at blive fristater eller republiker, hvis styrere blev valgt af borgerne paa en bestemt tid. Kun Sparta vedblev at have konger. Nogle steder, især blandt dorerne paa Peloponnes, havde stormændene (adelen og de rige) næsten al magt. Et saadant styresæt kaldes aristokrati (stormandsvælde). Andre steder, som i Athen, fik efterhaanden alle frie mænd omtrent lige andel i statsstyrelsen. Denne styreform kaldes demokrati (folkestyre). Under den frie befolkning stod talrige trælle, som var tjenere og arbeidere.

Allerede tidlig lærte hellenerne skibsfart af fønikerne. De begyndte da at drive handel rundt om og grunde nye byer (kolonier) paa kysterne. Først drog de til Lilleasien, hvor hele kysten blev befolket med græker. Senere drog de længere bort og grundede mange kolonier rundt Sortehavet, paa Sicilien og i Syditalien. Ogsaa kolonierne var uafhængige stater, og hellenerne var saaledes delt i en mangfoldighed af smaa statssamfund; men alligevel følte de sig som ett folk. Fælles sprog, religion og tænkesæt forbandt alle, og skilte dem fra de omboende «barbarer».

2. Grækenlands ældste historie.

11

Om livet i Grækenland i den ældste tid har vi ikke paalidelige beretninger; men der fortaltes mange sagn om store helte (heroer), som udførte merkelige bedrifter, og skulde nedstamme fra guderne. Saadanne 12
heroer var Hérakles (hos dorerne) og Théseus (hos jonerne). Til disse sagn hører ogsaa fortællingen om den trojánske krig. Trója, en by i Lilleasien, blev ifølge sagnet erobret af en græsk hær, som talte de første græske helte inden sin midte. Kampen for Troja er bleven besunget af den græske digter Homér (omkring 900 f. Kr.) i de to berømte sange Iliáden og Odysséen.

De to mægtigste stater i Hellas var Spárta og Athén.

Sparta. Lidt før aar 800 f. Kr. skal Spartas berømte lovgiver Lykúrg have levet. Sparta styredes af 2 konger samt af et raad af oldinger. Lykurgs hensigt var at gjøre spartanerne til haardføre krigere. Kun sunde og sterke børn blev opdraget; de svagelige blev straks dræbt. I 7 aar fik gutterne blive hjemme; fra den tid levede de i store offentlige skoler. Her øvedes de i haardførhed, legemsøvelser og vaabenbrug; de lærte at taale hede og kulde, hunger og tørst; hvert aar blev alle gutterne offentlig banket paa torvet, og da satte de sin ære i ikke at give sig for smerterne. Naar de blev voksne, var det vaabenøvelser, gymnastik og jagt de holdt paa med. Sine maaltider maatte de indtage i fællesskab; maden var tarvelig og ensformig; hver dag var den spartanske blodsuppe hovedretten. Spartanerne skulde være frie for alt arbeide for livets ophold. Derfor var jorden delt mellem borgerne i lige store lodder og dyrkedes af trælle. Paa denne maade lykkedes det Lykurg at opdrage spartanerne til kraftige krigere. Ingen kunde staa sig mod dem, naar de, syngende krigssange, rykkede frem til angreb med sine lange lanser. De underlagde sig efterhaanden landet rundt om, saa de kom til at herske over hele den sydlige halvdel af Peloponnes. Følgen heraf var at de andre stater paa halvøen sluttede forbund med spartanerne og overgav dem ledelsen i krig eller hegemoníet. Men spartanerne drev det kun til at blive store krigere. De hævede sig aldrig op til nogen høiere dannelse; de har intet udrettet i videnskab eller kunst; de har ikke gjort nogenslags opfindelser som er kommet efterverdenen tilgode.

13

Athen. Théseus skal efter sagnet have samlet Attika til én stat og gjort Athen til hovedstad. Kongedømmet blev senere afskaffet, og Athen blev en republik, som styredes af 9 archónter. Adelen havde magten, og dens herredømme hvilede tungt paa de lavere klasser, der hovedsagelig levede som forpagtere eller husmænd paa adelens godser. Naar de ikke kunde betale sine afgifter og kom i gjæld til herren, havde denne ret til at benytte dem og deres familie som trælle; ja han kunde sælge dem til andre. Tilsidst steg mængdens misnøie i den grad at det en stund saa ud til borgerkrig. Da gav adelen efter, og i aaret 594 blev det overdraget den vise Sólon at ordne Athens forhold. Solon forbød at gjøre nogen til træl for gjælds skyld. Dernæst forandrede han forfatningen. I spidsen for staten skulde fremdeles de 9 archonter staa; men de maatte dele magten med et raad og med folkeforsamlingen, hvor alle borgere havde lige stemmeret. Efter jordeiendommenes størrelse deltes borgerne i fire klasser, saaledes at de øverste klasser havde større rettigheder, men ogsaa større byrder end de lavere. Solon gav ogsaa bestemmelser om opdragelsen; børnene skulde ikke blot øves i legemsøvelser, som i Sparta, men ogsaa i læsning, regning og skrivning. Ogsaa arbeidet stod i større ære i Athen end i de andre græske byer. I almindelighed ansaaes det uværdigt for en fri mand at tage del i noget legemligt arbeide, i høiden gik det an at give sig af med jordens dyrkning. Solon derimod bestemte at enhver mand skulde lære sine sønner et haandverk, ellers var sønnen ikke pligtig til at underholde faderen i hans alderdom.

Ingen var imidlertid fornøiet med Solons ordning. Adelen syntes at den havde tabt for meget magt, og folket vilde have større indflydelse. En ærgjerrig adelsmand ved navn Pisístratos benyttede sig af denne misnøie, og opnaaede 560 ved folkets hjælp at blive tyrán (saa kaldte grækerne den som vandt enemagt i en fri stat). Pisistratos styrede godt og mildt, han ophjalp landets næringsveie, udførte en hel del bygverker, og jevnede ud kløften mellem adelige og ikke adelige. Hans søn, som fulgte efter ham, begyndte derimod at regjere haardt. Adelen og folket forenede sig derfor og 14
jog ham bort (510). Samtidig blev Solons forfatning delvis forandret; archonterne mistede meget af sin magt; men folkeforsamlingen fik større indflydelse, og der spurgtes ikke længer efter om en var adelig eller ikke. Athen blev saaledes hvad man kalder en demokratisk republik.

3. Perserkrigene 500—449.

Slaget ved Márathon.

Da perserkongen Darius var vendt tilbage fra sit tog mod skytherne (side 9), begyndte han at tænke paa at erobre Grækenland. Men da gjorde de græske kolonier paa Lilleasiens kyst, som havde maattet underkaste sig perserne, opstand (500). Athen understøttede opstanden; men kolonierne blev beseiret og maatte atter give sig under perserne. Følgen af Athens optræden var at Darius's vrede især rettedes mod denne by; hans bøn til guderne var hver dag at de maatte give ham hevn over Athen. I aaret 490 udsendte han en flaade med over 100 000 mand. Perserne seilede tvers over Ægæerhavet og landede paa Attikas kyst ved Marathon. Athenienserne kunde ikke stille mere end 9 000 soldater; i farens stund kom kun den lille bøotiske by Platææ dem til hjælp med 1 000 mand. Athenienserne anfører var den tapre Miltíades. Han førte hæren i stormløb mod perserne, som stod nedenfor paa sletten, og alt ved første angreb blev deres rækker brudt; de flygtede med stort tab tilbage til skibene og seilede hjem igjen. Darius foretog storartede rustninger over hele sit rige for at hevne det nederlag hans hær havde lidt; men han døde før de blev færdige.

Xerxes's tog.

Hans søn og efterfølger Xérxes (485—465) fortsatte rustningerne, og i 480 drog han afsted med en uhyre hær; 800 000 fodsoldater, 120 000 ryttere, 1 200 krigsskibe og 2 000 lastskibe fulgte ham mod Hellas. Xerxes havde slaaet en skibsbro over Hellesponten (Dardanellerstrædet), og da stormen ødelagde broen, lod han i sit overmod bygmestrene halshugge og havet piske og lægge i lænker. En ny skibsbro byggedes, og hæren var saa stor at den brugte syv dage til at gaa over. Hæren rykkede derpaa videre frem, medens flaaden fulgte langs kysten.

Faren var stor for Hellas; men man havde rustet sig til at tage mod den. I Athen var der fremtraadt en mand, som hed Themístokles; han havde længe i forveien seet den fare som truede. Han havde faaet sine landsmænd til at indrette en sterk krigshavn paa halvøen Piræus, samt til bygge en stor flaade. Da Xerxes nærmede sig, fik alle nene op for faren, og Themistokles stiftede et stort forbund mellem Grækenlands stater; alle anerkjendte

Spartas hegemoni, og spartanerne fik overanførselen baade tillands og tilvands.

Spartanerkongen Leónidas besatte med en liden hær Thermopylerne for der at stanse Xerxes, og optog her med dødsforagt kampen mod persernes talløse skarer. Xerxes sendte sine bedste tropper mod dem; men alt var forgjæves; hans folk kunde intet udrette mod den mur af lanser som spartanerne stillede mod dem, og pile og kastespyd prellede af paa deres rustninger. Da gav en forræder perserne underretning om en sti over fjeldene, og en afdeling faldt spartanerne i ryggen. Da Leonidas saa at forsvar var forgjæves, sendte han de fleste af grækerne hjem; men spartanerne maatte ifølge sine love ikke flygte, og 300 spartaner og nogle andre blev igjen. Leonidas og hans krigere faldt alle til sidste mand, og viste Xerxes hvorledes et lidet folk kan kjæmpe, naar det gjælder frihed og fædreland.

Nu laa veien aaben til Athen. Xerxes fandt byen forladt. Borgen Akrópolis blev brændt med alle dens templer. Befolkningen var flygtet, og det vaabenføre mandskab var gaaet ombord paa flaaden. Et orakelsvar havde forkyndt athenerne at «træmure var uindtagelige», og Themistokles havde overbevist dem om, at det var skibene som mentes med disse træmure. Den forenede græske flaade havde lagt sig i det trange løb mellem øen Sálamis og Attikas kyst. Da den persiske flaade nærmede sig, 1 000 skibe sterk, blev de peloponnesiske skibsfolk saa bange at de vilde drage hjem. Uagtet athenerne havde stillet de fleste skibe, kunde deres anfører 16
Themistokles ikke hindre denne beslutning, og han tog da sin tilflugt til en list. Ved et bud underrettede han Xerxes om at hellenerne tænkte paa at flygte; han burde derfor angribe straks; da vilde han med én gang gjøre det af med dem, ellers maatte han drage om fra by til by. Kongen lod sig narre, omringede den græske flaade og angreb. Perserne havde tre gange saa mange skibe som hellenerne; men strøm og vind var dem imod; et for et af deres skibe sænkedes, og tilsidst kom hele flaaden i forvirring og maatte flygte tilbage til Asien.

Xerxes blev saa forfærdet over sit nederlag, at han hurtigst muligt drog hjem med en del af hæren; men han lod tilbage sin svoger Mardónius med 300 000 udvalgte soldater. Det følgende aar (479) samlede hellenerne en hær paa 100 000 mand; spartaneren Pausánias havde overanførselen; den

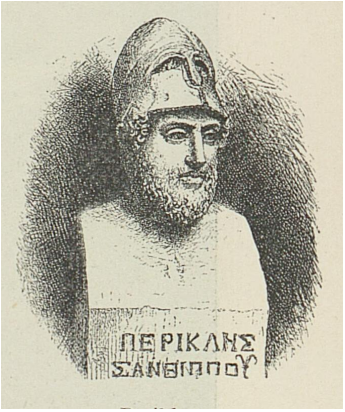
atheniensiske styrke førtes af Aristídes. Ved Platææ i Bøotien kom det til slag. Mardonius tabte og faldt; levningerne af hans hær flygtede tilbage til Asien.

Fra nu af er det hellenerne som er den angribende part. De græske kolonier i Lilleasien, Makedonien og Thrakien reiser sig og kaster sig ind i kampen mod perserne. Grækernes overanfører var spartaneren Pausanias; han opførte sig imidlertid saa overmodig at alle de andre stater negtede at lystre ham, og isteden valgte de athenienseren Aristides til anfører. Spartanerne trak sig nu ud af krigen, og athenerne fik hegemoniet i sjøkrigen (478). Øerne i Ægæerhavet og byerne rundt omkring sluttede et forbund med Athen til fælles kamp mod perserne, og det blev overladt til Aristides, som var bekjendt for sin retfærdighed og uegennyttighed, at ordne forbundet, og bestemme hvor meget ethvert medlem skulde yde af skibe, folk og penge. Paa denne maade saa Athen sig snart i spidsen for et forbund paa omkring 300 byer. Da alle græske stæder var befriet, døde krigen hen af sig selv. I 449 endte den, uden at der sluttedes nogen ordentlig fred; men perserne havde maattet rømme Europa, og maatte finde sig i at hellenerne paa Asiens kyst var frie. Efter denne krig gjenvandt aldrig [17] perserriget sin gamle anseelse; hellenerne var blevet Middelhavslandenes første folk.

4. Den perikléiske tid 449—431. [17]

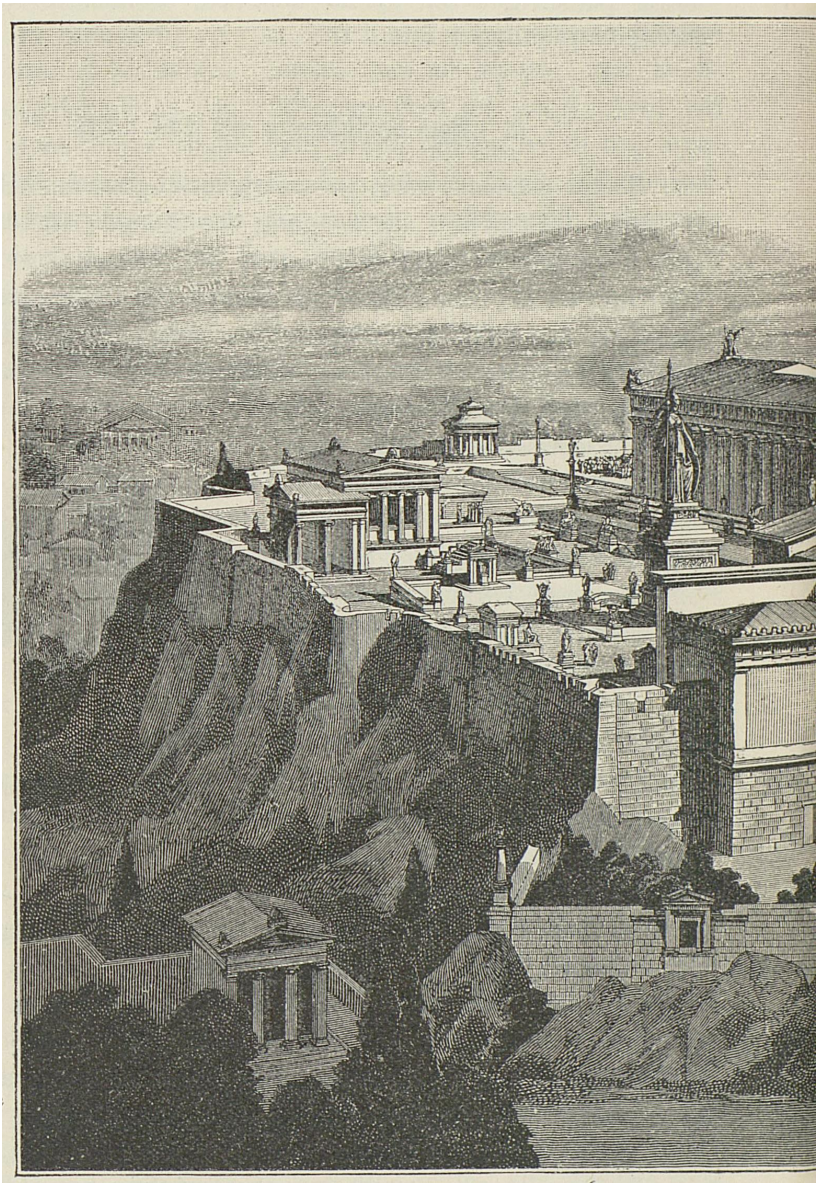
Tiden nærmest efter perserkrigenes ophør er Athens storhedstid. Périkles var dengang den ledende mand i Athen; efter ham kalder man tiden «den perikleiske». Forfatningen var et rent folkestyre (demokrati). Den afgjørende magt laa hos folkeforsamlingen, hvor enhver borger frit kunde optræde og give sin mening tilkjende. Her krævedes ikke blot dygtighed og forstand, men ogsaa veltalenhed; den som kunde faa folkeforsamlingen til at beslutte det han vilde, var statens egentlige styrer. Saa var tilfældet med Perikles, som i 20 aar ledede folket gjennem sin statsmandsdygtighed og veltalenhed. Athens skibsfart og handel vokste stadig, og ingen anden stat i det østlige Middelhav kunde maale sig med Athen i den retning. Skibsfarten og handelen var samlet i havnestaden Piræus, som var forbundet med Athen ved de saakaldte «lange mure», der

sikrede Athen forbindelse med havet. I Piræus anlagdes store fabriker, som skaffede kjøbmændene varer, som de kunde bytte bort mod fremmede landes frembringelser. Som følge af næringsveienes opblomstring steg folkemængden raskt; men de egentlige arbeidere var for det meste trælle, og der var flere trælle end frie borgere.

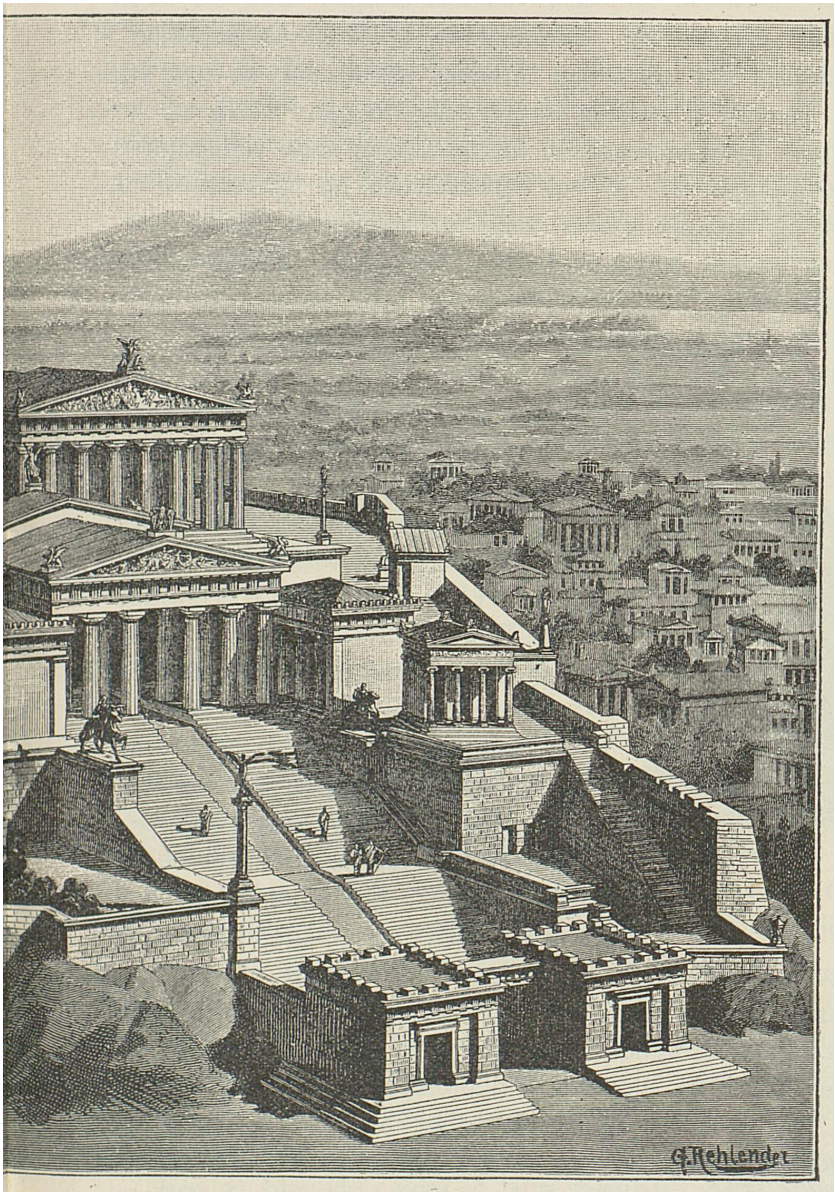
Perikles.

Perikles nøiede sig ikke med at Athen var blevet den første handels- og industriby; ogsaa paa kunstens og videnskabens omraade skulde den blive Hellas's hovedstad. Han smykkede byen med en række storartede bygverker; især

Akr

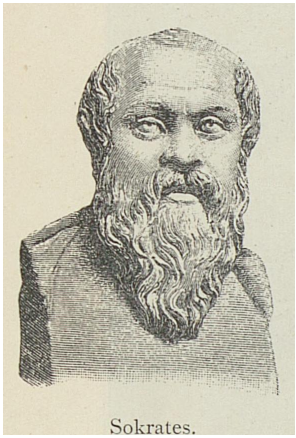
[19]

polis.

20

blev Akropolis opfyldt af templer og billedstøtter. Her byggedes Párthenon, oldtidens vakreste tempel. Det var bygget af hvidt marmor og var omgivet af svære søilerækker. Inde i templet stod gudinden Athenes billedstøtte af guld og elfenben, et verk af Athens største billedhugger Fídias. Op til Akropolis førte en pragtfuld marmortrappe med søilegange; ret for indgangen stod en stor broncestøtte af Athene, hvis hjelmbusk og lansespids saaes langt ud paa havet. Ved Akropolis's fod laa det store theater indhugget i fjeldet; det havde siddepladse for 30 000 tilskuere. Her opførtes de samtidige store digteres verker. Blandt disse digtere maa merkes Perikles's ven Sófokles, som skrev tragedier eller sørgespil, og den noget yngre Aristófanes, som skrev komedier eller lystspil.

Sokrates.

Sokrates.

Paa denne tid levede to berømte græske historieskrivere Herodót og Thukydíd. Herodot var født i Lilleasien, men opholdt sig meget i Athen; han kaldes «historiens fader» og har beskrevet perserkrigene. Lidt yngre var athenienseren Thukydid, som ansees for oldtidens første historieskriver; han har beskrevet peloponneserkrigen. Herodots og Thukydids skrifter og verker af Sofokles og Aristofanes og andre store digtere er bevaret til vor tid. Lidt senere falder den atheniensiske filosof eller vismand Sókrates's virksomhed. Han hævede sig til troen paa én gud, som raader for alt med fuldkommen visdom og retfærdighed. Det er hvert menneskes pligt at arbeide sig frem til at erkjende hvad der er rigtigt og

godt, for derved at blive bedre og leve sit liv i overensstemmelse med gudens vilje; dette har mere værd end al verdens skatte. Saaledes lød i korthed Sokrates's lære, og den vilde han faa sine landsmænd til at forstaa; derfor gav han sig i samtale med dem, hvor han traf dem, paa gader og torve [21] og i verksteder, og søgte at vække dem til at prøve sig selv og sine meninger. Men mængden forstod ikke den gode mening, og det endte med at han blev dømt til døden som den der nedbrød troen paa de gamle guder, og han maatte tømme giftbægeret. Sokrates har intet skrevet; men hans «disciple» har bevaret hans minde; særlig har Pláton i sine skrifter givet et levende billede af Sokrates, som er den ædleste skikkelse i den hedenske oldtid.

5. Peloponneserkrigen. Thebens hegemoni. [21]

Peloponneserkrigen (431—404). Med misundelse saa Sparta og de øvrige stater paa Athens voksende magt. Det maatte snart komme til aabenbar strid. Der var saa stor forskjel mellem Athen og Sparta, at der ikke kunde være tale om enighed og venskab. Athen var en sjøstad, Sparta en landstad; Athen var en handlende og industridrivende by, i Sparta var jordbruget hovednæringsveien; i Athen var der folkestyre, i Sparta stormandsvælde.

I 431 begyndte kampen, som har faaet navn af peloponneserkrigen. Paa Spartas side stod forbundsfællerne paa Peloponnes samt Theben, paa Athens alle de stæder som hørte til sjøforbundet; athenerne var herrer paa sjøen, spartanerne paa landjorden. I begyndelsen af krigen rammede en frygtelig ulykke Athen. En ondartet pest brød ud i byen, som netop paa den tid var overfyldt af mennesker, da hele landbefolkningen havde søgt tilflugt indenfor de lange mure. Mange tusender døde; men det haardeste tab var at Perikles døde af pesten. Der var ingen dygtig mand til at tage ledelsen efter ham, og netop paa den tid behøvedes der en kraftig haand ved styret. Efter 10 aars uafgjort kamp sluttedes fred; alt skulde være som før.

Freden blev dog ikke af lang varighed. Den som bærer skylden herfor, var Alkibíades. Dette var en fornem og rig ung athener. Han var udrustet med glimrende evner som kriger og statsmand, og drømte om at øge sit fædrelands magt og anseelse. Men det som han først og fremst tragtede efter, [22]

var at vinde ære og berømmelse for sig selv. Han fik sine landsmænd til at udruste en stor flaade, som skulde lægge det rige og frugtbare Sicilien under Athen (415). Alkibiades havde alt indesluttet Siciliens mægtigste by Syrakús; da blev han kaldt hjem for at forsvare sig mod en anklage for gudsbespottelse, som hans fiender havde rettet mod ham; natten før flaadens afreise fra Athen var nemlig nogle gudebilleder blevet nedrevet i byens gader; herfor gav man Alkibiades og hans venner skylden. Alkibiades flygtede til Sparta, og blev fraværende dømt til døden. For at hevne sig fik han spartanerne til at sende hjælp til Syrakus, hvor den atheniensiske hær og flaade gik tilgrunde.

Samtidig fornyede Sparta krigen i selve Grækenland. Athenerne, som ved toget til Sicilien havde mistet en stor del af sin hær og flaade og tømt sit skatkammer, forsvarede sig med tapperhed. Men efterhaanden begyndte deres forbundsfæller at falde fra, og paa samme tid skaffede Sparta sig en flaade ved persisk hjælp. Da kaldte athenerne Alkibiades tilbage, og det saa virkelig ud til at han endnu skulde kunne give krigen en ny vending. Men athenerne forviste ham igjen, fordi de gav ham skylden for et nederlag de havde lidt. Paa samme tid fik spartanerne en udmerket anfører i Lysánder. Athens sidste flaade blev slaaet, og byen selv indesluttet tillands og tilvands. Da alle levnetsmidler var fortæret, maatte Athen overgive sig og slutte fred (404). De «lange mure» blev nedrevet, sjøforbundet blev opløst, og Athen maatte anerkjende Spartas hegemoni. Spartanerne indsatte 30 spartansksindede athenere til at styre; men disse, de saakaldte «30 tyranner», blev snart fordrevet, og den demokratiske forfatning blev atter indført.

Thebens hegemoni. For sent angrede Hellas's stater at de havde hjulpet Sparta til at knække Athen; thi Spartas herredømme var tungt og trykkende. Der fulgte nye kampe, og under disse gjenvandt Athen noget af sin gamle magt og fik atter et sjøforbund istand; men Sparta holdt sig ved perserkongens hjælp. Tilsidst lykkedes det Theben under sin store anfører 23
Epaminóndas at knække Sparta i slaget ved Leúktra i Bøotien (371). Sparta mistede al magt udenfor landskabet Lakonien, og Hellas stod der som før delt i en række smaastater, som oprev og svækkede hverandre gjennem indbyrdes krig. Følgen heraf var at det blev et let bytte for fremmede erobrere. Den første af dem var Filip af Makedonien.

6. Filip af Makedonien og Aleksander.

23

Filip af Makedonien (360—336). Makedonien stod oprindelig udenfor den hellenske verden. Fra kolonierne paa kysten var imidlertid græsk kultur trængt ind i landet. I 360 blev Filip Makedoniens konge. Han var en ypperlig feltherre og havde lært krigskunsten i Epaminondas's hus; dertil var han listig og snedig, og forstod fremfor alt at anvende bestikkelser; naar der blot var saa stor aabning at et æsel belæsset med guld kunde slippe ind, var ingen by uindtagelig, pleiede han sige. Af den makedonske adel dannede han et udmerket rytteri, og af bønderne sin berømte falanks, en dyb fylking, bevæbnet med lange spyd. Filips maal var at samle hele Grækenland under sin anførsel, og saa i spidsen for Makedoniens og Hellas's forenede kræfter gaa mod Persien. De stadige krige i Grækenland gav ham anledning til at blande sig ind i dets indre forhold. Da søgte Athens sidste store statsmand og taler Demósthenes at aabne sine landsmænds øine for den fare som truede. Først for sent, da Filip allerede stod i Mellemhellas, gik det op for athenerne og thebanerne at Grækenlands frihed stod paa spil. De forenede sig og kjæmpede med stor tapperhed ved Chæronéa i Bøotien (338). Men intet kunde modstaa det makedonske rytteri, som førtes af Filips unge søn Aleksander. Hellas maatte anerkjende Filips overherredømme, og paa et møde i Korinth blev han valgt til anfører for et tog mod Persien; men kort efter blev han myrdet af en uven.

Aleksander den store (336—323). Det faldt i sønnen Aleksander den stores lod at fuldende Filips planer om perserrigets erobring. Aleksander var 24
blevet opdraget af oldtidens lærdeste mand, filosofen Aristóteles, og viste snart at han var i besiddelse af lige store evner som kriger og som styrer i fred. Han var 20 aar ved faderens død, og 2 aar efter (334) gik han med 35 000 mand over til Lilleasien for at angribe perserne.

Med perserriget var det stadig gaaet nedover siden Xerxes's tid; de fleste konger havde været udygtige. Daríus Kodománnus, som var konge da Aleksander drog mod Persien, var en hæderlig men svag mand. Med uimodstaaelig kraft trængte Aleksander frem gjennem Lilleasien. Ved Issus, inderst inde, der hvor Lilleasien og Syrien støder sammen, mødte han Darius og den store persiske rigshær paa 600 000 mand. Aleksander stormede selv frem i spidsen for sit rytteri, og Darius undslap kun med nød

og neppe til rigets indre provinser; men hans leir og familie faldt i seierherrens hænder. Aleksander forfulgte ham ikke straks; han vilde sikre sig hele kyststrækningen, før han begav sig til det indre. Han rykkede sydover gjennem Syrien, hvor han længe maatte beleire den gamle fønikerby Tyrus, og derfra gjennem Jødeland til Ægypten, hvor han hilsedes som befrier fra persernes forhadte herredømme. Her som overalt vandt Aleksander folket for sig ved den agtelse han viste for dets religion, og de hensyn han tog til nationale eiendommeligheder. I Ægypten grundede han byen Aleksándria.

Derefter rykkede han frem mod perserrigets indre provinser. Forgjæves bød Darius ham fred og halvdelen af sine lande. Ved Eufrat kom det til det sidste, afgjørende slag; det stod ved Gaugaméla, nær Ninives ruiner. Aleksander slog ogsaa her persernes store overmagt, og Darius maatte atter flygte, men blev paa flugten dræbt af en oprørsk satrap. Aleksander optraadte nu som perserkongens arving; han indtog rigets hovedstæder og bemægtigede sig den persiske statskasse, hvor han fandt mange hundrede millioner kroner i guld og sølv. Han udsaa Babylon til sin hovedstad og begyndte at ordne sit nye rige. Hans tanke var at udbrede græsk dannelse blandt de undertvungne folk og faa dem smeltet sammen med hellener og makedoner til ett folk. Selv egtede han en af Darius's døtre, og mange tusende af hans soldater egtede persiske kvinder. Han gjorde heller ingen forskjel paa sine gamle og sine nye undergivne og benyttede perser endog i sin hær. Dette vakte makedonernes og hellenernes forbitrelse; de var kommet for i en fart at berige sig, og Aleksanders høiere planer forstod de ikke.

For at beskjæftige sine misfornøiede soldater og for at gjøre nye erobringer drog Aleksander ud paa et tog til Indien. Han tog landet til Indus's østligste tilløb; men da han ogsaa vilde gaa over til Gangesdalen, negtede hans soldater at følge ham. Han vendte derfor tilbage, og naaede Babylon efter en møisommelig ørkenvandring, hvor hæren led frygtelig af sult og tørst, og hvor Aleksander trolig delte alle besværligheder med sine soldater. Optaget med store planer om sit riges udvidelse og udvikling døde han, kun 33 aar gammel. De udstaaede anstrengelser og et umaadeholdent, nydelsesrigt liv havde brudt hans kraft.

De hellenistiske riger.

Da Aleksander var død, udbrød der strid mellem hans generaler, og hans rige blev opløst i mange dele. Aleksanders store tanke: at samle alle lande ved det indre Middelhav til én stor stat, mislykkedes saaledes. Men det vigtigste blev dog opnaaet. Græsk dannelse spredte sig ud over disse lande, og snart blev græsk de dannede klassers talesprog i Lilleasien og Mesopotamien, i Syrien og Ægypten. Den græske dannelse optog i sig spirer fra disse landes gamle kultur. Den nye kultur som opstod ved denne blanding, kaldes hellenismen, og de nye stater kaldes de hellenistiske.

De vigtigste af disse var: 1. Makedonien med Hellas. 2. Syrien med Mesopotamien. 3. Ægypten. Denne sidste stat var den rigeste og den mest blomstrende, især under de første dygtige konger af Ptolemæernes æt. Det lykkedes disse konger at drage handelen mellem Indien og Europa over Ægypten og gjøre sin hovedstad Aleksandria til verdens største handelsby. Ogsaa kunst og videnskab fandt beskyttere i disse konger. I Aleksandria oprettedes et uhyre bibliothek, hvor den græske, jødiske og ægyptiske litteratur samledes. De rige hellenistiske staters kraft svandt dog snart, og en for en maatte de bukke under for romerne. Aar 30 f. Kr. var de gamle kulturlande ved det østlige Middelhav af romerne samlet under fælles styrelse; de havde da fælles sprog (det græske), og samme dannelse var den raadende.

26

ROMERNE.

Land og folk.

26

Ved navnet Italien forstod romerne oprindelig kun den egentlige halvø; først senere begyndte man at regne Norditalien eller Gállia cisalpína («Gallien paa denne side af Alperne») med til Italien. Italien var delt i flere landskaber. De vigtigste var Etrúrien, Látium og Campánien langs vestkysten, samt Sámnium eller samniternes land indenfor Campanien.

Blandt de folk som beboede Italien, var følgende fire de vigtigste: 1. hellener, 2. galler, 3. etrúsker og 4. itáliker.

1. Hellenerne havde stiftet en mængde blomstrende kolonier rundt hele Syditaliens kyst og øvede derfra en stor indflydelse paa halvøens øvrige befolkning.

2. Gallerne boede i Norditalien; de var kelter og var kommet fra Gállia transalpína («Gallien paa den anden side Alperne») eller Frankrig.

3. Etruskerne (i Etrurien) var et blandingsfolk, der havde faaet sin kultur fra Hellas. De var dygtige handelsfolk og drev stor skibsfart og industri. Deres pragtfulde grave vidner om at de havde naaet en ikke ringe kultur. Etruskerne var romernes første læremestere; det var vistnok gjennem dem at Østens kultur først naaede Rom.

4. Italikerne beboede den midtre del af halvøen og udbredte sig efterhaanden sydover. De var delt i mange stammer, hvoraf latíner (i landskabet Latium) og samníter var de vigtigste. Italikerne dyrkede ligesom 27
hellenerne mange guder; den øverste var Júpiter (hellenernes Zeus); dernæst maa merkes hans hustru Júno samt visdommens gudinde Minérva og krigsguden Mars.

A. Rom som kongedømme 753—510.

27

Rom (egentlig Roma) laa i det nordlige Latium paa nogle høie ved elven Tíber, 30 kilometer fra havet. Efter sagnet skal Rom være grundet af Rómulus aar 753 f. Kr. Rom var i den ældste tid kongedømme. En valgt konge stod i spidsen for regjeringen og havde ved sin side et raad, som kaldtes senátet; dette talte 300 medlemmer eller senatorer. Vigtigere sager maatte indbringes for folkeforsamlingen, hvor alle voksne borgere havde stemmeret. Befolkningen bestod, foruden af trælle, af to klasser, patrícier og plebeíer. Patricierne var de oprindelige indbyggere; det var dem som havde stiftet staten, og de eiede fra begyndelsen af al jord og var de eneste borgere. Men der opstod lidt efter lidt af frigivne slaver, undertrykte folk og tilvandrede fremmede en klasse af frie arbeidere. Disse kaldtes plebeier. Henimod slutningen af kongetiden blev plebeierne optaget blandt borgerskabet, men fik ikke samme rettigheder som de gamle borgere. De blev vistnok regnet med til folket, men som en lavere stand (almue) i modsætning til de mægtige patricier, som blev en stand med arvelige forrettigheder (adel). Agerbrug og fædrift var romernes vigtigste næringsvei. Hertil kom endel handel; men i den ældste tid var handelen for det meste i etruskernes hænder, og fra Etrurien kom ogsaa de første haandverkere og kunstnere til Rom.

Sagnet ved at fortælle om syv konger. Den sidste var Tarquínius den overmodige. Ved sin frække færd vakte han forbitrelse baade hos patricier og plebeier, og i aaret 510 blev han og hans slegt fordrevet. Siden blev der hvert aar valgt to kónsuler til at styre staten, og hermed gik Rom over til at blive en republik; men statsforfatningen blev forøvrigt i det væsentlige uforandret.

B. ROM SOM REPUBLIK 510—31 F. KR.

28

1. Stænderkampenes tid 510—366.

Ved republikens begyndelse omfattede romerstaten kun byen Rom med nærmeste omegn. Det var en liden stat, og rundt om, bare et par mil borte, laa andre smaastater, som Rom stadig havde krig med. Men det lykkedes romerne at faa istand et forbund med sine naboer latinerne, saa de skulde

føre alle krige i forening. Fra den tid af udvidede Rom sig ved erobringer, især i Sydetrurien.

I 390 blev Rom udsat for en stor fare. Gallerne fra Norditalien var gaaet over Apenninerne og havde trængt ind i Etrurien, og da romerne havde støttet etruskerne i kampen mod dem, drog de mod Rom. Romerne søgte at stanse dem, men led et forfærdeligt nederlag ved Allia, en bielv til Tiber. Rom selv blev derpaa forladt; befolkningen søgte tilflugt i nabobyerne, medens det vaabenføre mandskab gik op paa Roms borg Capitólium. Kun endel gamle senatorer, som ikke vilde overleve sin fædrenebys undergang, blev siddende paa torvet («forum»). De blev dræbt, da gallerne kom, og hele byen blev brændt. Det var vanskeligt nok for romerne at forsvare Capitolium mod gallerne, og tilsidst blev de nødt til at kjøbe sig fred mod store løsepenge. Senere opstod det sagn, at den romerske anfører Camíllus kom til i rette tid og befriede Rom ved vaabenmagt. Den samme Camillus fik sine fortvilede landsmænd til at bygge byen op igjen, og blev derfor hædret med æresnavnet «Roms anden stifter».

Almuetribunerne (494).

Paa samme tid som Rom stadig laa i krig med andre stater, var der ogsaa strid mellem borgerne indbyrdes. Plebeierne fik nemlig snart merke at de havde tabt ved kongernes fordrivelse; kongerne havde været deres beskyttere ligeoverfor patricierne; nu havde patricierne al magten. Plebeierne kunde ikke blive embedsmænd, og der fandtes ikke skrevne love; plebeierne var saaledes ganske i de patriciske embedsmænds og dommeres vold. Hertil kom under de stadige krige stor fattigdom og elendighed. Hele sommeren maatte plebeierne tjene i hæren, og da de ingen sold havde, maatte [29] de underholde sig selv. Naar de saa kom hjem om høsten, laa deres marker ofte udyrkede; thi plebeierne havde sjelden ligesom patricierne raad til at holde trælle til at arbeide for sig. For at kunne leve vinteren over var de derfor nødt til at laane hos patricierne, og naar de ikke kunde betale pengene tilbage, kunde laangiveren bruge dem som slaver. Plebeierne forsøgte forgjæves med det gode at faa sine vilkaar forbedrede, og vovede de at gjøre modstand, valgte patricierne en diktátor, d. v. s. lod en mand faa uindskrænket myndighed for en tid af indtil 6 maaneder, og da maatte plebeierne lystre.

I aaret 494 greb plebeierne til den udvei at forlade Rom og vandrede til det «hellige bjerg» lidt udenfor murene. De truede med at bygge en ny by der; saa kunde patricierne beholde Rom for sig selv. Da blev patricierne bange; thi de trængte til plebeierne, ikke mindst som soldater, da Rom var omgivet af fiender rundt om. Enden blev at der kom et forlig istand. Plebeierne fik lettelse i gjælden samt ret til inden sin midte aarlig at udvælge 10 saakaldte almuetribuner. Disse blev erklæret for ukrænkelige og kunde nedlægge indsigelse (veto) mod alle beslutninger af embedsmænd, senat og folkeforsamling, som de ansaa for skadelige for plebeierne.

Decemvirerne (450).

Med almuetribunerne som førere kunde plebeierne med kraft fortsætte kampen for at vinde lige rettigheder med patricierne. De satte først igjennem at det blev overdraget til 10 mænd (decemvírer) at give Rom skrevne love. Lovene blev nedskrevet paa 12 kobbertavler, og «de 12 tavlers lov» var hele tiden nedigjennem grundlaget for Roms retsvæsen, og lærtes udenad af de romerske gutter.

De licinske love (366).

Nu stod tilbage for plebeierne at opnaa adgang til konsulatet og de øvrige embeder, samt at skaffe sig andel i statens jordgods. Naar romerne havde erobret en fremmed by, tog de nemlig en stor del af dennes jord, som da blev statens eiendom. Det var imidlertid blevet skik at patricierne fik sig overladt store stykker af den slags jord; egentlig skulde de betale en aarlig afgift herfor; men denne gik snart i glemmebogen, og patricierne betragtede disse eiendomme som sine egne. Nu vilde ogsaa plebeierne have sin del af denne jord. I 366 blev efter en lang kamp de licinske love drevet igjennem. Efter dem skulde plebeierne have adgang til embederne, og ingen maatte have udover et vist maal af statens jord; havde nogen mere, skulde det gives til fattige borgere. Da plebeierne en tid efter ogsaa fik adgang til de fleste presteembeder, var forskjellen mellem patricier og plebeier paa det nærmeste ophævet, og de saakaldte stænderkampe er ført tilende.

2. Rom underlægger sig Italien 366—266.

Ikke før var stænderkampene tilende, før romerne tog fat paa at underlægge sig Italien. Denne opgave løste de i løbet af 100 aar. Det mægtigste folk i Italien ved siden af romerne var samniterne, og med dem stod den haardeste kamp. Samniterne fik efterhaanden hjælp af Italiens øvrige folk, som snart forstod at turen vilde komme til dem, hvis romerne først fik bugt med samniterne. Værst blev det for romerne, da ogsaa deres gamle forbundsfæller latinerne en tid vendte sig mod dem. Men romerne forstod den kunst at splitte sine modstandere og hindre ethvert varigt forbund mellem dem. Det lykkedes dem derfor at beseire alle sine fiender og lægge dem under sig, en for en. Men saa kjæmpede de ogsaa med storartet tapperhed og viste en udholdenhed i modgang, en offervillighed og lydighed ligeoverfor staten, som historien knapt nok kjender magen til. Denne tid blev ogsaa af romerne selv anseet for deres heltetid.

Der fortælles mange eksempler paa romernes tapperhed og den strenge mandstugt som herskede i deres hær. Konsulen havde engang befalet, at ingen uden tilladelse maatte indlade sig i tvekamp med nogen fiende. Konsulens søn kunde ikke modstaa sine fienders udfordring, indlod sig i tvekamp og dræbte sin modstander. Konsulen belønnede sin søn for hans 31
tapperhed, men lod ham henrette for hans ulydighed.

Da alle Mellemitaliens folk var undertvunget, stod kun den allersydligste del af halvøen igjen. Den mægtigste stat der var den græske koloni Tarént. Tarentinerne var et blødagtigt og forfinet folk. De kunde ikke forsvare sig mod romerne, men kaldte til hjælp Epíros's konge Pýrrhos. Denne havde taget del i kampene mellem Aleksander den stores generaler og var anseet for sin tids dygtigste hærfører. Han kom med en øvet hær og havde ogsaa krigselefanter med. To gange overvandt han de romerske legioner; men disse seire kostede ham mere end de kostede romerne. Tilsidst led han et fuldstændigt nederlag og forlod Italien, hvor han havde haabet at vinde sig et rige. Tarent maatte overgive sig, og kort efter var romerne herrer over hele den italienske halvø (266).

De beseirede folk blev gjort til forbundsfæller. Forbundsfællerne var frie for skat til Rom og stod under sine egne embedsmænd og egne love. Men de var pligtige til at hjælpe Rom i krig, uden at faa andel i det land som blev vundet. Rundt om i Italien anlagde romerne kolonier; disse var nærmest

befæstede byer med romerske besætninger og skulde tjene til at holde forbundsfællerne i ave. Kolonierne var forbundne med Rom ved ypperlige brolagte landeveie, ad hvilke de romerske legioner hurtig kunde naa frem, naar det nogensteds var nødvendigt.

3. Rom vinder herredømmet i Middelhavslandene 266—133.

De puniske krige [1]).

Da romerne havde bragt hele Italien under sin ledelse, tog Rom plads ved siden af Middelhavslandenes øvrige stormagter. Disse var i vest Karthágo og i øst de tre hellenistiske kongeriger, Makedonien, Syrien og Ægypten. En for en kom disse stater i krig med Rom og bukkede under i kampen. Den fønikiske koloni Karthago laa omtrent der hvor den nuværende 32
by Tunis ligger. Efterhvert som det gik tilbage med Fønikien selv, arvede karthagerne handelen i de vestlige Middelhavslande. De underlagde sig efterhaanden ikke blot Nordafrika, men ogsaa det vestlige Sicilien samt Sardinien og Korsika. Men deres herredømme var forhadt; de lagde kun an paa at presse mest muligt penge ud af de undertvungne. Det var de rige kjøbmandsslegter som havde magten i Karthago; styreformen var en aristokratisk republik.

Det var forholdene paa Sicilien som førte til det første sammenstød mellem Rom og Karthago. Karthagerne søgte nemlig at lægge hele øen og de græske kolonier der under sig; dette vilde romerne ikke finde sig i, og saa begyndte den første puniske krig (264—241). Krigen førtes dels som landkrig paa Sicilien, dels som sjøkrig, efterat romerne med et strandet karthagisk krigsskib som mønster havde bygget sig en krigsflaade. Krigen førtes med vekslende held; men tilsidst var karthagernes kræfter udtømt, og de maatte kjøbe sig fred ved at afstaa til Rom sin del af Sicilien samt kort efter Sardinien og Korsika. Disse lande blev, ligesom siden alle undertvungne lande udenfor Italien, gjort til romerske provinser. Provinserne maatte betale skat til Rom og blev bestyret af romerske statholdere; derimod stillede de som regel ikke tropper.

Karthago søgte erstatning for sit tab ved at erobre den sydøstlige del af det rige Spanien. Paa begge sider rustede man sig af al kraft, indtil endelig spørgsmaalet hvem der skulde være herre i det vestlige Middelhav, Rom

eller Karthago, fik sin afgjørelse i den anden puniske krig (218—201). Karthagernes anfører var den unge Hánnibal, en af de dygtigste hærførere historien kjender. Allerede som gut havde hans fader ladet ham sverge evigt fiendskab mod Rom, og denne ed holdt han; hele sit liv igjennem forfulgte han kun ett maal, at knække Rom og vinde magten for sit eget fædreland.

Hannibal besluttede at gaa angrebsvis tilverks. Han brød op fra Spanien med en stor hær og drog igjennem Sydgallien frem mod Italien. Paa den tid 33
førte ingen veie over Alperne; Hannibal vovede dog overgangen; men den kostede ham en mængde folk og næsten alle hans krigselefanter. I Norditalien slog han romerne i et par slag; efter dette sluttede gallerne sig til ham, saa han hos dem baade nu og senere kunde faa forsterkninger til sin hær, og det trængte han, da han ikke fik nogen hjælp hjemmefra. Det følgende aar gik Hannibal over Apenninerne og ødelagde i Etrurien en stor romersk hær. Rom svævede i den største fare; hver dag kunde man vente at se Hannibal for byens porte. Da valgte man den forsigtige Fábius Máximus til diktator. Han undgik klogelig slag og forstod at hindre Hannibal i hans bevægelser. Men romerne var misfornøiet med denne krigsførsel og kaldte Fabius for «nøleren». Da hans tid var ude, indlod den ene af de nyvalgte konsuler sig i slag ved Cánnæ i det sydøstlige Italien (216). Romerne havde dobbelt saa mange folk som Hannibal; men denne vandt ved sin mesterlige ledelse en afgjørende seier; størstedelen af den romerske hær faldt, og kun faa reddede sig ved flugten.

Efter slaget ved Cannæ faldt mange af Roms forbundsfæller fra, og det saa mørkt ud for romerne; men i farens stund kaldtes folkets store egenskaber for alvor tillive. Der vistes en uforlignelig fasthed og offervillighed; nye hære reistes, og alle ofrede hvad de eiede, for at redde fædrelandet. Hannibal kunde saaledes nok slaa romerne; men knække dem kunde han ikke. Krigen tog snart en anden vending, og Hannibal blev efterhaanden trængt ned paa den allersydligste halvø i Italien, hvor han forsvarede sig med glimrende dygtighed. Men han var for svag til at hindre romerne i at gaa angrebsvis tilverks paa andre kanter. En romersk hær blev sendt mod Syrakús, som havde støttet Hannibal; byen blev erobret og lagt under Rom; under stormen fandt den store mathematiker og fysiker Archimédes døden. En anden hær under Cornélius Scipio (Africanus den

ældre) gik til Spanien, hvor alle karthagernes besiddelser blev taget. Da derpaa Scipio drog over til Afrika, maatte karthagerne kalde Hannibal hjem for at forsvare

Karthago. Han kom, men blev overvundet i slaget ved Záma. Nu maatte 34
karthagerne give tabt og slutte fred paa haarde betingelser. De maatte afstaa Spanien, betale en stor sum penge og forpligte sig til ikke at føre krig uden Roms samtykke (201).

Hannibal bragte imidlertid snart Karthago paafode igjen. Romerne blev bange og forlangte ham udleveret; han flygtede til Asien, hvor han forfulgtes fra sted til sted, indtil han tilsidst maatte tage gift for ikke at falde i romernes hænder. Karthago plagedes stadig ved anfald af sine naboer, og disse fik altid medhold i Rom. Tilsidst greb de i fortvilelse til vaaben og forsvarede sig mod sine fiender. Heraf benyttede romerne sig til at erklære freden for brudt; de sendte en hær over, og dermed begyndte den tredje puniske krig (149—146). Karthagerne bad om fred. Den romerske anfører forlangte først at de skulde udlevere sine vaaben; det gjorde de. Men saa forlangte han at de skulde flytte sin by nogle mil ind i landet. Denne fordring var det umuligt at efterkomme; thi Karthagos hele velstand beroede paa dets handel og skibsfart. Karthagerne besluttede heller at vove en sidste kamp; de smidde nye vaaben og befæstede sin by. De forsvarede sig med heltemod, og beleiringen drog i langdrag; men overmagten var for stor, og Karthago blev indtaget af Cornelius Scipio Africanus den yngre. Paa senatets befaling blev byen fuldstændig ødelagt, og landet blev gjort til romersk provins under navn af Afrika (146).

Kampe i Østen.

Allerede i tiden mellem 2den og 3dje puniske krig havde romerne kjæmpet med Makedonien og Syrien og beseiret dem. I aaret 148 blev Makedonien endelig overvundet og gjort til provins. 2 aar efter, i 146, blev ogsaa Grækenland lagt under Rom. Korinth, som dengang var landets største by, blev ødelagt paa samme maade som Karthago. Det var disse byers handel romerne paa denne maade vilde tilvende sig. I 133 blev ogsaa den vestlige del af Lilleasien provins, og samtidig sank Syrien og Ægypten ned til at blive en slags romerske lydstater.

[1]) D. e. krigene med karthagerne, som romerne kaldte puner eller pøner d. v. s. føniker.

4. Borgerkrigenes tid 133—31 f. Kr.

Rom stod nu som den herskende stat i Middelhavslandene, og det varede ikke længe før det romerske rige omfattede alle lande ved Middelhavets kyster; snart blev det sydlige Gallien romersk provins, i 63 indlemmedes Syrien og Jødeland i det romerske rige, og i 30 Ægypten. Men paa samme tid som Roms verdensherredømme saaledes stod urokket; herskede strid og tvedragt i Rom, og gjentagne gange førte borgere vaaben mod borgere.

Graccherne 133—121.

Efterhaanden som forskjellen mellem patricier og plebeier svandt (side 30), kom en anden standsforskjel isteden. Af patricierne og de rigere plebeiiske slegter dannede der sig en ny herskende stand, som fik navn af optimáter. Det var disse som beklædte embederne og sad i senatet; dette bestod nemlig af forhenværende embedsmænd. Embederne som aarlig besattes ved folkets valg, var ulønnede; ja, det kostede mange penge at være embedsmand; thi vilde man vinde folkets stemme, maatte man uddele gaver og foranstalte alskens fester til dets fornøielse. Naar man havde beklædt et af de høieste embeder, blev man bagefter statholder i en af provinserne, og havde der den bedste anledning til at berige sig ved bestikkelser og andre kunster. Næsten alle statholdere vendte tilbage til Rom som rige mænd. Den licinske lov om fordelingen af statens jordgods (side 29) var desuden glemt, og dette samledes mere og mere paa optimaternes hænder. Samtidig kjøbte de op smaabøndernes eiendomme og dannede deraf store godser, som de drev ved hjælp af trælle. Der opstod paa denne maade en overmaade rig stand, som sad inde med magten og det meste af jorden, og en fattig, arbeidsløs mængde, som gjerne søgte til Rom, hvor de for en stor del levede af de riges naade og af at sælge sin stemme i folkeforsamlingen.

I aaret 133 blev den unge Tibérius Grácchus almuetribun. Han tilhørte en af Roms fornemste familier, men optraadte som folkets talsmand. Han fik fornyet den licinske agerlov; store strækninger af offentlig mark blev frataget optimaterne, og mange tusende gaarde blev uddelt til fattige borgere.

Men da han mod loven søgte at blive tribun ogsaa for det kommende aar, blev han dræbt af optimaterne under et opløb. Ti aar efter blev hans yngre broder Gaius tribun (123). Han nøiede sig ikke med at fortsætte sin broders verk; men han dannede af de misfornøiede inden borgerskabet et eget parti, folkepartiet, som stillede sig i fiendtligt forhold til optimaterne. Ved folkepartiets hjælp styrede han gjennem folkeforsamlingen, ligesom Périkles havde gjort i Athen. Ogsaa han blev dræbt af optimaterne (121) sammen med et par tusende af sine tilhængere. Men partiet vedblev at bestaa, og i 100 aar rasede nu kampen mellem optimaterne og folkepartiet.

Márius og Sulla.

Ikke længe efter Gaius Gracchus's død fik folkepartiet en fører i Gaius Márius. Han var en bondegut fra Latium, og havde tjent sig op fra simpel soldat ved sin tapperhed og dygtighed. Samtidig fik optimaterne en dygtig fører i Cornélius Sulla; Sulla var af fornem slegt og kunde fuldt ud maale sig med Marius som kriger, og overgik ham langt som statsmand. Det var især krigen mod cimbrer og teutóner (113—101), som gav Marius anledning til at udmerke sig. Cimbrerne og teutonerne var vilde germanske folk, som herjende var faldt ind i romernes besiddelser i Sydgallien. Den ene romerske hær blev slaaet efter den anden, og man var allerede ræd for at faa se de frygtelige fiender i Italien, ja for Roms porte. I denne nød blev Marius valgt til konsul flere aar itræk. Han benyttede først et par aar til at skaffe sig en god og veløvet hær; derpaa gik han mod teutonerne, som blev slaaet i Sydgallien, og saa mod cimbrerne, som allerede stod i Norditalien. I et frygteligt slag nær Po blev ogsaa dette folk fuldstændig ødelagt (101), og Marius fik æresnavnet «Roms tredje stifter».

Snart fik man atter brug for Marius's krigerske dygtighed, saavelsom for Sullas. Romernes forbundsfæller var i tidens løb blevet mere og mere misfornøiet med sin stilling; uafbrudt maatte de deltage i Roms krige uden at have nogen fordel af seieren. Desuden begyndte romerne mere og mere at behandle dem, ikke som frie folk, men som undergivne. Forbundsfællerne 37
forlangte derfor enten at faa romersk borgerret eller at blive løst fra forbindelsen med Rom. Da romerne ikke vilde gaa ind herpaa, udbrød den saakaldte forbundsfællekrig (90—88). Kampen førtes med største kraft fra

begge sider, men endte med at romerne gav efter, og indrømmede alle Italiens frie borgere romersk borgerret (88).

Samme aar fik romerne krig med Mithradátes, konge i Pontus i det nordøstlige Lilleasien. Marius fik folkeforsamlingen til at tage anførselen i krigen fra Sulla, som var konsul det aar, og give den til ham. Men det vilde Sulla ikke finde sig i, og saa begyndte den første borgerkrig (88—82). Sulla rykkede med sin hær mod Rom; Marius og hans tilhængere maatte flygte. Marius blev fanget, men slap ud af fængslet og kom over til Afrika, hvor han skjulte sig i Karthagos ruiner. Sulla ordnede forholdene i Rom og drog derpaa til Asien for at optage kampen mod Mithradates. Men saasnart han var borte, kom Marius tilbage og gjorde sig til herre over Rom. I spidsen for en bande rømte trælle og leiede forbrydere rasede han paa det grusomste mod sine modstandere; en mængde af Roms første mænd faldt som ofre for hans hevntørst. Men Marius viste sig nu som før uskikket til at være fører for et parti. Han angrede ogsaa snart sin grusomhed, og søgte at døve sin samvittighed ved drik. Som følge af sin umaadelighed døde han kort tid efter (86), faa dage efterat han havde tiltraadt sit syvende konsulat.

Sulla kjæmpede imidlertid heldig mod Mithradates, og efter at have endt krigen kom han tilbage til Italien. Det kom igjen til haarde kampe mellem de to partier; Sulla seirede og tog Rom. Her lod han sig i 82 under titel af diktator meddele uindskrænket magt til at ordne forholdene saaledes som han vilde, og til at beholde magten saalænge han ønskede. Han begyndte med at tage en forfærdelig hevn over sine modstandere. Flere tusende blev udenvidere nedhugget, og en hel del blev opført paa de saakaldte proskriptionslister; disse kunde enhver dræbe; ja, der var endog udsat en belønning for hvert hoved. Dernæst forandrede han statsforfatningen, saaledes at magten kom til at ligge hos senatet, som stod paa optimaternes 38
side; men almuetribunerne og folkeforsamlingen, hvor folkepartiet raadede, fik mindre indflydelse end før. Da han var færdig med ordningen, nedlagde han magten, som han egentlig aldrig havde eftertragtet. Han slog sig ned paa et landgods og døde der aaret efter (78).

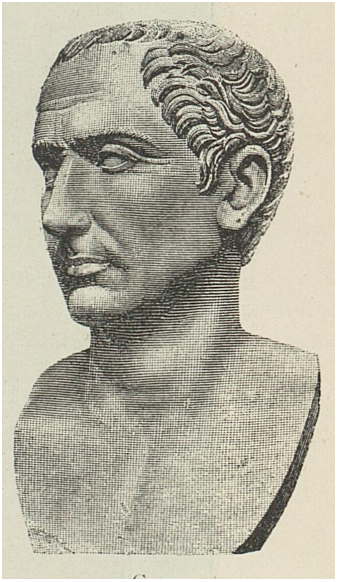
Pompeius og Cæsar.

Efter Sullas død var Pompéius en tid Roms mest indflydelsesrige mand; han havde udmerket sig under Sulla og havde allerede som yngling vist sig som en dygtig anfører. Ved siden af ham maa nævnes Crássus, som især havde sin umaadelige rigdom at takke for den rolle han spillede. Baade Pompeius og Crassus tragtede efter at blive eneherrer i Rom. Paa den tid udbrød der en farlig slaveopstand i Italien; slaveholdet var steget overordentlig i den senere tid baade paa landet og i de riges huse i byen; en mand som Crassus skal have eiet 20 000 slaver. Slaveopstande var derfor ikke sjeldne. Denne gang brød endel gladiatórer[1] ud af en fegteskole. De kaldte trællene til vaaben, slog de hære som sendtes imod dem, og herjede frygtelig rundt i Italien. Tilsidst lykkedes det Crassus at slaa trællene og med blodig strenghed at dæmpe opstanden (gladiátorkrigen). Langs veien fra Neapel til Rom stod der kors i kors med korsfæstede slaver.

En anden plage paa den tid var sjørøveriet i Middelhavet. Det gik især ud paa at fange mennesker og sælge dem som trælle. Sjørøveriet trivedes derfor, saalænge der fandtes slaveri i de omliggende lande. Romerne selv havde opgivet at holde nogen ordentlig krigsflaade og havde efterhaanden sørget for at faa de andre landes flaader ødelagt; følgen var at sjørøveriet blev værre end nogensinde. Tilsidst opstod der hungersnød i Rom, fordi kornskibene fra Sicilien og Afrika blev taget. Da fik Pompeius kommando over hele Middelhavet. Han rensede alle bugter og viger, drev sjørøverne foran sig og ødelagde tilsidst ikke mindre end 2 000 skibe; saa mange var der af dem.

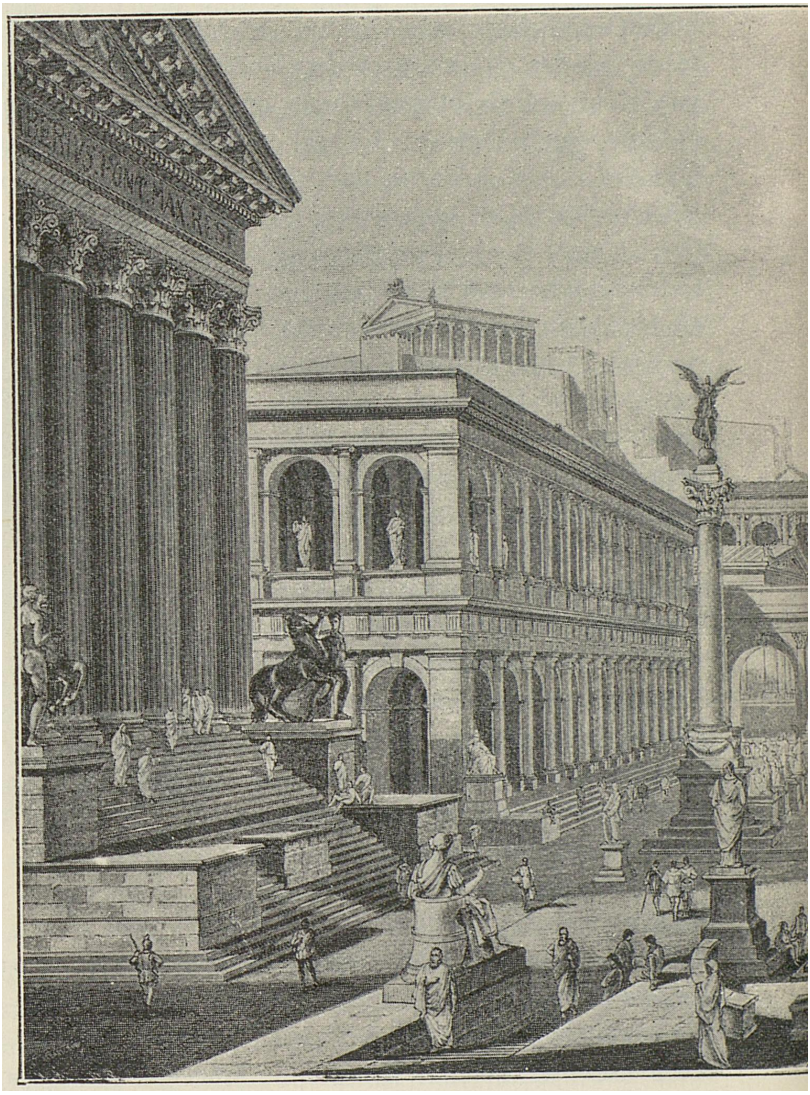
Derpaa blev Pompeius sendt mod Mithradates, som atter havde begyndt krig. Ogsaa her havde han lykken med sig. Mithradates blev fuldstændig 39
slaaet og dræbte sig selv; hans lande samt det rige Syrien blev gjort til romersk provins (63). Samtidig havde selve Rom været udsat for en stor fare. Catilína, en mand af fornem æt, havde stiftet en sammensvergelse, som bestod af forgjældede adelige, forarmede bønder og andre misfornøiede. Planen var at sætte ild paa Rom, myrde statens første mænd og under forvirringen opkaste sig til herrer. Konsul var det aar den store taler Cícero. Det lykkedes ham at faa rede paa sammensvergelsen; flere af de sammensvorne blev fængslet og henrettet, og Catilina selv faldt i spidsen for en hær, han havde faaet samlet.

Da Pompeius kom tilbage fra Asien til Rom, var der fremstaaet en mand, som skulde blive ham en farlig medbeiler. Det var Gaius Julius Cæsar, som tilhørte en gammel fornem slegt, men stod paa folkepartiets side. Cæsar er en af de mest begavede mænd historien kjender; han var lige stor som kriger og som statsmand, som taler og som forfatter. Med aldrig svigtende dygtighed og ihærdighed søgte han at naa sin ærgjerrigheds maal, at svinge sig op til at blive romerrigets herre og gjennem en mere passende forfatning gjenføde dets kraft. Foreløbig blev Pompeius, Crassus og Cæsar enige om at dele magten og stifte et hemmeligt forbund, det første triumvirat eller tremandsforbund (60). Cæsar blev konsul aaret efter, og saa forsynede de sig for flere aar med rigets bedste provinser. Cæsar fik Norditalien og Sydgallien. Her opholdt han sig i 9 aar og benyttede denne tid til at lægge hele Gallien under Rom. Herved vandt han ikke alene rigdom og ære, men skaffede sig en stor og veløvet hær, som var ham blindt hengiven. 42

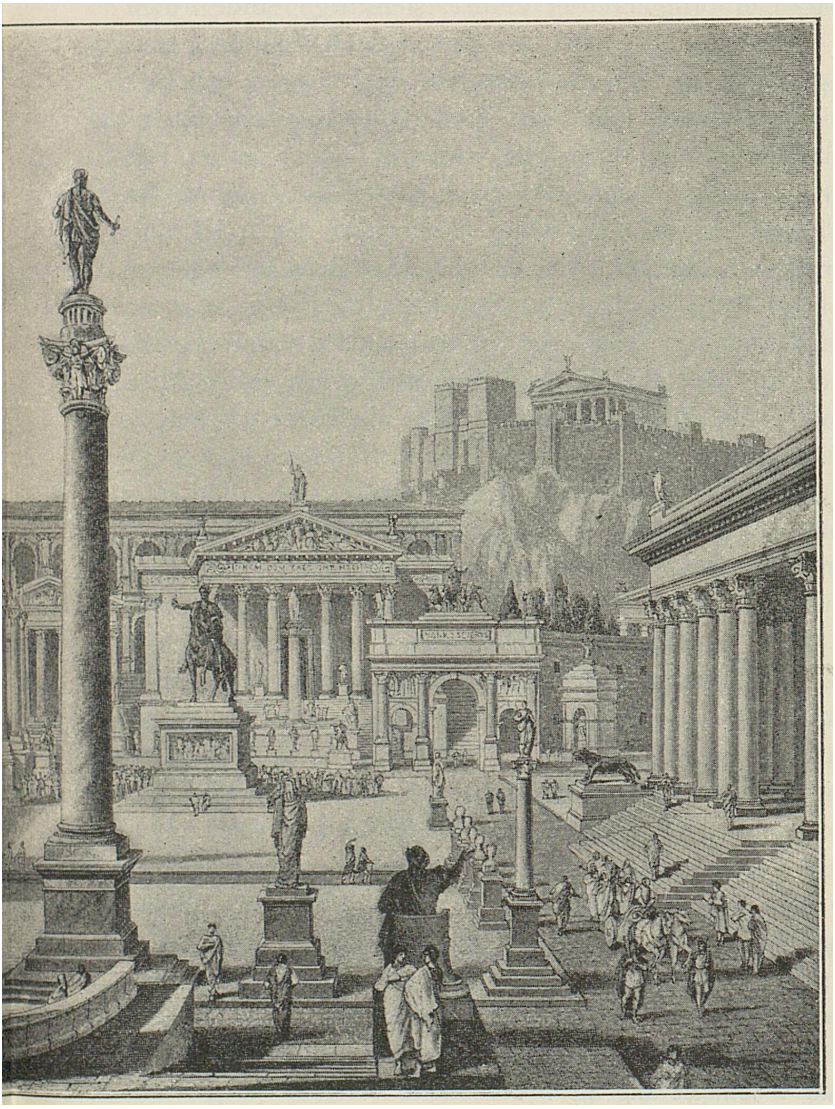
Cæsar.

[40]

Torvet i

[41]

Rom (Forum).

Crassus var blevet statholder i Syrien og drømte om at gjøre store erobringer i det indre Asiens rige lande; men han faldt i kampen. Pompeius havde faaet Spanien som provins og havde en stor hær staaende der,

medens han selv opholdt sig i Italien. Han saa med frygt og misundelse Cæsars magt vokse, og begyndte snart at søge støtte hos optimaterne. Han fik senatet til at befale Cæsar at opløse sin hær, og denne erklærede sig villig til at gjøre det, hvis Pompeius gjorde det samme. Men Pompeius vilde ikke, og det kom til krig, den anden borgerkrig (49—45). Cæsar tog i en fart Italien. Pompeius, som i sit overmod havde erklæret, at han blot behøvede at trampe i jorden, saa traadte der legioner frem, var endnu ikke færdig med sine rustninger og maatte flygte til de østlige provinser. Cæsar slog først Pompeius's hær i Spanien; derefter forfulgte han Pompeius selv. I aar 48 stod det afgjørende slag ved Fársalos i Thessalien. Pompeius havde flest folk, men kunde ikke staa sig mod Cæsars øvede soldater; han flygtede til Ægypten, hvor han blev dræbt. Det lykkedes optimaterne at samle flere hære mod Cæsar, og han maatte drage om fra land til land og slaa sine modstandere. Først i 45 var det forbi med al modstand.

Cæsar blev udnævnt til diktator paa livstid. Han benyttede sin magt med det største maadehold og tog ikke hevn over nogen; tvertimod, han søgte at udjevne partistriden og benyttede som hjælpere dygtige folk af begge partier. Cæsar gik i gang med en fuldstændig omordning af forholdene. Det var hans hensigt at omgjøre riget til et kongedømme; dette havde til følge at de ivrigste republikanere, med Brútus og Cássius i spidsen, stiftede en sammensvergelse og myrdede Cæsar i senatet aar 44 [1].

[1] Slaver som brugtes ved kamplege.

[1] Under Cæsar blev den julianske kalender ordnet, som endnu benyttes i de græsk-katholske lande. I de romersk-katholske og de protestantiske er den blevet afløst af den gregorianske, som er en forbedring af den julianske og kom istand aar 1582 under pave Gregor 13.

Antonius og Oktavian.

43

Det viste sig snart at romerrigets forhold ikke længere var saadanne, at den republikanske styrelsesform var mulig. Cæsars medhjælper Antónius, en dygtig kriger, samt Cæsars slegtning og arving, den unge Oktavián, stiftede sammen med en tredje af Cæsars gamle venner det andet triumvirat (aar 43). De fik magten i Rom og rasede mod optimatpartiet; den gamle Cicero var blandt deres ofre. Derpaa drog triumvirerne mod Cæsars mordere, der imidlertid i Østen havde samlet en stor hær. Ved

Filíppi i Makedonien kom det til slag (42). Republikanerne blev slaaet; baade Brutus og Cassius omkom. Magthaverne delte derpaa riget mellem sig, Oktavian fik Vesten, Antonius Østen. Oktavian styrede sin del med kraft og dygtighed. Men det gjorde ikke Antonius; i Ægypten lod han sig ganske besnære af den vakre dronning Kleópatra, saa han kun havde tanke for hende og lod rigets fiender ustraffet anfalde og herje inden dets grænser. Tilsidst kom det til brud mellem magthaverne. Ved Aktium paa Grækenlands vestkyst stod et afgjørende sjøslag i aaret 31. Antonius havde størst flaade; men da Kleopatra flygtede under kampen, glemte han alt og satte efter hende. Hans flaade og hans hær gik da over til Oktavian. Denne fulgte efter de flygtende til Ægypten; han tog Aleksandria, og baade Antonius og Kleopatra dræbte sig selv. Oktavian lagde Ægypten under sig og vendte tilbage til Rom som det store riges enehersker (31 f. Kr.—14 eft. Kr.)

C. Rom som keiserdømme 31 f. Kr.—476 eft. Kr.

C. ROM SOM KEISERDØMME 31 F. KR. —476 EFT. KR.

C. Rom som keiserdømme 31 f. Kr.—476 eft. Kr.

43

Med slaget ved Aktium var det for altid forbi med den romerske republik. Rom er blevet et keiserdømme og Oktavian rigets eneherre under navnet Cæsar (deraf ordet keiser); han bar ogsaa titlen Augustus («den ærværdige»). I virkeligheden havde Augustus og hans efterfølgere uindskrænket magt; men for at undgaa Cæsars skjæbne, gav han det udseende af at republiken og dens frie forfatning endnu bestod. Valg af 44
embedsmænd og lovgivningen blev tillagt senatet, der skulde dele magten med keiseren. Men da keiseren havde ret til at ind- og afsætte senatorer, fik senatet aldrig nogen virkelig magt ved hans side; des tabte stadig mere og mere af sin betydning og sank ned til at blive keiserens lydige tjener. De som havde størst grund til at være keiseren taknemmelige, var provinserne. Deres skattebyrder lettedes, og keiseren vaagede med strenghed over at statholdere og andre embedsmænd gjorde sin pligt og ikke udsugede indbyggerne, saaledes som de tidligere havde gjort. Lidt efter lidt opnaaede provinserne borgerret; dette skede, efterhvert som de tilegnede sig den græsk-romerske dannelse. Tilsidst blev alle borgere, og der taltes paa det nærmeste kun to sprog i hele riget, latin i Vesten og græsk i Østen.

Keiserne af Augusts slegt 31 f. Kr.—68 eft. Kr.

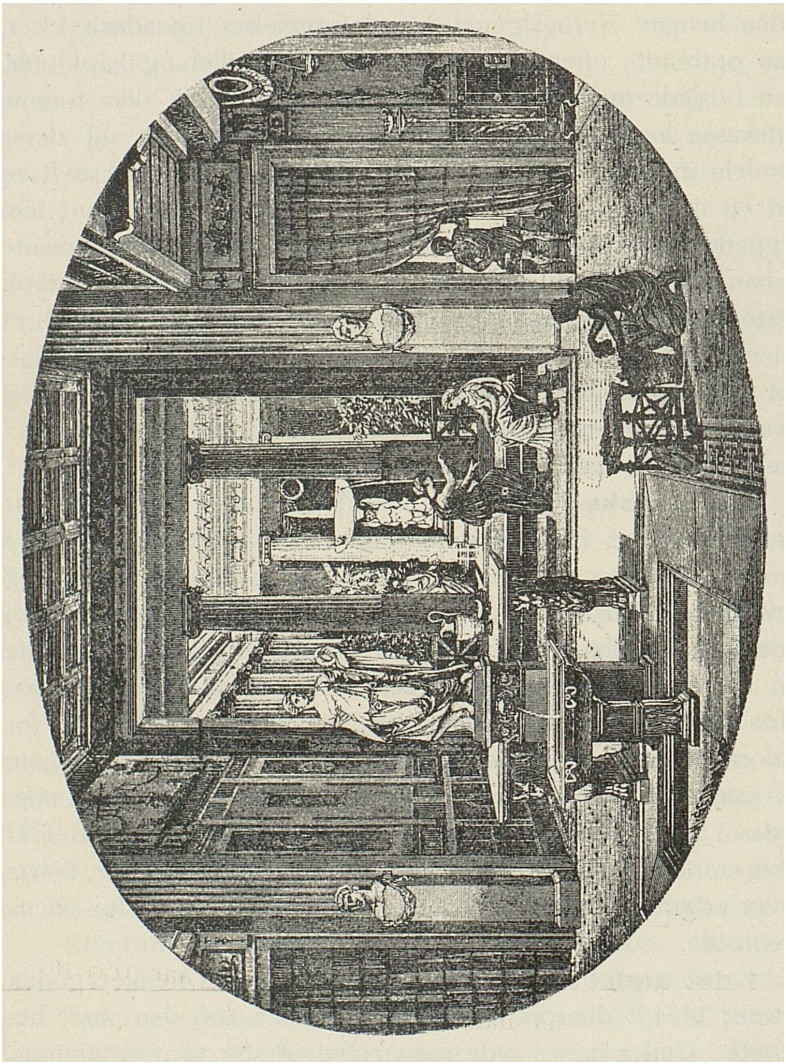
44

Under Augustus blev Rhinen og Donau romerrigets grænser i Europa. Han gjorde et forsøg paa at flytte grænsen frem til Elben og erobrede

Germanien eller Tyskland indtil denne elv. Men germanerne fandt sig ikke i romernes herredømme; de greb til vaaben og slog under Arminius's anførsel fuldstændig en romersk hær i Teutoburgerskoven (vest for Harzen). Siden opgav romerne forsøget paa at underlægge sig Germanien.

Tiden fra Sullas død til Augusts død kaldes den romerske litteraturs guldalder. Til de merkeligste forfattere hører Cæsar, som har beskrevet sine krige, og Cicero, der har efterladt en mængde verker, blandt hvilke hans taler er de mest bekjendte. Under August fandt litteraturen en beskytter i keiserens ven Mæcénas, hvis navn endnu bruges for at betegne en som beskytter og fremmer af kunst og videnskab. Dengang levede Roms tre største digtere, Vergíl, Horáts og Ovíd, samt Títus Lívius, der i et stort verk, som delvis er bevaret, skrev Roms historie fra begyndelsen af og ned til Augusts tider.

Efter August blev hans stedsøn Tibérius (14—37) keiser. Han var en meget dygtig hersker, som især gjorde meget for provinserne. Men han var menneskesky og mistænksom og endte med at blive en frygtelig tyran. Det var de romerske stormænd det gik ud over, og af dem blev en hel del henrettet. Sine sidste aar henlevede han den vakre ø Capri udenfor Neapel.

Hus i Pompei.

Den sidste keiser af Augusts hus var Néro (54—68). Han kom paa tronen ved sin moders hjælp; hun ryddede nemlig sin mand, keiser Claúdius, afveien for at skaffe plads for Néro, som var hendes søn fra et 46
tidligere egteskab. I begyndelsen havde Neros lærer, filosofen Séneca, mest

at sige, og han styrede med stor klogskab og mildhed. Men snart blev det anderledes. Nero lod sin moder myrde, fjernede Seneca fra styret og tvang ham senere til at dræbe sig selv. Siden hengav Nero sig ganske til fornøielser og udsvævelser. Han optraadte offentlig som sanger, skuespiller og kapkjører. Han ødslede med statens penge, og for at fylde den tomme statskasse lod han mængder af rige folk henrette og deres eiendele inddrage. Under Nero ødelagdes en stor del af Rom ved en ildebrand. Folket gav uden grund Nero skylden; han byggede siden byen op igjen med større pragt, og man mente at han havde sat ild paa den for at faa anledning hertil. Nero skjød skylden paa jøderne; dette gav anledning til at jøderne, og med dem ogsaa de kristne i Rom blev forfulgt. Det var under denne forfølgelse at apostlerne Peter og Paulus led martyrdøden. Tilsidst gjorde soldaterne opstand mod Nero, og han dræbte sig selv.

De flaviske keisere.

46

Efter Neros død fulgte et par aars borgerkrig; fra denne befriede Flávius Vespasiánus riget. Vespasian var en sparsommelig og dygtig mand og blev en god keiser (69—79). Han skaffede overalt ro og ordnede forhold tilbage. Trods sin sparsommelighed anvendte han meget paa store byggeforetagender. Han byggede saaledes det store flaviske amfitheater [1] med siddepladse for 87 000 mennesker; af dette staar endnu store ruiner igjen, det saakaldte Colosséum. Under hans søn Titus ødelagdes i aaret 79 tre byer ved et udbrud af Vesuv. Af disse er de to, Pompéi og Herkulánum, i vor tid delvis blevet udgravet og giver os et klart indblik i hele tidens levemaade.

I det andet aarhundrede havde Rom en række «gode» keisere; blandt dem er Traján omkr. aar 100 den mest bekjendte. Under ham havde romerriget sin største udstrækning. Det strakte sig fra Skotland, Rhinen og Karpatherne i nord til Sahara i syd, fra Atlanterhavet i vest til Tigris i øst. 47
Overalt raadede orden og velstand; folkemængden kan anslaaes til omkring 80 millioner [1]. Ogsaa Trajans eftermand Hadrián var en dygtig keiser; han drog, mest tilfods, gjennem alle rigets provinser for selv at se og ordne alt.

I det tredje aarhundrede kom riget i stort forfald. Det herjedes af ydre fiender, især germanerne i nord og perserne i øst. I det indre raadede splid

og borgerkrig. Ud af denne forvirring reddede den tapre Diokletián (omtrent 300) staten. Han slog de ydre fiender og bragte orden tilveie i det indre.

I det fjerde aarhundrede fortsattes Diokletians verk af hans efterfølger Konstantin den store (306—337). Under ham mistede senatet sin betydning, og keisermagten blev gjort uindskrænket; keiseren gav love og styrede alt gjennem sine embedsmænd. Konstantin sluttede sig til kristendommen; han fandt da, at Rom med sine mange minder fra frihedens og den gamle religions tid ikke passede som hovedstad under de nye forhold. Han grundede derfor en ny hovedstad ved Bosporus; der laa før en by, som hedte Byzánts; fra nu af kaldtes den Konstantinopel. Den nye by var lettere at forsvare end Rom og laa ogsaa ellers bedre til; thi de østlige lande var nu de vigtigste og overgik de vestlige baade i folkemængde og rigdom.

Efter Konstantin var keiserne kristne, med undtagelse af hans brodersøn Julián (361—363). Han var opdraget som kristen, men faldt senere fra; han har deraf faaet navnet «den frafaldne». Han drømte om at bringe nyt liv ind i den gamle religion og gjenføde romerriget til dets gamle glans og herlighed; men han faldt snart i en krig mod perserne.

[1] Et saadant rundtheater ligner vore cirkus og benyttedes til gladiátor- og dyrekampe.

[1] Under Trajan levede romernes største historieskriver Tácitus; han har skrevet de første keiseres historie.

Kristendommen og den kristne kirke.

47

Det var under keiser August at Kristus blev født; hans virksomhed paa jorden og hans død faldt under Tiberius. Den kristne lære spredte sig efterhaanden udover romerriget, først i Østen, men snart ogsaa i Vesten. «Tidens fylde» var nu inde; forholdene var gunstige for kristendommens 48
udbredelse som aldrig før eller siden. Trætte af de evige politiske kampe og borgerkrigenes rædsler havde folkene kastet sig i de enevældige keiseres arme. Deres tanker vendte sig bort fra det offentlige liv; de følte trang til hvile, og længsel efter noget de kunde tro og fortrøste sig paa. Men de gamle guder og de gamle religioner havde mistet sin kraft; de tilfredsstillede ikke trangen. Nu var tiden inde for Kristi evangelium, og de

ordnede forhold i keiserriget gjorde det let at bringe budskabet frem selv til rigets fjerneste afkroge, og der behøvedes kun to sprog, thi overalt forstod man enten græsk eller latin.

Keiserne stillede sig imidlertid fiendtlig overfor den nye lære; de likte ikke at de kristne ikke som alle andre vilde tilbede deres billede, og ansaa dem farlige for riget. De kristne blev derfor udsat for en række forfølgelser; den første var under Nero, den sidste og haardeste under Diokletian. Forfølgelserne bidrog imidlertid kun til at styrke den kristne kirke; de kunde ikke stanse dens seierrige fremgang. Dette saa Konstantin; han forstod, at kristendommen vilde og maatte seire, og han tog den under sin beskyttelse, uagtet han selv først senere gik over til den. Kristendommen blev gjort ligeberettiget med de gamle religioner, og fra nu af udbredte den sig raskt. Det varede ikke længe før de fleste af rigets indbyggere var kristne.

I begyndelsen havde hver menighed styret sig selv gjennem sine inden menigheden valgte presbytere eller ældste; men efterhaanden havde der udviklet sig egne geistlige embedsmænd, prester og biskoper, som fik menighedens styre i sin haand. I enhver by var der en biskop, i enhver provins en erkebiskop. Øverst stod de fem patriarker eller biskoperne i Rom, Konstantinopel, Atiochia, Jerusalem og Aleksandria. Af patriarkerne hævede atter romerbispen sig over de andre; han antog navnet pave. Ved vigtigere anledninger samledes biskoperne til kirkemøder eller koncilier. Det første store kirkemøde holdtes i 325 i Nicæa i Lilleasien. I Ægypten var fremtraadt en prest, Arius, som paastod at Kristus ikke var sand gud. [49] Hans lære blev i Nicæa dømt som vranglære; men den holdt sig dog længe. I denne kirkens første tid skilte mange kristne sig ud fra samkvem med andre mennesker for udelukkende at hengive sig til at tænke paa Gud og sin sjæls frelse. Flere saadanne sluttede sig sammen, og herved opstod klostervæsenet. Dette begyndte i Ægypten, men udbredte sig hurtig. Der var baade klostre for mænd, munkeklostre, styrede af abbeder, og for kvinder, nonneklostre, styrede af abbedisser.

Folkevandringerne.

Kort efter Julians død begyndte den store bevægelse, som førte til romerrigets fald. Trykkede af slaviske og mongolske folk i øst gik

germanerne over Rhinen og Donau og stiftede nye riger paa det gamle romerriges grund. Denne bevægelse kaldes de store folkevandringer. Begyndelsen regner man fra 375, da de mongolske hunner trængte over Volga. Hunnerne var et vildt rytterfolk; de undertvang østgoterne, et germansk folk i Sydrusland. Vestgoterne fik derimod af romerne lov til at gaa over Donau og slaa sig ned inden romerriget. Misfornøiet med de romerske embedsmænd, som bedrog dem, greb de her til vaaben og slog de romerske hære. Kun med møie lykkedes det en ny keiser, Theodósius den store, at slaa dem og bringe dem til ro. Theodosius var en ivrig kristen; han gjorde kristendommen til statsreligion i det romerske rige.

Ved hans død (395) svækkedes riget ved at deles i to dele mellem hans sønner, det vestromerske med Rom og det østromerske med Konstantinopel som hovedstad. Vestgoterne gik nu under sin tapre konge Alarik mod Italien og stormede og plyndrede Rom i 410. Efter Alariks død drog hans folk videre til Sydgallien og Spanien, hvor de stiftede et rige, som i navnet anerkjendte den vestromerske keisers overhøihed. Samtidig tog andre germanske folk andre dele af riget; frankerne slog sig ned i det nordlige, og burgunderne i det sydøstlige Gallien; de raa vandaler tog Nordafrika, medens angler og sakser besatte Britannien. Keiseren havde saaledes igrunden blot Italien igjen.

Hunnerne havde imidlertid slaaet sig ned i Ungarn, et land som altid har 50
tiltalt asiatiske rytterfolk. De fik en dygtig konge i Attila. Han underlagde sig folkene mellem det sorte hav og Østersjøen og gik derpaa i 451 løs paa romerriget. Med en vældig hær af hunner og germaner gik han over Rhinen. I Gallien forenede romerne og de allerede der bosatte germaner sig; anførte af den tapre romer Aétius tilføiede de Attila et stort nederlag paa de katalauniske marker (nær Seine). Aaret efter gjorde Attila et indfald i Norditalien, men vendte snart om og døde kort efter. Hermed er det forbi med hunnernes magt. Men de romerske keisere høstede ingen fordel heraf; det var kun med germanske leietroppers hjælp at de havde kunnet forsvare sig; disse leiehære og deres anførere var rigets egentlige herrer, og i 476 afsatte en saadan høvding, Odováker, den sidste keiser og od sig udraabe til Italiens konge.

MIDDELALDEREN.

TIDEN FRA 476—843. 50

I. De vestlige lande.

Da det vestlige romerrige gik tilgrunde i 476, var dets lande delt mellem en række germanske folk. De vigtigste af disse var: frankerne, vestgoterne, angelsakserne; hertil kom Odovakers rige i Italien.

Gallien.

Gallien var oprindelig, ligesom Norditalien, Spanien og Britannien, befolket af kelter. Efterat Cæsar havde lagt landet under Rom, optog det efterhaanden romersk dannelse og sprog; senere blev det ogsaa kristnet. Ved germanernes indfald taltes der saaledes latin overalt. Under folkevandringerne blev Gallien taget i besiddelse af frankerne i nord og af 51
vestgoterne i sydvest. Disse folk tog en del af jorden og delte den mellem sig, og dannede en herskende krigerstand med egne germanske love. Den gamle befolkning beholdt resten af jorden og vedblev at leve under de gamle romerske love. Da germanerne gik over til kristendommen, smeltede de snart sammen med den tidligere befolkning og fik del i dennes høiere kultur. Det latinske folkesprog, som taltes af de tidligere indbyggere, optog i sig endel germanske ord og blev efterhaanden i denne sin nye skikkelse ogsaa erobrernes sprog. Dette nye sprog kaldes fransk. Paa samme maade opstod de øvrige romanske sprog, italiensk i Italien, spansk og portugisisk paa Pyrenæerhalvøen.

Klodvig.

Frankerne slog sig ned ved Rhinens nedre løb samt i det nuværende Belgien og Nordfrankrig. De var hedninger og var delt i flere stammer, som hver havde sin konge. En af disse stammekonger var Klodvig af Merovingernes æt (481—511). Klodvig var klog og tapper, men raa og samvittighedsløs, og anvendte ligesaa meget rænker og snigmord som ærlig kamp. Han fik efterhaanden ryddet de andre frankiske smaakonger afveien, saa han tilsidst var konge over alle franker. Samtidig paaførte han sine naboer krig; vestgoterne blev beseiret og maatte anerkjende hans overhøihed, og ved sin død herskede Klodvig over hele Gallien.

Klodvig var hedning, men han var gift med en kristen kongedatter. Engang holdt han paa at tabe i et slag. Han lovede at han skulde lade sig kristne hvis han seirede. Han vandt, og lod sig døbe med mange af sine mænd i Rheims (Rængs), som senere blev de franske kongers kroningsstad. Klodvig antog den romersk-katholske lære og fik af paven æresnavnet: «den meget kristelige konge», som gik i arv til hans efterfølgere. Men de andre germanske folk i Gallien var arianer; den gamle befolkning, der var romersk-katholsk, støttede af den grund Klodvig i hans kamp mod vestgoterne. Med Klodvig foregik der ingen forandring ved hans overgang til kristendommen; han vedblev at være ligesaa grusom og haard som tidligere. Han døde i 511 og blev begravet i Paris, som fra Klodvigs tid kan ansees for Frankrigs hovedstad.

Senere Merovinger.

52

Ved Klodvigs død blev det frankiske rige delt i flere dele. De første konger var dygtige mænd, som udvidede riget ved erobringer i Sydtyskland. Men de følgende konger var for det meste udygtige og laa i indbyrdes strid. Heraf benyttede de krigerske stormænd sig til at tilrive sig magten. I spidsen for dem stod den saakaldte hushovmester (májor domus). Hushovmestrene blev snart rigets egentlige styrere, især efterat hushovmesterværdigheden var kommet i de dygtige Karolingers hænder. En af dem, den tapre Karl Martél, var hushovmester, dengang araberne fra Spanien faldt ind i Frankrig. Karl mødte dem med en stor frankisk hær og slog dem i 732 ved Tours (udt. Tur) syd for Loire. Araberne maatte gaa tilbage til Spanien, og kristendommen var reddet fra det farlige

muhammedanske angreb. Karl fik for denne bedrift æresnavnet Martél, det er «hammeren». Hans søn og efterfølger var Pipin den lille. Han hjalp paven i krig, og da han forelagde ham det spørgsmaal: «Hvem bør være konge, enten den som bærer kongenavn, eller den som udfører en konges pligter?» blev svaret efter ønske; han satte derpaa den sidste Merovinger i kloster og tog selv kongenavn. Saaledes kom i 752 Karolingerne paa tronen.

Karl den store (768—814).

Pipins søn Karl den store var en stor kriger og en dygtig styrer i fred. Han var kristendommen og den fra romerne nedarvede dannelse varmt hengiven og arbeidede hele sit liv paa kristendommens udbredelse. Dette var ved siden af erobringslyst grunden til hans mange krige. Hele sin regjeringstid havde han nemlig krig med sine naboer og foretog ikke mindre end 53 krigstog. Den haardeste kamp havde han med sakserne, som boede mellem Rhinen og Elben. Sakserne var hedninger og foretog stadige røvertog ind i frankernes land. De kjæmpede med fortvilelsens kraft mod Karl; gang paa gang blev de beseiret, men gjorde paany opstand. Tilsidst maatte de give efter og lade sig døbe. Karl byggede byer og borge blandt dem; bisper indsattes, og klostre anlagdes. Østenfor Elben boede siden folkevandringernes dage slaviske folk; ogsaa flere af disse maatte anerkjende [53] Karls overhøihed.

Samtidig udvidede Karl sit rige mod syd. Han gjorde et tog mod araberne i Spanien og fratog dem landet mellem Pyrenæerne og Ebro; dette land fik navn af den spanske mark (grænseland)1. Ogsaa i Italien førte Karl krig. I dette land var Odovaker blevet fordrevet af østgoterne; senere var longobarderne blevet landets herrer. Allerede Pipin havde hjulpet paven mod dem og skjænket ham et stykke land, som blev grundlaget for pavens verdslige besiddelser i Italien, den saakaldte Kirkestat. Ogsaa Karl kom i krig med longobarderne, overvandt dem og indlemmede hele Nord- og Mellemitalien i sit rige.

Karl inddelte sit rige i grevskaber; i spidsen for hvert grevskab stod en greve, i grænseprovinserne en markgreve. Han gav gode love og søgte at ophjælpe sine landes næringsveie og sørgede med iver for udbredelse af kristendommen og boglig lærdom. Han stiftede flere skoler, især er hans

hofskole bekjendt; paa den gik Karls børn, og han var ofte tilstede og tog del i undervisningen. Selv var han ingen lærd mand; han kunde dog latin; men at skrive lærte han aldrig; hans fingre var for stive, sagde han; han havde for længe ført sverdet. Men han holdt af at omgive sig med lærde mænd; blandt dem var angelsakseren Alkuin, som forestod skolevæsenet. Karl var forøvrigt nøisom og tarvelig; han gik med klæder som hans hustru og døtre havde spundet og vævet.

I aar 800 opholdt Karl sig i Rom og blev juledag kronet af paven i Peterskirken som romersk keiser. Sem keiser blev han kirkens særlige beskytter og gjorde fordring paa at staa over alle andre fyrster i de vestlige lande. Karl døde i 814 og blev begravet i Aachen (udt. Aken), hvor han gjerne havde opholdt sig for at bruge badene der.

Karl den stores riges deling.

Efter Karl blev hans søn Ludvig den fromme keiser. Ludvig var en svag mand, som lod sig lede af geistligheden. Efter hans død udbrød der krig 54
mellem hans sønner; den endte med forliget i Verdun (udt. Verdøng) i Vestfrankrig i 843. Her blev Karls rige delt i tre kongeriger: Frankrig, Tyskland og Italien. Til det sidste rige skulde keisertitelen høre, samt en strimmel land mellem Frankrig og Tyskland helt fra Middelhavet til Nordsjøen.

Angelsakserne.

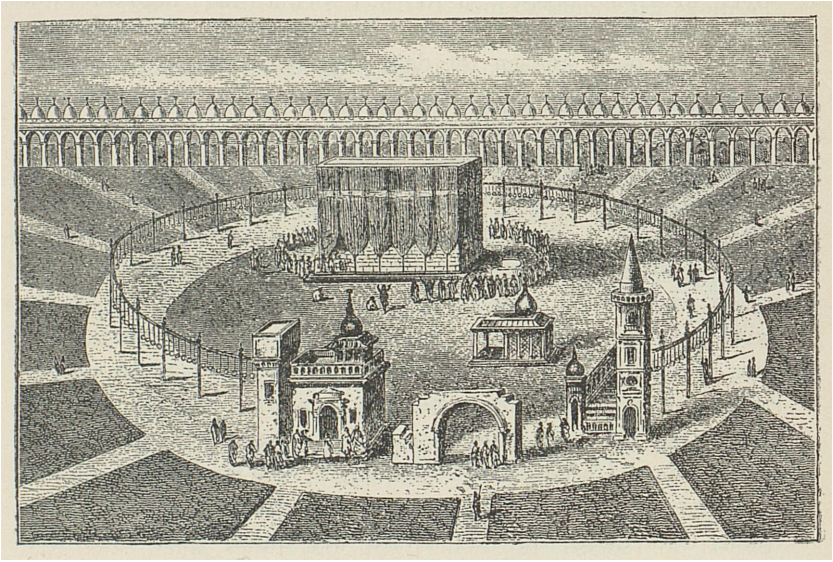
Britannien, der ligesom Gallien oprindelig var beboet af kelter, var i det første aarh. efter Kr. kommet under Rom. I midten af det 5te aarh. blev det nuværende England og Sydskotland erobret af de germanske angler og sakser, som kom fra Nordtyskland. De var vilde hedninger og fortrængte de kristne keltiske folk mod vest, hvor de holdt sig i Wales's bjerge. Heller ikke til Irland kom angelsakserne i denne tid; irerne udviklede en ikke ringe kultur og var bekjendt for sin sans for lærdom og sin iver for kristendommen. Angelsakserne stiftede flere (oftest 7) smaastater, som i 827 blev samlet til ett rige. Omkring aar 600 sendte pave Gregor den store missionærer til England; i spidsen for dem stod munken Augustín. Landet blev kristnet, og Augustin blev erkebiskop i Canterbury, hvor senere den engelske kirkes primas eller overhoved har boet. Fra angelsakserne udgik

der missionærer til andre lande, saaledes foruden til Norge især til Tyskland. Did kom Bonifácius, som har faaet navn af Tysklands apostel; han vandt mange for den kristne lære og blev erkebiskop i Mainz. Tilsidst fandt han martyrdøden blandt friserne i Nordtyskland.

2. De østlige lande.

Justinián (527—565).

Medens Vestens lande saaledes undergik store forandringer, fortsatte det østromerske eller byzantiske rige nogenlunde uforandret sin tilværelse. Blandt keiserne i Konstantinopel maa merkes Justinian. Denne kraftige keiser drømte om at gjenoprette det gamle romerrige i dets fulde udstrækning. Det lykkedes ham at vinde Nordafrika fra vandalerne og Italien 55
fra østgoterne; men disse lande gik atter tabt under hans efterfølgere. Justinian byggede den pragtfulde Sofiakirke, nu Sofiamoskéen, i Konstantinopel. Mest bekjendt er han blevet gjennem den af ham istandbragte samling af den romerske lov og ret (corpus juris). Efter hans død gik det tilbage med riget, især efterat det havde faaet farlige fiender i araberne.

Kaba.

Muhámmed.

Araberne havde tidligere ikke spillet nogen større rolle i historien; dette blev anderledes fra Muhammeds tid. Muhammed tilhørte en mægtig stamme, som havde herredømmet i Mekka, hvor arabernes nationalhelligdom templet Kaba med den «sorte sten» fandtes. Muhammeds forældre døde tidlig; han kom i huset hos en farbroder og tjente sit brød som gjætergut. Senere kom han i tjeneste hos en rig kjøbmands enke. Han drog ud paa reiser for hende; tilsidst giftede han sig med hende og blev derved en velstaaende mand, saa han frit kunde hengive sig til sine religiøse grublerier. Det var smerten over folkets overtro som vakte tanken hos ham 56
om at optræde som religionsstifter. Han troede nemlig, at han havde aabenbarelser fra Gud og af denne var udseet til at bringe araberne til at tro paa én gud, ligesom de kristne og jøderne.

Da Muhammed traadte frem med sin lære, vilde kun faa tro paa ham, medens de fleste spottede og forfulgte ham. I 622 blev han nødt til at flygte fra Mekka og søgte tilflugt i byen Medína længere nord; med denne flugt begynder muhammedanerne sin tidsregning. Indbyggerne i Medina antog

hans lære, og i spidsen for dem slog han folkene fra Mekka, og inden han døde i 632, havde han vundet hele Arabien.

Muhammeds lære kaldes islam, hvilket betyder «underkastelse»; dens bekjendere kaldes muslimin. Læren er optegnet i koranen («læsning»), som blev nedskrevet kort efter hans død. Dens hovedsætning er: «Der er kun én sand gud, og Muhammed er hans profet.» Ogsaa Moses og Jesus havde været store profeter, gjennem hvem Gud (Allah) havde aabenbaret sin vilje; men Muhammed var den største, og hans lære den reneste. Muhammed troede paa sjælens udødelighed. Det er efter hans lære menneskenes pligt at leve et gudfrygtigt liv. At bede, faste, give almisser og gjøre pilegrimsfarter er fortjenstfulde handlinger, som kan hjælpe sjælen til salighed. Men allerbedst er det at falde i kampen for islams udbredelse; thi den hvem det times, gaar med det samme ind til paradisets glæder. Og dette paradis udstyrede Muhammed med alskens jordiske nydelser, med skyggefulde trær, kolde kilder, deilig frugt, vakre heste og skjønne kvinder. Muhammeds lære indeholder ved siden af mange urene tillæg meget fra kristendommen og jødedommen. Værdt at merke er hans forbud mod at drikke vin.

Da Muhammed var død, fortsatte hans efterfølgere, de saakaldte kalifer, hans verk. De optraadte som erobrere; især udmerkede kalifen Omar sig, og det var ham som ordnede den nye stat. Persien blev erobret; fra keiseren i Konstantinopel toges Syrien, Mesopotamien, Ægypten og Nordafrika. Herfra gik araberne over til Spanien, som beherskedes af vestgoterne. Disse 57
blev slaaet ved Xeres de la Frontéra i 711, og landet blev erobret. Men da araberne gik over Pyrenæerne, stansede Karl Martel deres videre udbredelse i Europa (side 52).

Medína havde først været kalifernes hovedstad; men de flyttede snart til det prægtige Damáskus i Syrien. Da Abbasídernes slegt var blevet kalifer, gjorde de Bágdad ved Tigris til hovedstad. Her regjerede paa Karl den stores tid Abbasiden Harun al Raschíd, som er kjendt fra eventyrsamlingen «Tusend og en nat». Araberne stod paa denne tid høit i industri, kunst og videnskab, og overgik i alle disse ting Vesteuropas folk. De havde nemlig tilegnet sig den gamle græske dannelse, som fandtes i de erobrede lande. Det begyndte dog snart at gaa tilbage med kalifatet; den ene provins rev sig løs efter den anden, først af alle Spanien, hvor et eget arabisk rige holdt

sig til slutningen af middelalderen. Tilsidst havde kaliferne intet andet igjen end Bagdad og omegn; her holdt de sig, indtil mongolerne i 1258 gjorde ende paa den sidste rest af kalifatet.

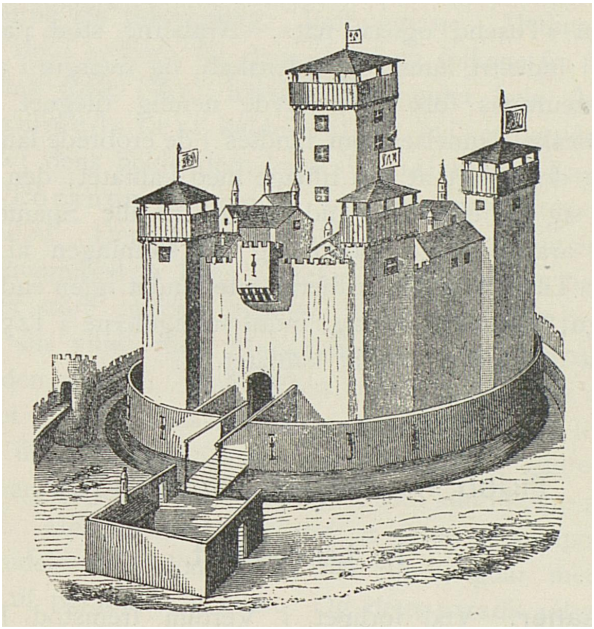
1 Paa tilbageveien blev hans hær overfaldt af baskerne i passet ved Roncevál; her faldt den tapre Roland, en begivenhed, som er forherliget i de middelalderske sagn og viser.

TIDEN FRA 843 TIL OMTR. 1300.

I. Lensvæsenet.

Vasaller.

Ved forliget i Verdun fremstod Frankrig, Tyskland og Italien som egne stater. Disse lande kom snart i indbyrdes strid og hjemsøgtes samtidig af stadige borgerkrige. Under disse krige mistede kongerne mere og mere af sin magt; stormændenes magt steg derimod, og der fremstod en ny og eiendommelig ordning af samfundet, det saakaldte lensvæsen. Paa grund af de hyppige krige gjaldt det for kongen at stille det størst mulige antal af vel øvede krigsmænd; især var det af betydning for ham at skaffe sig tungt væbnede ryttere, som dengang udgjorde hærens hovedstyrke. Tjenesten til hest var imidlertid kostbar og krævede ikke liden øvelse; kongerne maatte derfor betale dem som var villige til at tjene paa denne maade. Da man paa de tider havde lidet penge, bestod betalingen gjerne i jordgods, som kongen overlod tjenestemanden, ikke som odel eller eie, men til brug som laan eller len. Den som ydede saadan krigstjeneste, kaldtes lensmand eller vasal; den han tjente, kaldtes lensherre. De som modtog et len af kongen, kaldtes kronvasaller; men kronvasallen kunde atter tage folk i sin tjeneste og ligeledes lønne dem med brug af jordgods; disse

Ridderborg.

kaldtes undervasaller. Det var vasallens pligt at tjene sin herre i krig og møde for hans domstol. I begyndelsen gaves lenene paa levetid; men snart gik de over til at blive arvelige; lensherren kunde da først tage lenet tilbage, naar modtagerens slegt var uddøet.

Med lenet fulgte fritagelse for skat, samt retten til at udøve kongelig myndighed over alle, som boede paa det gods der var givet i len. Vasallerne nøiede sig imidlertid ikke hermed. Tiderne var lovløse; foruden af borgerkrige plagedes Mellemeuropas lande stadig af ydre fiender. Fra nord 59
kom skandinaviske vikinger, fra syd arabiske sjørøvere, og fra øst veltede slaviske skarer og ungarske rytterhorder ind over landene. Mod disse fiender var der ikke beskyttelse at finde for de frie bønder og for de aabne byers indbyggere uden paa nærmeste herremands borg eller indenfor de faste bispegaardes og klostres mure. For at vinde saadan beskyttelse maatte borgerne og de frie bønder give sig ind under stormændene, anerkjende dem som herrer og enten blive deres vasaller eller svare dem afgifter i penge eller arbeide. De som maatte kjøbe sig beskyttelse ved

penge eller arbeide, og det maatte de fleste bønder og de smaa byers indbyggere, sank ned til at blive halvt ufrie tjenere, som ikke havde stort bedre vilkaar end de livegne eller personlig ufrie arbeidere, som fra oldtiden af boede paa de store godser.

Vasallerne blev paa denne maade smaafyrster, hver inden sit len, og de store stater faldt fra hverandre i en mængde næsten selvstændige smaastater. Vasallerne var snart verdslige mænd med titel af hertug, greve, baron eller ridder, snart geistlige, saasom biskoper og abbeder; thi ogsaa saadanne tog land i len af kongen og stillede krigere til hans tjeneste. Enkelte større byer med sterke mure var hver for sig saa mægtige, at de turde stole paa sig selv; disse dannede en liden stat med et slags republikansk styre. Naar hele landet var udstykket paa den maade, kan man forstaa at kongernes magt indskrænkedes, og at de tilsidst maatte blive ganske afhængige af sine vasaller. Dette viste sig først i Frankrig og Italien, senere ogsaa i Tyskland og flere andre lande.

Virkelig frie var i lensvæsenets tid kun de frie byers borgere, de verdslige lensmænd eller adelen samt geistligheden. Disse tre klasser dannede skarpt adskilte stænder, hver med sine rettigheder og sine love; bønderne og de smaa byers indbyggere var udenfor Norden omtrent uden politisk betydning og som oftest personlig ufrie. Af frie byer fandtes der imidlertid ikke mange; handel og kunstflid laa nede i de urolige tider, da røveri tillands og tilvands hørte til dagens orden. Adelen og geistligheden 60
blev saaledes de vigtigste stænder og styrte og stelte omtrent som de vilde.

Riddervæsenet.

De verdslige vasaller eller adelen dannede en krigerstand. De kjæmpede tilhest i fuld rustning, og krig var deres vigtigste beskjæftigelse. Men kirken søgte at indvirke forædlende paa de vilde krigere og benytte deres kraft i sin tjeneste. Presterne indskjærpede dem, at det var den kristne krigers pligt ikke blot at vise sig tapper og lydig, men ogsaa at tage sig af alle svage og fortrykte, især kvinder og børn, samt forsvare den kristne kirke. De adelsmænd som udmerkede sig ved disse egenskaber, optoges i et eget broderskab, som blev udbredt over hele Europa; det er den saakaldte ridderstand. Den unge adelsmand levede de første aar i sine forældres hus; men som ung gut sendtes han gjerne til lensherrens slot, hvor han gjorde

tjeneste som page (udt. pásche). Han maatte her varte op og ellers være til herrens og ridderfruens tjeneste; herunder lærte han god opførsel og høviske seder.' Naar han var 14 aar gammel, kunde han blive væbner eller svend; sølvsporer var tegn paa hans nye værdighed. Som væbner øvedes han i vaabenbrug og ledsagede sin herre i kamp og paa jagt. Naar han havde fyldt det 21de aar, kunde han blive ridder, hvis han viste sig værdig dertil. Ridderværdigheden modtog han enten paa kamppladsen eller ved kroningsfeste og lignende anledninger. Knælende fik den unge ridderslaget af en ældre ridder, som lod sit sverd tre gange falde ned paa hans skulder med de ord: «I Gud Faders, den hellige Michaels og den hellige Georgs navn slaar jeg dig til ridder. Vær tapper, djerv og tro!» Kun ridderne havde ret til at bære guldsporer; de havde ogsaa vaabenmerker i sit skjold. En ridders ord skulde staa til troende; brød han det eller nogen anden af ridderskabets love, blev han høitidelig udstødt. Ofte afholdtes ridderspil eller turnéringer, hvor ridderne kjæmpede om prisen; disse feste forherligede damerne ved sin nærværelse og trubadúrerne ved sine sange. Riddervæsenet gjorde meget til at forædle tidens raa seder og vilde egenraadighed.

2. Kirken.

61

Geistligheden.

Ved siden af adelen indtog den katholske geistlighed den første plads i samfundet. Denne stand bestod af biskoper og prester samt de talrige klostres beboere. Geistligheden styrede sig selv, uafhængig af den verdslige magt; den havde sine egne love og sine egne domstole. De geistlige var de eneste som sad inde med større boglig lærdom. Af videnskab og kunst var der lidet i disse vilde, krigerske aarhundreder; hvad der fandtes, havde søgt tilflugt bag klostrenes mure; mangt et verk fra oldtiden er os levnet gjennem afskrifter af flittige munke. Lidet blev forøvrigt skrevet, og det som skreves, var mest paa latin.

Kirkens lære.

Mange misbrug gik i svang inden middelalderens kirke, og kirkens oprindelige lære blev meget forandret. Af særlig betydning blev den vegt

man tillagde de saakaldte «gode gjerninger». Ved at bede, give almisser, skjænke gaver til kirker og klostre, ved at gjøre valfarter til hellige steder, faste og pine sig selv mente man at kunne vinde sin sjæls salighed, selv om disse handlinger skede uden den rette anger og tro. Der lærtes at efter døden kom sjælen i skjærsilden, hvor den en tid skulde pines og renses. Denne pinetid kunde forkortes ved at presten i kirken læste bestemte bønner (sjælemesser) for den afdøde. Det blev derfor almindeligt at skjænke gods til kirken, forat den skulde læse sjælemesser, og herved erhvervede kirken sig umaadelige rigdomme, især af jordgods.' Mennesker som i særlig grad havde udmerket sig ved fromhed og ved at arbeide for kirken, især de som havde sat livet til for dennes skyld, blev efter sin død regnet for helgener. Det blev en eneret for paven at bestemme at en skulde betragtes som helgen (kanoniseres). Helgenerne indtog, mente man, en meget indflydelsesrig stilling hos Gud. Helgenernes arme, ben o. l. (relikvier) holdtes i stor ære; alle kappedes om at skaffe sig saadanne.

Pavedømmet.

Allerede paa keiser Konstantins tid (side 48) havde der udviklet sig en egen geistlig stand af prester og biskoper (klerus eller kleresi) med de 5 patriarker i spidsen. Ved muhammedanismens udbredelse var det gaaet tilbage med den asiatiske og afrikanske kirke, idet kristendommen her mere og mere maatte give plads for islam. Patriarkerne i Rom og Konstantinopel fik derfor størst betydning; det lykkedes dem at blive anerkjendt som kirkens øverste styrere, den første i Vesten, den anden i Østen. Men mellem dem indbyrdes var der stadig uenighed, og i 1054 kom det til endeligt brud (det store kirkelige schisma). De satte hverandre gjensidig i ban, d. v. s. udstødte hverandre af det kristne samfund. Saaledes blev den katholske eller almindelige kirke delt i to, den romersk katholske og den græsk katholske. 62

Paverne grundede sin magt paa Frelserens ord til apostelen Peter: «Du er klippen; paa dig vil jeg bygge min menighed.» Ved disse ord skulde Peter efter pavernes mening være indsat som hele kirkens overhoved. Videre paastod de, at Peter havde været den første biskop i Rom, samt at hans stilling som kirkens overhoved var gaaet i arv til Roms biskoper eller paverne. Folkene var fra oldtiden af vante til at modtage befalinger fra

Rom; det faldt derfor ikke saa vanskeligt for paven at blive anerkjendt som styrer af hele den vesteuropæiske kirke. Men hermed var han ikke fornøiet; han vilde ogsaa have verdslig magt, og krævede at keisere og konger skulde anerkjende ham som overherre. Han paaberaabte sig, at det var paven som havde indsat Karl den store til keiser, ligesom det ogsaa var paven som senere (962) gjorde Tysklands mægtige kong Otto I og dennes efterfølgere til keisere; følgelig maatte paven være høiere end keiseren; ja, paven var Guds stedfortræder paa jorden og stod som saadan over alle andre mennesker. Pave Gregor 7 pleiede at udtrykke sig saaledes: «Pavemagten er som solen; keiserens magt som maanen; ligesom maanen modtager sit lys fra solen, saaledes modtager keiser og konger sin magt fra paven; men han modtager den fra Gud.»

Men det varede længe før paven fik sat disse sine krav igjennem. Til en begyndelse var paven endog afhængig af den verdslige magt, idet keiseren og 63
de mægtige romerske adelsætter som oftest afgjorde pavevalget. Endnu større var den indflydelse fyrsterne havde ved valget af biskoper. Biskoperne var nemlig som regel tillige verdslige vasaller, og det var blevet skik at kongerne indsatte biskoperne i deres embede ved at overrække dem ring og stav, som var tegn paa deres biskopelige værdighed; denne overrækning kaldtes investitúr, det er «iklædning». Kirken var ofte lidet tjent med den slags biskoper, da fyrsterne lagde hovedvegten paa at faa paalidelige mænd og gode krigere til biskoper; allerværst var det at fyrsterne ofte solgte bispeembederne for penge (simoní).

3. Gregor 7 1073—1085. 63

Saadan var pavens og kirkens stilling, da Gregor 7 blev pave. Han satte som sit maal at gjøre kirken uafhængig af den verdslige magt og hæve paven til at blive alle kongers og keiseres overherre. Gregor hed, før han blev pave, Hildebrand; han var af ringe byrd, men hævede sig fra munk til kirkens høieste værdigheder og blev en af kardinalerne; saa kaldtes de øverste geistlige næst paven. Som kardinal fik han drevet igjennem en lov som bestemte, at paven skulde vælges af og blandt kardinalerne, og saaledes har det siden været. Da han var blevet pave, paabød han at alle geistlige skulde leve i ugift stand (cølibát). Derved mente han at opnaa, at

presterne samlede alt sit arbeide og al sin interesse om kirken og dens gjerning.

Derpaa tog Gregor fat paa investitúren. Han gav en lov om at ingen geistlig maatte modtage sit embede af en verdslig; kun biskopen kunde indsætte prester, og biskoperne skulde indsættes af paven. Denne lov bragte Gregor i strid med den tyske konge og keiser Henrik 4 (1056—1106). Under striden kom det paven tilgode, at keiseren gjennem sin egenraadige og tyranniske færd havde lagt sig ud med sine tyske vasaller. Disse klagede til paven over ham, og paven indstævnte ham for sin domstol. 64
Henrik svarede med at erklære paven for afsat, hvorpaa denne satte Henrik i ban og løste hans vasaller fra deres troskabsed til ham. Deraf benyttede vasallerne sig til at gjøre opstand, og de lod Henrik vide, at de vilde vælge en anden keiser, hvis han ikke inden et aar var blevet løst af bannet. Henrik bestemte sig da til at ydmyge sig for paven og drog til Italien og opsøgte paven paa slottet Canóssa i Norditalien. Iført de bodfærdiges dragt, der kun bestod i en ulden skjorte, maatte han tre dage itræk i kulden staa udenfor slottets port og tigge om at faa komme ind. Først da slap han ind og blev løst af bannet.

Det lykkedes Henrik atter at vinde magten i Tyskland, og han drog med en stor hær til Italien for at hevne sig paa Gregor, som blev indesluttet i Rom. Vistnok befriedes Gregor af den normanniske hertug Robert Guiskard fra Syditalien[1]; men han maatte af frygt for Henrik forlade Rom og døde i landflygtighed (1085); hans sidste ord var: «Jeg har elsket ret og hadet uret, derfor dør jeg i landflygtighed.» Men dermed var ikke kampen tilende; Gregors dygtige efterfølgere fortsatte den. Henrik blev tilsidst forladt af alle, selv sine sønner, og døde banlyst og landsforvist i den største elendighed. Hans søn og efterfølger, keiser Henrik 5, sluttede en overenskomst med paven. Biskoperne skulde vælges af domkapitlerne, som bestod af presterne ved domkirken, de saakaldte korbrødre eller kanniker, der dannede bispens raad. Paven eller erkebispen skulde saa indsætte den nye biskop og række ham ring og stav. Bagefter kunde keiseren gjøre ham til sin vasal. Denne overenskomst blev efterhaanden antaget af de fleste andre konger og fyrster.

[1] En skare normanniske krigere havde fra Normandi seilet til Syditalien og taget Neapel og Sicilien i besiddelse.

4. KORSTOGENE 1096 TIL HENIMOD 1300.

4. Korstogene 1096 til henimod 1300.

64

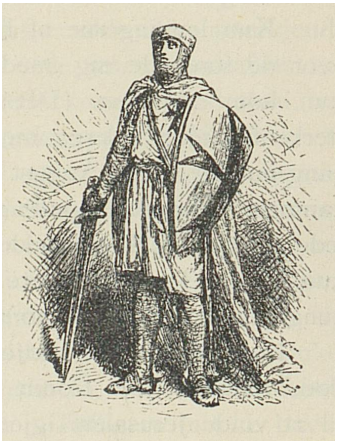
1ste korstog (1096). Gjennem Gregors virksomhed var paven blevet verdens mægtigste mand. Gregor havde udkastet tanken om at det kristne 65
Europa under pavens ledelse skulde søge at fravriste muhammedanerne de gamle kristne lande i Østen, fremfor alt det hellige land. Længe havde en valfart til Jerusalem og andre hellige steder i Palæstina været anseet som en fortjenstfuld handling, der i særlig grad hjalp til at vinde salighed. Saalænge araberne havde magten i Palæstina, fik de kristne pilegrimme som regel lov til at besøge de hellige steder mod at betale en afgift. Men dette blev anderledes, da vilde tyrkiske stammer i det 11te aarh. bemægtigede sig hele Forasien; ogsaa tyrkerne var muhammedaner; men de optraadte med stor haardhed baade mod pilegrimmene og den indfødte kristne befolkning. Pilegrimmene klagede til Gregor; men han fik paa grund af sin kamp med keiser Henrik ikke anledning til at faa noget tog istand. Tanken optoges snart af pave Urban 2. I 1095 holdt han et stort kirkemøde i Clermónt i Sydfrankrig og rettede her en opfordring til Europas folk om at befri det hellige land. Hele forsamlingen blev grebet af pavens tale, og under raabet: «Gud vil det! Gud vil det!» lovede tusender at deltage i toget, og fæstede til tegn herpaa et rødt kors paa skulderen; heraf kommer navnene korstog og korsfarere. En mængde prester og munke reiste om i landene for at prædike korstog. Mest bekjendt blandt dem er Peter Eremit; han drog omkring i Nordfrankrig; overalt hvor han drog frem, rev han alle med ved sin gribende veltalenhed.

I 1096 brød den store korshær op (1ste korstog 1096—1099). Den talte 100 000 ryttere og 200 000 fodsoldater; mængden af dem var franskmænd. Hæren havde ingen fast overanfører; men i farens stund valgtes en blandt høvdingerne. Blandt disse kan merkes hertug Godfred af Bouillon[1] (udt. Buijóng) og hans broder Balduin, grev Raimond af Toulouse (udt. Tulús), hertug Robert af Normandie samt de to normanniske helte fra Syditalien, Bohemund af Tarent og hans fætter, den tapre, ridderlige Tankred. De forskjellige afdelinger samledes i Kon-

stantinopel, hvis keiser modtog dem paa en lidet venskabelig maade. 66
Derfra satte de over til Lilleasien for at bane sig vei til Syrien. Det var ikke blot med tyrkerne at korsfarerne havde at kjæmpe; under sin fremrykken gjennem Lilleasiens ørkener led de forfærdelig af sult og tørst. Mangfoldige omkom, og det var kun sørgelige levninger af den store hær som naaede frem til Antióchia i Nordsyrien.

Det lykkedes korsfarerne under Bohemunds dygtige ledelse at tage det sterkt befæstede Antiochia. Men ikke før var de rykket ind i byen, før de blev indesluttet af en uhyre tyrkisk hær, som kom til undsætning. De kristne led forfærdelig i den for levnetsmidler blottede by; tilsidst begyndte hungersdøden at rase blandt dem. Da troede man i en af byens kirker at have fundet den lanse, hvormed Kristi side var blevet gjennemboret. Med den hellige lanse i spidsen gjorde korsfarerne et fortvilet udfald; de kjæmpede med begeistringens kraft, og tyrkernes i tal saa overlegne masser maatte søge redning i flugten. Bohemund, som ogsaa denne dag førte den kristne hær, blev igjen som Antiochias herre, medens de øvrige drog videre til Jerusalem. Denne by blev forsvaret af 40 000 mand; af korsfarerne var det blot 20 000 som kunde bære vaaben. Uforfærdede begyndte de alligevel beleiringen, som varede i længere tid. Med stort besvær fik de bygget et par store taarne, som de rullede frem mod byens høie mure. Efter et par dages storm lykkedes det korsfarerne med Godfred af Bouillon i spidsen at komme ind i byen, og et frygteligt blodbad paafulgte. Derpaa begav alle sig i høitideligt optog til den hellige gravs kirke. Godfred valgtes til Jerusalems konge; men «han vilde ikke bære kongekronen der hvor Frelseren havde baaret tornekronen». Han tog navn af «den hellige gravs beskytter»; hans broder Balduin, som efterfulgte ham aaret efter, tog navn af konge af

Jerusalem. Det var ham som regjerede, da den norske konge Sigurd Jorsalafarer nogle aar efter kom til Palæstina (1110) og hjalp til med erobringen af den vigtige sjøfæstning Sidon. De geistlige ridderordener. De 67
fleste korsfarere drog straks hjem igjen; kun faa blev tilbage og styrede som kongens vasaller forskjellige dele af kongeriget Jerusalem, der strakte sig fra Lilleasien helt ned til Ægypten. Det gjaldt derfor at skaffe en fast besætning, som kunde forsvare landet mod muhammedanerne. I denne hensigt oprettedes de geistlige ridderordener. Ældst var johanniternes orden, hvis medlemmer deltes i tre klasser, ridderne, presterne og de tjenende brødre; de sidste skulde pleie syge. Johanniterne blev altid sin sag tro. Da korsfarerne tilsidst blev fordrevet fra Jødeland, fortsatte de kampen fra øen Rhodos af, og da tyrkerne ogsaa tog denne ø fra dem, drog de til Malta; herfra kjæmpede de med største tapperhed baade tillands og tilvands mod tyrkerne, helt til ordenen mistede sin betydning, da Malta i aar 1800 kom under England. Tempelherrernes orden stiftedes omtrent paa samme tid som johanniternes. Da Palæstina gik tabt, vendte de fleste af tempelherrerne tilbage til Vesteuropa. Her havde de erhvervet sig store besiddelser, hvor de nu bosatte sig. Kort efter fik den franske konge Filip den smukke paven til at ophæve ordenen, hvis jordgods han derpaa bemægtigede sig. En tredje orden var Maria-ridderne eller de tyske riddere. Disse drog senere til Preussen og erobrede og kristnede dette land.

Tempelherre.

2det og 3dje korstog. Det viste sig snart at kongeriget Jerusalem ikke magtede at forsvare sig ved egne kræfter; der trængtes stadig hjælp fra Europa. Det lykkedes den fromme og inflydelsesrige Bernhard, abbed i Clairvaux (udt. Klærvaa) i Østfrankrig, at vække tillive den gamle begeistring for korsets sag. Den franske konge Ludvig 7 og den tyske keiser Konrad 3 drog afsted i spidsen for hver sin store hær (2det korstog 1147—1149); men de vendte hjem igjen uden at have udrettet noget. 68
Vanskelighederne for de kristne i Østen vokste med hver dag. Især saa det mørkt ud, da de til modstander fik den tapre og kloge Saládin, som havde svunget sig op til Ægyptens og Syriens hersker. Han erobrede den ene kristne by efter den anden, og tilsidst tog han ogsaa Jerusalem.

Efterretningen herom førte til at det 3dje korstog kom istand (1189—1192). Keiser Fredrik Barbarossa, Frankrigs konge Filip August og den engelske konge Richard Løvehjerte var med. Keiseren tog landeveien gjennem Lilleasien; men han druknede under overgangen over en liden elv. Kun levningerne af hans hær naaede frem til Palæstina, hvor de forenede sig med franskmændene og englænderne som kom sjøveien. Det lykkedes korsfarerne at tage den sterke fæstning Akre; men indre splid gjorde videre fremgang umulig. Filip August drog hjem, medens Richard fortsatte kampen. Han kjæmpede med glimrende tapperhed og skaffede sig ry som kristenhedens første ridder; men han udrettede kun lidet. Tilsidst maatte ogsaa han drage hjem, men blev længe holdt i fangenskab af sine fiender i Tyskland.

Innocens den 3dje. Kort efter Richards hjemreise døde Saládin. Nu troede man i Europa at tiden var inde til at vinde Jerusalem igjen. Netop paa den tid besteg den myndige Innocens 3 pavestolen (1198—1216). Han kunde maale sig med Gregor 7 i kraft og dygtighed, og det lykkedes ham at hæve pavemagten til dens største høide. Europas mægtigste fyrster maatte ydmyge sig for ham, saaledes Englands konge Johan uden land, der maatte tage sit land i len af paven, og Filip August af Frankrig, der paa hans bud maatte tage igjen sin forstødte dronning. Det kraftigste vaaben i pavens haand var at belægge et land med interdikt. Saalænge interdiktet varede, var kirkerne stængt, ingen kirkelig handling udførtes, og intet lig blev begravet i indviet jord. I en tid da religionen havde saa stor magt over

sindene, og mængden blindt troede paa paven, havde interdiktet en forfærdelig magt.

Innocens fik istand det 4de korstog (1202—1204). Korsfarerne, som især [69] bestod af franske riddere, kom dog ikke til det hellige land; de drog isteden sammen med venetianerne til Konstantinopel og erobrede denne by. De oprettede der et «latinsk keiserdømme», som dog ikke blev af synderlig lang varighed. Innocens fik dog gjennem dette tog den tilfredsstillelse, at ogsaa Østens kirke for en tid anerkjendte ham. Men netop nu, da paven og den katholske kirke stod paa høiden af sin magt, og det saa ud til at paven skulde have vundet herredømmet i Europa, netop nu rettedes de første alvorlige angreb mod paven og hans lære. Der opstod flere sekter; blandt disse maa merkes albigenserne (efter byen Albi i Sydfrankrig). Disse vilde ikke anerkjende paven og kaldte sig selv katharer («de rene»), hvoraf navnet kjætter kommer. Innocens prædikede korstog mod dem, og det endte med at de efter frygtelige kampe paa det nærmeste blev udryddet. Paven oprettede ogsaa geistlige domstole, som skulde opspore og dømme kjættere. Denne indretning har faaet navn af inkvisitionen. Forfærdelige pinsler anvendtes for at faa de mistænkte til at bekjende, og døden paa baalet var straffen for de domfældte. Til at hjælpe sig i kampen mod kjættere stiftede paven desuden to nye munkeordener, dominikanernes orden, som fik med inkvisitionen at gjøre, og fransiskanerordenen. Tidligere munke havde levet efter de regler som Benedikt af Nursia i det 6te aarh. havde givet; men eftersom klostrene i tidens løb havde erhvervet sig store rigdomme, havde dovenskab og nydelsessyge faaet indpas. Bernhard af Clairvaux havde virket meget for en bedre aand inden klostrene, og det samme gjorde fransiskanerne og dominikanerne. De satte sig som opgave at forkynde ordet blandt menigmand, og en af deres regler var, at munkene for at hindre rigdom og vellevnet skulde leve af hvad de hver dag tiggede sammen; deraf kommer disse ordeners navn, tiggerordener. Tiggermunkene sluttede sig nær til paven og ydede ham udmerket tjeneste i kampen mod kjætteriet.

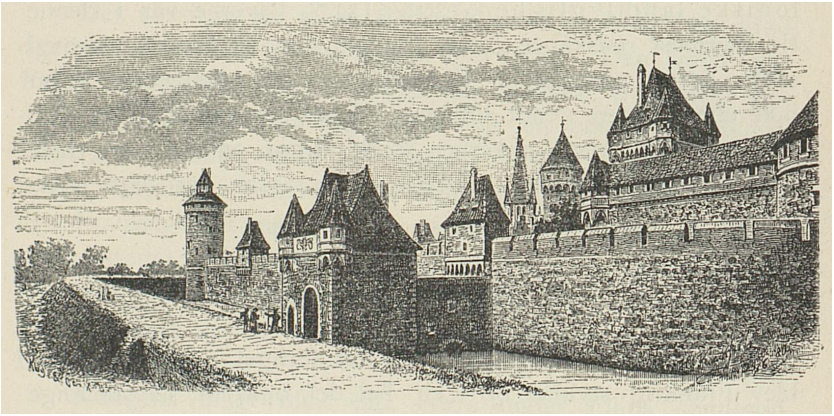
De sidste korstog. Efter Innocens' tid blev der gjort nye forsøg paa at vinde det hellige land tilbage. Keiser Fredrik 2 gjorde i 1228 et korstog (det [70] 5te). Han vandt virkelig Jerusalem; men byen faldt snart atter i muhammedanernes hænder. Den franske konge Ludvig 9 foretog endelig to

korstog, et til Ægypten, det 6te, og et til Tunis, det 7de (1270). Han udrettede intet af betydning, og paa det sidste tog, som var det sidste større korstog, blev han bortrevet af pesten. Endnu havde de kristne igjen Akre i Syrien, som var en sterk fæstning og tillige en meget vigtig handlende og industridrivende by. I 1291 faldt ogsaa denne by i muhammedanernes hænder, og hermed ender korstogene, 200 aar efterat de var begyndt.

Korstogenes følger. Korstogene havde kostet Europa umaadeligt baade af menneskeliv og penge; flere millioner satte livet til. Trods disse ofre naaede man ikke hvad man tilsigtede, nemlig at vriste det hellige land fra de vantro. Men korstogene fik i andre henseender den største betydning for Europa. De blev paa en maade det samme for Vesteuropas folk, som en reise til fremmede lande er for et menneske, som har tilbragt sit hele liv i en afstængt bygd. Man lærte nye folk og nye forhold at kjende, og grækerne og araberne, som man gjennem korstogene blev kjendt med, stod langt over Vesteuropas folk i videnskab og kunst, saavelsom i industri og levevis. Man blev kjendt med nye varer og produkter; disse eller lignende vilde man have, naar man kom hjem igjen. Man fik sans for at indrette sine huse vakrere og bekvemmere, samt spise og klæde sig mindre ensformig. Følgen var at haandverkere fik mere at bestille, og at kjøbmænd maatte se at skaffe tilveie Østens varer. Der opstod paa den maade en livlig handel og samfærdsel med landene ved det indre Middelhav. Byerne tiltog i rigdom og folketal; især var dette tilfældet i Italien, hvor Venedig, Genua og Pisa hævede sig til stor magt. Men ogsaa andre lande, som Frankrig og Tyskland, nød godt deraf. I Nordtyskland kom der saaledes op en række vigtige handelsstæder, som med et fælles navn kaldes hansestæderne.

Ogsaa paa aandens omraade indvirkede Østens folk heldig paa Vesteuropa. Trangen til kundskab steg, og det er ikke tilfældigt at der netop 71
under korstogene opstod en ny slags undervisningsanstalter, nemlig universiteter. Vigtigst blandt disse var universitetet i Paris, som til sine tider besøgtes af over 20 000 studerende fra alle kanter, saaledes ogsaa fra de nordlige lande. Studierne tog delvis en ny retning; det var ikke blot theologi som studeredes, men ogsaa lovkyndighed (romerret), medicin og astronomi.

Korstogene var et udslag af tidens sterke tro og ikke mindst af troen paa gjerningernes betydning. I begyndelsen bidrog de ogsaa til endmere at øge denne tro og derigjennem geist-

Middelaldersk by.

lighedens og kirkens magt. Men den stigende oplysning og vel ogsaa togenes uheldige udfald bevirkede efterhaanden en forandring heri. Troen paa pavens ufeilbarhed begyndte at svinde, og det er allerede fortalt hvorledes kjætteriet, det er frafaldet fra paven og hans lære, begyndte midt under korstogene. Pavernes stormagtstid begynder og ender saaledes sammen med korstogene; den begynder med Gregor 7, som er korstogtankens ophavsmand; den staar paa sin høide under Innocens 3, som levede midt under korstogene, og den ender ved korstogenes afslutning med Bonifacius 8 (omtr. 1300). Bonifacius kom i strid med den franske konge Filip den smukke. Kongen havde paalagt den franske geistlighed skat; men paven forbød den at betale skatten. Filip sammenkaldte da for at 72
faa støtte hos sit folk udsendinger fra adel, geistlighed og borgere (generalstænder eller les états généraux). Disse stillede sig paa kongens side og udtalte sig mod pavens verdslige herredømme. Paven satte Filip i ban; men det viste sig at banstraalen havde tabt sin kraft; det franske folk holdt med kongen. Filip forbandt sig med pavens uvenner i Rom, som overfaldt ham og forhaanede ham saaledes at han døde af ærgrelse. Kort efter fik Filip en franskmand valgt til pave, og han flyttede i 1309 til

Avignon (udt. Avinjóng) i Sydfrankrig. Her opholdt paverne sig i 70 aar (pavernes babyloniske landflygtighed 1309—1377). Paverne var i denne tid nærmest redskaber i den franske konges haand; dermed sank deres anseelse i Europa, og de gjenvandt heller ikke efter at være vendt tilbage til Rom sin gamle betydning. Det var forbi med pavernes stolte drøm om at blive hele kristenhedens ikke blot geistlige, men ogsaa verdslige overherrer.

[1] I Belgien.

5. Frankrig 843—1328. 72

De sidste Karolinger.

Efter forliget i Verdun (843) blev Frankrig stykket op i en hel del omtrent selvstændige len. De sidste konger af Karolingernes æt, som dertil var svage mænd, havde meget lidet at sige. Landet plagedes desuden af vikinger. Disses angreb blev dog mindre farlige, efterat kong Karl den enfoldige i 911 havde overladt vikingehøvdingen Gange-Rolf landskabet Normandi i len. De her bosatte normanner smeltede snart sammen med franskmændene og dannede en tapper og foretagsom folkestamme, som erobrede Neapel og Sicilien og i 1066 under Vilhelm Erobrers anførsel tog England.

Kapetingerne (987—1328).

Da det karolingiske kongehus uddøde i 987, valgte vasallerne Hugo Kapet (udt. Kapé) til konge; fra ham nedstammer baade de kapetingske konger og alle senere kongeslegter i Frankrig. De første Kapetinger havde meget liden magt udenfor sit eget len, der omfattede landskabet rundt Paris, 73
og deres stilling blev ikke bedre, da Vilhelm Erobrer blev konge i England; thi nu blev denne vasal mægtigere end sin lensherre, den franske konge. Det lykkedes dog Kapetingerne at faa gjort tronen arvelig i sin slegt, hvilket øgede deres magt. Men først ud i korstogenes tid begyndte det for alvor at gaa fremad med kongemagten, som fra nu af fandt støtte mod vasallerne i den sterkt voksende borgerstand. Kongernes stræben gik ud paa lidt efter lidt at inddrage lenene og styre dem ved kongelige

embedsmænd, samt tvinge de vasaller som fremdeles fandtes, til at underordne sig under kongens overhøihed.

Det var især tre af de senere Kapetinger som i høi grad øgede den franske kongemagts betydning. Den første var Filip 2 August (1180—1223), der allerede er nævnt som deltager i det 3dje korstog. Han var en tapper og dygtig kriger, men tillige listig og forslagen. De engelske konger havde dengang i len ikke blot Normandi, men hele det vestlige Frankrig helt ned til Pyrenæerne. Da Filip kom hjem fra korstoget, overfaldt han uden videre disse lande, og det lykkedes ham at fratage Richard Løvehjertes broder og efterfølger, Johan uden land, alle hans besiddelser nord for elven Loire.

Kongens magt blev end større under Filips sønnesøn Ludvig 9 den hellige (1226—1270). Ludvig var en from og retfærdig, men samtidig tapper og kraftig konge, i hvem borgere og bønder fandt en kraftig beskytter ligeoverfor vasallerne. Vasallernes magt blev sterkt indskrænket; de blev nemlig nødt til at anerkjende kongens ret som øverste dommer og maatte finde sig i selv at blive dømt af kongen, og i at deres undergivne henskjød sin sag under hans afgjørelse. Som øverste domstol oprettedes parlamentet i Paris. Under Ludvig blev en større del af Sydfrankrig inddraget under kronen.

Ludvigs sønnesøn var Filip 4 den smukke (1285—1314). Ogsaa han var en dygtig mand, men upaalidelig, grusom og havesyg. Filip ydmygede pave Bonifacius 8 og indkaldte under denne strid generalstændernes første møde (side 72). Derpaa gik det ud over tempelherrerne, hvis store rigdomme [74] fristede ham (side 67). Han beskyldte dem for kjætteri og gudsbespottelse. Ved pinsler lod enkelte sig bevæge til at erkjende sig skyldige; deres overhoved (stormesteren) og flere riddere blev levende brændt, paven opløste ordenen, og Filip tilrev sig det meste af dens rigdomme. Kongemagten var saaledes betydelig udvidet, da den sidste Kapetinger døde i 1328.

6. England 827—1327.

74

Alfred den store. (871—901).

I 827 blev de angelsaksiske smaastater (side 54) samlet til ett rige. Ligesom Frankrig var England i det 9de aarh. meget plaget af vikingerne, som her kaldtes daner. En mængde af dem slog sig ned i Nordengland, hvis befolkning i væsentlig grad kom til at bestaa af nordboere. Englands mest berømte konge i denne tid var Alfred den store. Han kjæmpede først uheldig mod danerne; en stund maatte han endog holde sig skjult i en myr. Forklædt udspeidede han derpaa fiendernes leir, angreb dem uforvarende og slog dem saaledes, at de sluttede fred. Danerne fik overladt Nordøstengland eller Danelagen; først Alfreds sønnesøn Athelstan forenede atter Danelagen med det øvrige England. Alfred tog sig med iver af sit lands opkomst; han byggede en flaade, som tjente til at holde vikingerne borte; han forbedrede lovene og skaffede orden og ro tilveie; skoler blev anlagt, og Alfred oversatte selv verker fra latin for at skaffe sit folk sans for læsning og boglige sysler.

Danskernes herredømme i England.

I det 10de aarh. havde England nogenlunde ro for vikingerne; men i det 11te begyndte angrebene igjen. Nu stillede selve den danske konge, Svein Tjugeskjeg, sig i spidsen for vikingerne. Det lykkedes ham at erobre hele England; men da han døde i 1014, tog angelsakserne den tapre Edmund Jernside af den gamle kongeæt til konge. Det kom til krig mellem ham og 75
Sveins søn Knut den mægtige (1014—1035). Edmund blev myrdet, og Knut blev herre over hele England. Knut var en meget dygtig konge; han vandt angelsaksernes hengivenhed, da han stillede dem paa lige fod med danerne. Han forstod ogsaa at gjøre sig tilvens med kirken og den mægtige geistlighed. Knut efterfulgtes af sine to sønner, først Harald Harefod og derpaa Hardeknut. Begge døde uden sønner.

Vilhelm Erobrer.

Den angelsaksiske prins Edvard Konféssor blev derpaa konge (1042—1066). Edvard var en svag mand, som overlod styret til sin svoger, jarlen Godvin, og hans søn Harald Godvinssøn, som blev konge ved Edvards død.

Harald havde imidlertid en broder Toste, som vilde have en del af landet. Han fik hjælp af den norske konge Harald Haardraade; men det lykkedes den engelske konge at beseire og fælde begge disse sine modstandere ved Stanfordbro i Nordengland (1066). Harald Godvinssøn nød dog ikke længe godt af seiren; thi faa dage efter landede den normanniske hertug Vilhelm Erobrer, Gange-Rolfs kjæmpemæssige ætling, i Sydengland. Ved Senlac nær Hastings mødtes Vilhelms rytterhær og Haralds fodfolk. Kampen var haard; men fodfolket kunde i længden ikke staa sig mod de panserklædte ryttere; Harald faldt, og Vilhelm var Englands konge (1066—1087). Da der gjordes flere opstande mod Vilhelm, især af Danelagens beboere, for han frem med den største strenghed, jog en mængde bort fra deres eiendomme og lagde disse under sig. Vilhelm indførte lensvæsenet i England; men han sikrede sig en ganske anden magt end de franske konger. Dette opnaaede han ved at dele landet i en mængde len (omtr. 60 000), samt ved at lade ikke blot kronvasallerne eller baronerne, men ogsaa undervasallerne eller ridderne aflægge troskabsed til kongen. Da de fleste vasaller blev taget blandt de normanniske krigere, og samtidig mængden af de høiere geistlige embeder kom i normannernes hænder, blev fransk de høiere klassers sprog i England.

Huset Plantagenet.

76

Da Vilhelms æt uddøde i 1154, arvede Henrik 2 af den franske slegt Plantagenet England. Henrik var desuden ved arv og giftermaal kommet i besiddelse af Normandi og det øvrige Vestfrankrig helt ned til Pyrenæerne. Til alle disse lande føiede han gjennem erobring den østlige del af Irland; paa denne ø havde der hidtil bestaaet flere uafhængige keltiske og norske smaariger. Henrik var en kraftig og hensynsløs mand, som kom i strid med geistligheden og paven, for hvem han dog tilsidst maatte ydmyge sig. Efter Henrik fulgte først hans ældste søn Richard Løvehjerte, som deltog i det 3dje korstog (side 68), og derpaa den yngre, Johan uden land (1199—1216). Johan var tyrannisk og samvittighedsløs, men ingenlunde uden dygtighed. Hans bestræbelser gik ud paa at gjøre sig til uindskrænket hersker. Han kom samtidig i strid med pave Innocens 3, den franske konge Filip August og sine egne baroner, geistligheden og borgerne i London. Johan beskyldtes for at have myrdet sin brodersøn Arthur af Bretagne.

Heraf benyttede Filip August sig til som Arthurs og Johans fælles lensherre at indstævne Johan for sin domstol. Da Johan ikke mødte, fratog Filip ham alle hans franske len nord for Loire. Johan ydmygede sig da for paven og vandt ham for sig ved at tage England i len af ham og betale skat. Men dette skridt opeggede end mere hans undersaatter. De gjorde oprør og tvang i 1215 Johan til at underskrive det store frihedsbrev (Magna charta), som er blevet grundvolden for Englands frie forfatning. Kongen forpligtede sig her til ikke at paalægge nogen skat uden adelens og geistlighedens samtykke, samt til ikke at holde nogen fængslet uden lov og dom. For at faa baronernes og biskopernes samtykke til nye skatter maatte kongen indkalde dem til møde; heraf fremgik det engelske parlament. Under Johans søn, Henrik 3, blev der ogsaa indkaldt udsendinger fra byernes borgere og den lavere adel (ridderne). Disse kom snart til at danne en egen afdeling, underhuset («the house of commons»), i modsætning til baronerne og biskoperne, som dannede overhuset («the house of lords»).

Henrik 3's søn Edvard 1 erobrede Wales, hvor kelterne hidtil havde havt 77
et tilholdssted. Under dette felttog fødtes hans søn Edvard 2; han blev derfor kaldt prins af Wales, en titel som senere den engelske kronprins har baaret.

7. Tyskland 843 til omtr. 1300. 77

De saksiske keisere (918—1024).

Efter forliget i Verdun (843) vedblev Karolinger i Tyskland at regjere til 911. Den tyske konges magt sank ikke saa dybt som den franskes; men ogsaa i Tyskland fik de store vasaller (hertugerne af Sachsen, Franken, Baiern og Lothringen) meget at sige. Efterat Karolingernes æt var uddød, besteg den saksiske hertugslegt tronen. Den mægtigste af denne æt var Otto 1 den store (936—973). Han stansede for bestandig de vildemagiarers eller ungarers indfald i Tyskland og tog fat paa erobringen af de slaviske lande øst for Elben. I Italien, hvor ogsaa den karolingske slegt var uddød, raadede stadige borgerkrige og kampe om keiserkronen. I 962 gjorde Otto et tog derned og blev af paven kronet som romersk keiser, en titel der senere var forenet med den tyske kongeværdighed. I den første

tid maatte de tyske konger, som ønskede at blive keisere, foretage sine romertog, d. v. s. drage til Rom for at blive kronet af paven. Med keisertitelen fulgte overherredømmet over Italien; de tyske konger ødslede sin bedste kraft paa at holde dette i mange smaastater splittede land i ave. De tyske vasaller fik som følge heraf friere spil, og keisermagten laa tilsidst under i de kampe som maatte føres baade i Tyskland og i Italien.

De frankiske keisere (1024—1125).

Efter den saksiske keiserslegt fulgte den frankiske eller saliske. Under de første kraftige herskere af denne slegt stod keisermagten paa sin høide for saa at dale under Henrik 4 (1056—1106), hvis uheldige kampe med pave Gregor 7 og de oprørske vasaller (side 63) gav den keiserlige myndighed en knæk, som den havde vanskeligt for at forvinde.

De hohenstaufiske keisere (1137—1250).

78

Den mægtige og begavede hohenstaufiske slegt forsøgte atter at udvide keiserens magt i Tyskland og at lægge Italien under sig. Vi har allerede (side 67 og 68) hørt om den første hohenstaufiske keiser Konrad 3's og hans efterfølger Fredrik Barbarossas deltagelse i det 2det og 3dje korstog. Især Fredrik (1152—1190) var en dygtig og kraftig hersker og dertil en personlig tapper og ridderlig mand. Han tog Karl den store til forbillede og vilde hæve keisermagten til hvad den var paa hans tid. Dette bragte ham i kamp baade med vasallerne i Tyskland og med de italienske fyrster og stæder. I Tyskland stod kampen især mod Welfernes mægtige æt. Dennes overhoved Henrik Løve var paa engang hertug i Sachsen og Baiern og havde desuden udvidet sine besiddelser ved erobring af de slaviske (vendiske) lande ved Østersjøen. Efter Welferne kaldtes det mod keiserne fiendtlige parti Welfer, i modsætning til keiserens parti som kaldtes Ghibelliner. Uenigheden med de tyske vasaller faldt dobbelt ubeleilig for Fredrik, da han trængte deres hjælp i Italien, hvor de lombardiske handelsstæder med Milano i spidsen havde reist sig mod ham. Keiseren blev paa et af sine tog mod dem forladt af Henrik Løve, trods hans bøn om hjælp. Som følge heraf led Fredrik et nederlag, og maatte finde sig i at de norditalienske stæder for eftertiden blot i navnet anerkjendte keiserens overhøihed. Det lykkedes bagefter Fredrik at faa hevn over Henrik Løve,

som mistede alle sine len, undtagen de braunschweig-hannoveranske lande, hvor hans slegt har regjeret lige til den sidste tid.[1]

Kampen mellem keiseren og hans modstandere vedblev at rase ogsaa efter Fredriks død. Hans sønnesøn, den dygtige Fredrik 2 (1215—1250), levede i stadig krig med paven og de tyske vasaller. Fredrik seirede for det meste i kampen; men efter hans død led det ghibellinske parti et fuldstændigt nederlag. I flere aar lykkedes det ikke nogen fyrste at vinde almindelig anerkjendelse som tysk konge og romersk keiser. Dette tidsrum 79
har faaet navn af det store interregnum (1250—1273). Vasallerne gjorde ganske som de vilde; det var en lovløshedens og næverettens tid, hvor den sterkeres ret gjaldt. Fyrster og riddere skammede sig ikke for at optræde som landeveisrøvere, der fra sine borge overfaldt fredelige reisende og kjøbmænd og tog deres gods. Som følge heraf slog byerne sig flere steder sammen og forsvarede med vaaben i haand sine borgeres liv og eiendom. Vigtigst blandt disse byforbund blev hanseforbundet, som med Lübeck i spidsen kom til at omfatte de fleste byer ved Østersjøen og Nordsjøen.

De første Habsburgere.

I 1273 blev Rudolf af Habsburg keiser.[1] Han opgav Hohenstaufernes politik, overlod Italien til sig selv og gjorde ikke noget alvorligt forsøg paa at udvide keisermagten i Tyskland. Vasallerne blev saaledes nogenlunde selvstændige fyrster. Derimod optraadte han med kraft som landefredens beskytter; en hel del røverborge blev nedrevet og deres eiere straffet. Dernæst benyttede Rudolf sin stilling til at skaffe sig og sin familie land, og det lykkedes ham at erhverve Østerrig, Steiermark, Kärnthen og Krain, hvorved grunden lagdes til Habsburgernes store familiebesiddelser og det nuværende keiserdømme Østerrig. Men nu var hans æt blevet saa mægtig, at kurfyrsterne[2] en tid foretrak at vælge keisere inden en anden slegt.

Habsburgerne, som vedblev at herske i Østerrig, søgte fremdeles paa alle maader at udvide sine besiddelser. Saaledes prøvede de paa at underlægge sig de frie bondebygder rundt Vierwaldstättersjøen i Schweiz (Schwyz, Uri og Unterwalden). Da erkehertug Leopold i 1315 rykkede ind i landet med en stor hær af panserklædte ryttere, blev han fuldstændig slaaet ved Mörgarten af de schweiziske bønder, De nævnte bygder eller kantoner sluttede sig derpaa sammen til et forbund («Eidgenossenschaft»),

som senere blev tiltraadt ogsaa af andre kantoner; dette er begyndelsen til republiken Schweiz. 80

Ved korstogenes slutning ser vi saaledes Frankrig samlet til én stat med en næsten uindskrænket kongemagt; England er et frit samfund med en gjennem parlamentet indskrænket konge, medens Tyskland og Italien er opløst i en række næsten uafhængige stater, idet den fælles overherre keiseren omtrent ingen magt har.

---

[1] Den nuværende engelske kongeslegt nedstammer i lige linje fra Henrik Løve.

[1] Habsburg er en borg i det nordlige Schweiz.

[2] Saaledes kaldtes de 7 fyrster, tre geistlige og fire verdslige, som kaarede den tyske konge og keiser.

8. Nordens historie til 1319. 80

Norge, Sverige og Danmark har vistnok i tusender af aar være beboet af de samme folk, som fremdeles bor her, nordboer eller skandinaver. I de ældste tider brugte de vaaben og redskaber af sten, ben og træ (stenalderen); senere lærte de ogsaa at benytte bronce og guld (broncealderen). Ved Kristi fødsels tid blev jernet og sølvet kjendt; hermed traadte de ind i jernalderen. Landene var endnu for en stor del dækket af store skove og kun tyndt befolket; det var først ud i jernalderen at Norges indre bygder blev ryddet.

Beboerne bestod af frie og trælle; af trælle var der dog kun faa. Blandt de frie mænd var nogen fornemmere og rigere end de andre; disse dannede høvdingklassen eller adelen. Resten kaldtes bønder. Bønderne var dels eiere af den jord de dyrkede, og kaldtes da odelsbønder; dels havde de jorden i forpagtning; de kaldtes da leilændinger. I Norge boede bønderne spredte, hver paa sin gaard. I Danmark og Sverige boede de derimod mest sammen i landsbyer. Egentlige byer fandtes ikke, men vel enkelte større markedspladse; saadanne var Skiringsal lidt øst for Larvig, Upsala i Svealand og Leire paa Sjælland.

I Norge var landet delt i fylker; disse var atter delt i herreder. Herredets bønder mødtes paa herredstinget, hvor de fattede bestemmelser og dømte sig imellem; forhandlingerne lededes af en herse. Fylkets bønder mødtes videre paa fylkestinget; her blev love givet for hele fylket og retssager 81

paadømt, hvis man ikke var fornøiet med herredstingets afgjørelse. Nogle fylker havde konger, som var ledere paa tinget og anførere i krig. En konge kunde undertiden ved heldige krige lægge flere fylker under sig. Kongen havde ikke ret til nogen skat, men modtog andel i de bøder som domstolene ilagde, samt i krigsbyttet og havde kongsgaarde at bo paa; her levede han omgivet af sin hird eller haandgangne mænd. I Danmark samledes tidlig den største del af landet under konger af Skjoldungeætten i Leire, og i Sverige blev Svealand samlet under Ynglingekongerne i Upsala.

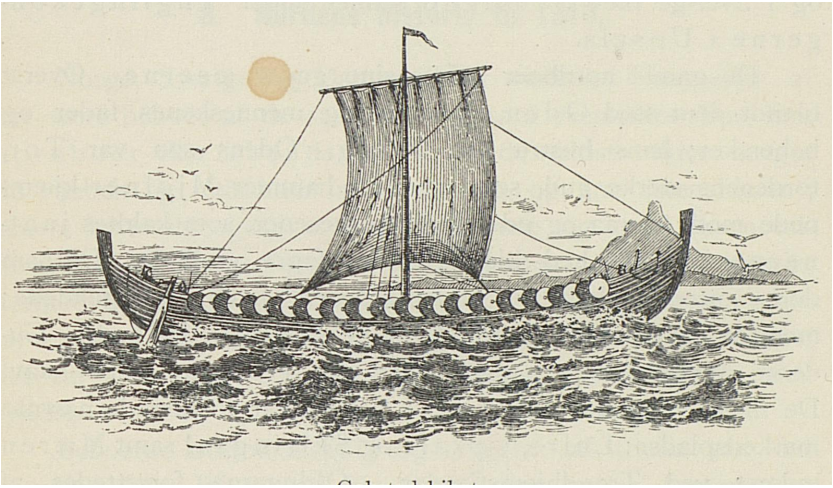
De gamle nordboer kaldte sine guder æserne. Øverst blandt dem stod Oden, gudernes og menneskenes fader og behersker; hans hustru hed Frigg. Odens søn var Tor, tordenens sterke gud, som med sin hammer Mjølner kjæmpede mod de raa og ødelæggende væsener, som kaldtes jaatnerne. Frøia hed kjærlighedens fagre gudinde. De som døde sottedød, kom til underverdenen, hvor Hel raadede; men de som faldt i kamp, kom til Oden i Valhall. Guderne dyrkedes ved ofringer eller blót i templer eller haav. De mest bekjendte offersteder i Norden var de allerede nævnte markedspladse: Leire, Upsala og Skiringsal samt Mæren inderst ved Trondhjemsfjorden. Ofringerne forrettedes af presten eller goden (udt. gaaden). Det almindelige offerdyr var hesten, hvis kjød blev spist ved de store offerfester.

Nordboerne benyttede en egen slags skrift som kaldtes runer; mange stene med runeindskrifter er bevaret. Runerne er fra først af dannet efter de romerske bogstaver og kom til Norden gjennem Tyskland.

Det var almindelig skik om sommeren at fare i viking, d. v. s. paa krigsfærd til fremmede lande. Det var omkring aar 800 at vikingetogene for alvor tog opsving; dengang begyndte farten tversover Nordsjøen til Britannien; vikingetogene fortsattes i gode 200 aar. Nordmændene drog især til Skotland, Nordengland, de skotske øer og Irland, medens danskerne og med dem folk fra Viken eller det sydøstlige Norge

langs Tysklands kyst søgte til England og Nordfrankrig. Vikingerne 82
kaldtes i England gjerne daner og i Frankrig normanner. Ogsaa Østersjøens kyster hjemsøgtes af vikinger, især fra Sverige. Ofte slog vikingerne sig ned i de fremmede lande og stiftede riger; vi har alt hørt om saadanne baade i Frankrig, England og Irland. I Rusland stiftedes

Gardarike med Holmgard (det nuværende Novgorod) til hovedstad. Herfra drog vikinger helt ned til Konstantinopel («Miklegard»), hvor de under navn af væringer gik i den østromerske keisers tjeneste.

Gokstadskibet.

Gjennem vikingetogene kom nordboerne i forbindelse med det øvrige Europa og lærte dets kultur og religion at kjende. Kristelige forestillinger optoges i den gamle tro, ja selv græskromerske fortællinger og sagn omdannedes stundom til nordiske myther. Ikke faa antog kristendommen og medbragte den nye lære til sit hjemland. Paa denne tid skede ogsaa det første forsøg udenfra paa at kristne Norden. Keiser Ludvig den fromme, Karl den stores søn, sendte munken Ansgar, «Nordens apostel», til Slesvig. Herfra blev han fordrevet og reiste da til Sverige, hvor han virkede i egnene om Mælaren; her blev den første kirke i Norden bygget. Senere vendte han tilbage til Nordtyskland og blev tilsidst af paven indsat som 83
erkebiskop i Bremen. Herfra udbredtes lidt efter lidt kristendommen nordover til Danmark og Sverige; endnu inden Ansgars død i 865 byggedes der nogle kirker i Slesvig og Jylland.

a. Norge.

I Vestfold, det er landet vest for Kristianiafjorden, regjerede en kongeæt, som sagdes at nedstamme fra Ynglingekongerne i Upsala. Kongerne i Vestfold underlagde sig efterhaanden store dele af Oplandene, og 850 lykkedes det Halvdan Svarte at lægge hele det østenfjeldske Norge under sig. Han fik de oplandske fylker til at tage ved en fælles lov, Eidsivaloven; denne havde sit navn efter det fælles tingsted Eidsvold, syd for Mjøsen.

Harald Haarfagre (860—930). Efter Halvdan fulgte hans 10-aarige søn Harald Haarfagre. Da han var voksen, friede han til kongedatteren Gyda; hun svarede at hun kun vilde egte den mand, som havde underlagt sig hele Norge. Harald lovede da ikke at klippe sit haar eller rage sit skjeg, før han var hele landets konge. Han drog med en hær nord til det trondhjemske, og det lykkedes ham at lægge hele Trøndelagen[1] under sig; her indsatte han Haakon Ladejarl[2] som styrer. Han drog derpaa sjøveien sydover langs kysten. Paa Mørene[3] styrede Ragnvald Mørejarl; ogsaa han sluttede sig til Harald. Smaakongerne og bønderne længere sydpaa samlede sig imidlertid og mødte Haralds flaade i Havrsfjord paa Jæderen. Harald seirede i slaget og var dermed hele Norges konge 872. Ragnvald jarl klippede hans haar og gav ham tilnavnet Haarfagre.

Harald tog herserne i sin tjeneste; under navn af lendermænd fik de dele af landet at styre og kongsgaarde til sit underhold. De havde at varetage kongens interesser, indkræve hans skat og hjælpe ham i krig. Over flere fylker kunde der sættes en jarl. Bønderne maatte betale skat af sine gaarde; 84
dermed mente de at de havde mistet sin odel eller frie eiendomsret til jorden. Det vilde mange ikke finde sig i og drog ud af landet. Mest søgte de vestover til øerne nord for Skotland og herjede derfra i Norge. Harald drog derud og underlagde sig Orknøerne og Hjaltland (Shetland). Mange af vikingerne flygtede længere nord og nedsatte sig paa Færøerne og Island, som netop var opdaget. Under Harald levede Gange-Rolv, Ragnvald Mørejarls søn. Da han mod Haralds strenge forbud paa vikingevis gjorde strandhug, d. v. s. røvede fæ, paa Norges kyster, maatte han gaa i landflygtighed; han blev siden hertug i Normandi (side 71).

Da Harald blev gammel, delte han riget mellem sine mange sønner; den ældste, Erik Blodøkse, skulde være overkonge. I 930 nedlagde Harald

regjeringen og døde i 933. Han blev begravet paa gaarden Haug ved Haugesund. Her reistes i 1872 Haralds-støtten, som minde om at Norge havde staaet som ett rige i 1000 aar.

Erik Blodøkse (930—935) havde allerede før faderens død ladet sig forlede af sin onde hustru Gunhild til at dræbe sin broder Bjørn Farmand, der boede paa Sæheim (nu Sem eller Jarlsberg) ved Tønsberg, Norges ældste og paa den tid eneste by. Senere dræbte han flere af sine brødre og gjorde sig derved meget forhadt. Harald Haarfagres yngste søn Haakon var imidlertid blevet opfostret over i England af kong Athelstan (side 74) og kaldtes derfor Adelstensfostre. I 935 drog han til Norge, hvor han fik hjælp af den mægtige og kloge Sigurd Ladejarl, Haakon Ladejarls søn. Efter Sigurds raad gav han bønderne deres odel igjen, d. v. s. eftergav dem skatten; følgen var at alle sluttede sig til ham, og Erik maatte flygte. Erik vandt sig siden et rige i Nordengland og døde der.

Haakon, som fik tilnavnet den gode, (935—961) var en mild og vennesæl konge og var elsket baade af bønderne og sine mænd. Han styrede landet godt og indførte, nærmest efter angelsaksisk forbillede, adskillige forbedringer. Kysten med de nærmeste bygder blev inddelt i skibreder; hver 85
af disse skulde i krigstilfælde stille og bemande et krigsskib. Ved varder paa fjeldene blev der lagt færdige bauner, som skulde tændes, naar fiender nærmede sig. Straks baunerne brændte, blev hærpil sendt rundt i bygden, og da maatte alle mand møde væbnede frem. De nordenfjeldske fylker samlede han om Frostatingsloven med tingsted paa halvøen Frosten i Trondhjemsfjorden. Det vestenfjeldske fik en fælles lov i Gulatingsloven; tingstedet var Gula yderst i Sogn.

Haakon var i England blevet opdraget i den kristne tro. Han tog ogsaa nogle prester med sig derfra og byggede et par kirker paa Møre. Senere gjorde han et forsøg paa at faa trønderne til at tage ved den nye lære; men da reiste Asbjørn fra Medalhus[1] sig paa tinget og erklærede i bøndernes navn at de agtede at tage sig en ny konge, hvis han gjorde forsøg paa at berøve dem deres gamle tro. Haakon maatte give efter, og de kirker han havde bygget, blev nedrevet.

Haakon var flere gange udsat for angreb af Erik Blodøkses sønner, som kom med hjælp fra Danmark. De blev hver gang slaaet. Det sidste slag stod paa øen Stord syd for Bergen. Ogsaa her seirede Haakon, uagtet han kun

havde faa folk; men da han satte efter de flygtende, rammedes han af en pil i skulderen og døde af saaret. Hans mænd begrov ham paa hedensk vis, og hans ven Øivind Skaldaspilder digtede over ham det vakre Haakonarmaal.

Erikssønnerne eller Gunhildssønnerne, som de ogsaa kaldtes, blev nu Norges konger; den ældste var Harald Graafeld (961—970). De var kristne, men lod enhver have den tro han vilde. De for haardt frem; i Viken dræbte de Harald Haarfagres sønnesøn Trygve Olavssøn, og den gamle Sigurd Ladejarl brændte de inde. Sigurds søn Haakon flygtede til den danske konge Harald Blaatand; ved dennes hjælp lokkede han Harald Graafeld ned til Danmark og fældte ham.

Haakon jarl (970—995). Harald Blaatand drog derpaa til Norge og blev 86
taget til konge, men satte Haakon til at styre landet som sin jarl. Haakon holdt snart op med at betale danekongen skat og styrede siden landet som selvstændig hersker. Danekongen søgte da at vinde Norge igjen ved jomsvikingernes hjælp. Disse havde sit navn efter borgen Jom paa øen Wollin ved Pommerns kyst; her dannede de et vikingesamfund og var berømte for sin tapperhed. Anførte af sin høvding Sigvalde jarl seilede de til Norge og lagde til kamp med Haakon i Hjørungavaag paa Søndmøre. Efter en haard strid seirede Haakon, og de fleste af jomsvikingerne faldt. Efter denne seier blev Haakon overmodig og hensynsløs i sin færd. Dette gjorde ham ilde likt. Trønderne gjorde oprør; Haakon maatte flygte og skjule sig, men blev dræbt af sin træl Kark (995).

Olav Trygvessøn (995—1000). Netop i de samme dage var Olav Trygvessøn landet i det trondhjemske. Da hans fader Trygve Olavssøn var blevet dræbt af Erikssønnerne, havde hans moder Astrid maattet flygte. Hun vilde til Gardarike; men paa veien blev hun og sønnen taget til fange af vikinger og solgt som trælle. Olav kom dog snart fri og blev opdraget hos kongen i Gardarike; han udmerkede sig i alskens idrætter fremfor alle sine samtidige. Da han var voksen, drog han i vikingefærd til England, hvor han blev kristnet. I 995 kom han meget beleilig tilbage til Norge og blev taget til konge. Olav gav sig straks ifærd med at indføre kristendommen i landet. Han begyndte i Viken; thi der havde han sin slegt; derfra drog han vestover langs kysten. Overalt gav han bønderne valget mellem at lade sig døbe eller slaas; mod somme anvendte han ogsaa efter tidens skik pinsler. Paa denne

maade fik han i navnet kristnet hele kysten nord til Haalogaland; kirker blev bygget, og angelsaksiske prester indsat.

Ogsaa Færøerne blev kristnet og samtidig lagt under Norge.

Paa Island fik Olav ogsaa indført kristendommen; men Island vedblev fremdeles at styre sig selv som en slags republik. Hele øen havde fælles lov og[87] for fælles anliggender et ting, som kaldtes altinget. Paa altinget blev kristendommens indførelse vedtaget.

Grønland var allerede paa Haakon jarls tid opdaget fra Island af, og den første som bosatte sig der, var nordmanden Erik Raude. En søn af ham, Leiv Erikssøn, var en tid hos Olav Trygvessøn. Han lod sig døbe og lovede at indføre kristendommen paa Grønland; men paa udreisen blev hans skib af storm drevet for langt vestover, og saaledes kom han til at opdage Amerikas fastland (1000). Han kaldte det land han havde opdaget, Vinland, fordi man fandt vilde vindruer der, og efter hans fortællinger om landet drog nogle gange folk fra Grønland derhen; men der blev ikke nogen fast bosættelse, fordi nybyggerne snart kom i strid med den tidligere befolkning («skrællingerne»).

Olav Trygvessøn havde beilet til den svenske dronning Sigrid Storraade; men de skiltes som uvenner, da hun ikke vilde antage kristendommen. Siden blev hun gift med den danske konge Svein Tjugeskjeg og eggede baade ham og sin søn af første egteskab, sveakongen Olav Skotkonung, mod Olav Trygvessøn. En tredje fiende havde Olav i Haakon Ladejarls søn Erik jarl, som var en tapper og anseet høvding. Svein Tjugeskjeg blev end mere forbitret paa Olav, da denne uden hans samtykke egtede hans søster Tyra, som før havde været gift i Vendland[1], og da Olav gjorde et tog til Vendland, hvor Tyra endnu havde store eiendomme, benyttede Olavs fiender anledningen. De passede ham op paa hjemveien, og Olav Trygvessøn faldt i slaget ved Svolder[2] (1000).

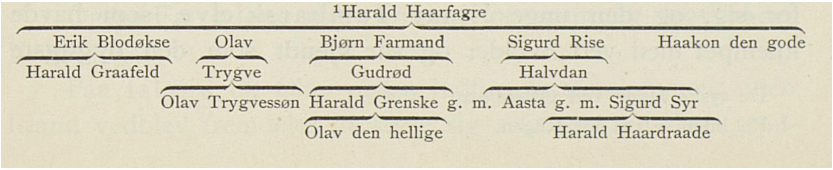
Seierherrerne delte nu Norge mellem sig; men den danske og den svenske konge lod sine dele styre af Erik jarl og hans broder Svein jarl (1000—1015). Jarlerne var vistnok kristne; men de gjorde intet for at holde folket til kristendommen. De vandt de fleste af landets mægtigste mænd for sig, og den unge Einar Tambarskjelve, som havde kjæmpet med ved Svolder og var kjendt som den dygtigste bueskytte, egtede deres søster[88]

Bergljot. Da Svein Tjugeskjeg i 1013 gjorde sit tog til England, satte Erik jarl sin unge søn Haakon over Norge og fulgte Svein.

Olav den hellige (1015—1030). I 1015 kom Olav Haraldssøn til Norge «for at tage sin odel» som Harald Haarfagres ætling. Hans fader Harald Grenske,[1] en af smaakongerne i Viken var død, før Olav blev født, og hans moder Aasta havde siden egtet Sigurd Syr, konge paa Ringerike, og hos ham var Olav opfostret. Olav drog tidlig i viking og tog kongenavn. Han var ikke høi, men sterk og bredvoksen og dygtig i al sin færd. Han lod sig døbe i Normandi og var den kristne lære varmt hengiven; men ogsaa han brugte magten for at faa den indført. Han havde høie tanker om den kongelige myndighed, og da han blev konge i Norge, søgte han at trænge de mægtige høvdinger tilbage og gjøre kongemagten sterkere.

Ved hjælp af sin frænde Sigurd Syr og de oplandske smaakonger lykkedes det Olav at vinde riget, og jarlerne maatte rømme landet. Sveakongen vilde begynde krig med Olav for at vinde sin del af Norge tilbage; men paa Upsala ting optraadte Torgny lagmand som bøndernes talsmand, og kongen blev tvunget til at holde fred. Siden havde Olav god støtte i Sverige mod Danmark, hvor efter Svein Tjugeskjegs død sønnen Knut den mægtige var blevet konge.

Olav tog sig med dygtighed af landets styre. Da smaakongerne paa Oplandene havde sammensvoret sig mod ham, afsatte han dem og bestemte, at der ikke skulde findes underkonger mere. Byen Nidaros (nu Trondhjem), som var anlagt af Olav Trygvessøn, var kommet i forfald under jarlerne; Olav byggede byen op igjen og anlagde ogsaa byen Borg (nu Sarpsborg), som blev tingsted for det fjerde lagdømme, Borgartinget, som ordnedes af Olav for fylkerne i Viken.

Olavs hovedverk var at grundfæste kristendommen i Norge. Han drog 89
rundt og paasaa med stor strenghed at bønderne overholdt den nye lære. I Trøndelagen var de fleste faldt fra og blotede atter paa det gamle offersted

Mæren. Olav tvang dem tilbage til kristendommen og kristnede Oplandene, hvor Olav Trygvessøn ikke havde været. Olavs hjælper var angelsakseren biskop Grimkel, som fik istand den første norske kristenret. I hvert fylke byggedes der en kirke, hvor biskopen indsatte en prest; mange andre kirker byggedes ogsaa. Prester fik man i den første tid fra England, men senere fra erkebispen i Bremen, under hvem baade den norske, den danske og den svenske kirke kom til at staa.

Olav fór under dette sit arbeide ofte haardt frem; han paasaa ogsaa med strenghed at lovene blev overholdt baade af høie og lave. Dette skaffede ham mange uvenner, især blandt høvdingerne; hans farligste fiender var Tore Hund fra Bjarkø i Nordland og den mægtige Erling Skjalgssøn fra Sole paa Jæderen. Høvdingerne mente lettere at kunne bevare sin magt under en fremmed konge, og tog imod gaver og gode løfter fra Knut den mægtige, da han gjorde alvor af at ville underlægge sig Norge. I det første sammenstød var Knut uheldig. Olav og sveakongen vandt over ham i et slag i Helgeaaen i Skaane. Men da Knut i 1028 med en stor flaade kom til Nidaros, blev han uden modstand taget til konge. Olav søgte forgjæves at samle folk mod ham; da han merkede at folket var faldt fra ham, flygtede han ud af landet og drog til Gardarike. Knut indsatte Haakon Erikssøn som sin jarl i Norge.

Haakon jarl druknede kort efter, og ved tidenden herom brød Olav op fra Gardarike for at vinde riget igjen. Det lykkedes ham at samle indpaa 4000 mand; da han med sin hær fra Sverige drog ind i Trøndelagen, mødte bønderne ham med en 4 gange saa sterk hær ved Stiklestad i Værdalen. Kongens hærskrig var: «Fram, fram, kristmænd, korsmænd, kongens mænd!» Bønderne, blandt hvis førere Tore Hund og Kalv Arnessøn var, raabte: «Fram, fram, bondemænd!» Olav selv trængte haardt frem i slaget, og[90] hans folk kjæmpede med stor tapperhed; men overmagten var for stor. Kong Olav faldt og mange af hans folk med ham; kun nogle faa reddede sig tilbage til Sverige; blandt dem var Olavs halvbroder, den 15-aarige Harald Sigurdssøn. Slaget ved Stiklestad stod den 29de juli 1030.

Svein Knutssøn (1030—1035). Knut holdt ikke sine løfter til de norske høvdinger; han satte sin søn Svein til konge i Norge, og denne søgte paa forskjellig maade at udvide kongens magt. Men hvad høvdingerne ikke havde villet taale af en norsk konge af Harald Haarfagres æt, det taalte de

endnu mindre af en fremmed, og baade høvdinger og bønder begyndte at angre sin fremfærd mod Olav. Samtidig begyndte man at fortælle meget om Olavs mildhed i hans sidste dage, og om jærtegn som skede ved hans lig. Der kom snart sligt omslag i stemningen, at kong Svein ikke kunde hindre, at Olav blev lyst hellig af biskop Grimkel. Hans lig blev sat i et sølvskrin paa høialteret i kirken i Nidaros, og han blev som Olav den hellige Norges landshelgen.

Magnus den gode (1035—1047). Ikke længe efter drog Kalv Arnessøn og Einar Tambarskjelve til Gardarike og hentede der Olavs unge søn Magnus, og han blev taget til konge i Norge. Svein flygtede til sin fader Knut; men baade fader og søn døde endnu samme vinter, og Knuts yngste søn Hardeknut blev konge i Danmark. Mellem ham og Magnus blev der sluttet fred med den aftale, at den som levede længst, skulde arve den andens lande.

Magnus var i begyndelsen haard mod alle som havde staaet mod hans fader; men senere indsaa han det uretfærdige heri, og fik da tilnavnet den gode. Da Hardeknut døde, blev Magnus taget til konge i Danmark, og han vergede med dygtighed landet mod venderne. Til jarl i Danmark indsatte han Knuts søstersøn Svein Estridssøn; men denne brød sin troskabsed til Magnus og tog kongenavn. Magnus maatte gjøre mange tog mod ham, og paa et saadant tog døde han.

Harald Haardraade (1047—1066). Før sin død gav Magnus Danmark til Svein; men i Norge blev Harald Haardraade, Olav den helliges halvbroder, [91] konge efter ham. Han var efter slaget ved Stiklestad draget til Gardarike og derfra til Konstantinopel, hvor han vandt baade guld og berømmelse som høvding for væringerne. Endnu medens Magnus regjerede, var han kommet tilbage til Norge, hvor Magnus delte riget med ham, mod at Harald gav ham halvdelen af sine skatte. Efter Magnus's død gjorde Harald ogsaa fordring paa Danmark; men uagtet han vandt seier i mange slag, fik han dog ikke fordrevet Svein. Harald var selv skald og yndede skaldekunsten; men han havde ord for at være havesyg og var haard og streng; heraf fik han tilnavnet Haardraade. Især var han en uven af Einar Tambarskjelve, hvem han tilsidst dræbte. Harald faldt i slaget ved Stanfordbro i England 1066 (side 75).

Olav Kyrre (1066—1093). Haralds søn Olav Kyrre (udt. Kjyrre), det er den «rolige», blev derpaa konge. Han slegtede paa sin bedstefader Sigurd Syr og var en fredelig mand, som tog sig meget af landets næringsveie; især sørgede han for byernes opkomst. Han grundede Bjørgvin eller Bergen, som blev landets første handelsstad; ogsaa Stavanger kom op, ligesaa Oslo, som var grundet af hans fader. I byerne ordnede han efter udenlandsk mønster saakaldte gilder; disse var foreninger til selskabelig underholdning, men skulde ogsaa virke til handelens, haandverkets og skibsfartens fremme, idet medlemmerne støttede hverandre i deres næring. Olav bestræbte sig ogsaa for at indføre et pynteligere og bekvemmere stel ved husenes indretning og optog fremmede hofskikke. Under ham blev landet delt i bispedømmer, hvert med sin biskop; bispesæderne var Nidaros, Bergen og Oslo; hertil kom snart Stavanger.

Magnus Barfot (1093—1103). Efter Olav fulgte hans søn Magnus Barfot. Magnus var en krigersk konge, lig Harald Haardraade. Først gjorde han et tog vesterover og lagde Suderøerne (Hebriderne) under Norge. Efter den tid pleiede han at gaa klædt efter skotsk skik med bare knæ; heraf kommer hans tilnavn Barfot. Derpaa førte han krig mod Sverige, og faldt tilsidst paa et erobringstog til Irland, hvor der endnu fandtes norske vikingeriger.

Han sønner og efterfølgere Øistein og Sigurd Jorsalafarer (1103— 92
1130) var meget ulige; den første slegtede paa bedstefaderen Olav Kyrre og den sidste paa faderen. Mellem 1107—1111 foretog Sigurd et korstog til Jerusalem (Jorsal). Han seilede afsted med en stor flaade og hær og kjæmpede paa veien med held mod araberne. I Jødeland hjalp han kong Balduin til at tage byen Sidon (side 66). Hjemveien lagde han over Konstantinopel og Tyskland. Imidlertid styrede Øistein landet med stor dygtighed. Han forbedrede lovene, byggede havne og fjeldstuer, kirker og klostre. Jemteland og Herjedalen gav sig paa hans tid under Norge. Brødrene var daarlig forligte; men det kom dog ikke til krig imellem dem. Men saasnart Sigurd, som levede længst, var død i 1130, begyndte langvarige borgerkrige, der varede med enkelte afbrydelser hele 110 aar. Enhver kongssøn havde nemlig lige god ret til tronen, uden hensyn til egte eller uegte fødsel, og saa kom den skik op at enhver kunde faa bevise sin ret som kongssøn gjennem jernbyrd. Denne bestod deri, at vedkommende

enten bar eller gik paa glødende jern; viste hans hænder eller fødder sig uskadte efter 3 dages forløb, havde han bestaaet prøven. Det var presterne som ledede prøven, og de kunde nok ordne udfaldet nogenlunde som de vilde. Der var saaledes kongsemner nok; men med kongemagten begyndte det at gaa tilbage; for kongerne maatte lempe sig efter høvdingerne for at faa støtte hos dem, og høvdingerne støttede som regel heller en svag og mindre duelig konge end en dygtig og kraftig, som kunde blive farlig for deres magt. Ogsaa de danske konger ydede mange kongsemner hjælp; de stræbte nemlig efter at underlægge sig Norge.

Borgerkrigene begyndte mellem Sigurds søn Magnus, som siden blev kaldt Blinde, og Harald Gille, som i Sigurds sidste dage var kommet over fra Irland, og ved jernbyrd havde bevist at han var en søn af Magnus Barfot. Kampen endte med at Magnus blev blindet og sat i Nidarholms kloster. Harald blev dræbt allerede aaret efter (1136) af Sigurd Slembe, en tapper og dristig kriger, som ogsaa udgav sig for Magnus Barfots søn. Men 93
høvdingerne tog Haralds unge sønner, Øistein, Sigurd Mund og Inge Krokryg til konger (1136—1161). Sigurd drog da nord til Nidaros og tog Magnus Blinde ud af klosteret; men begge omkom i kampen mod de unge kongers mænd.

Da brødrene vokste til, udbrød der uenighed mellem dem, og det endte med at Øistein og Sigurd blev fældet af Inges folk. Inge var nemlig den mest afholdte af brødrene; han var vanfør og overlod mest styret til sine mænd. I 1152 kom en pavelig udsending, kardinal Nikolaus, til Norge. Han indsatte en ny biskop i Hamar og gjorde bispen i Nidaros til erkebiskop. Tidligere havde den norske kirke staaet først under erkebispen i Bremen og fra 1104, da Norden fik egen erkebisp i Lund, under denne. Under erkebispen i Nidaros stod foruden bisperne i Bergen, Stavanger, Oslo og Hamar ogsaa 2 paa Island, 1 paa Grønland, 1 paa Færøerne, 1 paa Orknøerne og 1 paa Suderøerne, ialt 10 biskoper. Af klostre var der dengang flere i Norge, saaledes Hovedøens ved Oslo, Munkeliv og Nonnesæter i Bergen samt Nidarholm og Elgesæter ved Nidaros.

Da Øistein og Sigurd Mund var dræbt, tog deres mænd Sigurds unge søn Haakon Herdebred til konge. I kampen mod denne faldt Inge i et stort slag paa isen udenfor Oslo. Haakons kongedømme varede dog ikke længe; thi allerede aaret efter (1162) faldt han i et slag mod Inges parti, som

førtes af den dygtige Erling Skakke. Denne tilhørte en mægtig slegt paa Søndhordland og var gift med Sigurd Jorsalafarers datter. Med hende havde han sønnen Magnus, og ham fik Erling taget til konge (1162—1184), uagtet det stred mod landets lov, da Magnus ikke var kongssøn. Men for at bøde paa Magnus's mangel paa arveret, lod Erling ham krone af erkebiskop Øistein[1]. Til gjengjæld fik biskoperne retten til efter en konges død at udtage hans eftermand blandt kongehusets prinser. Det saa saaledes ud til at det skulde lykkes de geistlige og verdslige stormænd at gjøre Norge til et valgrige, noget som omtrent samtidig lykkedes i Danmark og 94
Sverige, og i høi grad bidrog til at øge stormandsvældet i disse lande.

Sverre Sigurdssøn (1177—1202).

Der reiste sig imidlertid flere partier mod Erling og Magnus; vigtigst blandt disse blev birkebeinerne. Disse bestod mest af folk af lav byrd, og de fik sit navn deraf at de, drevne ud i skogene, bandt næver om benene, da de havde slidt skoene af sig. Øistein Møila hed den kongssøn som reiste flokken. Han faldt i 1177 i slaget ved Ré ved Tunsberg[1]. En flok flygtende birkebeiner stødte samme aar inde i Vermland paa Sverre Sigurdssøn. Sverre var opfostret paa Færøerne og var blevet viet til prest. Da han af sin moder fik vide at han var Sigurd Munds søn, drog han til Norge, men fandt snart at det lidet vilde nytte at tage kampen op mod Erling og Magnus. Han vilde opgive det hele og havde allerede forladt landet, da han i Vermland traf 70 flygtende birkebeiner, som tvang ham til at blive deres høvding. Gjennem Vermlands og Dalarnes vilde skoge gik midt om vinteren toget nordover. Uventet kom han til Nidaros og blev taget til konge paa Øretinget (1177). Han maatte imidlertid i to aar flygte om i landet, stadig forfulgt af Erling og Magnus. I 1179 vovede han endelig at tage kampen op; slaget stod paa Kalvskindet ved Nidaros. Sverre seirede, Erling faldt, og Magnus maatte flygte. Forgjæves søgte Magnus endnu et par gange, tilsidst med hjælp fra Danmark, at tage kampen op mod Sverre. Skjønt han trolig blev støttet af landets verdslige og geistlige stormænd, kunde han ikke staa sig mod Sverres tapre og djerve birkebeiner. Tilsidst faldt han med en mængde af sine folk i et slag inde i Sognefjorden (1184).

Sverre havde saaledes seiret i kampen mod Magnus, og dette blev en seier for kongemagten over stormandsvældet og geistligheden. Men det

varede endnu en tid før de geistlige og verdslige stormænd opgav kampen; de reiste flere oprørsflokke med modkonger mod Sverre. Erkebiskop Erik blev af Sverre drevet ud af landet; han drog til Danmark og fik paven til at 95
lyse Sverre i ban; men denne tvang ikke desto mindre biskoperne til at krone ham. Ved samme tid reiste den storættede og listige Oslo-bisp Nikolaus Arnessøn baglernes[1] parti, som blev farligere end noget tidligere. Sverre hævdede dog sin ret trods banlysningen, og efter haarde kampe lykkedes det ham at slaa baglerne; men kort efter døde han (1202). Hans gravskrift lød saaledes: «Her hviler han som var kongernes hæder, fosterjordens vern og alle sine mænds lyst og glæde.» Og det tør vel siges at neppe har Norge havt en dygtigere konge.

Haakon Haakonssøn (1217—1263).

Sverres søn Haakon regjerede kun i 2 aar. Saa kom hans søstersøn Inge Baardssøn (1204—1217). Under ham endte striden mellem birkebeiner og bagler. Ved Inges død blev Haakon Sverressøns søn Haakon Haakonssøn med tilnavnet den gamle konge (1217—1263). Der var dog mange andre kongsemner som gjorde krav gjældende; men paa et stort rigsmøde i Bergen blev kongeværdigheden tildømt Haakon. Blandt dem der tragtede efter at blive konge, var Inges halvbroder Skule Baardssøn, som havde styret i Haakons mindreaarighed. Haakon gav ham titel af hertug og $^1/_3$ af Norge og egtede desuden hans datter Margrethe. Skule var dog ikke tilfreds hermed; han tog kongenavn, men blev beseiret og tilsidst dræbt i Elgesæter kloster ved Nidaros (1240). Hermed endte borgerkrigene i Norge. Disse syntes i begyndelsen at skulle lede til kongemagtens svækkelse og til befæstelse af stormændenes og geistlighedens magt; men kongemagten fik støtte hos den menige mand og gik seierrig ud af kampen, saa den blev sterkere end nogensinde før.

Det blev nu fastsat at der kun skulde være én konge ad gangen; der vedtoges ogsaa en arvefølgelov; ifølge denne skulde uegte sønner staa tilbage for egte. Jernbyrd afskaffedes. Haakon opnaaede at komme paa en god fod med geistligheden, og han blev i 1247 kronet i Bergen med stor pragt af den pavelige legat Vilhelm af Sabína. Under Haakon stod Norge paa 96
høiden af sin magt i middelalderen. Udenlandske fyrster søgte hans venskab; hans datter blev gift med en spansk prins; paven vilde have ham

til keiser paa det store interregnums tid (side 79), og Ludvig den hellige vilde have ham med paa korstog (side 70). Det var under ham at Island og Grønland gav sig under Norge. Haakon byggede meget; i Bergen opførte han den vakre kongehal og lagde grunden til Bergenhus fæstning. Paa sine gamle dage foretog Haakon et tog vestover mod den skotske konge, som vilde lægge Suderøerne under sig. Paa dette tog døde han paa Orknøerne.

Magnus Lagabøter (1263—1280).

Haakons søn Magnus sluttede fred med skottekongen, som beholdt Suderøerne mod en aarlig skat til Norge. Magnus tog sig med iver af lovgivningen og har heraf faaet tilnavnet Lagabøter eller lovforbedreren. Han gav en fælles lovbog for hele Norge istedenfor de 4 som hidtil have gjældt. For fremtiden skulde kongen give love med sine gode mænds raad; herved mistede de gamle ting sin lovgivende myndighed. Lidt efter lidt tabte de ogsaa dommermyndigheden; denne gik over til de kongevalgte lagmænd. Magnus var meget for pragt; han indførte saaledes ridderväsenet i Norge og gav efter engelsk mønster lendermændene titel af baroner og hirdmændene af riddere. Ligeoverfor geistligheden var Magnus svag og gav den gjennem et forlig med den myndige erkebiskop Jon Raude store rettigheder. Paa denne tid holdt nordmændene mere og mere op med at fare til fremmede lande og drive handel, og denne gik over i fremmede hænder. Magnus indrømmede hansestæderne ret til at handle i landet, og disse med Lübeck i spidsen tilrev sig efterhaanden næsten al handel i Bergen, Tønsberg og Oslo.

Efter Magnus fulgte hans to sønner, først Erik (1280—1299), dernæst Haakon Magnussøn den ældre (1299—1319). Den sidste endte heldig en længere krig med Danmark. Haakon var en dygtig konge; han optraadte med stor kraft mod stormændene, geistligheden og hanseaterne. Under ham byggedes Akershus og Vardøhus fæstninger. Med Haakon uddøde 97
Harald Haarfagres mandlige æt i 1319. Han efterlod sig nemlig kun to døtre. Af dem var den ene, Ingebjørg, gift med den svenske hertug Erik af Folkungernes slegt. Deres unge søn Magnus arvede tronen efter sin bedstefader, og da han samme aar valgtes til Sveriges konge, blev Norge og Sverige for første gang forenet.

Den oldnorske litteratur.

Under Haakon Haakonssøn og hans søn Magnus Lagabøter havde den oldnorske litteratur naaet sin høieste blomstring; men dens begyndelse ligger meget længere tilbage. Vikingetidens bevægede liv og forbindelsen med de britiske øer, særlig Irland, havde virket sterkt udviklende paa nordmændene og vakt hos dem sansen for digtekunst og sagafortælling. Særlig udvikledes siden baade skaldekunsten og sagafortællingen paa Island, hvor flere mænd af de gjæveste ætter fra det vestlige Norge søgte hen, da Harald Haarfagre lagde landet under sig. Længe bevaredes baade digte og fortælling ved mundtlig overlevering; men med kristendommen lærte man det latinske alfabet at kjende, og fra begyndelsen af det 12te aarh. regner man den skrevne litteratur. Gamle digte om gude- og heltesagn, som vistnok for det meste var forfattet i vikingetiden af nordmænd, blev da optegnet paa Island og er bevaret i den saakaldte ældre Edda; af dennes indhold kan merkes Voluspaa, som handler om verdens tilblivelse, om æserne og ragnarok (verdens undergang), samt Haavamaal, som giver en række ordsprog og leveregler. Af andre verker i den oldnorske litteratur maa merkes de mange islandske ættesagaer, som Njaals saga og Egil Skallagrimssøns saga, og de norske kongesagaer. Paa Haakon Haakonssøns tid levede islændingen Snorre Sturlassøn; han har i sin Heimskringla givet en ypperlig fremstilling af kongesagaerne indtil 1177, og i den yngre Edda har han givet en lærebog i skaldekunsten. Dygtige skalde stod i stor anseelse og hædredes med store gaver af konger og høvdinger, om hvis bedrifter de kvad. Fra den ældre tid kjendes flere norske skalde, som Øivind Skaldaspilder (side 85); men senere øvedes skaldekunsten næsten udelukkende af islændinger. I Norge

forfattedes i slutningen af det 13de aarh. det merkelige skrift Kongespeilet, som giver os et klart billede af livet inden de høiere klasser paa Haakon Haakonssøns tid. Forøvrigt gav nordmændene sig meget af med oversættelse af middelalderens «roman»-digtning. 98

[1] Det er fylkerne rundt Trondhjemsfjorden.

[2] Ladejarlerne boede paa Lade nær Trondhjem.

[3] Nuværende Romsdals amt.

[1] Nu Melhus i Guldalen.

[1] De tyske lande ved Østersjøen.
[2] En liden ø syd for Rügen.
[1] Harald Haarfagre
[1] Det var denne mægtige erkebiskop som har bygget det meste af Trondhjems domkirke.
[1] Med dette slag ender Snorre Sturlassøns norske kongesagaer.
[1] Af bagall, en bispestav.

b. Sverige.

98

Sveriges to hoveddele, Gøtaland i syd og Svealand i nord, blev tidlig samlet til ett rige med Upsala til hovedstad. Men da den tidligere kongeslegt, Ynglingeætten, hvortil Olav Skotkonung (side 87) hørte, uddøde i midten af det 11te aarh., udbrød der en 200-aarig strid mellem gøterne, som for det meste var kristne, og svearne, som endnu var hedninger. Kristendommen blev nemlig ikke helt gjennemført i Sverige før efter aar 1100. Under denne kamp fik landet egen erkebiskop i Upsala aar 1164, samt sin landshelgen i den omtrent samtidig myrdede konge Erik den hellige. Denne samme konge havde begyndt paa erobringer i Finland.

I 1250 endte borgerkrigen; da valgtes Valdemar Birgerssøn af Folkungeætten til konge (1250—1275). Under ham styrede i begyndelsen hans fader, den kraftige Birger jarl, som grundlagde byen Stockholm. Valdemar, som var en uduelig mand, blev siden afsat af sin broder Magnus (1275—1290). Magnus var en dygtig konge, som skaffede ro og orden tilveie i riget; han fik tilnavnet Ladelaas, da han ligesom satte laas for bondens lade. Magnus søgte i lighed med andre fyrster paa den tid at skaffe sig et tungtvæbnet rytteri. Han indførte i den hensigt rosstjeneste (tjeneste tilhest); den som var villig til at gjøre denne slags tjeneste, fik frälse, d. v. s. skattefrihed for sig og sit gods. Rosstjenesten blev snart en arvelig forrettighed; herigjennem opstod frälsestanden eller adelen. Ogsaa riddervæsenet indførtes paa den tid i Sverige, ligesom samtidig i Norge.

99

Efter Magnus's død blev hans ældste søn Birger konge (1290—1319). Birger var svag og udygtig og kom i strid med sine to yngre brødre, hertugerne Erik og Valdemar. En stund blev han holdt fangen af disse; for at hevne sig lokkede han sine brødre til sig og satte dem i fængsel, hvor de omkom af sult. Men hertugernes mænd gjorde opstand. Birger maatte

flygte til Danmark, og hertug Eriks unge søn Magnus valgtes til konge i Sverige, samme aar som han arvede Norge (1319).

c. Danmark.

99

Danmark blev først af de nordiske lande samlet til ett rige, først med Leire, senere med Roskilde til hovedstad. Til Danmark hørte i middelalderen baade Slesvig og Skaane med Halland og Blekinge. Kristendommen blev endelig indført i landet under Knut den mægtige.

Efter Magnus den godes død blev Svein Estridssøn konge (side 90). Svein var en meget dygtig mand, og han var en varm ven af kirken; han inddelte landet i bispedømmer og indsatte faste biskoper. Blandt hans 5 sønner, som blev konger den ene efter den anden, maa merkes Knut den hellige. Under sine bestræbelser for at indføre tienden blev han dræbt af jyderne, men ansaaes efter sin død for hellig. Han blev Danmarks landshelgen, ligesom kong Olav Norges og kong Erik Sveriges. Omkring 1100 begyndte der borgerkrig i landet mellem de mange kongssønner. Herved svækkedes kongemagten, og tronen kom til at besættes ved valg ligesom samtidig i Sverige.

Valdemarerne.

I 1157 endte borgerkrigene, idet det lykkedes Valdemar den store at blive enekonge (1157—1182). Orden skaffedes tilveie i landet, og Danmark hævede sig for en tid til stor magt. Landet havde i lange tider været udsat for angreb af de vilde hedenske vender. Valdemar og hans tro og dygtige hjælper, erkebiskop Absalon, gjorde flere tog mod dem og erobrede Rügen. Under Valdemars søn Knut Valdemarssøn (1182—1202) 100
blev Pommerns fyrste beseiret af Absalon i et stort sjøslag, og Knuts broder Valdemar tvang Holsten til at erkjende Danmarks overhøihed. Paa denne tid levede munken Saxo Grammaticus, som tilskyndet af Absalon skrev Danmarks historie paa latin, fra de ældste tider ned til sin egen samtid.

Knuts broder og efterfølger Valdemar Seier (1202—1241) gjorde et tog til Estland; han beseirede de hedenske ester i et stort slag[1] og erobrede og kristnede landet. Valdemars magt stod nu paa sit høieste; han herskede

foruden over Danmark over Holsten, Meklenburg, Pommern og Estland. Men pludselig forandredes alt; han blev overfaldt under en jagt og ført som fange til Meklenburg. Under hans fangenskab gik næsten alle Danmarks erobringer tabt. Da han var kommet paa fri fod igjen, søgte han at vinde det tabte tilbage, men blev slaaet. Estland var det eneste Danmark beholdt. I resten af sin regjeringstid søgte Valdemar at ophjælpe landet; han sørgede blandt andet for at de danske love blev nedskrevet; men hver landsdel vedblev endnu længe at have hver sin lov. Valdemar var to gange gift, først med den af folket elskede Dagmar fra Bøhmen, senere med Bengjerd, en hovmodig og haard portugisisk kongsdatter.

Under disse tre store konger, Valdemarerne, som de gjerne kaldes, opstod der en adelsstand i Danmark. For at skaffe sig et tungtvæbnet rytteri skjænkede kongen dem som var villige til at tjene tilhest, forleninger og skattefrihed. Da disse rettigheder snart blev arvelige, opstod der ligesom i Sverige en egen herrestand eller adel. Ved siden af denne stod den mægtige geistlighed. Men samtidig blev bøndernes stilling værre og værre. De fleste af dem blev fæstebønder paa de store godser og kom paa øerne og i Skaane efterhaanden i en ufri tjenerstilling, og var bundet til ikke at forlade det gods som de var født paa (vornedskab).

Efter Valdemar Seiers død fik Danmark daarlige konger, samtidig med at 101
indre krige hørte til dagens orden. Under disse forhold sank kongemagten dybere og dybere, medens adelens og geistlighedens magt steg. Da kong Erik Menved døde i 1319, havde han næsten intet af landet igjen; han var stadig i pengenød, og for at skaffe penge havde han pantsat de fleste landsdele. For at opnaa den intetsigende kongetitel maatte hans broder Kristoffer ved kongevalget udstede den første haandfæstning, det er en skriftlig forpligtelse til herremænd og biskoper, som sikrede disse store rettigheder.

[1] Under dette slag skal efter sagnet Danebrogflagget være faldt ned fra himmelen.

TIDEN FRA 1300 TIL 1517.

I. Frankrig og England.

101

Hundredeaarskrigene.

I 1328 uddøde i Frankrig huset Kapet med Filip den smukkes 3 sønner (side 74). Tronen gik da over til Filip 6 af en sidegren Valois (udt. Valoá). Den engelske konge Edvard 3, Edvard 1's sønnesøn (side 77), gjorde ogsaa fordring paa kronen, hvilket førte til langvarige krige mellem England og Frankrig («hundredeaarskrigene»). Den engelske konge aabnede kampen med et angreb paa det nordlige Frankrig. I 1346 stod slaget ved Crecy[1] (udt. Kresí, syd for Calais). De engelske riddere, deriblandt kongens unge søn, «den sorte prins», vandt her en afgjørende seier over franskmændenes overlegne skarer. Aaret efter erobredes det faste Calais, som derefter i 200 aar var i engelskmændenes hænder.

Siden blev der fred et par aar paa grund af en frygtelig pest (den sorte død), som fór herjende over Europas lande ved midten af det 14de aarh. Men krigen begyndte snart igjen. Engelskmændene under den sorte prins's anførsel blev overfaldt af den 6 gange saa store franske hær ved Poitiers (udt. Poatié, 1356); men de gjorde ikke desto mindre et uforfærdet angreb. Franskmændene flygtede, og tilsidst stod den franske konge Johan alene 102
igjen paa valpladsen og vergede sig med sin vældige stridsøkse; han maatte overgive sig og sad nu flere aar i engelsk fangenskab; han kom kun fri mod store løsepenge. Det lykkedes senere de franske at vinde tilbage omtrent alle de tabte lande, og der var nu fred i flere aar.

Men saa fik Frankrig til sin ulykke en sindssvag konge, Karl 6, og hans slegtninge stredes om, hvem der skulde styre for ham. Heraf benyttede den

tapre engelske konge Henrik 5 sig til at angribe landet. Mange franske vasaller sluttede sig til Henrik, som vandt et afgjørende slag. Det blev da aftalt at Henrik skulde egte Karls datter og arve Frankrig efter sin svigerfader. Da baade Karl og Henrik kort efter døde (1422), forlangte engelskmændene, at tronen skulde tilfalde Henriks unge søn, Henrik 6; men den franske daufin (udt. daafeng) eller kronprins tog ogsaa kongenavn som Karl 7. Det saa dog mørkt ud for ham, da bare nogle landsdele i det sydlige og midtre Frankrig holdt paa ham. Blandt disse var byen Orleans, som englænderne var ifærd med at beleire. I denne nød optraadte Johanne d'Arc som sit lands frelser. Det var en 17-aarig bondepige fra det østlige Frankrig. Hun troede at være udseet af Gud til at redde landet ud af de fremmedes hænder. I mandsdragt begav hun sig til Karl og bad ham give hende folk, saa skulde hun befri Orleans og føre ham til Rheims for at krones. Karl fattede tillid til hende og gav hende en afdeling soldater. Det lykkedes virkelig Johanne at befri Orleans (deraf hendes tilnavn «pigen fra Orleans») og derpaa at føre Karl tvers igjennem det af fiender besatte land og faa ham kronet i Rheims, de franske kongers kroningsstad. Senere forlod lykken hende; hun blev fangen af englænderne og brændt levende som heks. Hun havde imidlertid udført sin gjerning; de franske krigere, som i hende saa en udsending fra Gud, havde gjenvundet sit gamle mod og fædrelandskjærlighed. Krigen tog en anden vending; franskmændene trængte seierrig frem, og endte ikke før de havde fordrevet de engelske fra hele Frankrig, Calais alene undtagen.

Frankrig.

103

Krigen bidrog i ikke ringe grad til at øge den franske konges magt. Karl 7 fik nemlig af stænderne bevilget en skat for at bestride udgifterne med en fast eller staaende hær. Derved blev kongen mindre afhængig af vasallerne, ja han fik et udmerket vaaben mod dem, da riddernes rustninger og vasallernes borge ikke kunde staa sig mod den kongelige hær, der for en stor del var udrustet med geværer og kanoner. Disse forhold forstod Karls søn Ludvig 11 († 1483) at drage sig til nytte. Ved list og ved magt lagde denne snedige og samvittighedsløse fyrste de sidste len under kronen, saa Frankrig ved hans død stod som et samlet rige under en sterk, næsten uindskrænket kongemagt. Vigtigst var erhvervelsen af Burgund. I dette

store franske len havde en sidegren af kongehuset regjeret; de burgundiske hertuger havde ved giftermaal tillige erhvervet sig Nederlandene (Holland og Belgien), som med sin blomstrende industri hørte til Europas rigeste lande. Den sidste hertug var Karl den dristige. Han vilde underlægge sig Schweiz, men blev gjentagne gange slaaet af de frihedselskende schweiziske bønder; det sidste slag kostede ham livet (1477). Ludvig inddrog Burgund; men Karls øvrige lande fulgte hans datter Maria, som blev gift med den tyske keiser Maximilian, og kom saaledes i Habsburgernes hænder.

England.

I England fulgte paa hundredeaarskrigene borgerkrige, de saakaldte rosekrige[1], som rasede i 30 aar. De endte med at en ny kongeslegt i 1485 besteg tronen med Henrik 7 Tudor. De langvarige krige havde kostet en mængde adelsmænd liv og gods, hvilket kom den engelske kongemagt tilgode. Ogsaa geistlighedens stilling var rokket ved den engelske reformator Wiclefs optræden. Wiclef, som levede under Edvard 3, angreb kirkens misbrug og især den høiere geistligheds levesæt. Han fandt stor tilslutning inden borgerstanden, og om det end gjennem forfølgelser lykkedes at kue bevægelsen, saa var dog kirkens reformation i England 104
forberedt ved hans virksomhed. Wiclef oversatte bibelen paa engelsk, og denne bibeloversættelse fik betydning for det engelske sprog. Tidligere havde hoffet og de høiere stænder talt fransk, de lavere klasser angelsaksisk. I tidens løb udjevnedes forskjellen mellem angelsakser og normanner, og fra Edvard 3's tid blev det engelske sprog, som havde udviklet sig af angelsaksisk under sterk paavirkning af fransk, almindelig brugt ogsaa ved hoffet og blandt de høiere klasser. —

[1] I dette slag skal for første gang kanoner være kommet til anvendelse i aaben mark.

[1] Navnet kommer af at de to stridende kongeslegter førte, den ene en rød, den anden en hvid rose som vaabenmerke.

2. Tyskland og Italien. 104

De luxemburgske keisere, som for en tid afløste Habsburgerne som keisere (side 79), gjorde ligesaa lidt som Rudolf af Habsburg noget forsøg

paa at gjenvinde magten i Italien. Med romertogene var det nu for bestandig forbi; naar en tysk konge var valgt, antog han med det samme keisernavnet.

Kirkemødet i Konstans.

Den sidste af de luxemburgske keisere var Sigismund. Under ham holdtes et kirkemøde i Kónstans ved Bodensjø, som blev sammenkaldt (1414) for at ordne de kirkelige forhold. Efterat paverne havde opholdt sig 70 aar i Avignon (side 72), blev der (1378) valgt to paver, en i Rom og en i Avignon. Dette at der paa en gang var to paver, som begge gjorde fordring paa at være ufeilbare og erklærede hverandre for kjættere, bidrog meget til at svække pavemagtens anseelse. Et kirkemøde som var blevet indkaldt for at gjøre ende paa striden, gjorde kun ondt værre ved at vælge endnu en pave, saa man fik tre. I Konstans fik man alle tre til at nedlægge sin værdighed; derpaa valgte man en ny pave, som blev anerkjendt af alle og tog ophold i Rom.

For kirkemødet i Konstans blev Johan Hus indstævnet. Hus, som var lærer ved universitetet i Prag, havde ved Wiclefs skrifter faaet øiet op for mange kirkelige misbrug, og havde særlig optraadt mod pavens skammelige handel med syndsforladelse for penge (afladshandel). Han fik frit leide af keiser Sigismund for at reise til Konstans. Her blev han dømt til døden som 105
kjætter og trods keiserens leide levende brændt. Hans tilhængere, husiterne, førte en fortvilet krig mod keiseren, før de blev undertvunget.

Ved Sigismunds død kom Habsburgerne atter paa tronen og beholdt denne, saalænge den tysk-romerske keiserværdighed bestod. Som keisere havde disse fyrster ikke stort at sige; Tyskland var delt i flere hundrede omtrent selvstændige smaastater. Men de hævede sig alligevel til stor magt ved stadig at udvide sine familiebesiddelser. Denne udvidelse skede især ved giftermaal. Keiser Maximilian fik saaledes Nederlandene ved at egte Karl den dristiges datter (side 103); deres søn Filip egtede Johanna, som var arving til de store spanske lande.

Italien.

Italien var i dette tidsrum opstykket i en mængde forskjellige stater. Disse stod i dannelse og rigdom over Europas andre lande; de var derfor

gjenstand for de omboende fyrsters erobringslyst. De vigtigste stater var: Kirkestaten, som paverne paa denne tid udvidede, saa den strakte sig helt over til Adriaterhavet, samt republikerne Venedig, Genua og Florens. Den gjennem korstogene øgede handel med Østen var kommet Genua og endnu mere Venedig tilgode. Venedig var tidens første sjøfarende og handlende stat; store rigdomme strømmede til byen, som smykkedes med paladser og kirker, hvis pragt endnu beundres. Staden magtede at stille store flaader og hære og erhvervede sig mange besiddelser i de græske farvande. Ogsaa Florens hævede sig til stor magt og anseelse under Medicéernes dygtige ledelse. Mest navnkundig har denne æt gjort sig ved sin interesse for videnskab og kunst; det var Mediceerne som samlede de storartede kunstskatte, som nu drager saa mange mennesker til Florens. I Florens levede omkr. 1300 Italiens størtse digter Dante[1].

[1] Gjennem ham blev den toskanske dialekt Italiens skriftsprog.

3. Spanien og Portugal. 105

Efter seieren ved Xeres de la Frontera i 711 erobrede araberne den pyrenæiske halvø (side 57). I fjeldene i nord holdt dog et kristent rige sig 106 under navn af kongeriget Asturien. Herfra ligesom fra den af Karl den store grundede «spanske mark» optog de kristne ufortrødent kampen mod maurerne, som araberne i Spanien almindelig kaldtes. De kunde dog ikke udrette noget videre, saalænge hele landet var samlet under kaliferne i Kórdova i Sydspanien. Spanien befandt sig under maurernes herredømme i en blomstrende forfatning; agerbruget og fædriften, industrien og bergverksdriften stod høit. I kunst og videnskab var de spanske arabere europæernes læremestre; især gjaldt dette bygningskunsten og naturvidenskaberne. Senere deltes kalifatet i Kordova i flere stater. Fra det øieblik af havde de kristne god fremgang, og der opstod tre større kristne riger: Portugal, Kastilien og Aragonien.

Portugal.

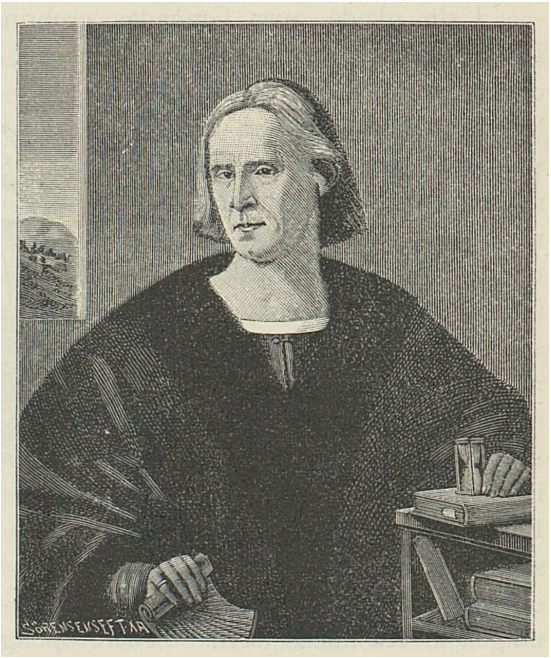
Det var sjøfarten som gav Portugal dets betydning. Portugiserne satte sig som maal at finde sjøveien til Indien og drage den indisk-kinesiske

handel over til sig. Foruden ædlestene og andre kostbarheder var det især krydderier, samt silke- og bomuldsvarer som hentedes fra Østens lande. Allerede i oldtiden havde denne handel beriget de folk som havde forstaaet at faa den i sine hænder (side 25). I middelalderen var det araberne som førte varerne frem til Middelhavet; her hentedes de af skibe fra Venedig og Genua, for saa fra Italien at føres dels ad sjøveien dels over Alperne og videre nedad Rhinen. I Tyskland modtoges de af hanseaterne, som bragte dem udover Nordeuropa. Sjøveien til Indien havde det ikke tidligere faldt nogen ind at søge; man troede ikke at kunne komme over ækvator paa grund af varmen.

I midten af det 15de aarh. tog portugiserne fat paa opdagelsesreiser langs Afrikas vestkyst. Madeira og de andre omliggende øgrupper blev opdaget; dernæst passeredes ækvator, og man naaede frem til Afrikas sydvestlige spids, som fik navnet det gode haabs forbjerg; «thi nu var det godt haab om at naa frem til Indien,» som Portugals konge sagde, da han gav forbjerget dets navn. I 1498 kom endelig Vasco de Gama frem til Forindiens vestkyst. Baade her og paa de ostindiske øer skaffede portugiserne[107] sig kolonier og fik handelen i sine hænder. Lissabon afløste Venedig som Europas første sjøfarts- og handelsby.

Spanien. De to spanske stater Kastilien og Aragonien blev forenet, da Ferdinand af Aragonien egtede Isabella af Kastilien. Begge disse fyrster fik af paven æresnavnet «den katholske» paa grund af sin iver for den katholske kirkes sag. Især arbeidede de for at udbrede kristendommen blandt maurerne. De gjenstridige blev udleveret til inkvisitionen, som med forfærdelig grusomhed rasede mod den fredelige og flittige muhammedanske befolkning. I 1492 erobredes maurernes sidste besiddelse i Spanien, nemlig Granáda. Denne erobring gav anledning til Amerikas opdagelse af Kristoffer Kolumbus. Han var født i Genua. Efter at have faaet en for den tid god uddannelse gik han tilsjøs, og var med paa portugisiske skibe som besøgte Afrikas vestkyst. Han havde astronomiske og geografiske kundskaber, og forstod hvad dengang kun faa vilde gaa ind paa, at jorden var rund. Geograferne i det gamle Aleksandria havde været fuldt paa det rene med den ting; men denne kundskab havde længe været glemt og var først paa denne tid dukket op igjen, da grækernes skrifter atter blev kjendt. Men om jordklodens størrelse havde de græske lærde havt[108]

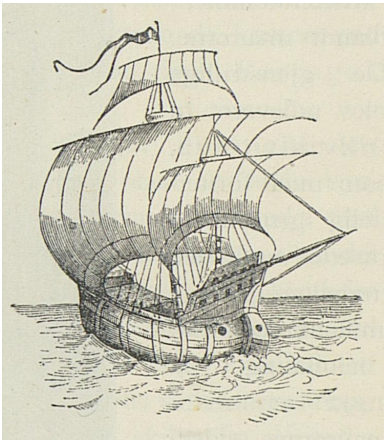
en feilagtig mening; de troede nemlig at den var meget mindre end den er. Kolumbus, som holdt sig til grækernes beregninger, troede derfor at Indiens østkyst ikke laa synderlig langt borte fra Europas vestkyst. Forgjæves havde han imidlertid søgt hjælp til at faa udrustet skibe for at søge Indien ad denne vestlige vei, og overalt mødte han afslag; man ansaa ham nærmest for gal.

Kristoffer Kolumbus.

I sin glæde over Granadas erobring overlod dronning Isabella ham 3 smaa skibe og 90 mand. Med disse seilede han dristig ud fra Sydspanien. Uge gik efter uge, mere og mere sank matrosernes mod. Endelig en eftermiddag saa man en busk med friske bær komme flydende, saa alle forstod at land var nær. Om aftenen troede man at se ild, og ved solopgang saa man en flad, vakker ø ligge for sig. Det var en af Bahamaøerne. Kolumbus var selv den første som steg iland og tog øen besiddelse i dronningen af Kastiliens navn. Senere opdagede han ogsaa Cuba og Haiti, men maatte derpaa drage hjem, da han havde mistet et skib og mange folk.

Kolumbus gjorde endnu tre reiser derover og naaede frem til Sydamerikas fastland; men han blev lønnet med utak og døde som en fattig mand.

Spansk skib.

Fra Antillerne af tog spanierne landene rundt om i besiddelse. Kun to steder stødte de paa civiliserede folkeslag, nemlig i Mexiko og i Peru. Mexikanerne var tapre, og dannede en stat som styredes af en keiser. Som alle andre amerikanske folkeslag dengang kjendte de ikke jernets brug, men havde vaaben af kobber og sten. De laa under i kampen mod spanierne, som under Cortez's anførsel angreb deres land; spanierne var kun nogle hundrede 109
mand sterke; men intet kunde staa sig mod deres ildvaaben og rytteri. I Peru boede en høit civiliseret, fredelig og arbeidsom indianerstamme. Ogsaa dette land blev taget af spanierne, som her fandt guld i mængde.

Kolumbus troede den hele tid at han var kommet til Indiens kyster; deraf kommer navne som «Vestindien» og «indianer». I 1520 seilede spanske skibe, som førtes af portugiseren Magelhan, rundt Amerikas sydspids og tvers over det stille hav til Indien. Her blev Magelhan dræbt; men hans folk fortsatte reisen tilbage til Europa rundt Afrika. Denne seilads godtgjorde at Kolumbus havde havt uret i sin tro paa at have fundet Indien, men beviste samtidig paa den mest overbevisende maade at jorden er rund. Sit navn fik den nye verdensdel efter italieneren Amérigo, som leverede den første beskrivelse af de nyopdagede lande.

Amerikas rigdom paa guld og sølv lokkede en mængde af Spaniens befolkning derover; de kom for i en fart at berige sig, mindre for at opdyrke landet. De benyttede indianerne til at arbeide for sig i bergverkerne og paa plantagerne. Dette arbeide var for haardt for indianerne, saa de døde i mængde. De erstattedes af arbeidere fra Afrika, hvilket gav anledning til det skjændige negerslaveri.

Amerika skjænkede den gamle verden en masse ædle metaller; guldet og sølvet faldt til en tredjedel af sin gamle værdi. Men det forsynede ogsaa Europa med mange nye produkter, som poteter, tobak, kakao og mais. Opdagelsen af Amerika og af sjøveien til Indien gav verdenshandelen nye veie og et stort opsving og gjorde for en tid spaniere og portugisere til verdens første handlende folk. Ikke mindre vigtige var disse opdagelser ved det videre syn de gav Europas folk; de reves ud af de gamle snævre grænser; den hele verden laa aaben for deres tanke og for deres foretagsomhed.

4. Nordens historie 1319—1523.

109

I 1319 arvede den unge Magnus Erikssøn af Folkungeætten (1319—1374) Norge efter sin morfader Haakon Magnussøn den ældre og valgtes til 110
Sveriges konge efter sin farbroder Birger (side 99). Under Magnus's mindreaarighed fik stormændene meget at sige. Rigsraadet hævede sig i begge lande til stor magt ved kongens side; i rigsraadet sad biskoperne og de fornemste verdslige herrer. Som voksen magtede Magnus ingenlunde den vanskelige opgave at styre de to riger.

Under Magnus kom «den sorte død» til Norden. Med et skib blev den bragt fra England til Bergen og bredte sig ud over Norge og Sverige. Samtidig rasede den ogsaa i Danmark. Farsoten hjemsøgte selv de mest afsides liggende dale; men byerne led dog mest. I Norge døde erkebispen og 3 andre biskoper. Man kan vistnok regne at omtrent en tredjedel af Nordens befolkning døde af pesten. Tabet føltes haardest i Norge, da landet paa denne tid befandt sig i tilbagegang med hensyn til velstand og politisk magt. Skibsfarten til fremmede lande stansede næsten ganske, og al handel kom i hanseaternes hænder. Dette skede samtidig med at Norges gamle adel hurtig uddøde. Landet kom derved til at staa uden førere, og det netop

paa en tid da det kom i den nøieste berøring med nabolandene Sverige og Danmark, der var i rask udvikling og fremgang og lededes af en kraftig adel. Svenske og endmere danske adelsmænd strømmede ind i Norge og tilgiftede sig det norske adelige jordgods. Med dem blev det danske sprog de høiere klassers talesprog i Norge, og oldnorsken ophørte at være skriftsproget. Norge havde hidtil i mange henseender været det første blandt Nordens lande; nu sank det dybt og kom i afhængighed af de andre.

I Norge maatte Magnus tage sin yngste søn Haakon Magnussøn den yngre til medkonge (1355—1380). Denne blev en tid ogsaa konge i Sverige; med her maatte snart baade fader og søn vige for de misfornøiede svenske herrer, som valgte Albrekt af Meklenburg til konge.

Danmark var allerede under Erik Menved og endnu mere under hans broder Kristoffer 2 i fuld opløsning, idet hele landet var pantsat til fremmede fyrster (side 101). Da Kristoffer døde, blev der ikke engang valgt nogen konge.

Den holstenske grev Gert raadede i Jylland. Da han blev myrdet af sin 111
uven Nils Ebbessøn, vovede Kristoffers søn Valdemar sig hjem fra Tyskland og blev valgt til konge (1340—1375). Valdemar har af sit mundheld: «Imorgen er der atter en dag» faaet tilnavnet Atterdag. Han var en klog, forslagen fyrste, og det lykkedes ham efterhaanden atter at samle Danmark. Estland solgte han og kjøbte derfor vigtigere dele tilbage. Valdemar tog ogsaa byen Visby og lagde Gotland under Danmark. Dette bragte ham i en yderst ulykkelig krig med hanseaterne; thi Visby var en af hanseforbundets vigtigste byer.

Valdemars datter Margrethe var gift med den norske konge Haakon Magnussøn den yngre. Deres eneste barn var sønnen Olav. Da Valdemar døde i 1375, blev Olav valgt til hans eftermand, og i 1380 arvede han Norge efter sin fader Haakon. Under Olavs mindreaarighed styrede moderen Margrethe i begge lande; han skulde netop begynde at tage del i styrelsen, da han døde i 1387. Margrethe blev midlertidig taget til regjerende dronning baade i Danmark og Norge. Til disse lande lagde hun Sverige, hvor en stor del af herremændene var misfornøiet med Albrekt og indkaldte Margrethe. Albrekt blev slaaet og fanget i slaget ved Falkjøping i Vestergøtland. Sverige gav sig derpaa under Margrethe, og saaledes var i 1389 de tre nordiske riger forenede.

Margrethe fik en slegtning, den 6-aarige Erik af Pommern, taget til konge i Norge; senere blev han ogsaa valgt til konge i Danmark og Sverige. Margrethe skulde styre for ham, medens han var barn; men ogsaa efterat han var blevet voksen, vedblev hun at føre regjeringen. I 1397 kronedes Erik i Kalmar som konge over alle tre riger. Margrethe forsøgte samtidig at faa istand en ordentlig forening med faste bestemmelser; men dette lykkedes ikke. Den forening mellem de tre lande, som kom til at bestaa i længere tid, har faaet navn efter dette møde i Kalmar; den kaldes nemlig Kalmarunionen og regnes fra 1397—1523.

Margrethe styrede med stor kraft, og alle maatte bøie sig for hende. Da 112
hun døde i 1412, overtog Erik selv styret. Han førte en meget uheldig krig med de holstenske grever om Sønderjylland eller Slesvig, som fra Valdemar Seiers tid havde været et eget hertugdømme under dansk overhøihed; krigen endte med at en af greverne fik Slesvig i len. Holstenerne fik i denne krig hjælp af hanseaterne, som var forbitrede paa Erik, fordi han begyndte at kræve told af alle skibe som seilede gjennem Øresund. Krigen førtes mest tilsjøs, og her var hanseaterne overlegne, da ingen af de nordiske riger længer havde nogen ordentlig krigsflaade. Bergen blev to gange overfaldt og plyndret. Fra den tid fik tyskerne endnu fastere fod i denne by; de bemægtigede sig hele «Bryggen», hvor handelen foregik, og dannede en liden stat for sig med egne love og egen styrelse («Tyskebryggen» og «Kontoret»).

Man blev snart misfornøiet med Erik. I Norge og Sverige klagede man over de store skatter, og over at han indsatte danske fogder. Tilsidst maatte han give Norge en egen styrelse med landets rigeste mand, Sigurd Jonssøn, i spidsen. I Sverige optraadte Engelbrekt Engelbrektsson fra Dalarne som folkets talsmand. Da klager ikke nyttede, gjorde dalkarlene med Engelbrekt i spidsen opstand, og det endte med at en indfødt stormand, Karl Knutsson Bonde, blev rigsforstander. I Danmark klagede man over skatterne og de mange tyskere Erik trak ind i landet. Kjed af de stadige klager, drog Erik til Gotland og levede senere som sjørøver. Danskerne og svenskerne afsatte ham straks (1439); nordmændene gjorde det først et par aar senere. Under Erik blev Kjøbenhavn Danmarks hovedstad.

Eriks efterfølger blev hans søstersøn Kristoffer af Baiern (1439—1448). Under ham raadede der fred mellem rigerne indbyrdes. Men

Danmark var hjemsøgt af en fortvilet bondeopstand. Bønderne søgte at fri sig for den stadig mere trykkende tvang som adelen holdt dem i. Men opstanden gjorde tilstanden værre end før; endnu flere selveiere mistede sin jord og sank ned til at blive fæstebønder paa de stores godser. Kristian I 113
(1448—1481). Efter Kristoffers død løstes foreningen for en tid. Danskerne tog Kristian I af Oldenburg til konge, medens de svenske valgte Karl Knutsson (1448—1470) til konge. I Norge stod partierne mod hverandre; geistligheden, som i det hele var mod foreningen med Danmark, fik taget Karl Knutsson til norsk konge; men de indflyttede danske adelsmænd satte igjennem, at Kristian i 1450 blev kronet i Trondhjem som Norges konge. Fra den tid af var Norge og Danmark forenet helt til 1814. Kristian gjorde forsøg paa ogsaa at vinde Sverige. Her gjorde Karl sig mindre afholdt nærmest ved sin gjerrighed og mistroiskhed. Det lykkedes Kristian et par gange at fordrive Karl fra Sverige; men Karl kom hver gang tilbage og døde i besiddelse af magten (1470). Svenskerne tog da Sten Sture den ældre til rigsforstander.

Bedre lykkedes det Kristian paa en anden kant at udvide sine besiddelser. Den sidste holstenske greve af Gerts æt døde. Kristian blev da ikke blot hertug i Slesvig, men han fik ogsaa holstenerne til at vælge ham til sin greve[1]. Begge hertugdømmer vedblev paa det nærmeste at styres sammen, og saaledes fortsattes denne for Danmark saa ulykkelige forening mellem det danske Slesvig og det tyske Holsten.

Kristian yndede meget pragt og foretog meget kostbare udenlandsreiser. Paa en af disse var han i Rom og fik her pavens samtykke til at oprette et universitet i Kjøbenhavn. Dette aabnedes 1479, to aar efterat Sten Sture havde grundet universitetet i Upsala. Tidligere havde nordboerne maattet drage til udenlandske universiteter. Paa grund af sin pragtsyge og sine krige med Sverige var Kristian altid i pengeknibe. Dette førte til at Norge mistede de skotske øer. Kristians datter egtede nemlig den skotske konge, og som afbetaling paa hendes medgift eftergaves skatten for Suderøerne; da dette ikke var nok, blev Orknøerne og Shetlandsøerne sat i pant for resten, og disse øer blev aldrig siden indløst. Den stadige pengenød bragte Kristian i afhængighed af hanseaterne som laante ham penge. Hvor afmægtig han var ligeoverfor

dem, viste sig bedst af hvad der skede i Bergen. Her overfaldt tyskerne 114
kongens befalingsmand, ridderen Olav Nilssøn. Han søgte tilflugt i Nonnesæter kloster sammen med Bergens biskop. Tyskerne stormede og brændte klostret og dræbte baade Olav og biskopen; men kongen gjorde intet for at hevne denne ugjerning.

Hans (1481—1513). Efter Kristians død blev hans søn Hans konge i Danmark og Norge. I Sverige vedblev Sten Sture at styre til 1497, da det lykkedes Hans for en kort tid at vinde landet. I aaret 1500 gjorde Hans sammen med sin broder Fredrik, med hvem han havde delt Slesvig og Holsten, et tog mod de frihedselskende ditmarsker. Disse boede i det vestlige Holsten og styrede sig selv som frie bønder. Hele den holstenske adel fulgte kongen, som desuden havde taget en hel del tyske leietropper i sin tjeneste. Man ventede en let seier over de faatallige bønder. Adelsmændene drog ud pyntede som til fest. Hæren rykkede frem, paa en smal, sølet vei; paa begge sider var der dybe grøfter, som kunde sættes under vand, naar man aabnede sluserne mod havet. Ditmarskerne havde opført en skanse tvertover veien og opstillet kanoner bag den. Da hæren rykkede frem, aabnedes sluserne, kanonilden begyndte, og ditmarskerne anrettede et frygteligt blodbad paa fienderne, som stod sammenpakkede paa veien. Det lykkedes saavidt kongen og hans broder at redde sig; men de mistede en stor del af sin hær og den gamle danebrogsfane.

Ved efterretningen om dette nederlag reiste Sverige sig. Sten Sture blev atter rigsforstander, og efterfulgtes som saadan først af Svante Nilsson og derpaa af dennes søn Sten Sture den yngre. Ogsaa i Norge blev der uro. Knut Alvssøn var dengang landets første mand; han gjorde opstand i haab om hjælp fra Sverige. Han tog Akershus fæstning; men hjælpen udeblev, og Hans sendte op en flaade og hær under anførsel af Knuts personlige uven, Henrik Krummedike. Med frit leide begav Knut sig ombord paa Henriks skib for at tinge med ham; her blev han troløst overfaldt og myrdet, og opstanden dæmpedes. Paa grund af den vedblivende gjæring sendte Hans sin 115
søn Kristian herop. Under ham kom det atter til kamp, idet bønderne paa Hedemarken reiste sig under Herlog Høfvudfat; de blev imidlertid overvundet, og deres ledere blev henrettet.

Kristian 2 (1513—1523). Efter Hans fulgte hans allerede nævnte søn Kristian 2. Kristian var begavet og dygtig, men tyrannisk og mistænksom.

Han satte sig som opgave at gjøre sig til enevældig konge; han kjæmpede derfor hele sin regjering mod adelen og den høiere geistlighed og fandt støtte hos borgerne og bønderne, hvis kaar han søgte at forbedre. Han forbød saaledes at sælge de vordnede bønder og ophævede strandretten, som havde ført til at de skibbrudne ofte blev myrdet og deres gods ranet. Skolevæsenet i byerne blev ordnet paa en bedre maade. Han ophjalp stædernes handel, og for at komme hanseaterne tillivs drog han hollænderne til landet. Han havde en god raadgiver i den kloge Sigbrit, en hollandsk kvinde som han havde lært at kjende i Bergen, dengang han var deroppe som kronprins. Hun havde fulgt ham til Danmark med sin datter Dyveke, som var kongens elskerinde.

I Sverige fik Sten Sture den yngre en farlig fiende i den unge erkebiskop Gustav Trolle, som stod paa de danske kongers parti og derfor blev afsat af det svenske rigsraad. Gustav Trolle søgte hjælp hos Kristian 2, og det lykkedes denne efter et par forgjæves forsøg at beseire Sten Sture, som blev dødelig saaret i slaget. Stockholm maatte overgive sig, og Sverige var vundet (1520). Kristian lod sig med stor pragt krone i Stockholm som svensk arvekonge og mente med ett slag at kunne knække sine modstandere. Under kroningsfestlighederne lod han pludselig de paa slottet forsamlede herrer fængsle. Gustav Trolle optraadte som anklager; en ret sattes, bestaaende af en dansk biskop og endel svenske prester. Alle som havde været delagtige i erkebiskopens afsættelse, blev dømt skyldige. Kristian lod straks de dømte henrette paa Stortorvet i Stockholm; blandt de henrettede var biskoper, riddere og byens første borgere. Denne begivenhed har faaet navn af «det stockholmske blodbad».

Kristian drog nu hjem for ogsaa at gjøre sig til arvekonge i Danmark. 116
Men straks han havde forladt Sverige, kom det her til en alvorlig reisning. Lederen for opstanden var den unge Gustav Vasa, som en tid havde været i dansk fangenskab, men var rømt derfra og vendt tilbage til Sverige. Efter det stockholmske blodbad, hvor hans fader var et af ofrene, drog han til Dalarne og søgte at faa Sturernes gamle tilhængere, dalkarlene, til at reise sig. Længe var hans forsøg frugtesløse, og mangen gang var det kun med største nød at han undgik sine forfølgere. Tilsidst bestemte dalkarlene sig til at følge ham. Reisningen greb om sig, og i en hast lykkedes det Gustav at rense Sverige for danskerne og blive valgt til rigsforstander (1521).

I Danmark gik det ikke bedre for Kristian. Han kom i krig med hanseaterne, og deraf benyttede den danske adel sig til at slutte forbund med hans farbroder, hertug Fredrik af Holsten, og opsige Kristian troskab og lydighed. Kristian kunde stole paa borgerne, især i Kjøbenhavn og Malmø, samt paa nordmændene. Men han foretrak at reise til Holland for at søge hjælp der. Kristian var nemlig gift med Elisabet, en søster af keiser Karl 5. Af hendes store medgift havde han endnu meget tilgode, og disse penge haabede han nu at faa ind; derfor vilde han hverve en hær og prøve at vinde sine lande tilbage. I 1523 indskibede han sig med sin familie og nogle trofaste, deriblandt Sigbrit, og seilede til Holland. Fredrik blev taget til konge i Danmark og Norge; svenskerne gav samtidig Gustav Vasa kongenavn. Hermed er det i 1523 for bestandig forbi med Kalmarunionen.

[1] Holsten blev kort efter af keiseren ophøiet til hertugdømme.

5. Østeuropa.

116

Blandt Østeuropas stater maa i den senere middelalder merkes Ungarn, Polen, Rusland og det græske keiserdømme i Konstantinopel.

117 De vilde ungarer blev omtr. aar 1000 vundet for den romersk-katholske kirke. Det samme var tilfældet med polakkerne, hvis rige efterhaanden kom til at omfatte landene fra Østersjøen hen mod det sorte hav.

Rusland. I Rusland gik det gamle Gardarikes svenske befolkning op i den langt talrigere slaviske. Der opstod flere smaariger; inden disse blev den græsk katholske religion den raadende. Henimod midten af det 13de aarh. blev Rusland erobret af mongolerne. Disse var under anførsel af den vældige Djengiskan fra Mongoliet trængt ind i Kina. Efter at have taget dette land drog de under de vildeste herjinger først til Forindien og derfra til Rusland. Først paa grænsen til Tyskland vendte de om; disse egne forekom dem fattige ved siden af Asiens rige lande. Derpaa blev Bagdad erobret, og det var forbi med det store kalifat (1258) (side 57). Det store mongolske erobringsrige opløste sig imidlertid i flere stater; men i 200 aar vedblev Rusland at staa under de fremmede erobrere. Mod slutningen af det 15de aarh. lykkedes det Moskvas storfyrste Ivan at befri landet og gjøre

sig til Nord- og Mellemruslands herre. Mange mongolske familier blev imidlertid i landet og gik over i den russiske adel.

Tyrkerne. En tyrkisk stamme, som efter sin høvding Osman fik navn af de osmaniske tyrker, stiftede omtr. aar 1300 et rige i det nordlige Lilleasien. Herfra begyndte de at angribe det græske keiserrige. Dette var i aarenes løb blevet svagere og svagere og holdt sig kun ved leietroppers hjælp. Keiserens magt var indskrænket til de nærmeste dele af Lilleasien og til Balkanhalvøen; men selv her havde han lidet at sige, da indvandrede slaver dannede flere mere og mindre selvstændige riger. Tyrkerne tog det ene landskab efter det andet, og tilsidst havde keiseren kun Konstantinopel igjen. Med en hær paa 250 000 mand begyndte den tyrkiske sultan Muhámmed 2 at beleire byen. Den sidste keiser hed Konstantin 11; med kun 7 000 mand forsvarede han sin hovedstad. Men modstand var i længden umulig. Byen blev stormet, keiseren faldt, og Konstantinopel var i tyrkernes hænder (1453). Muhammed gjorde byen til sin hovedstad og skaanede derfor dens bygninger. Senere tog tyrkerne ogsaa Syrien og 118
Ægypten, og dannede ved middelalderens slutning en af alle frygtet stat.

6. Middelalderens slutning. 118

Det græske rige havde trods al svaghed og raaddenskab opfyldt en stor historisk opgave. Det havde bevaret idetmindste levninger af den græsk-romerske civilisation og litteratur, medens det øvrige Europa var for udannet til at kunne forstaa og nyttiggjøre sig denne. Siden korstogene havde forholdene imidlertid betydelig forandret sig i denne henseende. Den nærmere forbindelse med grækerne og araberne, baade i Asien og i Spanien, havde øvet stor indflydelse paa de europæiske folk, noget hvorom de mange i det 13de og 14de aarh. stiftede universiteter bærer vidnesbyrd (side 77).

Under tyrkernes fremtrængen var mange græske lærde vandret ud. De fleste drog til Italien, hvor de fandt gjestfri modtagelse, især hos Medicéerne i Florens. Studiet af den græske litteratur og sansen for den gamle kunst og kultur i det hele vaagnede og spredte sig udover Europa. Mange mennesker vandt mod og evne til at tænke paa egen haand; de fulgte ikke længere blindthen hvad andre havde lært; mangle fordomme kastedes

bort. Denne bevægelse kaldes renæssansen (egtl. «gjenfødelsen»). Især var Italien i denne overgang til den nyere tid rig paa store kunstnere og lærde. Da levede maleren Ráfael, blandt hvis malerier den sixtinske madonna (nu i Dresden) er det mest berømte. Han prydede det pavelige palads Vatikanet med sine billeder. Dette gjorde ogsaa den lidt ældre Michel Angelo (udt. Anschelo), der var stor baade som maler, billedhugger og arkitekt. Han forestod under den for kunsten varmt interesserede pave Leo 10 bygningen af Peterskirken, hvis storartede kuppel er hans verk.

En ny bygningsstil fandt ogsaa indpas, renæssansestilen, som var en efterligning af oldtidens stil med dens rette linjer og runde buer. Peterskirken kan nævnes som det vigtigste bygverk i denne stil, som afløste den fra korstogenes tid benyttede gotiske stil med dens spidse buer og høie 119
hvælv. I den gotiske stil er Kølnerdomen og middelalderens fleste andre kirkebygninger udført, saaledes ogsaa den ældre del af Trondhjems domkirke. Naturvidenskaben begyndte at tage fart, støttet af flere nye opfindelser, som f. eks. forstørrelsesglasset og bedre ure. Samtidig kom kompasset til almindelig anvendelse; det kom fra Kina til Europa, og gjorde seilads paa aaben sjø sikrere.

Vigtigst af opfindelserne var dog bogtrykkerkunsten. Tidligere havde man maattet nøie sig med at skrive sine bøger. I oldtiden skede det fabrikmæssig; en hel del øvede slaver skrev samtidig, medens en dikterede, og paa den maade blev bøgerne ikke saa dyre endda, uagtet man ikke kjendte papir, men skrev paa papyrus eller pergament. Anderledes var det i middelalderen; da var munkene de eneste som drev paa med afskrivning, og det blev ikke saa meget de fik skrevet, hver i sin celle. Bøger var derfor store sjeldenheder og overordentlig kostbare. Da var det at Johan Gutenberg fra Mainz omtr. 1440 opfandt bogtrykkerkunsten. Allerede tidligere havde man fundet paa at udskjære kort og helgenbilleder med korte indskrifter i træ og aftrykke dem. Derfra var man gaaet til at udskjære hele bøger, en side paa hver sin træplade. Nu kunde man ganske vist tage mange aftryk; men saa var ogsaa pladerne unyttige med alt det arbeide som var lagt paa hver bogstav. Gutenberg lavede løse bogstaver, som man kunde sætte sammen til ord og tage fra hverandre igjen og bruge til mange bøger. Bogstaverne blev støbt af metal. Dermed var bogtrykkerkunsten opfundet. Paa samme tid fik man i lerredspapiret et

billigere og haandterligere stof at trykke paa. Bibelen paa latin var den første bog som blev trykt med typer. Gutenberg høstede selv lidet udbytte af sin opfindelse; han døde i fattigdom; men hans verk fik uhyre betydning.

I slutningen af middelalderen kom krudtet til almindelig anvendelse. Dermed var det forbi med det tungt bevæbnede rytteris store overlegenhed i krigen, og da adelens magt i grunden hvilede paa denne overlegenhed, saa begyndte det at gaa tilbage ogsaa med den. Ligeledes svækkede den stigende 120
oplysning den katholske kirkes og geistligheds magt; denne beroede nemlig for en væsentlig del paa den i middelalderen raadende uvidenhed. Samtidig bidrog det uhyre opsving handelen og industrien tog ved de store opdagelser, til at øge borgerstandens talrighed og rigdom, og derved ogsaa dens magt og betydning i samfundet. Ogsaa kongemagten hæver for alvor hovedet paa de tidligere magthaveres, adelens og geistlighedens, bekostning. Overalt er der saaledes omveltninger og forandringer, et af historiens store vendepunkter er inde: det er forbi med middelalderen, og den nyere tid begynder.

DEN NYERE TID.

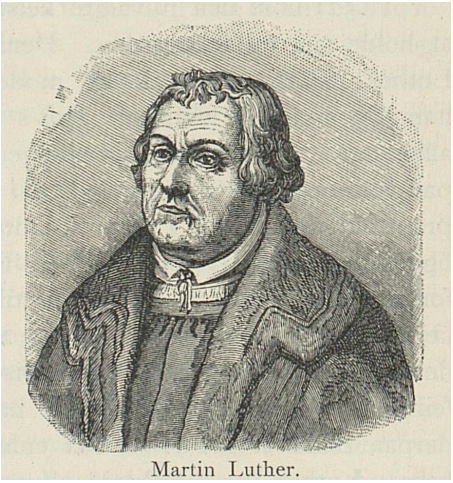
TIDEN FRA 1517—1648. REFORMATIONSAARHUNDREDET. 120

I. Reformationen i Tyskland og Schweiz.

Luther.

Martin Luther blev født 1483 i Eisleben i Sachsen. Hans fader var en fattig, stræbsom grubearbeider. Som gut viste Martin gode evner; det blev derfor bestemt at han skulde studere. Da han var blevet student, var det meningen at han skulde studere retsvidenskab. Men han følte større lyst til det theologiske studium, og i denne sin lyst vandt han bestyrkelse ved læsning i en latinsk bibel som han traf paa. Bekymret for sin sjæls frelse gik Luther kort efter i kloster og blev tiggermunk. Med strenghed overholdt han sin klosterordens regler; han fastede og pinte sig; men han fandt ikke den ro og fred han søgte. Af egen erfaring lærte han saaledes, at et menneske ikke kan blive retfærdiggjort for Gud ved egne gjerninger, men ved troen alene. I 1508 blev Luther af Sachsens kurfyrste, Fredrik den vise, 121 ansat som lærer ved det netop oprettede universitet i Wittenberg. Han blev tillige prest ved slotskirken og gjorde sig bekjendt ved sine varme prædikener, ligesom ogsaa hans forelæsninger ved universitetet vakte opsigt. Da var det at afladshandleren Tezel kom til Sachsen. Pave var dengang Leo 10 af Mediceernes slegt, og ham laa kunst og videnskab mere paa hjerte end kirkens sag. Han holdt paa at bygge den pragtfulde Peterskirke i Rom, og for at faa penge hertil sendte han ud afladshandlere. En af dem var Tezel. Han førte med sig to store kister; den ene var fuld af afladsbreve, i den anden havde han pengene. Tezel optraadte med den største frækhed og pleiede at sige, at han havde frelst flere mennesker med

sin aflad end St. Peter med sit evangelium. Han solgte aflad for alle mulige synder, baade store og smaa, for dem man havde begaaet, og for dem man vilde begaa; om erkjendelse af sin brøde og anger var der ikke tale.

Martin Luther.

Luther merkede snart de sørgelige virkninger af Tezels handel. Flere inden hans menighed pukkede paa sine afladsbreve, og mente at nu kunde det være det samme med anger og bod. Da opslog Luther den 31 oktober 1517 paa kirkedøren i Wittenberg 95 theses eller sætninger. I disse angreb han afladshandelen som stridende mod Guds ord; kun Gud, ikke paven, kunde tilgive syndere, og veien til syndsforladelse gik gjennem troen. Disse paastande tilbød han sig at forsvare mod enhver.

Det var ingenlunde Luthers mening at bryde med paven; han troede at denne vilde ophøre med afladshandelen, saasnart han blev oplyst om den skjændige misbrug. Der optraadte imidlertid mænd som forsvarede afladshandelen, og under striden med dem gik Luther stadig videre. Han kom [122] efterhaanden til erkjendelse af at heller ikke pavedømmet lod sig forsvare af Guds ord, samt at det var bibelen og ikke paver og kirkeforsamlinger som fik afgjøre hvad menneskene skulde tro. Gjennem bogtrykkerkunsten blev Luthers stridsskrifter straks spredt ud over Europa og vakte stor opmerksomhed. Da Luther saaledes begyndte at rette sine angreb mod

selve pavemagten, satte paven ham i ban. Luther svarede med i spidsen for studenterne at gaa udenfor Wittenbergs mure og der høitidelig brænde den pavelige banbulle. Hermed begynder den egentlige reformation; Luther og hans tilhængere anerkjendte ikke længere paven.

I 1521 kom den nyvalgte keiser Karl 5 til Tyskland for at holde sin første rigsdag. Denne holdtes i Worms, og Luther indstævnedes til at møde. Hans venner advarede ham og mindede ham om Hus's skjæbne; men han reiste alligevel; «om der er ligesaa mange djævle i Worms som tagsten paa husene, saa vil jeg derhen», sagde han. Det var en pragtfuld forsamling Luther traadte frem for; de fleste verdslige og geistlige fyrster fra hele Tyskland var tilstede. Man forlangte af Luther at han skulde tilbagekalde hvad han havde lært. Men han gav et bestemt afslag; medmindre man af den hellige skrift kunde overbevise ham om at han havde feilet, hverken vilde eller kunde han tilbagekalde. Han blev derpaa erklæret fredløs, saa enhver ustraffet kunde dræbe ham. Luther var imidlertid allerede i sikkerhed. Hans beskytter Fredrik den vise af Sachsen lod ham hemmelig bringe til et afsides slot, Wartburg i Thüringen. Her levede han forklædt som ridder, og ingen vidste hvem han var. Han benyttede tiden til at arbeide paa sin tyske bibeloversættelse. Dette arbeide fik den største betydning for reformationens udbredelse, og er vigtigt derved at ved den det saakaldte høityske sprog blev Tysklands skriftsprog. Den tjente senere som grundlag for flere andre bibeloversættelser, saaledes for den som i reformationstiden indførtes i Danmark og Norge.

Efter at have opholdt sig næsten et aar paa Wartburg vendte Luther tilbage til Wittenberg og levede her i ro resten af sine dage, uagtet han baade var banlyst og fredløs. Han var optaget med at udgive alskens skrifter 123
og bøger, holde forelæsninger for studenterne og ordne kirkevæsenet i de nordeuropæiske lande, som efterhaanden tog ved hans lære. Klostrene blev ophævet, og den katholske kirkes store eiendomme blev inddraget under staten, mod at denne paatog sig at lønne presterne. Samtidig lagdes magten over kirken i fyrsternes hænder. Den katholske kirkes paabud om at prester ikke maa gifte sig, forkastede Luther og egtede selv en tidligere nonne Katharina af Bora. Luther havde under sit arbeide en god støtte i sin ven Filip Mélanchthon. Denne tog sig især af skolevæsenet, som han ordnede i de tyske protestantiske lande. Melanchthon forfattede ogsaa det skrift som

bærer navn af den augsburgske konfession. Denne fremlagdes paa rigsdagen i Augsburg i 1530 og indeholder en fremstilling af den lutherske lære. De kirkesamfund som sluttede sig om den, fik navn af evangelisk lutherske; benævnelsen protestanter deler de derimod med de reformerte, det er tilhængerne af den schweiziske reformation.

Det havde i høi grad lettet Luthers verk, at keiser Karl 5 næsten den hele tid siden rigsdagen i Worms havde været optaget af krige med Frankrig og tyrkerne. Han havde af den grund ikke kunnet optræde mod protestanterne med den kraft han havde ønsket. Det var imidlertid klart for alle, at striden mellem katholiker og protestanter tilsidst maatte blive afgjort ved sverdet. De fleste protestantiske fyrster sluttede derfor et forbund i Schmálkalden (i Thüringen); de forpligtede sig til, om det blev nødvendigt, at forsvare sin tro med vaabenmagt. Luther ønskede at han ikke maatte opleve krigen. Dette hans ønske gik ogsaa i opfyldelse. Han døde i 1546, netop som han paa en reise opholdt sig i sin fødeby Eisleben. Han ligger begravet i Wittenberg.

Allerede aaret efter begyndte krigen mellem keiseren og protestanterne (den schmalkaldiske krig). I begyndelsen var keiseren overlegen; men der indtraadte en vending, da protestanterne fik en dygtig anfører i Moritz af Sachsen og blev støttet af Frankrig. Keiseren blev nødt til at give efter og slutte religionsfreden i Augsburg (1555). Ved denne fik de tyske fyrster ret 124
til, om de vilde, at antage den lutherske lære og indføre den i sine lande.

Zwingli og Calvin.

Omtrent samtidig med Luther optraadte en anden reformator, nemlig Ulrich Zwingli. Han var prest i Zürich i Schweiz. Ogsaa Zwingli begyndte med at ivre mod afladshandelen, men endte med at angribe selve pavemagten. Han fandt støtte hos raadet i Zürich, og hans lære spredte sig ud over de nordlige og vestlige kantoner i Schweiz. Men skovkantonerne holdt paa katholicismen; det kom til krig, og Zwingli faldt i kampen. Hans gjerning fortsattes af franskmanden Johan Calvin, som virkede i Genf og var en kraftig, men streng og haard mand. Zwinglis og Calvins lære stemmer i det væsentlige med Luthers, men afviger fra denne i opfatningen af sakramenterne. Derimod var deres kirkeordning en ganske anden. Hver menighed skulde styre sig republikansk gjennem et af menigheden valgt

raad; dettes medlemmer kaldtes presbyter, og deraf hele kirkeordningen den presbyterianske. De schweiziske reformatorers lære, som kaldes den reformerte, udbredte sig foruden over Schweiz ogsaa over Vesttyskland, Holland, Storbritannien og for en tid ogsaa Frankrig.

Jesuiterne.

Den protestantiske læres raske udbredelse vakte den katholske kirke op af dens dvale. Den rustede sig til forsvar. Paa et stort kirkemøde i Trient i Sydtyrol fastslog katholikerne sin lære i modsætning til den protestantiske. Følgen af dette skridt var at der opstod et skarpt skille mellem de to kirker. Den kraftigste støtte fik den vaklende pavemagt i en ny munkeorden, nemlig jesuiternes. Ordenen stiftedes af en spansk ridder Ignátius Loyóla. Han var blevet saaret i et slag; medens han laa syg af sit saar, tilbragte han tiden med at læse helgenlegender. Disse gjorde et saadant indtryk paa ham, at han stillede sig som maal selv at blive en helgen. Efter at have valfartet til Jerusalem gav han sig ifærd med studeringer og stiftede et selskab, som i 1540 blev stadfæstet af paven under navn af «Jesu selskab». Denne ordens medlemmer aflagde de almindelige munkeløfter om armod, kyskhed og lydighed, men tilsvor ved siden heraf paven ubetinget lydighed; de skulde 125
uvægerlig udføre alle befalinger som denne maatte give dem.

Selskabet blev ordnet rent militært; generalen, som havde den øverste ledelse, boede i Rom; under ham stod høiere og lavere officerer og endelig de menige munke. Medlemmerne brugtes til det arbeide som deres evner bedst passede til. Nogle tjente som missionærer ude blandt hedningerne, andre sendtes som skriftefædre til hofferne, atter andre oprettede skoler og virkede som lærere. Deres skoler hørte til de bedste man den tid havde; de blev derfor godt besøgt, og dette benyttede jesuiterne til at vinde ungdommen for pavens sag. De sneg sig ogsaa ind i protestantiske lande og søgte i hemmelighed at virke for katholicismen. Ordenen fik meget stor udbredelse og var et meget virksomt redskab i pavens haand. Den gjorde sig imidlertid mere og mere forhadt ogsaa i katholske lande ved den magt den udøvede. I sidste halvdel af det 18de aarh. maatte paven give efter for den almindelige klage og ophæve ordenen. I 1814 oprettedes den paany og har atter vundet adskillig betydning, dog ikke paa langt nær saa stor som den, den engang havde havt.

2. Karl 5 og Filip 2.

125

Karl 5 (1519—1556). Det er fortalt at keiser Maximilian egtede Karl den dristiges datter Maria og saaledes øgede de habsburgske lande med de rige Nederlande (side 103). Maximilians og Marias søn Filip egtede Ferdinands og Isabella den katholskes datter Johanna. Deres søn Karl 5 arvede alle sine fire bedsteforældres lande1, nemlig de østerrigsk-habsburgske lande, Nederlandene, Aragonien med Neapel og Sicilien og Sardinien samt Kastilien med de store amerikanske kolonier. Da Karl desuden efter Maximilians død blev valgt til keiser, var han sin tids mægtigste fyrste, og kunde prale af at solen aldrig gik ned i hans lande.

† 1519 † 1516 † 1504
Filip g. m. Johanna
Karl 5 keiser 1519—1556 Ferdinand 1 keiser 1556—1564.

126

Det var to maal som Karl forfulgte hele sin regjering igjennem. Det ene var at smelte alle sine forskjelligartede lande sammen til én stat, som var mægtig nok til at beherske det øvrige Europa. Det andet var at be-

Karl 5.

kjæmpe protestantismen og gjenoprette kirkens enhed. Men han naaede ikke noget af dem. Hans tanke om at vinde en ledende stilling i Europa fandt en ihærdig og kraftig modstander i den ridderlige og tapre franske konge Frants 1. Med ham førte Karl 4 krige (1521—1544). Som regel 127
seirede Karl i disse kampe; men Frankrig gik dog usvækket ud af dem. Frants havde en forbundsfælle i tyrkernes mægtige sultan Solíman 2, som angreb Ungarn; her herskede Karls broder Ferdinand, som ved giftermaal

havde faaet dette land samt Bøhmen. Under krigen rykkede Soliman frem til Wien, som han en tid forgjæves beleirede. Soliman beholdt næsten hele Ungarn, og der gik over 150 aar inden det lykkedes Habsburgerne at tage dette land igjen. At den schmalkaldiske krig var uheldig for Karl, og at han ikke formaaede at knække protestanterne, er før fortalt (side 123).

Denne modgang tog haardt paa Karl; han blev mere og mere mørk og mismodig. Træt og haabløs nedlagde han regjeringen i 1556. Hans søn Filip 2 arvede de spanske, italienske og nederlandske besiddelser samt alle kolonierne; de østerrigske lande og keisertitelen gik derimod over til Karls broder Ferdinand 1, som forenede dem med sine tidligere besiddelser, Bøhmen og resterne af Ungarn. De habsburgske lande splittedes saaledes i to dele, de østerrigske og de spanske. Karl gik i kloster i Spanien og tilbragte sine sidste aar med bodsøvelser og mekaniske arbeider. Han søgte at faa en hel del ure til at gaa ens; da dette ikke lykkedes, skal han have udtalt: «Jeg daare, som troede at kunne faa alle folk i mit rige til at stemme overens!»

Filip 2 (1556—1598). Karls søn Filip 2 var en mørk og tyrannisk mand. Stolt og mistænksom som han var, taalte han ingen indskrænkning i sin kongelige myndighed og vilde selv afgjøre alt. Han var ivrig katholsk og jesuiternes lærvillige elev, og viede sit liv og sit arbeide til kampen for katholicismens sag. Det faldt af sig selv at han optog sin faders politik og satte sig de samme maal. Han blev katholicismens og den uindskrænkede fyrstemagts første forkjæmper, og hans store og rige lande gjorde ham til en farlig fiende for al politisk og religiøs frihed rundt om i landene. Ensom og grublende sad han i sit slot og omspændte hele Europa med sine spioner og rænker.

I sine spanske og italienske besiddelser gjorde han sig straks til uindskrænket herre. De spanske stænderforsamlinger eller cortes blev ikke 128
længer sammenkaldt. I disse lande udryddedes ogsaa ethvert spor af protestantismen. I inkvisitionen havde han et frygteligt vaaben. Naar denne havde dømt kjættere til døden, blev de levende brændt, og denne henrettelse foregik offentlig og med stor pragt og høitidelighed. Saadanne autodaféer, som de kaldtes, hørte til dagens orden. Hvor inkvisitionen ikke strak til, der anvendte han vaabenmagt; det var saaledes tilfældet ligeoverfor levningerne af den mauriske befolkning i Spanien. Størsteparten

af denne omkom for sverd og ild; de tiloversblevne førtes af hans efterfølger over til Afrika, og Spanien mistede i dem sine flittigste indbyggere.

Det lykkedes Filip at øge sin magt gjennem erobringen af Portugal. I 1580 uddøde den gamle kongeæt der. Filip optraadte med fordringer paa landet som søn af en portugisisk prinsesse og tog det uden videre i besiddelse. Portugal fik dyrt betale foreningen med Spanien. Nederlandene, som havde gjort oprør mod Filip, benyttede anledningen til at anfalde de portugisiske kolonier. Da endelig i 1640 Portugal rev sig løs fra Spanien, var det forbi med dets store handel, og de fleste af dets indiske kolonier var gaaet tabt.

Nederlandenes frihedskamp.

Ganske anderledes gik det Filip i den kamp han fik med sine nederlandske undergivne. Nederlandene bestod af mange smaastater, som var blevet samlet af de burgundiske hertuger og fra dem var kommet under Habsburgerne. De var allerede dengang rige lande; de nordlige eller hollandske udmerkede sig ved skibsfart og fiskeri, de sydlige eller belgiske ved industri og handel. Folket var kraftigt og holdt med iver fast ved sin frie forfatning. I den senere tid var den calvinske lære trængt ind i landet og var blevet antaget af de fleste indbyggere i de nordlige stater. Dette havde allerede vakt Karl 5's misnøie, og Filip bestemte sig til ganske at udrydde den protestantiske lære her som i sine andre lande. Han indsatte flere nye katholske biskoper og indførte inkvisitionen. Samtidig krænkede han staternes politiske rettigheder. Han vilde styre enevældig og gjøre landene til spanske provinser; han indsatte derfor spanske embedsmænd og 129
sendte spanske tropper derhen.

Denne Filips fremfærd vakte misnøie baade hos protestanter og katholiker. En hel del nederlandske adelsmænd af begge troesbekjendelser sluttede sig sammen og indsendte et bønskrift til kongen, hvori de bad ham overholde landenes friheder og rettigheder. Dette skaffede dem øgenavnet geuser eller tiggere, et navn nederlænderne senere tog op som partinavn. Istedenfor at give efter sendte Filip hertugen af Alba som statholder. Alba var kjendt for sin haardhed og strenghed og rasede med forfærdelig grusomhed; i løbet af nogle aar lod han over 20000 mennesker henrette. Men som følge heraf reiste nederlænderne sig til aaben kamp mod Filip.

Denne kamp som har faaet navn af «Nederlandenes frihedskamp», varede 1572—1648; da først anerkjendte Spanien Holland for frit og selvstændigt. I spidsen for opstanden stod den dygtige Wilhelm af Oranien. Først var baade hollænderne og belgierne med; men det lykkedes de mildere statholdere som Filip senere sendte i Albas sted, at faa de katholske belgiere til atter at give sig under Spanien. Hollænderne, som saaledes kom til at staa alene i kampen, sluttede sig sammen i et forbund, som blev grundlaget for republiken Holland. I denne laa den øverste magt hos folkets repræsentanter, de saakaldte generalstater; i spidsen for staten stod for det meste en statholder af det oraniske hus.

Hollænderne kjæmpede med fortvilelsens kraft mod spanierne, og da Filip mistvilede om at kunne beseire dem ved vaabenmagt, satte han en pris paa Wilhelms hoved. En forræder fik adgang til ham og myrdede ham (1584). Da erklærede hollænderne sig for frie og uafhængige af Filip og fik i Wilhelms unge søn Moritz en fører, der var lige dygtig som kriger og som statsmand. Tilsjøs gik hollænderne angrebsvis tilverks, og det lykkedes dem efterhaanden at tilrive sig portugisernes rige besiddelser i Indien. Amsterdam afløste Lissabon som Europas vigtigste sjøhandelsstad; hollænderne blev for en tid herskende paa sjøen. Deres handelsflaade, som forøvrigt for en ikke uvæsentlig del var

bemandet med nordmænd, var ubetinget den første. Ogsaa i retning af 130
kunst og videnskab indtog Holland en høi plads. Universiteterne i Leyden og Utrecht var de første paa sin tid; ikke mindre berømt var de nederlandske malere, som Rubens og Rembrandt.

Filips død.

Baade i England og Frankrig optraadte Filip som katholicismens forsvarer, men tabte, i England mod dronning Elisabeth og i Frankrig mod Henrik 4. Midt under disse kampe døde Filip i 1598, skuffet og nedbrudt ligesom sin fader. Han havde arvet Spanien som Europas mægtigste stat; men da han døde, var det kun en magt af anden rang. Folkemængden var gaaet ned fra omkring 20 millioner til det halve, og heraf var omtrent 1 million prester og munke. Store landsdele laa øde og forladte, og fattigdom og dovenskab raadede der hvor der engang havde hersket flid og rigdom.

Det var som alt liv og fremskridt var brudt af det kongelige og prestelige enevælde. Kun paa kunstens omraade bevaredes endnu en tid den gamle glans. Spaniens første digtere som Cervántes og malere som Murillo levede i tiden lige efter Filip. Men saa gik det hurtig nedover under Filips udygtige og fanatiske efterfølgere.

1 Keiser Maximilian g. m. Maria af Burgund Ferdinand af Aragonien g. m. Isabella af Kastilien

3. Frankrig til 1643.

130

Religionskrigene.

Frankrig gik ud af middelalderen som en kraftig stat med sterk kongemagt. Ikke før var de franske konger færdige med at samle landet, før de prøvede at udvide sine besiddelser ved erobringer. Det var især mod det rige Italien at de vendte sine øine. Men Italien var samtidig gjenstand for spaniernes og Habsburgernes erobringslyst, og det lykkedes ikke franskmændene at faa fast fod i landet; de blev trængt ud af Habsburgerne. Men den nøiere forbindelse med Italien som var en følge af disse krige, aabnede Frankrig for den italienske renæssanse. Konger som Frants 1 (1515—1547) tog sig med iver ikke blot af industriens opkomst, men ogsaa af litteratur og kunst; det var ham som byggede det pragtfulde slot Louvre (udt. Lúver) i Paris.

131 Under Frants trængte den schweiziske reformation ind i Frankrig. Det var især den lavere adel og borgerstanden som sluttede sig til den nye lære, hvis tilhængere i Frankrig kaldtes hugenótter. Hoffet, de fleste af høiadelen samt bønderne holdt derimod paa katholicismen. Frants forfulgte hugenotterne med ild og sverd; det samme gjorde hans søn og efterfølger Henrik 2, uagtet han samtidig hjalp de tyske protestanter i den schmalkaldiske krig.

Efter Henrik fulgte efter hverandre hans tre sønner, Frants 2, Karl 9 og Henrik 3. Men den som havde mest at sige var enkedronningen, den rænkefulde og samvittighedsløse Katharina af Medici (fra Florens). I spidsen for hugenotterne stod den høit anseede admiral Coligny (udt. Kolinjí) samt kongehusets slegtninger, prinserne af familien Bourbon (udt.

Burbóng), som var de nærmeste arvinger til tronen efter huset Valois, som holdt paa at uddø. Katholikerne førtes af familien Guise (udt. Gis), som haabede at kunne fortrænge de protestantiske Bourboner og selv svinge sig op paa tronen.

Under Karl 9 kom det til aaben kamp mellem de to partier, og krigen varede med enkelte afbrydelser i over 30 aar. Katharina begunstigede snart det ene parti, snart det andet, og mente paa denne maade at kunne øge sin magt. Da krigen havde varet i flere aar, blev der sluttet fred, paa den betingelse at hugenotterne skulde have fri religionsøvelse. Freden skulde besegles ved et egteskab mellem den bourbonske prins Henrik af Navarra og kongens søster. Coligny kom til Paris og vandt stor magt over den unge konge. Colignys stigende indflydelse gjorde Henrik af Guise og Katharina ængstelige, og de blev enige om at benytte bryllupet, da mange hugenotter vilde komme til Paris, til med ett slag at knække partiet. Ved falske forestillinger fik de kongen til at samtykke i planen og give befaling til at myrde alle hugenotter, saaledes ogsaa Coligny. Bartholomæusnatten 1572 kom planen til udførelse. Ved midnatstid lød stormklokkerne; det var tegn for katholikerne til at skride til verket. Hver bande havde faaet sig sine ofre anvist; de trængte ind i husene og myrdede; Coligny var det første offer. Myrderiet fortsattes paa gaderne, der var stængt ved jernkjeder og vagter. 132
Kongen selv deltog og skjød fra et vindu i slottet paa de flygtende hugenotter. Gaderne var fulde af lig som blev kastet i Seinen; men Colignys lig blev hængt op i en galge. Der var givet befaling til statholderne i provinserne om at foranstalte lignende blodbad; nogle adlød; men andre vægrede sig for at udføre ordren. Rygtet om «blodbryllupet i Paris» vakte afsky over hele Europa; kun paven og Filip 2 lod synge lovsange i sin glæde over saa mange kjætteres død.

Ugjerningen gavnede ikke katholikerne noget, idet de gjenværende hugenotter greb til vaaben og kjæmpede med end større forbitrelse og kraft. Karl 9 havde ingen rolig stund mere. Bartholomæusnatten med dens rædsler stod stadig for hans øine; han tæredes hen og døde 2 aar efter. Hans elendige broder Henrik 3 kunde intet udrette mod de stridende partier. Hugenotterne førtes nu af Henrik af Navarra, som under blodbryllupet havde reddet sit liv ved at gaa over til katholicismen; men han blev kort efter atter hugenot og førte sit parti med glimrende tapperhed.

Under kampen blev baade Henrik af Guise og Henrik 3 myrdet (1589). Henrik af Navarra var nu nærmeste arving og antog kongenavn Henrik 4. Men det katholske parti fortsatte med Filip 2's hjælp krigen mod ham. Da Henrik efter flere aars kamp saa at der var liden udsigt for ham til at vinde tronen som hugenot, sluttede han sig igjen til den katholske kirke, og nu aabnede Paris sine porte for ham.

Henrik 4 (1589—1610).

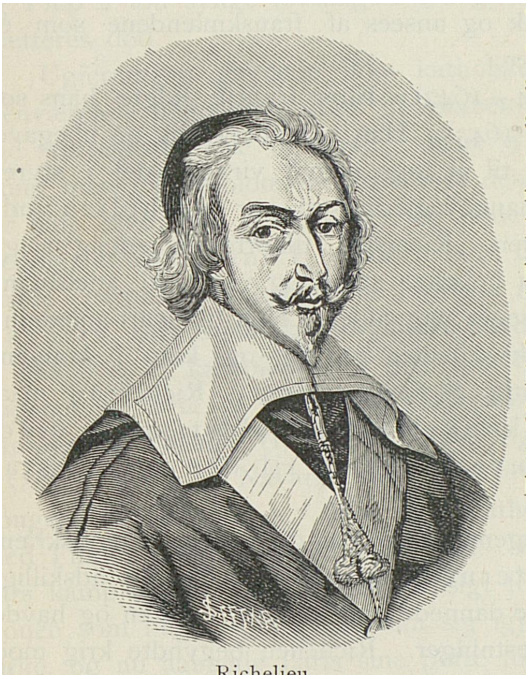
Med Henrik 4 kom den bourbonske slegt paa tronen. Henriks første opgave var at skaffe landet ro. Det lykkedes ham at tvinge Filip 2 til at slutte fred paa ydmygende vilkaar, samtidig som han befæstede freden i det indre ved udstedelsen af det nantiske edikt (1598). Dette sikrede hugenotterne fri religionsøvelse og lige politiske rettigheder med katholikerne; men ved siden heraf indrømmede det dem visse særrettigheder, saasom besiddelsen af nogle fæstninger, de saakaldte sikkerhedssteder. Dernæst gjaldt det at udslette følgerne af den langvarige, ødelæggende kamp. Ogsaa her havde Henrik held med sig; landet kom sig 133
hurtig under hans dygtige styre og var ved hans død mere blomstrende og mægtigt end nogensinde. Udadtil gik Henriks politik ud paa at hæve Frankrig til den første stat i Europa. Han stillede sig derfor fiendtlig mod Habsburgerne og støttede de tyske protestanter. Han stod ifærd med at begynde krig med keiseren og skulde netop begive sig til hæren, da han myrdedes i Paris's gader. Henrik var en ridderlig og personlig tapper mand, dertil omgjængelig og varmt interesseret for sit land. Han var derfor i høi grad elsket af sit folk og ansees af franskmændene som en af deres første konger.

Richelieu (1624—1642).

Efter Henrik fulgte hans søn Ludvig 13 (1610—1643). Han var ubetydelig og ubegavet og kom heller aldrig til at tage nogen virkelig del i styret. Den største del af hans regjeringstid var Richelieu (udt. Rischliø) landets styrer. Richelieu tilhørte en adelig slegt, men havde valgt den geistlige stand og var som adelsmand blevet biskop i en meget ung alder. Han fik snart anledning til at henlede opmerksomheden paa sig og kom i kongens tjeneste og steg hurtig til førsteminister. Richelieu's maal var: 1.

at gjøre kongemagten fuldstændig uindskrænket, 2. at hæve Frankrig til den første stat i Europa.

Den franske kongemagt var paa det nærmeste uindskrænket. Men hugenotterne og adelen havde dog adskilligt at sige. Hugenotterne dannede som en stat i staten og havde egen hær og egne fæstninger. Richelieu begyndte krig mod dem, og det lykkedes ham at tage deres sikkerhedssteder. De fik beholde fri religionsøvelse og de samme politiske rettigheder som katholikerne. Saa kom turen til adelen. Man havde dengang to slags adel i Frankrig, nemlig levningerne af den gamle lensadel eller militæradelen og den civile embedsadel. Lensadelen havde ganske vist mistet sine len; men den havde beholdt ikke liden magt og indflydelse i de egne hvor dens slotte og eiendomme laa. Kongemagten havde taget adelen i sin tjeneste baade som officerer og som statholdere i provinserne, gjerne der hvor vedkommendes jordgods laa. Under religionskrigene var statholdernes magt betydelig øget, og de trodsede ofte selve kongen i sine 134
faste slotte. Heri indtraadte nu en forandring; befæstningerne om deres borge maatte sløifes, og statholderne mistede meget af sin magt, idet det meste af deres forretninger blev henlagt til nye, af kongen ganske afhængige borgerlige embedsmænd (intendanter). Adelen prøvede flere gange paa at styrte Richelieu, men uden held; flere af landets første adelsmænd maatte bøde med livet for disse forsøg. Ved siden af den militære adel stod den civile embedsadel, der bestod af jurister, som var i arvelig besiddelse af en række embeder, især som dommere, borgermestre og lignende. For at skaffe penge ind i statskassen blev saadanne embeder solgt til arveligt eie inden slegten. Størst betydning havde medlemmerne af parlamenterne; saaledes kaldtes, med Pariserparlamentet i spidsen, landets øverste domstole. Parlamenterne paastod at de efter generalstænderne, som ikke længer blev sammenkaldt, havde arvet andel i den lovgivende myndighed og i retten til at paalægge skatter, og at love og skattepaalæg maatte indføres i deres protokoller for at faa retskraft. Men ogsaa parlamenterne blev af Richelieu tvunget til at bøie sig for kongemagten.

Richelieu.

Udadtil vilde Richelieu hæve Frankrig til Europas mægtigste stat. I denne hensigt bekjæmpede han, ligesom tidligere Frants 1 og Henrik 4, Habsburgerne i Østerrig og Spanien. Frankrig støttede saaledes i tretiaarskrigen svenskerne og protestanterne og opnaaede at vinde Elsass og svække keiserens magt i Tyskland. Spanien rammede han ved at hjælpe Portugal til at løsrive sig. Richelieu døde i 1642, aaret før Ludvig 13.

4. England til 1660.

a. Huset Tudor 1485—1603. Henrik 8 (1509—1547).

Rosekrigene endte med at Henrik 7 af huset Tudor i 1485 besteg Englands trone, og det med en større magt end hans forgjængere havde havt (side 103). Hans søn var Henrik 8. Han havde faaet en lærd, theologisk uddannelse. Da Luther fremtraadte, stillede han sig i

begyndelsen paa pavens side og udsendte et stridsskrift mod Luther, hvorfor han af paven fik æresnavnet «troens forsvarer». Venskabet med paven kjølnede dog snart. Henrik var lunefuld og tyrannisk. Han var gift med en datter af Ferdinand den katholske og havde med hende datteren Maria. Han ønskede at blive skilt fra dronningen for at kunne egte en af hendes hofdamer. Af hensyn til keiser Karl 5, som var dronningens søstersøn, vilde paven nødig ophæve egteskabet. Herover blev Henrik saa forbitret at han løste den engelske kirke fra enhver forbindelse med Rom. Kongen skulde for eftertiden være den engelske kirkes overhoved, og alle som vilde undgaa strenge straffe, maatte sverge ham en særlig lydighedsed. Samtidig blev klostrene ophævet, deres eiendomme og meget andet af kirkens store jordgods blev lagt under kronen. Men troeslæren, som han selv fastsatte, vedblev i alt væsentligt at være den katholske. Derpaa ophævede Henrik selv sit egteskab og giftede sig med den omtalte hofdame. Hun fødte ham datteren Elisabeth, men blev kort efter anklaget for utroskab og henrettet. Endnu 4 gange giftede Henrik sig; men ogsaa sine senere hustruer, den sidste alene undtagen, dels skilte han sig fra, dels henrettede han. Med en af dem havde han sønnen Edvard. I sin ydre politik var Henrik vaklende og ustadig; snart støttede han Karl 5, snart Frants 1. I 1547 døde han, frygtet af sine undersaatter paa grund af sin grusomhed og hensynsløshed.

Hans søn Edvard 6, som var konge 1547—1553, var for ung til selv at 136
styre; hans morbroder førte regjeringen for ham. Under ham fik den reformerte lære indpas i England og vandt stor udbredelse. Edvard efterfulgtes af sin ældste søster Maria (1553—1558). Hun var ivrig katholsk og gift med Filip 2 af Spanien, som ophidsede hende til at forfølge protestanterne. Protestantismens forkjæmper erkebiskop Cranmer og flere hundrede af hans troesfæller maatte bestige baalet. Denne fremfærd skaffede Maria tilnavnet «den blodige». Filip fik draget England ind i en krig som han førte med Frankrig, og englænderne mistede ved denne anledning Calais (1558), som de nu havde havt i over 200 aar. Heldigvis for England døde Maria snart.

Elisabeth (1558—1603).

Efter Maria fulgte søsteren Elisabeth, som blev en af Englands merkeligste regenter. Elisabeth havde havt det slemt i sin ungdom; hendes søster Maria havde længe holdt hende i fængsel. Denne tid benyttede hun til studeringer, og hun drev det til at blive en meget lærd dame, som talte flydende baade latin og andre fremmede sprog. Men alle de efterstræbelser hun var udsat for, gjorde hende forsigtig, ja falsk og tvetunget; hun blev vant til at gaa bagveie og fare med list og rænker. Denne skik aflagde hun heller ikke som dronning; i diplomatisk kløgt overgik hun de fleste paa sin tid; men hendes ord var heller ikke at stole paa. Elisabeth havde arvet meget af sin faders karakter, saaledes hans lyst til at følge sit eget hoved og herske selvstændig. Dette bragte hende flere gange i strid med parlamentet; men hun var saa klog at hun aldrig satte sagen paa spidsen, men gav efter naar hun saa at det var nødvendigt. Elisabeth var vistnok forfængelig og behagesyg; men hun havde store herskergaver og viste en varm interesse for sit folk og sin gjerning. Hun antog sig ogsaa med kraft protestantismens sag og kom til at staa blandt dens første forsvarere baade i England og i andre lande. Hun har ikke liden andel i, at protestantismen og friheden klarede sig gjennem de farer som fra saa mange hold truede i den sidste halvdel af det 16de aarhundrede.

Elisabeth tog straks fat paa at reformere den engelske kirke. Læren blev 137
paa det nærmeste overensstemmende med Calvins og blev nærmere fastsat i 39 artikler. Men anderledes var det med kirkeordningen. Calvin, som levede i det republikanske Schweiz, havde ordnet sin kirke republikansk (side 124). Elisabeth derimod gjorde sig til den engelske kirkes overhoved og lod biskoperne beholde meget af den verdslige magt; saaledes kom de til fremdeles at sidde i overhuset. De gamle kirkeskikke lod hun for

Elisabeth.

en stor del bestaa. Denne kirkeordning har faaet navn af den episkopale («biskoppelige»). Elisabeth forlangte at alle skulde aflægge en særlig ed til hende som kirkens overhoved. Men der var mange protestanter som ikke vilde anerkjende denne kirkeordning; de forargedes over de katholske ceremonier ved gudstjenesten; dels vilde de at menigheden, som i de andre reformerte lande, skulde styre sig selv. Mod disse «puritaner», som de kaldtes, for Elisabeth frem med stor strenghed, ja behandlede dem ofte 138
haardere end selve katholikerne, hvoraf der fremdeles ikke var saa faa, især i Nordengland.

Paa Elisabeths tid regjerede Maria Stuart i Skotland. Som lidet barn havde hun arvet landet efter sin fader; men hendes moder, som var af Guisernes æt, sendte hende til Frankrig, hvor hun blev opdraget ved Katharina af Medicis fordærvede hof. Dette var ikke noget heldigt sted for den vakre og indtagende kongsdatter; hendes liv kom til at gaa op i fornøielser, og hun fik ikke syn for livets alvor og de pligter hendes stilling medførte. Ganske ung blev hun gift med Katharinas ældste søn, den senere

franske konge Frants 2. Han døde allerede i 1560, og 19 aar gammel vendte Maria samme aar som fransk enkedronning tilbage til Skotland, hvor hendes moder nylig var død, for selv at overtage regjeringen.

I Skotland var den presbyterianske kirkeordning blevet indført. De skotske reformerte, hvis leder var Calvins discipel John Knox (udt. Noks), udmerkede sig ved sin store strenghed; selv den mindste fornøielse var for dem en synd. Maria, som var ung og forlystelsessyg, passede kun daarlig under disse forhold, og det varede ikke længe inden hun blev ilde likt af sit folk. Hun egtede sin fætter, Henrik Darnley, med hvem hun fik sønnen Jakob. Darnley var en raa mand, og forholdet mellem ham og Maria kjølnede snart og gik over til uvenskab, da Darnley af skinsyge lod sig forlede til at dræbe Marias sekretær og fortrolige, italieneren Rizzio. Det lykkedes grev Bothwell, en kjæk, men raa og vild mand, at vinde Marias kjærlighed. En nat blev det hus Darnley opholdt sig i, sprængt i luften og han selv myrdet. Alle udpegede Bothwell som gjerningsmanden; men trods dette egtede Maria ham et par maaneder efter. Da gjorde den skotske adel opstand. Bothwell maatte flygte; han blev senere taget til fange i Norge og døde i dansk fangenskab. Maria blev fængslet; men det lykkedes hende at undslippe og flygte til England, hvor hun bad dronning Elisabeth om hjælp. Men Elisabeth lod hende holde i forvaring som medskyldig i Darnleys mord. Den egentlige grund var dog en anden. Maria gjorde nemlig fordring paa at være den rette arving til den engelske trone, og de engelske katholiker 139
holdt paa hende imod Elisabeth, ligesom hun støttedes i sine fordringer af de katholske magter, især Filip 2 af Spanien. Der stiftedes flere sammensvergelser baade i England og udlandet, som gik ud paa at sætte Maria paa tronen. Elisabeth, som ikke følte sig tryg for sit liv og frygtede for protestantismens sag, lod tilsidst Maria dømme skyldig i høiforræderi og henrette.

Marias henrettelse bragte Elisabeth i krig med Filip 2. Hun havde længe staaet paa en spændt fod med ham; hun havde afslaaet hans egteskabstilbud og havde støttet de oprørske nederlændere i kampen mod ham. Da saa Marias henrettelse kom til, besluttede Filip at erobre England og gjenvinde dette land for katholicismen. Han udrustede en umaadelig flaade, «den uovervindelige armada» kaldte spanierne den (1588). Den engelske flaade overfaldt imidlertid, understøttet af hollænderne, den

spanske flaade og tilføiede den store tab. En storm kom til og splittede flaaden, saa blot levninger af den naaede tilbage til Spanien. Krigen fortsattes som en sjøkamp i resten af Elisabeths tid, og det lykkedes engelskmændene at tilføie den spanske handel og skibsfart svære tab.

Denne heldige sjøkrig støttede Elisabeth meget i hendes arbeide for at hæve Englands skibsfart og handel. Hidtil havde jordbruget ubetinget været hovednæringsveien; fra nu af begyndte bergverksdrift, fabrikdrift, handel og skibsfart, som senere er blevet grundlaget for Englands store magt, at komme op ved siden af jordbruget. Det ostindiske kompani blev stiftet for at drive handel paa Indien, og i Amerika grundedes den første engelske koloni, Virginia, som fik sit navn «jomfrulandet» efter den ugifte dronning. Landets velstand øgedes hurtig, og de lavere klassers vilkaar forbedredes. Under Elisabeth forsvandt de sidste rester af livegenskab i England, medens det endnu holdt sig paa det europæiske fastland. Ogsaa paa kunstens og videnskabens omraade skede der et stort opsving i Elisabeths tid; under hende levede saaledes den nyere tids største dramatiske forfatter Shakespeare (udt. Sjækspir).

b. De første Stuarter og Cromwell 1603—1660.

140

Jakob I (1603—1625). Efter Elisabeths død besteg Skotlands konge Jakob, Maria Stuarts søn, ogsaa Englands trone under navn af Jakob 1. Foreningen mellem England og Skotland var i begyndelsen ganske løs, og var blot en personalunion; det var kun kongens person som var fælles, idet hvert land havde sin egen regjering og eget parlament. Det var først i 1707 at der kom istand en realunion med samme regjering og fælles parlament. Jakob var indskrænket og feig, egensindig og selvgod. Han havde, ligesom hele hans slegt, en høi tanke om kongemagten og dens betydning. Magten var efter Stuarternes opfatning af Gud lagt i kongens haand; folkets og parlamentets rettigheder beroede kun paa kongelig naade; da de var skjænket af kongen, kunde de ogsaa tilbagekaldes af ham. Denne stræben hen mod at gjøre kongemagten enevældig bragte Stuarterne i strid med parlamentet. Samtidig sank under deres daarlige styre Englands anseelse ude i Europa ned fra den høide den havde naaet under Elisabeth.

Jakob endte sjøkrigen med Spanien (side 139), men skuffede ellers katholikerne, som havde ventet at finde en beskytter i ham, Maria Stuarts søn. De stiftede da en sammensvergelse mod ham, den saakaldte krudtsammensvergelse. De havde faaet bragt en hel del krudt ned i parlamentets kjelder; meningen var ved parlamentets aabning at sprænge baade dette og kongen i luften. Planen blev dog itide opdaget.

Karl I (1625—1649). Jakobs søn Karl 1 var meget bedre begavet; men han var letsindig og upaalidelig. Fra første øieblik af lagde han an paa at gjøre kongemagten enevældig. Han paalagde og inddrev skatter af egen magtfuldkommenhed, og i hele 11 aar regjerede han uden parlament. Men da var han uforsigtig nok til at ville paatvinge de ivrig presbyterianske skotter den episkopale kirke. Skotterne gjorde opstand og faldt med en hær ind i England. Da maatte Karl, saa nødig han vilde, sammenkalde et parlament for at faa penge til at føre krigen for. Dette parlament har faaet 141
navn af «det lange parlament», da det sad sammen i hele 13 aar (1640—1653). Parlamentet, hvis flertal bestod af puritanere, vilde intet bevilge, før de havde sikret sig at kongen for eftertiden regjerede i overensstemmelse med landets love. De anklagede et par af kongens raadgivere, som ogsaa blev dømt og henrettet. Karls upaalidelighed gjorde dog enhver overenskomst umulig, og det kom i 1642 til aaben krig mellem kongen og parlamentet (den engelske borgerkrig 1642—1649).

Paa kongens side stod den største del af adelen, den episkopale kirkes venner samt katholikerne; hans tilhængere kaldtes «kavalererne». Parlamentet fandt støtte hos byernes borgere og puritanerne, som paa grund af sit kortklippede haar almindelig kaldtes «rundhovederne». I begyndelsen seirede kongens mere øvede tropper over rundhovederne; men krigen tog snart en anden vending. Dette skyldtes Oliver Cromwell. Han var først student, men blev derpaa landmand. Han var en alvorlig mand og den politiske og den religiøse friheds sag varmt hengiven. Cromwell tilhørte et eget parti blandt puritanerne, som kaldtes independenter. De var ivrige republikanere og vilde afskaffe kongedømmet. De vilde ikke have nogen bestemt kirkeordning og heller ikke prester; enhver menighed skulde have lov til at ordne sig som den selv vilde. Dette parti kastede sig, glødende af religiøst sværmeri, ind i kampen mod kongen, og i spidsen for partiet kom Cromwell til at staa. Skabt til at herske og kommandere, forstod han udaf

sine troesbrødre at gjøre ypperlige soldater. Han indførte den strengeste disciplin og indgjød alle sit urokkelige mod. Naar han og hans ryttere, de saakaldte jernsider, under bøn og salmesang rykkede frem til angreb, kunde ingen staa imod. Da Cromwell var kommet i spidsen for parlamentets hær, varede det ikke længe før det lykkedes ham at knuse modstanderne i et afgjørende slag (1645).

Kongen maatte flygte og overgav sig til skotterne; men disse solgte ham for penge til engelskmændene. Da krigen var endt, vilde parlamentet afskedige hæren, som der ikke længere var brug for. Men dette var ikke efter 142
hærens og Cromwells smag. Han rykkede mod London og drev ud af parlamentet alle som ikke tilhørte independenternes parti. Kun 60 medlemmer blev igjen og dannede det saakaldte rumpparlament, som var ganske afhængigt af hæren. Dette parlament satte derpaa kongen under tiltale for forræderi mod folket. Han blev dømt skyldig og henrettet i 1649.

Cromwell (1649—1658). Efter kongens henrettelse blev England republik. Irland og Skotland vilde imidlertid ikke finde sig heri og gjorde opstand til fordel for Karl 1's søn Karl 2. Cromwell dæmpede opstandene med stor strenghed. Især optraadte han haardt i Irland; en mængde irer blev nedhugget; mangfoldige mistede eiendomsretten til jorden, som blev solgt til engelskmænd. Det er fra Cromwell at den fortrykte stilling, hvori Irland senere har været, for en stor del skriver sig. Kort efter blev England indviklet i krig med Holland. Grunden hertil var en lov (navigationsakten), som parlamentet udstedte; den bestemte at fremmede skibe til England bare kunde indføre sit eget lands produkter. Hensigten var at ramme Hollands store fragtfart paa England og ophjælpe landets egen skibsfart. Holland vilde ikke finde sig heri og begyndte krig; det endte dog med at Holland maatte anerkjende navigationsakten.

Da rumpparlamentet ikke viste sig ubetinget lydigt, var dets dage talte. Cromwell indfandt sig til et parlamentsmøde fulgt af soldater. Han skjældte medlemmerne ud og lod sine soldater rydde salen. Selv gik han sidst ud og stængte døren efter sig. Han indkaldte derpaa et parlament af sine egne tilhængere; men dette udrettede intet og blev opløst. Da lod han sig af sine officerer udnævne til lord protektor og regjerede som saadan England med større magt end nogen engelsk konge (1653—1658). Cromwell styrede med stor dygtighed og bragte ro og orden tilveie i landet. Udadtil hævede

han Englands sunkne anseelse og arbeidede for at samle de protestantiske magter, med England, Holland og Sverige i Spidsen, til et forbund mod den katholske verden. Cromwell indkaldte flere gange parlamentet; men det lykkedes ham ikke at komme til enighed med det. Samtidig var han omgivet 143
af fiender paa alle hold, og der blev gjort flere forsøg paa at myrde ham. Han blev som følge heraf mistænksom og folkesky. Han gik altid med panser under klæderne, kjørte ikke ud uden vagt og sov ikke gjerne to nætter i samme rum. Denne evige frygt og usikkerhed tærede paa den før saa sterke mand, og han døde allerede i 1658. England havde gjort store fremskridt under Cromwells styre; især var dets skibsfart og handel betydelig øget, og Cromwell staar ved siden af Elisabeth som Englands dygtigste hersker.

Restaurationen (1660). Cromwells søn Richard blev derpaa protektor. Men han opgav stillingen, da han ikke magtede at styre hæren, hvorpaa Cromwells magt havde hvilet. Folket havde nu faaet nok af det trykkende soldaterherredømme. General Monk, som førte kommandoen i Skotland, rykkede mod London og fik parlamentet samlet; dette indkaldte Karl 2 til England; Karl kom og blev modtaget som konge med almindelig jubel. Denne begivenhed kaldes den engelske restauration, aar 1660.

5. Danmark og Norge 1523—1660. Adelsvældets tid. 143

Fredrik 1 (1523—1533). Da Kristian 2 var fordrevet i 1523 (side 116), var det forbi med foreningen mellem de tre nordiske riger. Medens Fredrik 1 blev konge i Danmark og Norge, besteg med Gustav Vasa en ny kongeslegt den svenske trone; det varede dog længe inden de danske konger opgav sine fordringer paa Sverige. Foreløbig raadede der dog fred og venskab mellem Fredrik og Gustav. Dette var nærmest en følge af den fare som truede fra Kristian 2 og det katholske parti. Fredrik havde ved sin tronbestigelse lovet at opretholde den katholske kirke; men det varede ikke længe før det viste sig at han heldede til Luthers lære, og lutherske prædikanter fik frit forkynde sin lære. Den mest bekjendte blandt dem var Hans Taussøn, en fattig bondegut fra Fyen. Han havde været i Wittenberg og hørt Luther og begyndte ved sin hjemkomst til Danmark at forkynde

den nye lære. Han blev forfulgt af biskoperne, men kaldtes af kongen til prest 144
i Kjøbenhavn. Den nye lære udbredte sig hurtig over Danmark.

Heraf benyttede Kristian 2 sig. Han opholdt sig fremdeles i Holland, hvor han stadig pønsede paa midler til at vinde sine lande igjen. Kristian var i sin landflygtighed gaaet over til protestantismen; men for at faa hjælp hos sin svoger keiser Karl gik han atter over til katholicismen. Derved haabede han ogsaa at vinde det katholske parti i Norden for sig. Erkebiskopen i Trondhjem, Olav Engelbrektssøn, sluttede sig med iver til hans sag og samlede ind penge til ham; thi heroppe i Norge var Luthers lære endnu lidet kjendt. Det lykkedes Kristian at samle en større hær og flaade, hvormed han i 1531 styrede til Norge. Storm ødelagde mange af hans skibe; men han blev godt modtaget, da han med levningerne af sin flaade landede i Nedenæs; endog det norske rigsraad anerkjendte ham som konge. Men det gik smaat da han skulde til at underlægge sig de faste slotte. Han beleirede Akershus; men der kom undsætning baade fra Danmark og Lübeck. Kristian begyndte at underhandle og drog med frit leide ned til Danmark for personlig at tale med kong Fredrik. Denne vilde ikke anerkjende det leide hans mænd havde givet Kristian, og lod ham fængsle, og den ulykkelige konge maatte tilbringe resten af sine dage i fangenskab. Kristians parti i Norge opgav kampen; erkebispen og andre maatte til straf udrede store bøder.

Grevens feide (1533—1536). Da Fredrik 1 døde, opstod der strid om tronen. Hans ældste søn hertug Kristian var ivrig protestant; han havde været tilstede ved rigsdagen i Worms og var der blevet dybt grebet af Luthers optræden. Den protestantisk sindede del af adelen ønskede Kristian til konge, medens biskoperne holdt paa en yngre broder. Men da opstod et tredje parti, idet borgerne i Kjøbenhavn og Malmø, som lededes af Kjøbenhavns borgermester Ambrosius Bogbinder, vilde have den fangne Kristian 2 til konge. De fandt en uventet støtte hos Kristian 2's gamle uvenner lübeckerne, som haabede at kunne fiske i rørt vand og ganske vinde handelsherredømmet i Danmark. De sendte op en tysk leiehær, som anførtes af den tapre grev Kristoffer af Oldenburg, efter hvem krigen blev 145
kaldt «grevens feide». Greven havde snart inde hele Danmark østenfor Lillebelt, og bevægelsen forplantede sig til Jylland, hvor bønderne reiste sig til en sidste fortvilelsens kamp mod sine herrer.

Under disse forhold kaarede adelen hertug Kristian til konge, og han sendte en holstensk hær ind i Danmark under anførsel af den dygtige Johan Rantzau. Rantzau slog først bønderne i Jylland og straffede dem saa strengt, at de danske bønder fra den tid uden at mukke fandt sig i at deres kaar stadig blev værre og· værre. Dernæst satte han over til øerne og beseirede grevens parti; samtidig blev lübeckerne slaaet tilsjøs af en dansk flaade, som førtes af Peder Skram. Tilsidst stod blot Kjøbenhavn og Malmø igjen. Disse byer udholdt en længere beleiring; især forsvarede Kjøbenhavn sig haardnakket, men maatte tilsidst overgive sig til kong Kristian. Ambrosius Bogbinder dræbte sig selv (1536).

Saaledes havde Kristian 3 erobret Danmark. Ogsaa i Norge var der blevet kjæmpet. Erkebispen Olav Engelbrektssøn, som var rigsraadets formand, tog Kristian 2's parti. Men han fik en dygtig modstander i Vincens Lunge, en dansk adelsmand, som var kommet op til Norge. Ligesom saa mange andre danske adelsmænd paa den tid havde han giftet sig med en dame af den uddøende norske adel og havde med hende arvet store eiendomme. Han havde ogsaa faaet plads i rigsraadet og blev lensherre paa Bergenhus fæstning. Vincens vilde at nordmændene ved i tide at slutte sig til Kristian 3 skulde søge at vinde dennes gunst og sikre sig sit lands selvstændighed; thi han vidste at den danske adel vilde benytte enhver anledning til at lægge Norge under Danmark. Paa et møde i Trondhjem blev imidlertid Vincens myrdet; dette skede under et opløb, som vistnok var udgaaet fra erkebiskopen, der nu aabent tog parti mod Kristian 3 og sendte folk og skibe afsted for at tage Akershus og Bergenhus. Begge disse tog mislykkedes, og da samtidig hermed Kristian 3 havde seiret i Danmark, var det ikke andet at gjøre for erkebiskopen end at tilbyde at anerkjende ham som Norges konge (1536).

10 — Historie for middelskolen.

Kristian 3 (1536—1559). Saadan var stillingen i de to riger, da 146
Kristian 3 i 1536 indkaldte en rigsdag i Kjøbenhavn. Kristian kunde som seierherre optræde omtrent som han vilde. Hovedsagen for ham var at faa indført protestantismen, og da den danske adel, som ønskede at komme den mægtige katholske geistlighed tillivs, erklærede sig villig til at hjælpe ham dermed, opnaaede den meget gode vilkaar. Bisperne blev fængslet; men da de lovede at anerkjende de nye forhold, blev de paa en nær løsladt. Den

lutherske lære besluttedes indført. Klostrene blev ophævet, og deres gods ligesom det meste af kirkegodset blev lagt under kronen; adskilligt blev dog overladt til adelen. Det inddragne gods blev for en væsentlig del anvendt til bedste for skole-, fattig- og hospitalsvæsenet; især blev der sørget godt for universitetet i Kjøbenhavn. Kristian lovede dernæst den danske adel, at Norge for eftertiden skulde miste sin selvstændighed og sit rigsraad; det skulde være et led af Danmark ligesom Sjælland og Fyen, og den konge som valgtes af den danske adel, skulde ogsaa være Norges konge. Tilsidst underskrev Kristian en haandfæstning, hvori han sikrede adelen store rettigheder, uden dog at binde sine hænder saa sterkt som tidligere konger havde gjort.

I Danmark gik det let med at indføre den nye lære, da den allerede var trængt igjennem de fleste steder. Kirkevæsenet blev ordnet omtrent paa samme maade som i Nordtyskland (side 123); kirken kom til at staa under staten og underholdes af denne («statskirke»).

Til Norge sendtes en dansk hær som skulde hjælpe til at indføre den nye kirkeordning og lægge Norge under Danmark. Erkebispen flygtede fra landet og døde i landflygtighed; hans faste slot Stenviksholm i Trondhjemsfjorden overgav sig. Krigsfolk drog derpaa rundt om i landet; klostrene blev ophævet, og kirkegodset lagt under kronen; kirkerne berøvedes sine kostbarheder. som blev sendt ned til Danmark. Man havde imidlertid kun faa protestantiske geistlige at sætte i de katholskes sted. De nye biskoper oprettede vistnok presteskoler, hvor de søgte i en hast at uddanne lutheranske prester; især er Bergens biskop Geble Pederssøn bekjendt for sit arbeide herfor. Men det tog lang tid inden man paa denne 147
maade fik forsynet kirken med prester som var uddannet i den nye lære. Indtil videre lod man de fleste steder de katholske prester blive siddende, selvfølgelig under forudsætning af at de lovede at forkynde den lutherske lære. Til deres veiledning sendtes op danske oversættelser af Luthers kathekismer og af det nye testamente. Dansk blev saaledes kirkesproget og dermed ogsaa skriftsproget i Norge. Man kan under disse forhold ikke forundre sig over at det varede indpaa 100 aar, før protestantismen virkelig trængte igjennem hos folkets store masse. Med den katholske geistlighed faldt den sidste støtte for Norges selvstændighed. Vistnok blev beslutningen om at Norge skulde ophøre at være et eget rige ikke helt ud

gjennemført, idet Norge beholdt navn af kongerige og sine egne love. Men rigsraadet blev ophævet. De norske sager kom dog ikke helt under det danske rigsraad; kongen afgjorde dem ofte paa egen haand; snart blev der ogsaa indsat en egen norsk statholder.

For hanseaternes magt i Norden var grevens feide et stød som de ikke forvandt, og det saa meget mindre som opdagelsen af sjøveien til Indien og af Amerika samtidig medførte en stor forandring i hele Europas handelsforhold (side 109). I Bergen var den kraftige Kristoffer Valkendorf lensherre, og han tvang tyskerne paa «Bryggen» til at sverge kongen troskabsed og betale skat; de som ikke vilde finde sig heri, maatte forlade landet. Tyskerne ophørte efterhaanden at danne en egen afsluttet klasse og gik op i den norske handelsstand, som begyndte at hæve sig og tage handelen i sin egen haand.

Kristian delte Slesvig og Holsten med sine brødre, der dog skulde styre sine lande som vasaller under den danske konge. Fra den ene af dem nedstammede de holsten-gottorpske hertuger, som senere blev Danmarks bitreste fiender, idet de stadig forbandt sig med Sverige for ved dets hjælp at vinde selvstændighed, og slippe fri fra det afhængighedsforhold hvori de stod til Danmark. Kristian, som var en retsindig og oprigtig from mand, døde i aaret 1559; samme aar døde den gamle Kristian 2.

Fredrik 2 (1559—1588).

148

Kristian 3 efterfulgtes af sin søn Fredrik 2. Fredrik var ung, ærgjerrig og krigersk. Han begyndte med at undertvinge ditmarskerne; derpaa vendte han sig mod Sverige. Her var Gustav Vasa død i 1560 og blev efterfulgt af sin søn Erik 14, der ligesom Fredrik var ung og ærgjerrig. De danske konger havde ikke opgivet sin formentlige ret til Sverige, og Fredrik førte ligesom sin fader som tegn herpaa det svenske rigsvaaben, de tre kroner, i sit vaaben. Dette og andre rivninger førte til en krig, som har faaet navn af den nordiske syvaarskrig (1563—1570). Tilsjøs var svenskerne i det hele de danske overlegne, paa grund af den udmerkede flaade som Gustav Vasa havde bygget. Men tillands var danskerne heldige. For Norge bragte krigen kun ulykker; svenskerne gjorde flere indfald og brændte byerne Oslo og Borg; samme skjæbne havde ogsaa Hamar

domkirke. I det hele førtes krigen fra begge sider mest med herjinger og plyndringer, noget som bidrog til at skabe et nationalhad mellem svenskerne paa den ene side og danskerne og nordmændene paa den anden side. Krigen endte med at Fredrik 2 mod en pengesum opgav hvad han havde erobret, og gav afkald paa alle fordringer paa Sverige.

Under Fredrik 2 stod den danske adel i mange retninger paa høiden af sin magt. Foruden flere dygtige krigere kan merkes Peder Oxe, som med stor dygtighed styrede landets pengevæsen; Øresunds-tolden blev øget, og det faste slot Kronborg blev bygget for at sikre indløbet til sundet. En anden berømt adelsmand var Tyge Brahe, der vandt et stort navn som astronom. Af kongen fik han øen Hven i Øresund i forlening og byggede her slottet Uranienborg med et observatorium. Tyge Brahe holdt paa den gamle opfatning, at solen gaar rundt jorden, uagtet tyskeren Kopernikus flere aar i forveien havde paavist det rette forhold. Men for at bevise sin paastand foretog Tyge Brahe en hel del nøiagtige observationer, og det er disse som har givet ham en plads blandt verdens første astronomer. Efter Fredriks død drog Tyge Brahe til den tyske keiser og levede der resten af sine dage. Paa denne tid levede ogsaa Arild Huitfeldt, som skrev en 149
Danmarks-krønike, der gaar til Kristian 3's død.

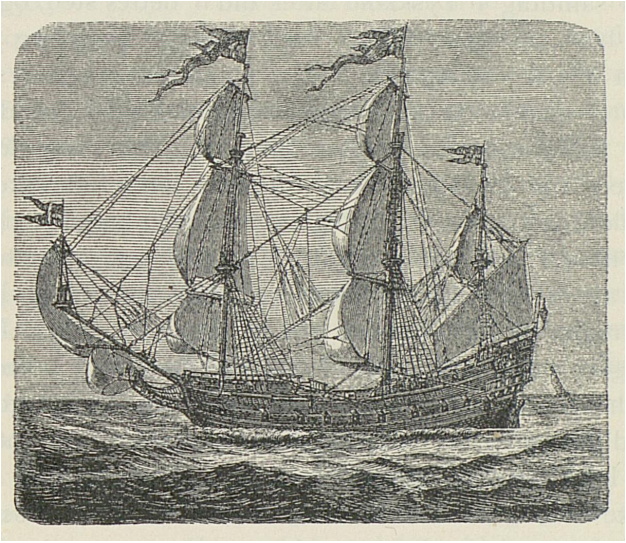
I Norge begyndte der atter at røre sig lidt aandeligt liv; baade i Bergen og i Oslo levede mænd med videnskabelige interesser, og presten Peder Claussøn oversatte Snorres kongesagaer paa dansk og skrev en Norges beskrivelse. Der var saaledes ogsaa i Norden noget videnskabeligt liv i reformationsaarhundredet; men dette ophørte efterhaanden ud i det 17de aarh. Under reformationsstriden var det danske sprog blevet brugt i mange skrifter; men latinen trængte nu ligesom samtidig i Tyskland atter ind i dettes sted, og videnskaben blev tør og aandløs. Ogsaa med menings- og ytringsfriheden var det snart forbi. Der indførtes bogcensur, d. v. s. intet maatte trykkes uden dertil opnævnte mænds samtykke. Religionsfrihed fandtes ikke, og der vaagedes med strenghed over at ingen afveg fra den rene lutherske lære; alle anderledestænkende forfulgtes paa det ubarmhjertigste.

Kristian 4 (1588—1648).

149

Fredriks søn og efterfølger Kristian 4 var ikke voksen ved faderens død. En formynderregjering førte derfor styret de første aar. Kristian fik en god opdragelse. Han lærte flere fremmede sprog; men de mathematiske fag tiltalte ham mest, og især lagde han sig med iver efter alt som angik sjøvæsenet. Som gut havde han et lidet fartøi til at øve sig paa, og som voksen forstod han ikke blot at føre sin flaade, men han leverede selv tegning til flere orlogsskibe, der blev anseet som de første i Europa. Ligeledes forestod han selv for en stor del sine mange byggeforetagender og byanlæg; Kristianias gader udstak han med egen haand. I det hele var Kristian meget flittig og foretagsom, ligesom han var ivrig for at befordre sine landes fremgang. Men han vilde gjøre alt selv, baade væsentligt og uvæsentligt; derved blev hans opmerksomhed altfor meget optaget af mindre vigtige ting.

Norge tog Kristian sig meget af i modsætning til de foregaaende konger. Han var heroppe 25 gange for at lære forholdene at kjende. Blandt embedsmændene i Norge, som for det meste var danske, gik de skammeligste misbrug i svang; især benyttede mange sin stilling til at berige sig. Kristian lod en hel del saadanne uærlige embedsmænd straffe og 150
afsætte. Dengang benyttedes endnu Magnus Lagabøters lov; dette faldt tungvindt, da kjendskabet til det oldnorske sprog holdt paa ganske at tabe sig. Det var derfor et fremskridt, da Kristian udgav sin norske lov, som væsentlig var en oversættelse af Magnus Lagabøters. Ogsaa landets næringsveie tog Kristian sig med iver af. Det er saaledes fra hans tid at bergverksdriften for alvor begyndte i Norge; han anlagde Kongsberg med sølvverket og Røros kobberverk. Desuden grundede han byen Kristiania; Oslo var

Krigsskib fra Kristian 4's tid.

brændt, og Kristian lod borgerne flytte over paa den anden side af Bjørviken ind under Akershus's mure (1624). Dernæst byggede han Kristiansand, som snart blev stiftsstad istedenfor Stavanger. I det hele begyndte Norge fra denne tid at gaa fremover; folkemængden steg og landets rigdom øgedes, samtidig med at det i begge retninger tog til at gaa nedover med Danmark.

Ogsaa Danmark nød godt af Kristians iver og lyst til forbedringer og fremskridt; men hans hænder var her mere bundet af det træge og skinsyge rigsraad, end tilfældet var i Norge. Alle hans forsøg paa at ophjælpe den undertrykte bondestand blev hindret, ligeledes hans forslag om at ordne 151
landets forsvarsvæsen paa en billigere og bedre maade. Han vilde danne en staaende hær baade i Danmark og Norge; men adelens vægring ved at opgive sin rosstjeneste og isteden betale en afgift hindrede at noget ordentligt kom istand. For at ophjælpe handelen stiftede Kristian flere store kompanier, det skulde handle med Indien, Island og Grønland. Han byggede Børsen og Rundetaarn i Kjøbenhavn og flere slotte, som Rosenborg i Kjøbenhavn og det pragtfulde Fredriksborg længere nord paa Sjælland.

Kristian var ærgjerrig og krigersk og indviklede sine lande i tre krige. Den første var den saakaldte Kalmarkrig med Sverige (1611—1613), som Kristian begyndte i haab om at vinde Sverige. Han erobrede Kalmar og et par andre fæstninger, men maatte slutte fred uden at opnaa nogen landafstaaelse. Under denne krig landede en skotsk leiehær, blandt hvis anførere Sinklar var, i Romsdalen og vilde trænge igjennem til Sverige, som havde taget den i sin tjeneste. Ved Kringen i Gudbrandsdalen blev skotterne omringet af bønderne under fogden Lars Gram og nedsablet omtrent til sidste mand.

Vigtigere var Kristians deltagelse i tretiaarskrigen (den tyske krig 1625—1629). Da krigen i Tyskland havde taget en for protestanterne ulykkelig vending, bad de Kristian om hjælp. Han drog ind i Nordtyskland med en stor hær, men blev efter en haardnakket kamp slaaet af katholikernes anfører Tilly. Hele Jylland blev derpaa herjet af fiendtlige tropper, og Kristian blev nødt til at slutte fred med keiseren. Han slap at afstaa noget land, men maatte love ikke mere at blande sig ind i krigen i Tyskland.

Forgjæves havde under krigen den svenske konge Gustav Adolf budt Kristian sin hjælp. Kristian afviste tilbudet; han kunde ikke finde sig i at blive frelst af Gustav. Ogsaa efter freden fortsatte Kristian med sin misundelse ligeoverfor Sverige; han taalte ikke svenskernes fremgang i tretiaarskrigen og indlod sig i underhandlinger i Tyskland for at faa istand fred til Sveriges skade. Samtidig lagde han sig ud med hollænderne ved at forhøie Øresunds-tolden. Forbitret herover gav Sveriges daværende styrer, 152
Axel Oxenstjerna, den svenske general Lennart Torstensson, som stod i Tyskland, befaling til at angribe Danmark (den anden svenske krig 1643—1645). Kristian fik i kampen saa at sige ingen støtte af den danske adel. Torstensson besatte i en fart Jylland, og en anden svensk hær tog de skaanske lande. Kristian angreb den svenske flaade udenfor Femern; han blev selv saaret i slaget og mistede sit ene øie; men han fortsatte kampen til fienden maatte trække sig tilbage. Senere vovede Kristian dog ikke at tage kampen op mod de nu forenede svenske og hollandske flaader. Han blev derfor nødt til at slutte den ydmygende fred til Brømsebro (paa grænsen af Blekinge og Smaaland) i 1645. Her maatte han afstaa af Danmark øen Gotland og Halland; det sidste som pant paa toldfriheden i Øresund, som han maatte indrømme svenskerne. Holland fik samtidig nedsættelse i

tolden. Af Norge afstodes Jemteland og Herjedalen, uagtet nordmændene under krigen med held havde forsvaret sine grænser; krigen kaldtes i Norge Hannibals-feiden efter statholderen Hannibal Sehested; under den udmerkede presten Kjel Stub sig.

Kristian var anden gang gift med en dansk dame Kristine Munk og havde med hende flere børn; blandt dem var hans yndlingsdatter, den vakre og begavede Leonore Kristine, som egtede rigshovmesteren Korfits Ulfeldt; en anden datter var gift med Hannibal Sehested.

Fredrik 3 (1648—1670).

152

Da Kristian døde i 1648, maatte hans søn Fredrik 3 underskrive en haard haandfæstning, som end mere øgede adelens magt. Dette skyldtes især Korfits Ulfeldt, som ved Kristians død var landets mægtigste mand. Men Fredrik satte sig lige fra sin tronbestigelse det maal at blive arvekonge i sine lande, og støttedes heri af sin ærgjerrige dronning Sofie Amalie. Det var heldigt for ham at Korfits Ulfeldt og Hannibal Sehested ved sit overmod skaffede sig mange fiender blandt den øvrige adel. Ved dennes hjælp lykkedes det kongen at faa dem styrtet. Ulfeldt blev anklaget for forræderske anslag mod kongens liv og for underslæb, og drog forbitret herover til Sverige. Hannibal Sehested havde en tid været statholder i Norge 153
og havde benyttet anledningen til at berige sig og samle en hel del jordgods. Han blev anklaget for sin embedsførsel og kjøbte sig fred af kongen ved at afstaa alle sine norske eiendomme. Han gik kort efter over paa kongens parti.

Fredrik vilde gjerne have krig med Sverige for at vinde igjen hvad der var tabt ved Brømsebro-freden. Den svenske konge Karl 10 Gustav var indviklet i krig i Polen, og heraf benyttede Fredrik sig og erklærede Sverige krig, uagtet han ikke i nogen henseende var ordentlig rustet (1657). Ligesom tidligere Torstensson, rykkede Karl fra syd af ind paa den jydske halvø; han havde kun 8 000 mand; men dette var gamle øvede soldater. Hele halvøen blev i en fart besat; den danske adel svigtede ogsaa denne gang. Vinteren 1657—1658 indtraf der en saa streng kulde at Karl kunde gaa paa isen over sundene mellem de danske øer. Karl stod snart paa Sjælland og nærmede sig Kjøbenhavn, hvor man ikke var rustet til forsvar.

Fredrik maate indlede underhandlinger; Ulfeldt førte disse paa Karls vegne og hevnede sig ved at tvinge Fredrik til at gaa ind paa meget haarde vilkaar. Ved freden i Roskilde (1658) maatte Fredrik afstaa: af Danmark Skaane, Halland og Blekinge samt Bornholm og af Norge Baahuslen samt hele det trondhjemske. Ulfeldt skulde gjenindsættes i sin gamle stilling i Danmark[1]. Freden blev dog ikke af lang varighed.

Karl angrede snart at han ikke havde benyttet anledningen til at gjøre det ganske af med Danmark. Uden videre satte han over til Sjælland og nærmede sig Kjøbenhavn (1658). Forfærdet sendte de danske sendebud til ham; disse fik kun det overmodige svar at de skulde faa nærmere besked naar Danmark var taget, samt at det forøvrigt kunde være de danske ligegyldigt om deres konge hed Karl eller Fredrik. I farens stund fik danskerne modet tilbage. Borgerne og studenterne i Kjøbenhavn greb til 154
vaaben, fast bestemte paa at forsvare byen til det yderste, og kong Fredrik erklærede at «han vilde dø i sin rede». Karl mødte mod forventning den kraftigste modstand og maatte aabne en ordentlig beleiring af byen. Det lykkedes vistnok svenskerne ved list at bemægtige sig det sterke Kronborg; men dette hindrede ikke at en hollandsk flaade, da nøden i Kjøbenhavn var paa det høieste, slog sig igjennem og bragte de danske undsætning baade med folk, krigsfornødenheder og proviant. Holland, som før havde støttet Sverige, stillede sig nu paa Danmarks side, da det var af interesse for dets sjøfart, at kysterne af Øresund tilhørte forskjellige magter, saa at ingen kunde stænge sundet. Derfor havde Holland gjerne seet at Sverige tog Skaane; men Sjælland maatte det ikke faa. Samtidig kom søndenfra polske og tyske tropper Danmark til undsætning. Karl forsøgte en hovedstorm paa Kjøbenhavn, men blev slaaet tilbage. Kort derefter tabte svenskerne et slag paa Fyen mod de danske og deres hjælpere. Dette bevægede Karl til at forlade Sjælland og gaa tilbage til Sverige med sin hær.

Karl tænkte nu paa at rette et hovedangreb paa Norge. Allerede tidligere under krigen havde de svenske gjort et par indfald i Norge. Tre gange havde de angrebet Halden (nu Fredrikshald); hver gang havde de maattet opgive forsøget paa grund af den tapre modstand de mødte hos besætningen og byens borgere under oberst Tønne Huitfeldt og kjøbmanden Peter Normand. Det havde ogsaa lykkedes nordmændene at tage tilbage Trondhjems len, som var afstaaet til Sverige ved freden til

Roskilde. Af Karls store angreb paa Norge blev der intet; han døde midt under forberedelserne (1660). Derpaa sluttedes der fred i Kjøbenhavn. Svenskerne gav tilbage det trondhjemske og Bornholm, som ogsaa havde befriet sig. Men de øvrige i Roskilde afstaaede landskaber Baahuslen, Skaane, Halland og Blekinge beholdt Sverige, da England, Frankrig og Holland lagde sig imellem til dets fordel.

[1] Ulfeldt forlod senere Danmark; han blev fraværende dømt til døden som høiforræder og døde i landflygtighed. Hans hustru Leonore Kristine kom i dansk fangenskab og maatte her uforskyldt henleve mange haarde aar. Hun har om sit fangenskab skrevet en merkelig bog («Leonore Kristines jammersminde»).

6. Sverige 1523—1660. Vasaslegten. 155

Gustav Vasa (1523—1560). I 1523 blev Gustav Vasa valgt til Sveriges konge (side 116). Da befrielseskrigen var bragt til ende, tog Gustav fat paa sin anden, betydelig vanskeligere opgave: at bringe Sverige paafode igjen efter de forudgaaende kampe. Uro og uorden raadede overalt; statskassen var tom, og Gustav havde maattet laane penge hos hanseaterne. Det var derfor nødvendigt at paalægge store skatter, hvilket opeggede bønderne, som desuden var blevet selvraadige under de lange urostider og ikke vilde finde sig i en kraftig og ordnet regjering.

Uroen og vanskelighederne øgedes ved religionsstriden. Ogsaa i Sverige blev protestantismen ivrig forkyndt. Den unge, begavede Olaus Petri havde hørt Luther lige fra reformationens begyndelse af. Da han vendte tilbage til Sverige, vandt han mange for den nye lære, blandt dem broderen Laurentius Petri, som senere blev Sveriges første protestantiske erkebiskop. Ogsaa Gustav Vasa sluttede sig til den nye lære. Den katholske geistlighed søgte paa alle maader at ophidse folket mod Gustav, der med sin varme fædrelandskjærlighed og sine store egenskaber som hersker ikke kan frikjendes for en vis selvraadighed. Der var flere opstande mod ham; deraf ikke mindre end tre blandt dalkarlene, som tilsidst blev strengt straffet. Farligst var en opstand i Smaaland, som lededes af bonden Nils Dacke. Han fik hjælp fra katholikerne i Tyskland, og det var først efter et par aars fortvilet kamp at det lykkedes Gustav at blive herre over opstanden.

Paa rigsdagen i Vesteraas i 1527 blev reformationen indført i Sverige. Kongen blev den svenske kirkes overhoved; klostrenes og det meste af kirkens øvrige gods lagdes under kronen. Herved øgedes kongens magt betydelig, og endnu større blev denne, da tronen paa Dacke-feidens tid blev gjort arvelig (1544). Forøvrigt kom Sverige godt op under Gustavs dygtige styre; især tog jordbruget og bergverksdriften stort opsving. Der dannedes en staaende hær, og en sterk flaade blev bygget. Det lykkedes Gustav at 156
betale al gjæld og ved sin død i 1560 at efterlade sin søn et fyldt skatkammer.

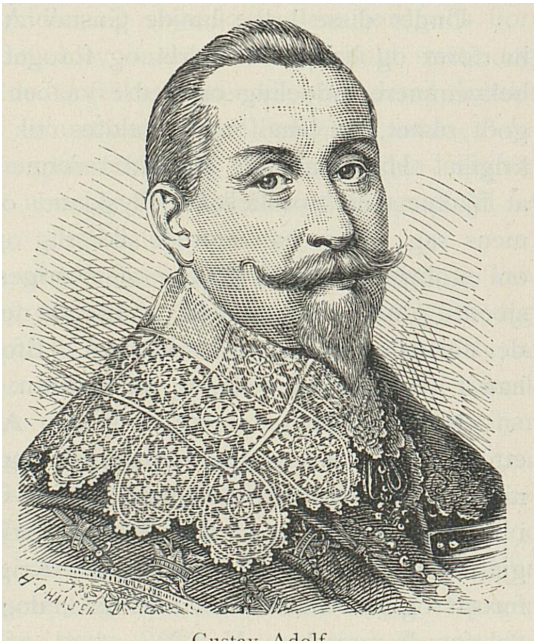
Denne søn var Erik 14 (1560—1568). Han havde gode evner, især i kunstnerisk retning, og havde faaet en meget god uddannelse; men han var heftig og mistænksom og manglede ganske herredømme over sig selv. Han elskede pragt og indstiftede en ny høiadel med titler af grever og baroner. Om Sveriges deltagelse i den nordiske syvaarskrig er allerede fortalt (side 148). Samtidig hermed førte Erik krig med Rusland og Polen, og det lykkedes Sverige at vinde Estland. Eriks mistænksomhed forledede ham ofte til at handle uretfærdig og grusomt; til sine tider steg den til det rene vanvid. Under et saadant anfald deltog han med egen haand i mordet paa Stureslegtens mandlige medlemmer, som han havde ladet fængsle, da han mistænkte dem for at ville støde ham fra tronen. Bagefter søgte han at gjøre det godt igjen ved gaver og løfter. Ogsaa med sine to brødre Johan og Karl laa han i strid; tilsidst gjorde brødrene opstand mod ham og afsatte og fængslede ham. Erik døde senere i fængslet, sandsynligvis forgivet af sin broder Johan.

Johan 3 og Sigismund. Johan 3, der fulgte efter Erik som konge, heldede til den katholske tro og søgte forgjæves at bringe istand en forsoning mellem den svenske kirke og katholicismen. Hans søn og efterfølger Sigismund, hvis moder var en polsk prinsesse, var tillige konge i Polen. Han var ivrig katholik og forsøgte, støttet af flere af rigets første slegter, med polske tropper at indføre katholicismen i Sverige. Men protestantismen fandt en kraftig og dygtig forsvarer i Gustav Vasa's yngste søn hertug Karl. Sigismunds polske hær blev slaaet, og Sigismund afsat som svensk konge.

Karl 9 (1599—1611). Karl 9, som nu blev konge, var den eneste af Gustavs sønner der havde arvet faderens store egenskaber som hersker.

Han begyndte sin regjering med at tage en streng straf over den del af høiadelen som havde staaet paa Sigismunds side; mange henrettedes, og deres eiendomme blev lagt under kronen. Rigsraadet mistede meget af sin 157
magt; men rigsdagen fik mere at sige, og Karl holdt sig altid tilvens med de lavere stænder, borgerne og bønderne. Karl byggede flere byer; blandt dem var Gøteborg vigtig som Sveriges eneste by ved havet i vest. Han førte hele sin tid krig med Polen og Rusland; i sit sidste leveaar indvikledes han ogsaa i Kalmar-krigen med Danmark (side 151).

Gustav Adolf (1611—1632). Da Karl døde 1611, kom hans søn Gustav Adolf paa tronen. Gustav Adolf var en vakker og staut mand, personlig tapper og en dygtig hærfører. Han var en oprigtig kristen og ligesom sin fader protestantismens sag varmt hengiven. Han kom til at tilbringe sin meste tid i krig; men han havde ikke mindre interesse og anlæg for fredens sysler. Rigsdagen fik under ham den ordning som den senere havde; den var delt i 4 skarpt adskilte stænder: adel, geistlighed, borgere og bønder. Byer og fabriker blev grundet, handel og skibsfart fremmet. Skoleväsenet blev forbedret, og universitetet i Upsala blev udvidet og modtog store gaver af kongen. I alt dette arbeide havde kongen en udmerket hjælper i kansleren Axel Oxenstjerna. I modsætning til faderen stod Gustav paa en god fod med adelen, som han gav mange forrettigheder, saaledes omtrent eneret til alle høie embeder. Men saa forlangte han ogsaa at adelen skulde foregaa det øvrige folk med et godt eksempel og ofre sig for fædrelandet.

Gustav Adolf.

158 Størst betydning fik Gustav Adolf som kriger. Efter sin fader arvede han krige med Danmark, Rusland og Polen. Med Danmark sluttede han fred mod at betale en større pengesum (side 151). Med Rusland førtes krigen med kraft og held; ved freden til Stolbóva (syd for Ládoga) fik Sverige hele Ingermanland, saa Rusland blev udestængt fra Østersjøen. Med Polen, hvor Sigismund og hans sønner ikke vilde opgive sine fordringer paa Sverige, fortsattes krigen helt til 1629, da der sluttedes vaabenstilstand ved Frankriges mægling; herved blev Lifland vundet.

Under disse krige havde Gustav Adolf faaet øvelse som hærfører og havde forbedret og forøget sin hær, som fik en bekvemmere inddeling og bedre vaaben. Han stod saaledes godt rustet, da han i 1630 kaldtes til deltagelse i tretiaarskrigen. Han blandede sig ind i denne først og fremst for at hjælpe sine troesfæller i Tyskland og støtte protestantismens sag. Men han nærede sikkerlig ogsaa ærgjerrige planer om erobringer og udvidelser af Sveriges magt syd for Østersjøen. Om Gustav Adolfs

glimrende felttog i Tyskland skal der fortælles under tretiaarskrigen. Efter to aars kamp fandt han i 1632 døden i slaget ved Lützen.

Kristina (1632—1654). Gustav Adolf efterlod sig kun ett barn, den seksaarige Kristina, som blev Sveriges dronning. I hendes mindreaarighed styrede en formynderregjering; i spidsen for den stod Axel Oxenstjerna, som førte regjeringen i Gustav Adolfs aand. Krigen i Tyskland blev fortsat og ført med vekslende held, dog i det hele med fordel for de svenske. Ved Westfalerfreden i 1648 vandt Sverige Forpommern med øen Rügen samt en del af Bagpommern, dernæst den meklenburgske by Wismar samt stifterne Bremen og Verden (udt. Ferden) mellem Elbens og Wesers munding. I 1645 havde Danmark-Norge ved Brømsebro-freden maattet afstaa Jemteland og Herjedalen, Gotland og indrømme toldfrihed i Øresund. Sverige var herved blevet en stormagt.

Alle disse krige tærede imidlertid haardt paa landets kraft. Den mandlige ungdom faldt i kampen, store skatter maatte paalægges, og man blev nødt til at sælge en hel del af statens jordgods, hvorved statens 159
indtægter sank i en sørgelig grad.

I 1644 havde Kristina selv overtaget regjeringen, dog saaledes at Oxenstjerna, saalænge tretiaarskrigen varede, havde den egentlige ledelse. Kristina havde udmerkede evner og havde faaet en lærd uddannelse; hun kunde vistnok med rette gjøre fordring paa at ansees som sin tids lærdeste kvinde. Hun nærede stor interesse for videnskab og kunst og indkaldte til sit hof flere af Europas første videnskabsmænd. Men hun var egensindig, forfængelig og ødsel; hun sløsede med statens midler og skjænkede dens jordgods bort til sine yndlinger. Det blev under disse forhold mere og mere trykkende for de «ofrälse» stænder, da deres byrder steg i samme forhold som statens andre indtægter sank. Adelen havde derimod en glimrende tid; krigen gav den leilighed ikke blot til at vinde ære og berømmelse, men ogsaa til at berige sig.

Kristina mistede efterhaanden lysten paa at regjere; kronen blev hende en byrde. Hun vilde heller ikke gifte sig, uagtet hun havde lovet at egte sin fætter Karl Gustav af Pfalz. Denne var søn af en tysk prins, som var gaaet i svensk tjeneste og var blevet gift med Gustav Adolfs søster; han var opdraget i Sverige og havde deltaget i tretiaarskrigen. Det endte med at Kristina fik stænderne til at tage Karl Gustav til konge. Hun nedlagde

derpaa regjeringen, forlod Sverige og henlevede resten af sine dage i udlandet. Hun gik over til katholicismen og blev i Rom modtaget af paven med stor pragt. Hun døde i Rom og ligger begravet i Peterskirken.

Karl 10 Gustav (1654—1660). Med Kristina ophørte huset Vasa at regjere i Sverige, og det pfalziske hus kom paa tronen med Karl 10 Gustav. Karl var kraftig og forstandig; men det var mest krig som interesserede ham. Pengevæsenet var ved hans tronbestigelse i en sørgelig uorden, og der raadede splid mellem adelen og de ofrälse stænder. For at skaffe staten større indtægter blev Gustav og stænderne enige om en inddragning af det jordgods som var bortskjænket siden Gustav Adolfs død. Denne inddragning eller reduktion blev kun delvis gjennemført, da Karl snart fik andet at tænke paa. Sigismunds søn, som regjerede i Polen, vilde ikke anerkjende ham som svensk konge. Det kom til krig mellem Sverige og Polen, og Karl vandt glimrende seire i Polen. Dette førte til at der stiftedes et forbund mod ham af Polen, Østerrige, Rusland og Brandenburg, saa det saa slemt ud for Karl; men da gav Danmarks krigserklæring (side 153) ham et godt paaskud til at trække sig ud af Polen. Om hans kampe i Danmark og hans død i 1660 er allerede fortalt. Efter hans død fik Sverige fred med alle sine fiender. Ved freden til Kjøbenhavn fik det Skaane, Halland, Blekinge og Baahuslen. Polen maatte paany afstaa Lifland, og Rusland maatte fornye Stolbóvafreden (side 158). Sverige var saaledes gaaet seierrig ud af kampen med sine mange fiender.

7. Tretiaarskrigen 1618—1648.

Der er i det foregaaende fortalt om reformationens gang i Europas forskjellige lande i det aarhundrede som fulgte paa Luthers optræden. Overalt stod det religiøse spørgsmaal i forgrunden; det er om religionen at de fleste af tidens krige og stridigheder dreier sig. Ved reformationsaarhundredets ende havde protestantismen vundet fast fod i en del af Europas lande; i andre havde det lykkedes katholicismen at trænge den tilbage og atter befæste sit herredømme. Europa var som delt i to leire, der laa truende overfor hverandre, en katholsk og en protestantisk. Alle saa og følte at det maatte komme til et opgjør dem imellem. Kampen kom ogsaa, og det frygteligere end nogen havde anet. Denne store opgjørskamp, hvori

omtrent hele den katholske og den protestantiske verden blev indviklet, og hvori alle de tidligere spredte kampe samledes til en stor og afgjørende kamp, kaldes tretiaarskrigen. Den førtes 1618—1648.

Det var i Tyskland at forholdet var mest spændt; her kom ogsaa kampen til udbrud, og her blev den hovedsagelig udkjæmpet. I begyndelsen af det 161
17de aarh. havde Tysklands katholske fyrster sluttet sig sammen til den katholske liga; i spidsen for denne stod Baierns kraftige hertug Maximilian. De protestantiske stater sluttede den protestantiske union, hvis hoved var Fredrik, kurfyrste af Pfalz.

Den bøhmisk-pfalziske krig (1618—1624).

I Bøhmen havde reformationen vundet stor udbredelse. Keiserne havde lovet bøhmerne religionsfrihed, men holdt ikke sit løfte. Da klager ikke nyttede, gik en del bøhmiske adelsmænd op paa slottet i Prag og kastede «efter gammel bøhmisk skik», som det hed, to af de keiserlige raader og deres skriver ud af vinduet. Keiseren vilde hevne denne forhaanelse af hans magt, men døde kort efter. Bøhmerne vilde ikke anerkjende hans eftermand Ferdinand 2 og valgte isteden den nævnte Fredrik af Pfalz til konge (1619). De haabede derved at skulle faa støtte af den protestantiske union, hvis leder Fredrik var, samt af hans svigerfader Jakob 1 af England. Fredrik modtog valget, men fik ikke synderlig støtte hos nogen. Han var heller ikke sin vanskelige stilling voksen. Hans hær blev slaaet paa det hvide bjerg, lige udenfor Prags mure, af den katholske ligas tropper, som førtes af den seiervante Tilly. Fredrik maatte flygte, bøhmerne blev haardt straffet for sit frafald, og landet mistede sin selvstændighed som kongerige.

Enkelte nordtyske fyrster havde taget Fredriks parti. Dette gav keiseren og ligaen anledning til at blande sig ind i de nordtyske forhold. Det viste sig snart at det splittede og indbyrdes uenige Nordtyskland ikke kunde klare sig alene, og det saa mørkt ud for de tyske protestanter.

Den danske krig (1625—1629).

I denne nød kom den dansk-norske konge Kristian 4 protestanterne til undsætning (side 151). Han blev slaaet af Tilly og forfulgt op i Jylland. Kristians angreb gav anledning til at keiseren selv stillede en hær paa benene; hidtil havde det nemlig nærmest været den katholske ligas tropper

under Tilly som havde ført krigen. Keiserens hær blev anført af Wallenstein. Han var en bøhmisk adelsmand, som var bleven vundet for katholicismen i en af de mange jesuiterskoler. Han havde ved

11 — Historie for middelskolen.

giftermaal skaffet sig umaadelige godser i sit hjemland og levede som en 162
fyrste. Keiseren fik ham til at gaa i sin tjeneste; thi han var en berømt feltherre som tidens leiesoldater gjerne vilde tjene under. Han havde før kjæmpet med seier og havde vist sig rundhaandet med byttet; men samtidig var han frygtet for sin strenghed og fordrede den mest ubetingede lydighed af sine folk; den som ikke øieblikkelig lystrede, blev uden videre hængt.

Wallenstein havde snart samlet en stor hær og forfulgte sammen med Tilly Kristian 4 og tvang ham til fred (1629). Derpaa gik det ud over alle som havde støttet Kristian i Tyskland. Men keiserens planer gik endnu videre. Nu da han havde en seierrig hær i Nordtyskland, tog han op igjen Karl 5's tanke, ikke blot at kue protestantismen, men ogsaa at tvinge de tyske stater til at underordne sig keiseren. Men da fik han alle, baade protestanter og katholiker, imod sig, og han blev nødt til at opgive sine planer og afskedige Wallenstein. Denne troede ligesom de fleste mennesker dengang paa astrologiën eller kunsten at læse et menneskes skjæbne i stjernerne. Hans astrolog havde spaaet, at han skulde blive uretfærdig behandlet, men tilsidst faa fuld opreisning for den lidte uret. Wallenstein fandt sig derfor rolig i afskeden og trak sig tilbage til sine godser.

Den svenske krig (1630—1635).

Samtidig med at Wallenstein fik afsked, landede Gustav Adolf i Pommern (1630). Gustav stod snart i spidsen for 40 000 veløvede soldater. Han modtoges af befolkningen som en befrier, og dertil bidrog ikke mindst den strenge orden og mandstugt som han holdt blandt sine krigsfolk. Al plyndring og unødig voldsomhed var paa det strengeste forbudt, medens man ellers var vant til at tidens leiehære var næsten ligesaa farlige for venner som for fiender. De nordtyske fyrster modtog derimod Gustav meget kjølig; de vilde ikke slutte sig til ham, i det mindste ikke før han havde vist sig istand til virkelig at udrette noget. Den modstand Gustav saaledes mødte hos de fyrster han var kommet for at hjælpe, sinkede hans fremgang. Dette var grunden til at han kom for sent til at redde den vigtige

protestantiske by Magdeburg, som havde vovet at modsætte sig keiseren og 163
derfor blev beleiret af Tilly. Da Tilly hørte at Gustav nærmede sig, stormede han byen og tog den til trods for den tapreste modstand. Tillys soldater for frygtelig frem; indbyggerne blev hugget ned uden hensyn til alder og kjøn; alt plyndredes, og byen blev ødelagt og brændt. Da Gustav hørte om Magdeburgs skjæbne, lovede han at han skulde tage hevn over Tilly, eller «den gamle korporal» som han kaldte ham. Og Gustav holdt ord. Han stødte kort efter paa Tilly ved Breitenfeld, ret nord for Leipzig. Sachserne, som havde sluttet sig til Gustav, flygtede i begyndelsen af slaget; men svenskerne holdt modig stand mod den overlegne fiende, og Tilly blev beseiret. Tilly var nær ved at blive dræbt paa flugten; det fortælles at han græd som et barn; han havde aldrig før tabt noget slag.

Efter seieren ved Breitenfeld sluttede de fleste protestantiske stater i Nordtyskland sig til Gustav. Han overvintrede i Rhin-egnene og faldt vaaren 1632 ind i Baiern. Ved elven Lech stod Tilly for at hindre ham i at gaa over, men uden nytte. Gustav gik over, og Tilly blev dødelig saaret i kampen. Veien stod aaben til Wien. Da var opreisningens time kommet for Wallenstein. Keiser Ferdinand maatte trygle ham om atter at gaa i hans tjeneste og redde ham og katholicismens sag. Wallenstein gik ind herpaa, men paa haarde betingelser. Keiseren skulde intet have at sige over sin egen hær; Wallenstein skulde have den hele ledelse. Naar seieren var vundet, skulde Wallenstein have ret til at tage et af keiserens arvelande; han haabede saaledes at kunne naa sin ærgjerrigheds maal: at sætte Bøhmens kongekrone paa sit hoved.

Wallenstein stod snart i spidsen for en stor hær. Han og Gustav mødtes udenfor Nürnberg, Sydtysklands største protestantiske by, hvor Gustav forgjæves søgte at storme Wallensteins sterkt befæstede leir. Wallenstein brød derpaa op og drog nordover til Sachsen. Gustav satte efter, og ved Lützen, vest for Leipzig, kom det i november 1632 til kamp. Under slaget trængte Gustav seierrig frem paa den høire fløi, men fik underretning om at hans centrum var i fare. Med et rytterregiment vilde han ile til hjælp. En
tæt taage hindrede oversigten, og nærsynt som Gustav var, kom han de 164
fiendtlige linjer for nær. Han rammedes af en kugle, først i armen, derpaa i ryggen; døende faldt han af hesten, som fortsatte sit løb langs de svenske rækker, saa at alle saa at kongen var falden. Som rasende styrtede

svenskerne frem; intet kunde modstaa deres angreb, og Wallenstein maatte vige. I dette øieblik kom den berømte ryttergeneral Pappenheim Wallenstein til undsætning med friske tropper. Slaget fornyedes; men Pappenheim faldt, hans folk flygtede, og Wallenstein maatte trække sig ud af kampen. Den følgende dag fandtes Gustavs lig paa valpladsen udplyndret og nøgent. Ikke uden grund feirede paven og katholikerne nederlaget som en seier; Gustavs død havde større betydning for dem end et vundet slag.

Svenskerne fortsatte krigen. Axel Oxenstjerna fik den øverste ledelse af det krigsforbund som var indgaaet med de tyske stater, og hæren førtes af dygtige generaler, som var uddannet under Gustav. Først var Bernhard af Sachsen-Weimar og Gustav Horn overanførere. I begyndelsen var de heldige. Wallenstein havde efter slaget ved Lützen trukket sig tilbage til Bøhmen, hvor han laa uvirksom. Han kom paa en spændt fod med keiseren og indlod sig tilsidst i underhandlinger med svenskerne for ved deres hjælp at sikre sig Bøhmen. Keiseren lod ham da myrde. Derefter lykkedes det de nye anførere for keiserens hær at beseire svenskerne i slaget ved Nördlingen i Baiern (1634). De svenske tabte omtrent alt det de havde vundet i Tyskland; de havde blot noget af Pommern igjen. De tyske fyrster faldt fra og sluttede fred med keiseren, ja Sachsen tog del i krigen paa keiserens side.

Den svensk-franske krig (1635—1648).

Det saa nu ud til at keiseren skulde gaa seierrig ud af kampen. Derved vilde ikke blot protestantismen lide; men keiseren vilde i betydelig grad have udvidet sin magt i Tyskland. Dette sidste vilde Richelieu ikke tillade; han sluttede derfor forbund med svenskerne og sendte franske tropper ind i Tyskland. Krigen er fra nu af nærmest en kamp om keiserens magt og en erobringskrig fra Sveriges og Frankrigs side. Religionsspørgsmaalet blev af 165
underordnet betydning. Samtidig med tretiaarskrigen gaar hollændernes kamp med Spanien.

Johan Banér, vistnok den mest begavede af alle feltherrer af Gustav Adolfs skole, blev svenskernes anfører og vandt ved en række seire igjen hvad der var tabt ved nederlaget ved Nördlingen. Efter hans død blev anførselen givet til Lennart Torstensson, der ligesom Banér udmerkede sig ved sine hurtige bevægelser. Han var trængt helt ned mod Wien, da han i

(1643) fik befaling til at gaa mod Danmark. Efter heldig at have tilendebragt krigen der (side 152) rykkede han atter ind i Tyskland. Ogsaa efterat han paa grund af sygdom havde maattet træde af, fulgte lykken de svenske vaaben, samtidig med at franskmændene under Turenne (udt. Tyrénn) gjorde fremgang i det sydvestlige Tyskland.

Allerede længe var der ført fredsunderhandlinger i de westfalske byer Münster og Osnabrück, og her sluttedes i 1648 den saakaldte Westfalerfred. Betingelserne var:

1. Frankrig fik Elsass med undtagelse af Strassburg.

2. Sverige fik Forpommern med Rügen og noget af Bagpommern samt byen Wismar og stifterne Bremen og Verden.

3. Brandenburg fik resten af Bagpommern og nogle andre besiddelser.

4. Holland anerkjendtes uafhængigt af Spanien, Schweiz af keiseren.

5. Religionsfreden i Augsburg fornyedes og udvidedes til ogsaa at gjælde de reformerte.

6. De tyske fyrster og stater (de saakaldte rigsstænder) skulde være frie og uafhængige (suveræne); de kunde føre krig paa egen haand, dog ikke mod keiseren og riget. Det tyske riges fællessager skulde afgjøres ikke af keiseren, men af rigsdagen, hvor fyrsterne og de frie stæder havde stemme.

Den store krig er endt; det katholske og det protestantiske Europa har maalt kræfter over hele linjen og anerkjender hverandre tilsidst som ligeberettigede. Om religionsspørgsmaalet er der senere ikke ført nogen krig i Europa.

For Tyskland fik krigen indgribende følger ikke blot i religiøs henseende. 166
Dets politiske magt og betydning sank. Keiseren havde villet benytte krigen til at gjenoprette Tysklands enhed ved at udvide den keiserlige myndighed paa smaastaternes bekostning; men dette forsøg mislykkedes. Keisermagten mistede omtrent al sin betydning, og landet blev delt i flere hundrede selvstændige smaastater. Det var især Frankrig som de tyske fyrster havde at takke herfor; men saa opnaaede ogsaa dette land hvad det altid har ønsket, at faa til nabo et splittet Tyskland, som ikke magtede at gjøre nogen kraftig modstand mod Frankrigs stræben efter at blive den ledende stat i Mellemeuropa. Økonomisk fik Tyskland en knæk, som det varede lange tider inden det forvandt. Folkemængden var sunket ned til en tredjedel af hvad den havde været før krigen. Krigen var ført paa den mest

barbariske maade; svenskerne havde tilsidst ikke været bedre end de andre. Omtrent alle byer, landsbyer og gaarde var ødelagt; kvæget var nedhugget, og overalt herskede der sygdom og den bitreste nød; rov og plyndring af omstreifende leiesoldater hørte til dagens orden. Det aandelige og nationale liv gik sørgelig tilbage. I reformationsaarhundredet havde der raadet et sterkt videnskabeligt og kunstnerisk liv i Tyskland, og dette liv havde et eiendommeligt, nationalt tysk præg. Hermed er det forbi; alt liv og al selvstændighed taber sig. Latinen fortrænger atter tysken, og efterligning af franske mønstre bliver eneraadende paa kunstens enemerker. Først efter hundrede aars forløb kom Tyskland igjen til kræfter, og først da begynder der paany at røre sig et nationalt aandeligt liv.

Gjennem tretiaarskrigen blev Tyskland og Spanien trængt i baggrunden blandt Europas stater, medens Frankrig, Holland og Sverige traadte frem i første række.

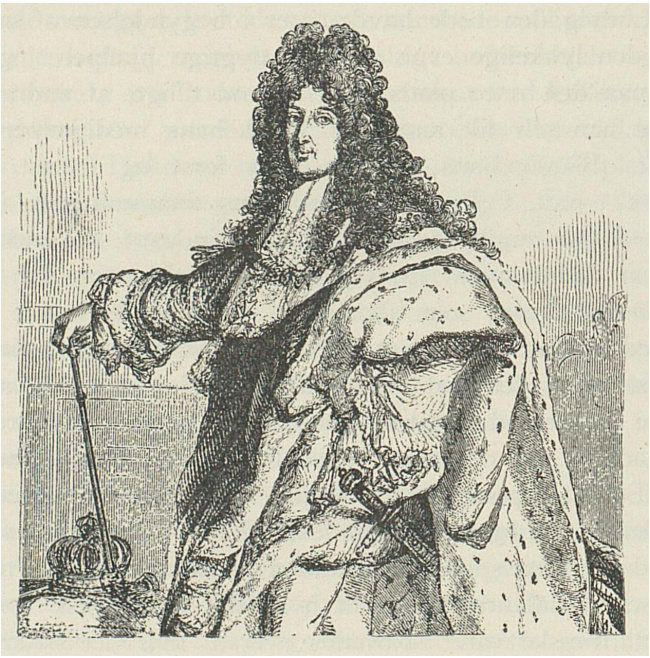
TIDEN FRA 1648—1789. ENEVÆLDETS TID.

I. Ludvig 14. 1643—1715.

166

Da Ludvig 13 døde i 1643 (side 135), var hans søn Ludvig 14 blot 5 aar gammel. Hans moder enkedronningen skulde styre i hans 167
mindreaarighed. Hun tog til førsteminister italieneren Mazarin (udt. Masaréng), som var uddannet under Richelieu. Mazarin besad ikke sin store læremesters dygtighed; men han forstod dog at føre regjeringen i det samme spor, trods det had og den modstand som han mødte baade hos høiadelen og parlamenterne.

Mazarin døde i 1661. Ludvig var da 23 aar. Han vilde nu styre selv uden nogen førsteminister. Han samlede stats-

Ludvig 14.

raaderne og erklærede dem at fra nu af var han selv regjeringens hoved; af ham og ingen anden havde de for eftertiden at modtage befalinger.

Ludvig var en vakker mand; hans ydre var stateligt; hans optræden og maade at være paa indgjød respekt og ærbødighed. Han havde god forstand og havde let for at sætte sig ind i enhver sag som interesserede ham. Han var arbeidsom og tog sig med iver af landets styre. Men ved siden heraf var han ærgjerrig og magtsyg, saa han ikke taalte nogensomhelst indskrænkning 168
i den kongelige magt. Han nærede den mest overdrevne tillid til sin egen dygtighed og storhed, og hans grænseløse forfængelighed gjorde at han vilde at alt skulde dreie sig om ham alene. Hertil kom hans forlystelsessyge og pragtsyge; urimelige summer ofredes paa bygverker, fester og fornøielser. Med alle sine feil havde dog Ludvig mere end almindelige evner som hersker, og folket saa i begyndelsen op til ham med den største ærefrygt og beundring.

Ludvig den 14de havde, især i begyndelsen af sin regjering, den lykkelige evne at finde dygtige hjælpere og sætte dem paa den rette plads; han forstod tillige at indrette det saa, at han selv fik æren for hvad hans medhjælpere satte i verk. Blandt hans ministre maa først og fremst merkes Colbert (udt. Colbær), der var hans finansminister, ligesom alt hvad der angik handel, sjøfart og industri, laa under ham. Det var denne mand Ludvig havde at takke for den velforsynede statskasse, som tillod ham at optræde baade i krig og fred saaledes som han gjorde. Colbert havde fuld forstaaelse af at der skal mere end store skatter til for at skaffe mange penge ind i statens kasse. Det gjælder at gjøre folket velstaaende, saa det uden vanskelighed kan betale sine skatter. For at opnaa dette ophjalp han landets næringsveie. Kanaler, havne og veie byggedes; kolonier grundedes; fabriker støttedes. Rørelsen og velstanden vokste hurtig. Frankrigs udførsel til udlandet steg; alt hvad der var fransk kom paa moden; franske varer krævedes overalt, hvis det skulde være fint. Men efter Colberts død ødelagde Ludvig meget af hvad denne havde bygget op; han øgede stadig skatter og afgifter uden at fortsætte hans arbeide paa at udvikle nyttig virksomhed og hæve næringsveiene.

Som krigsminister udmerkede Louvois (udt. Luvoá) sig. Det var ham som ordnede de hære hvormed de store generaler Turenne (udt. Tyrénn) og Condé seirede i Ludvigs første krige. Den staaende hær blev øget fra 15 000 til 125 000; vaabnene forbedredes, og uniformer indførtes. Vauban (udt. Vaabáng) byggede en række sterke fæstninger paa grænsen. Fra Ludvigs tid af blev det almindelig skik at de større stater havde faste 169
udsendinger («ambassadører») hos udlandets fyrster. Blandt disse udsendinger spillede de franske den første rolle. Dette bidrog til at det franske sprog blev benyttet og fremdeles benyttes ved forhandlinger staterne imellem. Endnu under tretiaarskrigen blev latinen brugt paa denne maade.

Lndvig omgav sig med et pragtfuldt hof. Til bopæl byggede han i en før øde egn det store slot Versailles (Versáj) sydvest for Paris; rundt om dannedes en umaadelig park; hele anlægget kostede mange hundrede millioner kroner. Her levede Ludvig omgivet af et talrigt hofpersonale og landets stormænd; 4 à 5000 tjenere var ansat ved hoffet, et par tusende heste stod paa hans stald; 10 000 soldater dannede hans livvagt. Tidligere

havde de franske konger pleiet at omgaaes sine mænd nogenlunde som sine lige; dette blev nu anderledes. Kongen og alt hvad der angik hans person, hævedes til noget som laa høit over det almindelige menneskelige. Man fik de mest bestemte regler og bestemmelser for hvorledes alt skulde gaa for sig ved hoffet («etikette»). Det blev den største ære for landets første mænd at hjælpe kongen ved hans paaklædning og besøge ham før han endnu var staaet op.

I Versailles samlede Ludvig den franske høiadel om sig. Kun den som her gjorde ham sin opvartning og forstod at smigre hans forfængelighed, havde udsigt til at komme frem i statens tjeneste. Men paa saadanne ødslede Ludvig ogsaa embeder, titler og penge med den største gavmildhed. Det flotte liv ved hoffet med deltagelse i de pragtfulde fester kostede umaadelige summer, saa selv de rigeste adelsslegters formue ikke slog til. Men dette var netop Ludvigs hensigt; det var en af grundene hvorfor han trak adelen til Versailles. Thi alle som det gik ud med, maatte ty til kongens naade for at opnaa vel aflagte poster og gaver. Dette adelsmændenes liv ved hoffet fjernede dem fra folket og de undergivne paa deres godser. For at faa penge søgte de at presse mest muligt ud af sine eiendomme, samtidig med at de blev fremmede for sine folk som næsten aldrig saa dem. Bøndernes afgifter øgedes, deres kaar blev haardere, og de kom til at hade sine herrer. Høiadelen mistede saaledes rod og magt ude 170
blandt folket; den blev en krybende hofadel, alene afhængig af kongen.

Livet ved hoffet, som udadtil saa saa herligt og glimrende ud, var gjennemsyret af usedelighed. Og i denne retning gik Ludvig i spidsen, og fra hans hof spredte usedeligheden sig som en styg smitte ud over landet og til fremmede lande. Overalt blev nemlig det franske hof og livet der taget til mønster, og som det gaar ved saadanne anledninger, saa faldt det lettere at efterligne lasterne end de gode sider. Ogsaa kunstnere og forfattere drog Ludvig til sit hof og understøttede dem gavmildt. Dette kom ikke af nogen virkelig sans for eller forstand paa kunst og videnskab. Men Ludvig indsaa at ogsaa de kunde bidrage til at sprede glans over ham og hans navn. Ludvigs tid blev en blomstringstid for den franske litteratur og kunst, som over hele Europa nød den største anseelse. Det franske sprog taltes ved hofferne og blandt de høiere klasser i alle lande; kun det ansaaes for rigtig fint og fornemt; man skammede sig over at bruge sit modersmaal.

Al magt vilde Ludvig samle i kongens haand; den kongelige myndighed var skjænket ham af Gud, paastod han, og han stod blot Gud, ikke sit folk, til ansvar for hvordan han benyttede den. Dette er en gjenoptagelse af det gamle romerske keiservælde fra Konstantins tid. Ludvig mødte heller ikke synderlig modstand mod sine paastande. Adelen sank ned i afhængighed af ham, og af parlamenterne taalte han ingen modsigelse. Hvad folkets store masse angaar, saa nærede den i begyndelsen altfor stor ærefrygt og beundring for sin konge, til at den skulde gjøre nogen indvending. Dette forhold forandrede sig dog senere, efterhaanden som det gik nedad med den glans Ludvigs regjering kastede over Frankrig, byrderne blev haardere og haardere, og styret slettere. Men det lykkedes dog Ludvig at hindre misnøien fra rigtig at komme tilorde. Dette opnaaede han dels ved at bruge magt, dels ved sine hemmelige arrestordrer. En af kongen udstedt ordre kunde bringe hvemsomhelst til uden lov og dom at forsvinde i fængslerne. Især blev Paris's gamle borg Bastillen berygtet som fængsel; her endte gjerne[171] den som i skrift eller tale vovede at klandre Ludvigs styre eller paavise hans feil.

Ligesom Ludvig alene vilde lede sit folks handlinger, saaledes vilde han være herre over dets tanker. Alle franskmænd skulde have samme tro, nemlig den han selv havde. Det var hugenotterne som det gik mest ud over. De havde religionsfrihed og lige rettigheder med katholikerne. Dette var Ludvig en torn i øiet; han var nemlig en ivrig katholik og ophidsedes mod hugenotterne af den katholske geistlighed og blandt andre ogsaa af Louvois. Først udsendtes prester og munke for at omvende hugenotterne. Da disse intet udrettede, sendte Louvois ryttere med munkene og indkvarterede dem i de gjenstridiges huse, hvor de øvede alslags voldsomhed. Et par hundrede tusende hugenotter flygtede ud af landet, uagtet ogsaa det blev forbudt. Disse flygtninger hørte gjennemgaaende til Frankrigs driftigste og dygtigste fabrikanter og haandverkere, og modtoges med aabne arme i Brandenburg, England, Holland og Sverige. Disse landes industri kom herved op, medens den franske gik tilbage.[1] Tilsidst blev det nantiske edikt fuldstændig ophævet (1685).

Ludvig nøiede sig ikke med at være uindskrænket hersker i sit eget land. Hele Europa skulde lystre ham og bøie sig for hans vilje. Det var mest mod Habsburgerne i Spanien og Tyskland at Ludvig rettede sine angreb; især

var Spaniens besiddelser i det nuværende Nord- og Østfrankrig samt i Belgien gjenstand for hans erobringslyster. Ludvigs første krig, efterat han selv havde overtaget regjeringen, var rettet mod Spanien. Han maatte denne gang nøie sig med nogle landskaber i nord, da Holland, England og Sverige forenede sig for at sætte en stopper for hans fremgang («trippelalliansen»). Dette ærgrede Ludvig i høi grad. Mest opbragt var han paa hollænderne, fordi disse simple kjøbmænd vovede at stille sig i hans vei. Han fik ved list og bestikkelser England og Sverige over paa sin side og begyndte saa krig mod Holland for at erobre dette land (den nederlandske krig 1672—1679).

Hollænderne havde siden frihedskampen udviklet sig til Europas første 172
sjøfarende og handlende folk. Især var det handelen paa det rige Indien, hvor de havde erhvervet sig vigtige kolonier (side 129), som øgede landets velstand. Tilsjøs kunde hollænderne maale sig med de forenede franske og engelske flaader; men tillands kunde de ikke staa sig mod de talrige og vel øvede franske hære som rykkede ind i deres land. I sin nød valgte de den unge Vilhelm af Oranien til anfører. Vilhelm slegtede i meget paa sin store stamfader og navne. Han havde et svagt legeme og var hele sit liv sygelig. Men han eiede en stor viljekraft og den seigeste udholdenhed. Han var en dygtig feltherre; vel blev han ofte slaaet, men ingen forstod som han at gjøre seieren værdiløs for fienden. Han var aldrig raadløs; naar hans fiender troede at have knust ham, stod han atter færdig til kamp. End større var han som statsmand. Han gjorde kampen mod Ludvig til sit livs opgave, og med aldrig svigtende udholdenhed forstod han at samle til modstand de stater som truedes af Ludvigs overmagt. Det var for den europæiske ligevegt Vilhelm gjorde sig til talsmand. Ingen enkelt stat skulde faa lov til at vinde en magt saa stor at den blev farlig for de andres frihed og selvstændighed. Mange var de kampe som maatte til; men Vilhelm opnaaede dog før sin død at se Ludvigs magt brudt.

Da Vilhelm havde faaet ledelsen i Holland, lod han digerne gjennemstikke, satte landet under vand og tvang derved franskmændene til at trække sig tilbage. Han fik hjælp hos Spanien, keiseren og «den store kurfyrste» i Brandenburg. Svenskerne, som stillede sig paa Ludvigs side, blev slaaet af den store kurfyrste og fik nok at bestille med at forsvare sig mod Danmark-Norge, som begyndte krig (den skaanske krig). Ludvig fandt

det under disse forhold fornuftigst at ende krigen og sluttede fred med sine fiender, en for en. Spanien mistede atter noget land (Franche Comté); med de andre blev det som før.

Ludvig var saaledes gaaet seierrig ud af en krig med flere af Europas stormagter. Han troede derfor at han kunde gjøre omtrent hvad han vilde. Midt under freden bemægtigede han sig flere tyske og spanske landsdele, 173
saaledes den vigtige by Strassburg. Noget af sit bytte maatte han dog atter udlevere; men endel beholdt han, deriblandt Strassburg. Kort derpaa havde han atter en kamp at bestaa mod en flerhed af Europas stater og udtømte under denne sine kræfter til ingen nytte. Vigtigst er hans sidste store krig; den blev den haardeste af alle og har navn af den spanske arvefølgekrig (1701—1713).

Spanien var siden Filip 2's død sunket dybere og dybere (side 130). Kongerne var svage og daarlige; den elendigste af dem alle var den sidste af slegten, Karl 2. Spørgsmaalet var hvem der skulde arve hans mange lande. Det spanske monarki omfattede dengang, foruden selve Spanien, Milano, Neapel, Sicilien, Sardinien, Belgien samt store besiddelser udenfor Europa, hvoraf kolonierne i Amerika var de vigtigste. Blandt dem som mente at have ret til den spanske arv, var Ludvig 14 og keiser Leopold; de var begge baade svogere af Karl 2 og hans fættere, og Leopold hørte desuden til det habsburgske hus. Ingen af dem ansaa det dog tilraadeligt at gjøre fordring paa de spanske lande for sig selv eller sine nærmeste efterfølgere. Ludvig opstillede sin yngre sønnesøn Filip af Anjou (udt. Angsjú) og Leopold sin yngre søn Karl som prætendent. Den spanske konge bestemte sig tilsidst for Filip af Anjou og indsatte ham kort før sin død i aaret 1700 til arving. Filip fik løfte om hjælp af sin bedstefader, drog ned til Spanien og blev vel modtaget af spanierne.

Keiser Leopold vilde ikke finde sig heri og fandt støtte hos Vilhelm af Oranien, som nødig vilde se den bourbonske æts magt saaledes forøget. Vilhelm, som paa den tid ikke blot var statholder i Holland, men ogsaa konge i England, fik begge lande til at stille sig paa keiserens side. Hermed begyndte den spanske arvefølgekrig (1701). Krigen tog straks en uheldig vending for Ludvig. Hans store generaler var døde; hans skatkammer var tomt. Samtidig var hans modstandere bedre rustede til kampen end nogensinde, og de havde fremragende generaler; den engelsk-hollandske

hær førtes af hertugen af Marlborough (udt. Málboro), og keiseren havde i 174
prins Eugen af Savoien en ikke mindre dygtig anfører. Krigen, som udmerkede sig ved mange blodige slag, rasede i Spanien, Italien, Tyskland og Belgien. Overalt led de franske hære nederlag. Tilsidst var Frankrigs kræfter udtømt, og Ludvig maatte bede om fred. Men hans modstandere forlangte af ham at han ikke blot skulde opgive at støtte sin sønnesøn kong Filip, men at han skulde hjælpe til at jage ham bort fra Spanien. Ludvig svarede da: «Skal jeg endelig føre krig, saa vil jeg heller kjæmpe mod mine fiender end mod min egen slegt.» Han rettede en henvendelse til sit folk, forklarede det sin stilling og bad om dets hjælp. Det udpinte Frankrig gjorde en sidste kraftanstrengelse og stillede endnu en hær. Nu vendte lykken sig. Keiser Leopold var allerede død, og nu døde ogsaa hans ældste søn og efterfølger (1711). Hans yngre søn Karl, den samme som gjorde fordring paa Spanien, blev da keiser. Europas magter havde ikke nogen interesse af at hjælpe ham til de spanske lande; thi det vilde blive lige saa farligt for ligevegten i Europa som om Bourbonerne fik alt. Samtidig mistede Marlborough sin indflydelse i England og blev kaldt tilbage, hvorpaa England og Holland trak sig ud af krigen. Under disse forhold kom det til fred i Utrecht. Filip beholdt Spanien og alle dets kolonier, men maatte for sig og sine efterkommere opgive al ret til den franske trone. Keiser Karl fik Belgien, Milano, Neapel og Sardinien; senere fik han Sicilien mod at afstaa Sardinien til Savoien, hvis hertug fik titel af konge af Sardinien. England fik Gibraltar, samt af Frankrig Newfoundland og Nova Scotia i Amerika.

Efter krigen sad Ludvig 14 igjen med et udpint land; store landstrækninger laa øde, og statsgjælden var vokset uhyre. Alle de store mænd som havde omgivet ham i hans velmagtstid, var borte, og hans nærmeste slegtninger var døde, en for en. Den store konge stod ensom tilbage. Han, som før var blevet forgudet af sit folk, var nu gjenstand for had, paa grund af den ulykke han havde bragt over Frankrig. Dybt bøiet døde han i 1715. Før sin død omfavnede han sin sønnesøns søn og tronarving, den 5-aarige Ludvig 15, med de ord: «Søg at bevare fred med 175
dine naboer. Jeg har elsket krigen for meget; efterlign mig ikke heri og pas dig ogsaa for at paaføre landet saa store udgifter som jeg har gjort. Følg i

alt gode raad og søg saa godt du kan at lette dit folks byrder, og gjør alt det som jeg desværre ikke har kunnet gjøre.»

[1] I Danmark og Norge afvistes de derimod, da de var reformerte og ikke lutheraner.

2. England under de sidste Stuarter. 175

Karl 2 (1660—1685).

Ved restaurationen i 1660 var Stuarterne atter kommet paa Englands trone med Karl 2 (side 143). Omtrent alle Europas fyrster paa den tid arbeidede paa at gjøre kongemagten uindskrænket, og de fleste med held; Ludvig 14 var det store forbillede. Straks Karl 2 var blevet konge, begyndte han at arbeide i den retning, som hans fader før ham. Det varede ikke længe før han kom i strid med parlamentet. Uenigheden blev endnu skarpere ved den forkjærlighed som Karl viste ligeoverfor katholikerne; selv var han i sit hjerte katholsk, om han end ikke aabent gik over til katholicismen før paa dødsleiet; men tronfølgeren, hans broder Jakob, var aabenbart katholsk. Ogsaa Karls udenrigspolitik bidrog til at øge folkets misnøie. For at blive mere uafhængig af parlamentet modtog han penge af Ludvig 14 og maatte til gjengjæld meget mod engelskmændenes ønske hjælpe Ludvig i hans krig mod Holland.

Parlamentet optraadte imidlertid med kraft mod Karl og truede med ikke at ville anerkjende hans broder som tronfølger, fordi han var katholsk. Kongen blev nødt til at give efter; han maatte ogsaa slutte fred med Holland samt underskrive den af parlamentet vedtagne testakt («prøvelsesloven»), som bestemte at alle embedsmænd skulde tilhøre den episkopale kirke. Senere vedtoges den saakaldte habeas corpus-akt, som fastsatte at ingen maatte holdes fængslet uden lov og dom.[1]

Jakob 2 (1685—1688). 176

Ved Karls død blev broderen Jakob 2 konge. Han var en indskrænket, men yderst stivsindet mand; han paastod at kongen havde ret til at gjøre undtagelser fra lovene, paalagde skatter paa egen haand og udnævnte katholske embedsmænd. Dette vakte misnøie og uro, og det eneste som afholdt folket fra at gjøre opstand ligeoverfor de aabenbare brud paa lovene,

var erindringen om den foregaaende borgerkrig og dens ulykker. Desuden var Jakob gammel, og hans to døtre, Maria, gift med Vilhelm af Oranien, og Anna, gift med en dansk prins, tilhørte den protestantiske tro. Men saa giftede Jakob sig paany med en katholsk prinsesse og fik med hende en søn som blev døbt i den katholske kirke. Det saa da ud til at landet i lange tider skulde faa katholske konger, og dermed var det ude med englændernes taalmodighed. De indkaldte Vilhelm af Oranien, som i 1688 landede i England med en hær. Jakob svigtedes i nøden af alle sine tropper, som med den senere saa bekjendte Marlborough i spidsen gik over til Vilhelm. Jakob blev fanget paa flugten; men Vilhelm, som ikke vidste hvad han skulde gjøre med sin svigerfader, gav ham anledning til at undkomme. Jakob tog sin tilflugt til Ludvig 14, som tog godt imod ham og underholdt ham ved sit hof indtil hans død.

Et nyvalgt parlament traadte sammen; det erklærede at Jakob og hans unge søn havde forbrudt sin ret til tronen, og regjeringen overdroges til Vilhelm og hans hustru Maria. Denne begivenhed kaldes den engelske revolution (1689). Nu havde man imidlertid lært af erfaring. Parlamentet udstedte den saakaldte rettighedserklæring («declaration of rights»). Herved blev det slaaet fast at kongen fuldt ud var bundet af landets love, samt at alene parlamentet havde ret til at paalægge skatter.

Vilhelm 3 (1689—1702).

For at undgaa stridigheder mellem parlamentet og regjeringen ordnedes det under Vilhelm saaledes at kongen tog sine statsraader blandt det parti som til enhver tid var talrigst inden underhuset. Denne regjeringsform kaldes den parlamentariske og har siden været raadende i England. Vilhelm benyttede, som allerede fortalt (side 173), den øgede magt han fik som Englands konge, til at bekjæmpe Ludvig 14. Netop som den sidste afgjørende[177] kamp mod denne, den spanske arvefølgekrig, var begyndt, døde Vilhelm i 1702; Maria var allerede død nogle aar før.

Anna (1702—1714). Efter Vilhelms død blev Jakob 2's yngre datter Anna dronning. I begyndelsen havde whiggernes fører Marlborough mest at sige. Senere blev han trængt tilside, og Anna sluttede sig til toryerne for ved deres hjælp at faa Jakob 2's fordrevne søn («prætendenten Jakob») anerkjendt som tronfølger. Dette lykkedes dog ikke. Parlamentet bestemte

at tronen skulde gaa over til kurfyrst Georg af Hannover, der nedstammede fra Jakob 1's datter, som var gift med Fredrik af Pfalz. Prætendenten Jakob og senere hans søn søgte forgjæves at gjenvinde Englands trone. Under Anna falder Skotlands nærmere forening med England i aar 1707 (side 140).

[1] Under disse stridigheder opstod de engelske partinavne som endnu benyttes: toryer om det mere kongeligsindede og konservative parti og whigger om den videregaaende folkefriheds talsmænd.

3. Rusland til 1730.

177

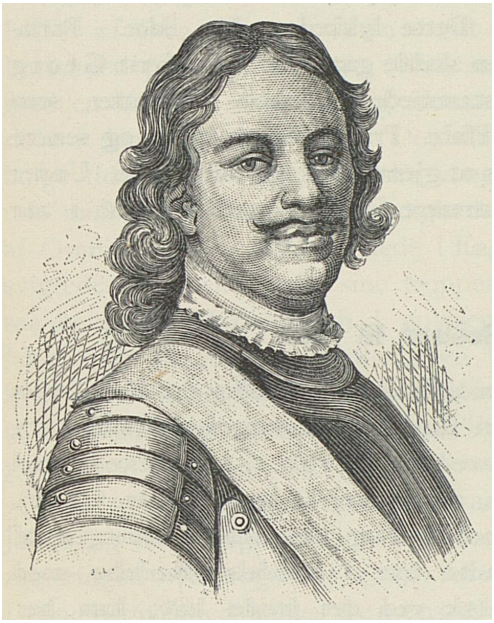
Mod slutningen af middelalderen lykkedes det Moskvas storfyrste Ivan 1 at befri Rusland fra mongolerne (side 117), og Moskva blev rigets hovedstad. Ivan 2, som levede ved midten af det 16de aarh., antog titel af tsar (keiser, Cæsar). Han udvidede Rusland mod syd og begyndte erobringen af Sibirien. Samtidig traadte han i handelsforbindelse med England over Arkangelsk ved det hvide hav; kun her naaede det daværende Rusland ud til havet. Efter hans død hemmedes rigets udvikling ved tronstridigheder, som endte (1613) med at Michael Romanow (udt. Románoff) blev tsar. Rusland spillede endnu kun en liden rolle i Europas historie; russerne stod, hvad kultur og oplysning angaar, nærmere asiaterne end europæerne; at de tilhørte den græsk-katholske kirke, bidrog ogsaa sit til at skille dem fra det øvrige Europa.

Peter den store (1689—1725). Heri indtraadte en forandring da Peter den store blev landets hersker. Peter var den yngste af fire søskende. Først var hans ældste broder tsar, og han bestemte ved sin død at Peter skulde

178

være hans efterfølger, da den ældre broder Ivan var aandssvag og udygtig til at regjere. Denne ordning var ikke efter den ældre søster Sofias hoved. Hun vandt den keiserlige livvagt, de saakaldte strelitser (egentlig «bueskyttere»), for sig, og satte igjennem at Ivan og Peter begge skulde være keisere, men at regjeringen foreløbig skulde føres af hende. Peter boede i sin barndom med sin moder paa et gods nær Moskva. Her fik den videbegjærlige og opvakte gut anledtil at træffe sammen med nogle europæiske officerer som stod i russisk tjeneste; blandt dem fik især

schweizeren Lefort (udt. Løfaar) stor indflydelse paa ham. Peter fik gjennem dem lidt kjendskab til europæiske forhold, saa han skjønte hvor langt tilbage Rusland stod. En særlig interesse viste han for alt som angik sjøen. Han fik sig en baad som han seilede med. Han morede sig ogsaa med at lege soldat sammen med gutterne i omegnen; han lod dem eksersere paa europæisk vis og udrustede dem med geværer. Disse hans venner blev ham en god støtte, da det i 1689 kom til brud mellem ham og søsteren. Sofia blev tvunget til at træde af og gaa i kloster, og Peter overtog styret.

Peter den store.

Det maal Peter satte sig var at omdanne det russiske samfund efter europæisk mønster. For at lære at kjende det Europa som han havde hørt saa meget om, foretog han en længere udenlandsreise. Sjøvæsenet interesserede ham mest. Han tog derfor veien til Holland, som med hensyn til sjøfart indtog den første plads. Han slog sig ned i Zaandam (udt. Zándam) [179] nær Amsterdam, en by hvor der var store skibsverfter. Her arbeidede Peter som simpel tømmermand for at lære skibsbyggerkunsten fra grunden af. Han tog mange hollandske officerer, matroser og haandverkere i sin

tjeneste, forat de skulde hjælpe ham med hans videre arbeide i hjemmet. Peter besøgte derpaa England, hvor kongen, Vilhelm 3, lod ham faa se en skinfægtning tilsjøs, og den glædede ham saaledes, at han skal have udbrudt: «Var jeg ikke tsar i Rusland, vilde jeg være engelsk admiral.» Tidligere end han ønskede blev han kaldt hjem igjen, da strelitserne havde gjort opstand. Opstanden dæmpedes dog snart, og oprørerne blev strengt straffet; et par tusende af dem blev henrettet.

Peter kunde nu for alvor tage fat paa sine store planer. Først gjaldt det at skaffe Rusland en lettere forbindelse med Vesteuropa. Fra Østersjøen var det udestængt af svenskerne, som havde Østersjøprovinserne, og fra Sortehavet af tyrkiske folk. Størst betydning havde det at faa aaben adgang til Østersjøen, og Peter sluttede derfor forbund med Danmark-Norge og Polen og angreb i fællesskab med dem den svenske konge Karl 12 (den store nordiske krig 1700—1721). Peter blev i begyndelsen slaaet af svenskerne; men han gav sig ikke; han brugte at sige: «Svenskerne faar slaa os, til vi lærer at slaa dem.» Medens den svenske konge kjæmpede i Polen, lykkedes det Peter at tage Ingermanland, det er landet ved Nevaelvens munding i den finske bugt. Her grundede han midt under krigen sin nye hovedstad St. Petersburg. Landet rundt om var sumpigt og usundt; dette søgte han at hjælpe paa ved kanaler og grøfter. Indbyggere skaffede han staden ved uden videre at paalægge andre byers indbyggere at flytte derhen. Endelig slog han i 1709 fuldstændig Karl 12 ved Pultáva i Sydrusland. Efter denne seier indtog Rusland Sveriges plads som stormagt i Nordeuropa. Ved freden i Nystad i Finland (1721) maatte Sverige afstaa Østersjøprovinserne samt den østlige del af Finland til Rusland.

Samtidig med at Peter udvidede sit rige og skaffede sig en stor hær og flaade, stræbte han paa anden maade at ophjælpe sit land. Kanaler blev 180
gravet mellem elvene, veie, broer og fabriker byggedes. Der oprettedes forskjellige slags skoler, hvor ungdommen kunde finde uddannelse, delvis under europæiske lærere. Ved siden heraf sendtes hvert aar en hel del russere ud for at studere rundt om i Europa. Ogsaa i det ydre skulde russerne ligne Vesteuropas folk. Kun bønder og prester fik lov til at klæde sig paa gammel vis i side kjortler og til at bære langt skjeg; alle andre maatte rage skjegget af sig og skaffe sig klæder efter europæisk mønster. Ved disse foranstaltninger blev der ryddet dygtig op i gamle vaner og

fordomme, og lidt efter lidt blev ialfald de høiere stænder vundet for europæisk tænkesæt. Men omdannelsen var af en temmelig overfladisk natur; derpaa afgav Peter selv det bedste eksempel. Trods hans sans for fremskridt og dannelse, viser hans fornøielser og hele levesæt at inderst inde sad den gamle raahed igjen. Han var hengiven til umaadelig drukkenskab; han brugte ofte stokken paa sine første raadgivere og ministre, og han betragtede det som en morsom adspredelse selv at hugge hovedet af de oprørske strelitser.

Peter gjorde keiserens magt ganske uindskrænket. Hidtil havde et raad bestaaende af de mægtigste jordeiende adelsmænd («bojárerne») havt en stemme med, naar det gjaldt at udstede love («ukáser»). Dette raad blev ophævet; keiseren tog hele den lovgivende myndighed til sig. Den russiske kirke havde været styret af en egen patriark. Patriarkværdigheden blev afskaffet, og keiseren blev kirkens overhoved. Der blev saaledes ingen grænser for den magt som «selvherskeren over alle russer» sad inde med.

Alle disse indgribende forandringer maatte naturligvis skabe en hel del misfornøiede; især herskede der uvilje mod Peter inden adelen og geistligheden. Der dannede sig et gammel-russisk parti, som ved given leilighed atter vilde indføre de før herskende tilstande og paany gjøre Moskva til rigets hovedstad i St. Petersburgs sted. Til dette parti sluttede Peters søn Aleksius sig. Denne lidet begavede mand gjorde ingen hemmelighed af sine meninger, og pralede med at han, naar han kom til magten, skulde omgjøre sin faders verk. Peter lod sønnen fængsle og dømme 181
til døden for anslag mod tsarens liv. Aleksius døde i fængslet; sandsynligvis tog han sig selv afdage; men det er heller ikke umuligt at han blev myrdet paa faderens foranstaltning. Peter, som ikke havde flere sønner, udstedte en ukas om, at tsaren altid skulde have ret til at udnævne hvem han vilde til sin efterfølger. Dette var en meget uheldig bestemmelse, som i tiden efter Peters død gav anledning til de frygteligste tronrevolutioner. Da Peter døde havde han ikke udnævnt nogen efterfølger. Hans anden hustru Katharina, en kvinde af simpel herkomst, blev anerkjendt som regjerende keiserinde.

4. Norden 1660—1720.

181

Enevældet indføres i Danmark-Norge 1660. Efter freden i Kjøbenhavn i 1660 (side 154) befandt Danmark sig i en sørgelig tilstand. Det havde mistet sine frugtbare og folkerige besiddelser østenfor Øresund. Landets velstand laa nede efter de frygtelige krigsaar med deres herjinger og ødelæggelser. Byer var ødelagt; landsbyer og gaarde var afbrændt. Hertil kom den splid som raadede mellem de forskjellige stænder. Adelens opførsel under de sidste to krige havde øget det had som de andre stænder nærede mod den. Adelen eiede halvdelen af Danmark og havde desuden mange forrettigheder, men deltog omtrent ikke i statens byrder; den var paa det nærmeste skattefri. Og ikke nok hermed; den havde eneret til alle indbringende stillinger i statens tjeneste, først og fremst til posterne som lensherrer; lensherrerne var de øverste embedsmænd i de forskjellige landsdele og oppebar i regelen alle skatter og afgifter i lenet mod aarlig at indbetale en mindre sum i kongens kasse. Til gjengjæld for disse store forrettigheder skulde adelen i første række vove liv og eiendom til rigets forsvar; men denne sin pligt havde den nu tre gange svigtet og vist feighed og mangel paa fædrelandskjærlighed. Paa samme tid var borgerstandens selvfølelse og selvtillid vokset, ikke mindst paa grund af det kjøbenhavnske borgerskabs tapre holdning under krigen. Kong Fredrik havde ved sit mod og sin udholdenhed i farens stund vundet folkets hengivenhed, og tiden 182
syntes saaledes gunstig til ogsaa i Danmark at fremtvinge en udvidelse af den kongelige myndighed.

Statskassen var tom, og der maatte gjøres udveie til nye indtægter. I den anledning indkaldtes en rigsdag i Kjøbenhavn i 1660. Her mødte udsendinger fra den danske adel, prestestand og borgerstand; bønderne var derimod ikke repræsenteret. Geistligheden og borgerstanden sluttede sammen. Geistligheden havde en klog fører i Sjællands biskop Svane, og borgerne førtes af Kjøbenhavns borgermester Nansen, som havde vist stor dygtighed under byens beleiring. Adelen havde derimod ingen fremragende leder; de dygtigere inden standen, mænd som Hannibal Sehested, stillede sig paa kongens side.

Først blev der foreslaaet at adelen skulde være med paa at betale skat ligesom de andre stænder. Dette forslag afviste adelen uden videre. Følgen

var at de andre stænder nærmede sig kongen og for alvor begyndte at tale om at gjøre kongemagten arvelig; herved vilde haandfæstningen blive afskaffet, og det var denne som sikrede adelen dens forrettigheder. Da adelen merkede dette, vilde den sprænge rigsdagen ved at forlade byen; men Nansen lod Kjøbenhavns porte lukke og gav befaling til ikke at slippe nogen ud. Nu blev adelen ræd og var villig til at give efter; men det var for sent. Geistligheden og borgerne tilbød kongen arveret; denne modtog tilbudet, og adelen havde ikke andet at gjøre end at føie sig og gaa med paa arveretten. Hermed var haandfæstningen ophævet, og der skulde i dens sted gives en ny grundlov. Men dermed gik det ikke saa let. Meningerne var meget delte; nogle vilde have en fri forfatning efter engelsk mønster; andre vilde give kongen større magt. Svane var vundet af kongen og arbeidede for at skaffe ham enevoldsmagt. Han benyttede sig af uenigheden og foreslog at man skulde overlade kongen selv at forfatte en grundlov. Dette forslag blev vedtaget, og rigsdagen opløstes.

Istedenfor at give en ny grundlov udstedte Fredrik et brev, hvori han tillagde sig enevoldsmagt og ret til at ordne statsforfatningen efter eget tykke. Dette brev blev sendt rundt baade i Danmark og Norge til underskrift 183
af alle adelsmænd og prester samt af borgernes og i Norge ogsaa bøndernes repræsentanter. Senere lod kongen den nye grundlov udarbeide. Dette arbeide overlod han til Peter Schumacher.[1] Den af ham forfattede «kongelov» lagde al magt i kongens haand. Kongen stod over loven og var kun Gud og sin egen samvittighed ansvarlig for sine handlinger. Danmark-Norge blev saaledes med ett det mest uindskrænkede monarki i hele Europa. Det varede dog flere aar før kongeloven blev offentliggjort.

Med den nye statsform fulgte en fuldstændig omordning af statsstyrelsen. Rigsraadet, som hidtil havde styret ved kongens side, blev ophævet. I dettes sted indførtes efter svensk mønster 5 saakaldte kollégier (svarende til vore departementer). Disse skulde forberede sagerne til kongens afgjørelse; deres formænd dannede kongens statsraad. I kollegierne fik baade adelige og borgerlige plads; det varede imidlertid ikke længe før de borgerlige blev de talrigste. Lensherrestillingen afskaffedes; isteden blev landene delt i amter; hvert af disse skulde styres af en amtmand. Disse embedsmænd fik fast løn, og da nu alle skatter og afgifter indbetaltes i statskassen, steg dennes indtægter til næsten det 5-dobbelte.

Alle embedsmænd, geistlige som verdslige, skulde ansættes af kongen. Ved denne omordning af rigets styre mistede adelen sin ledende stilling; samtidig tabte den delvis sin tidligere skattefrihed. Derimod beholdt den i Danmark sin store magt ligeoverfor sine bønder; disse havde foreløbig ingen fordel af enevoldsmagtens indførelse. For Norge blev forandringen i flere henseender til gavn, ligesom nordmændenes gamle paastand om at Norge var et arverige, nu skede fyldest. Landet befriedes for den danske adels tryk og kom ikke længere til at staa i underordnet forhold til Danmark. Begge lande stod ligestillet overfor den enevældige konge. De 184
øgede statsindtægter stillede store midler til kongens raadighed. Der ordnedes et prægtigt hofhold med Ludvig 14's hof som mønster. Mange penge blev anvendt til at øge hæren; de forudgaaende krige havde tilfulde vist nødvendigheden heraf. Ogsaa krigsflaaden forbedredes; opsynet hermed havde den norskfødte admiral Kort Adeler, som havde vundet et anseet navn i hollandsk og venetiansk tjeneste.

Fredrik 3 benyttede i det hele sin store magt med maadehold. Det samme maa som regel siges om hans efterfølgere. Kongerne overholdt i det store taget lovene, og deres styre var ikke i særlig grad trykkende. Men ulemperne ved en saadan regjeringsform udeblev ikke; folket, som ikke længere havde nogen del i statens styre, tabte efterhaanden sans og interesse for det offentlige liv.

I Norge blev fæstningen Fredriksten bygget, og byen Halden fik navn af Fredrikshald. Fredrik og hans nærmeste efterfølgere solgte en stor del af statens jordgods heroppe. Dette havde den heldige følge at odelsbøndernes tal blev betydelig forøget, idet mange bønder kjøbte den jord de før havde dyrket som leilændinger.

Kristian 5 (1670—1699).

Fredrik 3 døde 1670 og efterfulgtes af sin søn Kristian 5. Denne var pragtsyg og fornøielsessyg, men godmodig og let at lede. For at øge sit hofs glans oprettede han en ny høiadel med titler af grever og baroner. Det var mest indflyttede tyskere som opnaaede disse værdigheder; den gamle danske adel behandledes nemlig med mistillid af de første enevoldskonger og holdt sig mest borte fra hoffet. Norge fik to grevskaber, nemlig Larvig for kongens halvbroder Gyldenløve samt Tønsberg[1] for Schumacher eller

Griffenfeldt, som han kaldtes da han blev ophøiet i adelsstanden. Kristian stiftede desuden flere ridderordener og gav en rangforordning for alle embedsmænd.

I begyndelsen af Kristians regjeringstid havde Griffenfeldt mest at sige. Fredrik 3 havde ved sin død anbefalet ham til sin søn og sagt: «Gjør en stor mand af ham, men gjør det ikke for hurtig.» Kristian fulgte blot den første del[185] af faderens raad. Griffenfeldt blev adlet og ophøiet til greve; han fik titel af storkansler, og alle regjeringssager gik gjennem ham. At en mand af borgerlig herkomst opnaaede saa stor magt vakte misundelse, og hans talrige uvenner søgte af bedste evne at faa ham styrtet. Under Ludvig 14's krig med Holland i 1672 (side 172) havde Sverige taget parti for Ludvig. Nu mente Kristian 5 og mange med ham at tiden var kommet til at vinde de tabte skaanske landskaber tilbage ved en krig mod Sverige. Griffenfeldt modsatte sig dette; han indsaa det fordærvelige i at Nordens stater svækkede hverandre ved indbyrdes kampe; de skulde ved at slutte sig sammen søge at vinde indflydelse i Europa. Kongen vilde imidlertid krig, og denne begyndte (den skaanske krig 1675—1679). De danske gjorde landgang i Skaane og rettede ogsaa et angreb mod Sveriges tyske besiddelser. Nordmændene gjorde under Gyldenløve et seierrigt indfald i Baahuslen. Tillands tog dog krigen en for de danske uheldig vending, idet den svenske konge, den unge Karl 11, slog dem i et par blodige slag i Skaane. Tilsjøs var derimod de svenske fuldstændig underlegne, saa meget mere som hollænderne her kom Danmark til hjælp. Den danske admiral Nils Juel ødelagde den svenske flaade i Kjøgebugt. Ved freden fik Kristian kun nogle kanoner fra de tagne fæstninger.

Inden denne unyttige krig var tilende, var Griffenfeldt allerede skaffet afveien. Hans modstandere anklagede ham uretfærdigen for høiforræderi og fik ham dømt til døden; han havde allerede betraadt retterstedet, da et bud meldte at kongen havde benaadet ham med livsvarigt fængsel. Først sad han en tid fængslet i Kjøbenhavn; senere førtes han op til Munkholmen ved Trondhjem. Efter at have været fængslet i mange aar slap han endelig fri og tilbragte sit sidste leveaar i Trondhjem.

Danmark havde hidtil ikke havt nogen fælles lov; hver af landets hoveddele havde sin egen lovbog. Nu udkom Kristian 5's danske lov, som gjaldt for det hele land. Kort efter blev ogsaa Kristian 5's norske lov

udstedt. Denne var for en stor del overensstemmende med den danske lov; blot afsnittene om odelsvæsen og leilændinger blev optaget fra den ældre 186
norske lov. Kristians love, som endnu delvis gjælder, var anseet for særdeles gode arbeider for sin tid.

Fredrik 4 (1699—1730).

Da Kristian døde i 1699, blev hans søn Fredrik 4 konge. Under ham falder den store nordiske krig.

Sverige. Karl 11 (1660—1697).

Karl 11 var kun et barn ved sin fader Karl 10 Gustavs død i 1660 (side 160). En formynderstyrelse regjerede derfor den første tid (til 1672). Blandt nyttige ting, som denne regjering satte i verk, kan merkes oprettelsen af universitetet i Lund; dette bidrog til i kort tid at knytte de nyerhvervede skaanske lande til Sverige. Men formynderstyrelsens medlemmer misbrugte ofte sin stilling til at skaffe sig selv og sine slegtninge indbringende forleninger. Desuden modtog de bestikkelser og understøttelse til statskassen fra fremmede magter, især Frankrig, og indviklede Sverige i Ludvig 14's krig med nederlænderne (1672).

Netop som denne krig var begyndt, overtog Karl selv regjeringen. Hans opdragelse var blevet forsømt; han maatte som voksen søge at skaffe sig de kundskaber han burde have faaet i ungdommen. Karl var ellers forstandig og i høieste grad arbeidsom og udholdende; han var nøisom og streng baade mod sig selv og andre. I den skaanske krig udmerkede han sig ved personlig tapperhed og seig udholdenhed. Det var for en væsentlig del hans fortjeneste, at Sverige klarte sig ud af krigen saa godt som det gjorde.

Efter krigen var forholdene i Sverige sørgelige; de lignede i meget forholdene i Danmark 20 aar i forveien. Landet var udpint og ødelagt af krigen, statskassen tom og gjælden stor; der herskede indre splid og uenighed, idet de lavere stænder sukkede under de store skatter og var forbitret over adelens begunstigede stilling. Botemidlet blev det samme som i Danmark. De lavere stænder forbandt sig med kongen og lagde magten i hans haand, saa han kunde kue adelen. I 1680 blev der sammenkaldt en rigsdag i Stockholm. Her blev det for det første bestemt at formynderstyrelsen skulde drages til ansvar for sine misbrug. Dens

medlemmer, som hørte til Sveriges fornemste slegter, blev dømt til saa svære [187]
bøder, at disse slegter sank ned i fattigdom. Dernæst besluttedes en ny reduktion (side 159), idet alle gaver af statens gods samt alle forleninger til grever og friherrer skulde inddrages uden erstatning til indehaveren. For at sætte kongen istand til at gjennemføre reduktionen blev hans magt betydelig forøget. Han blev gjort uafhængig af rigsraadet, som kun fik raadgivende stemme. To aar senere bestemte en ny rigsdag at kongen heller ikke for lovgivningens vedkommende skulde være bundet af rigsdagens bestemmelser. Kongemagten blev saaledes paa det nærmeste uindskrænket.

Karl gjennemførte reduktionen med den største strenghed og hensynsløshed. Høiadelen blev knækket; forskjellen mellem den høiere og lavere adel svandt. Karl bragte pengevæsenet i den bedste stand og kunde efterlade sig et fuldt skatkammer, uagtet han havde brugt store summer paa hæren og flaaden, som begge øgedes betydelig, og givet flaaden en ny hovedstation i Karlskrona. Ogsaa undervisningsvæsenet blev forbedret, og mange penge ofredes paa at bringe landets næringsveie op. Mange flygtende hugenotter kom til landet og oprettede fabriker (side 172). Sverige var saaledes under Karl 11 kraftigere end nogensinde, og ingen anede hvor snart det skulde være forbi med storhedstiden, dengang Karl 11 døde, og tronen gik over til hans unge søn Karl 12 (1697).

Karl 12 (1697—1718).

Karl var kun 15 aar ved faderens død. Legemsøvelser og jagt havde været hans kjæreste beskjæftigelser, medens han havde vist liden interesse for regjeringssager. Naboerne, paa hvis bekostning Sverige havde hævet sig til en stormagt, mente at tiden var kommet til at vinde det tabte igjen. Fredrik 4 af Danmark-Norge, Peter den store af Rusland og August 2 af Polen forenede sig om et angreb paa Sverige, der kun fandt hjælp hos den holsten-gottorpske hertug. Krigen har faaet navn af den store nordiske krig (1700—1721).

Karl var paa bjørnejagt, da han fik underretning om krigens udbrud. Fra det øieblik var han som et andet menneske; han kastede alle fornøielser tilside og tænkte kun paa sin stilling som landets konge. Han foretog raskt et [188]
angreb paa Sjælland, hvor han vadede iland i spidsen for sine soldater.

Fredrik 4 maatte trække sig ud af krigen og anerkjende den holstengottorpske hertug som uafhængig af Danmark. Karl drog derpaa mod Rusland. Ved Narva kom

Karl 12.

det til slag. Russernes hær var mange gange saa stor som den svenske. Men svenskernes tapperhed og russernes mangel paa sammenhold og disciplin bevirkede at Karl vandt en glimrende seier. Denne lette seier blev mere til skade end til nytte for Karl; thi den indgav ham en ringeagt for russerne, som han senere bittert maatte angre; for sent indsaa han at Peter 189

den store var hans farligste fiende. Efter seieren over russerne gik det ud over Polen. Kong August blev slaaet og maatte flygte fra landet. I hans sted fik Karl en polsk adelsmand Stanislaus Leczinski valgt til konge. Karl forfulgte August ind i hans andet land Sachsen og tvang ham til at slutte fred og anerkjende Stanislaus som konge i Polen.

Medens Karl var optaget med disse kampe i Polen og Sachsen, havde Peter faaet tid til at sætte sig fast i Østersjøprovinserne og her grunde sin nye hovedstad St. Petersburg (side 179). Karl drog nu for anden gang mod Rusland for at ende krigen ogsaa med dette land. Peter bad om fred; men Karl svarede at derom skulde de tales ved i Moskva. Han rettede sin marsch mod denne by. Men da kom en kosakhøvding Maseppa til ham og bad ham rykke sydover til kosakkernes land, saa skulde disse gjøre opstand mod Peter og gaa sammen med svenskerne til Moskva. Karl gik ind herpaa; men der blev ikke noget ordentligt af kosakkernes opstand. Maseppa kom til Karl som flygtning med nogle faa mand. Ved denne marsch mod syd blev Karl afskaaret fra forbindelsen med Østersjøprovinserne. Hans dygtige undergeneral Levenhaupt skulde derfra rykke ham til undsætning med folk og alskens krigsfornødenheder; men han blev slaaet paa veien og mistede alt han havde med sig, og naaede Karl kun med levningerne af sin hær.

Saadan var Karls stilling, da vinteren 1708—1709 brød ind med usedvanlig strenghed. Svenskerne stod afskaarne dybt inde i Sydrusland; de manglede baade klæder og mad, og ammunitionen truede med at slippe op. Det var i denne vinter Karl mest vandt sine soldaters hengivenhed. Han delte deres savn, var klædt, spiste og sov som den simpleste krigsmand og sparede sig ikke, naar det gjaldt at bane vei igjennem snefanerne. I byen Pultava (øst for Dnjepr) havde Peter store oplag af krigsfornødenheder. Denne by søgte Karl at erobre; men Peter kom til undsætning med en stor hær. Karl havde kun 18 000 mand, som led mangel paa alt, selv kugler og krudt; Peter havde 3 gange saa mange folk. Karl bestemte sig dog for slag. Uheldigvis var han saaret, saa han ikke selv kunde lede sine tropper, og hans 190
generaler var indbyrdes uenige. Svenskerne kjæmpede med den største tapperhed, men maatte vige. Karl reddede sig med nogle hundrede mand over den tyrkiske grænse (1709); størstedelen af hans hær maatte overgive sig og vandre i russisk fangenskab; kun faa af dem saa Sverige igjen. «Nu ligger St. Petersburgs grundvold fast og sikkert,» skrev Peter efter slaget.

Med slaget ved Pultava var det forbi med Sveriges stormagtsstilling. Rusland indtog dets plads.

Karl blev i Tyrkiet i 5 aar. Det lykkedes ham at faa sultanen til at begynde krig med Rusland. Under krigen blev Peter engang indesluttet med sin hær; men den tyrkiske storvesir lod sig bestikke, og Peter blev reddet.

Efter slaget ved Pultava begyndte August 2 og Fredrik 4 atter krigen. August jog Stanislaus bort fra Polen. Samtidig faldt en dansk hær ind i Skaane; men statholderen der, grev Stenbock, samlede en bondehær og slog de danske. Disse rettede nu sine angreb mod Sveriges tyske provinser; men ogsaa her blev de slaaet af Stenbock. Senere blev dog Stenbock indesluttet og fanget, og dermed havde Sverige mistet sin sidste hær. Dets tyske besiddelser blev besat, og dets flaade ødelagt (1713).

Krigen førtes ogsaa tilsjøs mellem Danmark-Norge og Sverige, og her vandt et par nordmænd et berømt navn. Den ene var Ivar Huitfeldt. Under et slag i Kjøgebugt gik der ild i det skib Huitfeldt førte. Han kunde redde sig og sine folk ved at styre mod land; men da kunde der gaa ild ogsaa i de andre skibe. Han blev derfor liggende paa sin plads og fortsatte kampen til ilden naaede krudtkammeret. Skibet sprang i luften, og den tapre besætning fandt døden. Mest bekjendt blev dog Peter Wessel. Han var søn af en raadmand i Trondhjem. Han gik tidlig tilsjøs og blev sjøkadet. Da krigen begyndte igjen i 1709, fik han trods sin ungdom et lidet fartøi at føre. Han viste straks saadan dygtighed at han snart fik et større skib (Løvendahls galei). Med dette udførte han en række bedrifter, som gjorde hans navn bekjendt i hele Norden.

Sveriges stilling var fortvilet. Raadet underrettede Karl, som fremdeles 191
opholdt sig i Tyrkiet, om at han maatte komme hjem, ellers tog man sig en ny konge. Karl ilede nu afsted og naaede Stralsund, den eneste by svenskerne havde igjen i Tyskland. Det gjaldt at komme over til Sverige; men udenfor laa Wessel og passede paa. En mørk nat lykkedes det Karl at slippe igjennem paa en liden jagt, og efter mange aars fravær var han hjemme igjen i Sverige. Slutte fred vilde han ikke, saa daarlige udsigterne end var. Han saa sig blot om efter midler til at fortsætte krigen, og fandt i holsteneren Gørtz en raadgiver som passede for ham. Statskassen var tom, og for at skaffe penge blev der udstedt kobberpenge, som skulde gjælde for

sølv. Det lykkedes at danne en ny hær, og med denne gik Karl løs paa Norge, som skulde give ham erstatning for hvad der var tabt paa andre kanter.

I tre afdelinger rykkede den svenske hær ind syd for Kongsvinger (1716). De fleste norske tropper stod i Danmark og kom først efterhaanden op til fædrelandets forsvar. Karl fik snart en forsmag paa den modstand han skulde møde. Med 200 ryttere angreb oberst Kruse den overlegne svenske fortrop. Angrebet var dumdristigt og mislykkedes ogsaa; Kruse selv blev fanget; men han havde vakt Karls beundring ved sin og sine folks tapperhed. Karl besatte Kristiania, men kunde ikke tage Akershus fæstning. Den norske hovedhær stod i en fast stilling mellem Kristiania og Drammen. Karl sendte oberst Løven med 600 mand for at komme i ryggen paa nordmændene; men Løven blev paa Norderhov prestegaard angrebet af norske tropper og fanget med mange af sine mænd. Ved denne leilighed var det prestens hustru Anna Kolbjørnsdatter udmerkede sig.

Imidlertid var der fra Danmark kommet flere norske tropper, som truede med at afskjære Karl. Han maatte derfor forlade Kristiania og rykkede mod Fredrikshald. Her mødte han et tappert forsvar af besætningen samt af borgerne under anførsel af brødrene Hans og Peter Kolbjørnsen. Han rykkede ind i byen, men kunde intet udrette mod fæstningen Fredriksten. Borgerne satte selv ild paa sine huse; Karl maatte drage ud af den brændende by og led herunder store tab. I Sverige udrustedes imidlertid en 192
flaade som skulde bringe Karl beleiringsskyts og andre fornødenheder. Flaaden var allerede naaet næsten op til den norske grænse og havde lagt sig for anker i Dynekilen, nord for Strømstad. Her blev den uventet overfaldt af Wessel eller Tordenskjold som han nu hed, da kongen til løn for hans tapperhed og dygtighed havde gjort ham til adelsmand. Med nogle mindre skibe vovede han sig ind i fjorden, uagtet indløbet var forsvaret af batterier og soldater. Den svenske flaade blev fuldstændig ødelagt, idet den dels blev taget dels brændt. Da Karl fik underretning om flaadens skjæbne, forlod han Norge, hvor han nu intet kunde udrette.

To aar efter fornyede Karl angrebet (1718). Selv rykkede han med 22 000 mand ind i det sydlige Norge, medens en anden hær paa 14 000 mand under Armfeldt faldt ind i det trondhjemske. Karl lagde sig for Fredriksten for endelig engang at faa bugt med denne brysomme grænsefæstning. Nu

havde han med sig større kanoner og kunde aabne en regelmæssig beleiring. Men under denne faldt han rammet af en kugle i tindingen, og umiddelbart derefter brød den svenske hær op og drog hjem til Sverige. Ogsaa Armfeldt, som forgjæves havde søgt at tage Trondhjem, drog hjemover. Han tog veien op Tydalen for at naa tilbage til Sverige. Det var midtvinters med streng kulde og snefog. Svenskerne tog feil af veien, en mængde frøs ihjel paa fjeldet, og det var kun med sørgelige levninger af sin hær at Armfeldt naaede ned til beboede egne.

Karl 12 var en retsindig mand, gudfrygtig og af rene seder. Han var sine soldaters afgud; han delte alle besværligheder med dem og viste i faren urokkeligt mod og dødsforagt. Hans glimrende seiervindinger i begyndelsen af den store krig har kastet glans over hans navn, saa man har været tilbøielig til at glemme de nederlag han senere led. Hans ubøielige stivsind kostede Sverige dets stormagtsstilling og førte de frygteligste ulykker over landet.

Sveriges fredsslutninger.

Karl havde ingen børn, men to søstre. Den yngste af dem, Ulrike Eleonore, blev taget til dronning mod at hun frasagde sig enevoldsmagten (1719). Foreløbig blev krigen fortsat. I denne tid falder Tordenskjolds 193
erobring af Marstrand med Karlsten fæstning. Det lykkedes Sverige efterhaanden at faa fred med sine mange fiender. I Tyskland beholdt Sverige kun lidt af Forpommern, Rügen og Wismar; resten afstodes til Preussen og Hannover, som i det sidste havde deltaget i krigen. Til Danmark maatte Sverige opgive toldfriheden i Øresund, samt finde sig i at den holsten-gottorpske hertugs del af Slesvig indlemmedes i Danmark. Haardest var freden med Rusland. Denne blev sluttet i Nystad i Finland (1721), og her fik Peter den store Østersjøprovinserne Ingermanland, Liſland og Estland samt Viborg len af Finland.

[1] Peter Schumacher var søn af en vinhandler i Kjøbenhavn. Kongen havde faaet anledning til at lære hans gode evner at kjende og havde sendt ham paa en flereaarig studiereise ude i Europa. Da han kom hjem, fik han opsyn med kongens bogsamling, men vandt gjennem sin dygtighed stor indflydelse ogsaa i statssager.

[1] Tønsberg grevskab (den gamle kongsgaard Sæheim eller Sem) gik efter Griffenfeldts fald over til den tyske familie Wedel og omdøbtes til Jarlsberg.

5. England og den nordamerikanske frihedskamp.

193

Det engelske sjøherredømme.

Da dronning Anna døde i 1714, kom det hannoveranske hus paa tronen i Storbritannien og Irland. De tre første konger af dette hus hed Georg. Under dem befæstedes det parlamentariske styresæt (side 176).

I løbet af det 18de aarhundrede udviklede den engelske industri, skibsfart og handel sig, saa England paa alle disse omraader blev den første stat i Europa. Især gik det hurtig fremad efterat dampmaskinen var opfundet (1763 af Watt (udt. Uaat)).

Englands ydre politik gik paa samme tid ud paa at skaffe sig kolonier og udvide sin magt paa sjøen. Det var især Frankrig som det fik at kappes med, og følgen var en række sjø- og kolonialkrige med denne magt. Det er allerede fortalt (side 139), hvorledes engelskmændene paa dronning Elisabeths tid for alvor tog fat paa sjøfart, samt at de da stiftede det ostindiske kompani til handel paa Indien, og grundede sin første koloni Virginia paa Nordamerikas østkyst. Under de religiøse og politiske kampe i Stuarternes og Cromwells dage var mange vandret ud fra England, snart puritanere og snart katholiker; disse havde grundet flere nybygder i nord og syd for Virginia. Baade i Amerika og Indien optraadte imidlertid franskmændene som deres konkurrenter;

194

Colbert søgte nemlig at skaffe Frankrig kolonier og hæve dets handel og skibsfart. Franskmændene slog sig ned i Indien og søgte at trænge engelskmændene ud fra handelen der. De seilede ogsaa til Nordamerika og grundede kolonier baade i Kanada og syd ved Missisippis munding.

Denne kappestrid førte til krig baade i kolonierne og paa sjøen. Den første af de mange krige af denne slags mellem Frankrig og England er den som blev ført under den spanske arvefølgekrig. Ved freden i Utrecht maatte Frankrig afstaa Nova Scotia og Newfoundland (side 175). Af de følgende kolonialkrige er den vigtigst som blev ført samtidig med den preussiske syvaarskrig omkring 1760, da William Pitt den ældre var engelsk førsteminister. England vandt ved denne anledning store besiddelser i Forindien, og Frankrig maatte afstaa hele Kanada.

Denne krig som engelskmændene mest havde ført for sine amerikanske koloniers skyld, havde kostet landet mange penge og i høi grad øget dets statsgjæld. Engelskmændene fandt det under disse forhold rimeligt at de amerikanske kolonier hjalp til at afbetale gjælden, og paalagde dem visse skatter og toldafgifter. De nævnte kolonier, som alle laa langs Atlanterhavets kyst, var dengang 13 i tallet. Hver af dem dannede en liden stat for sig og styrede selv sine anliggender. De havde intet med hverandre at gjøre, og det eneste baand som knyttede dem til det fælles moderland, var at de kun maatte drive handel med dette, samt at den øverste embedsmand, guvernøren, i de fleste kolonier udnævntes af den engelske regjering. De havde derimod ikke betalt nogen afgift til England. Kolonisterne protesterede mod at betale de skatter som nu blev dem paalagt; skulde de betale skat, vilde de have ret til at sende repræsentanter til det engelske parlament.

Denne fordring var fuldt overensstemmende med engelsk ret, og de fleste engelskmænd, deriblandt Pitt, som imidlertid var gaaet af som statsraad, indrømmede dette. Skatterne blev ogsaa ophævet; kun en afgift paa the blev staaende; men heller ikke denne vilde amerikanerne finde sig i. Da et engelsk skib kom til Boston ladet med the, gik endel af borgerne 195
ombord paa skibet forklædte som indianere og kastede hele ladningen i sjøen. Den engelske regjering forlangte at byen Boston skulde erstatte skaden. Boston vilde ikke gaa ind herpaa, og dens havn blev sperret af engelske krigsskibe. Dette havde til følge at kolonierne sluttede sig sammen og sendte udsendinger til et møde i Filadelfia. Her besluttede de alle at gjøre fælles sag med Boston, og afbrød enhver handelsforbindelse med England. Dette skridt blev af engelskmændene erklæret for oprør, engelske tropper blev sendt over, og den nordamerikanske frihedskamp begyndte (1775—1783).

Det var ingen let opgave kolonierne gav sig ifærd med, da de optog kampen med England. De havde ingen fælles regjering, ingen hær eller flaade. Heldigvis havde de inden sin midte en mand som magtede at tage ledelsen og bringe orden tilveie. Denne mand var Georg Washington. Washington tilhørte en gammel adelig slegt, som 100 aar i forveien var udvandret til Amerika. Han begyndte som landmaaler. Senere deltog han som officer i kampen mod franskmændene og udmerkede sig ved sin

dygtighed og tapperhed. Efter krigen boede han paa en landeiendom i Virginia. Washington var en grundærlig mand; han besad en sjelden udholdenhed og den varmeste kjærlighed til sit fædreland. Valget af overanfører kunde ikke være faldt paa en værdigere. Men Washington behøvede ogsaa alle sine store egenskaber for at løse sin vanskelige opgave. Den troppestyrke som han havde til sin raadighed, bestod af frivillige, og der skulde den allerstørste taalmodighed og udholdenhed til for at holde dem sammen og faa indøvet dem saaledes, at de kunde staa sig mod de krigsvante engelske soldater.

Washington saa klarere end nogen anden at det vilde være en næsten haabløs gjerning for kolonierne, som kun talte 3 millioner indbyggere, at tage kampen op alene. Det gjaldt derfor at skaffe sig hjælp i Europa, og det var Frankrig, Englands gamle fiende, man især satte sit haab til. Som underhandler i Frankrig brugte amerikanerne Benjamin Franklin, der tidligere havde været deres talsmand i England. Franklin var egentlig bogtrykker. Han havde som gut ikke faaet nogen ordentlig undervisning; men 196
med utrættelig flid anvendte han al sin fritid, og nætterne med til at samle kundskaber. Han lærte sig selv flere sprog, men syslede ogsaa med naturvidenskaberne og viste her sin dygtighed ved at opfinde lynafledereren. Han udgav mange skrifter samt et blad som han selv skrev; alt hvad han skrev gik ud paa belæring og oplysning; han stræben var at gjøre hæderlige og dygtige folk ud af sine landsmænd. Ikke mindst ivrig var han i sin virken for afholdssagen, og det lykkedes ham i ikke ringe grad at formindske den i Amerika herskende hang til drukkenskab.

Da Franklin kom til Frankrig vakte han stor opsigt; i sin jevne borgerlige dragt stak han saa underlig af mod alle hoffets uniformer. Ved sin dygtighed og veltalenhed vandt han snart opmerksomhed for sine landsmænds sag. Den franske konge, Ludvig 16, syntes dog ikke at han kunde støtte amerikanerne, saalænge de maatte betragtes som oprørere mod den engelske konge. Men den 4de juli 1776, i Filadelfia, erklærede kolonierne sig for selvstændige og uafhængige af England. Da det kort efter lykkedes amerikanerne at fange et større engelsk troppekorps, erkjendte Frankrig kolonierne for en selvstændig magt og sluttede forbund med dem. Med Frankrig var paa den tid Spanien nøie forbundet, saa ogsaa dette land deltog i krigen mod England.

Under disse omstændigheder tog krigen en anden vending. Vistnok fortsattes kampen i Amerika, hvor et fransk korps under Lafayette (Lafajét) kjæmpede ved amerikanernes side. Men kampen derover var ikke længere hovedopgaven for englænderne; de lagde kraften paa sjøkrigen mod Frankrig og Spanien for end mere at befæste sit herredømme paa havet. Deres overmagt tilsjøs var allerede saa stor at de optraadte med den største hensynsløshed ligeoverfor alle andre sjøfarende nationer. De vilde forbyde de udenfor krigen staaende, neutrale, lande omtrent enhver handel med deres modstandere og undersøgte og tog uden videre neutrale skibe. Dette førte til at Danmark-Norge, Sverige og Rusland i 1780 sluttede den første væbnede neutralitet. Disse stater hævdede i modsætning til England den 197
opfatning, som senere er blevet gjældende ret, at neutrale skibe har lov til at seile til krigsførende lande, naar de blot ikke medfører krigsfornødenheder eller forsøger at løbe ind i havne som er blokeret, d. v. s. stængt af fiendtlige krigsskibe. For at sætte dette igjennem lod de sine handelsfartøier ledsage af krigsskibe, som i tilfælde med magt skulde forsvare dem mod engelske overgreb. Ogsaa Holland tænkte paa at slutte sig til den væbnede neutralitet; men England hindrede dette skridt ved at erklære det krig. Disse forhold kom Danmark-Norge til gode; det var under disse for vor skibsfart saa gunstige aar, at især den norske skibsfart tog det første store opsving.

Krigen rasede i alle verdensdele og paa alle have. Engelskmændene var som regel den seirende part. Især havde de held med sig i Forindien; franskmændene blev næsten ganske fortrængt herfra, og størstedelen af landet blev lagt under England. Denne vinding, ligesom ødelæggelsen af den franske, spanske og hollandske sjømagt og handel, opveiede den ringe fremgang de havde i Amerika. Krigen førtes der med mindre kraft, og da den engelske hær tilsidst led et stort nederlag, opgav engelskmændene tanken om atter at bringe kolonierne til lydighed. Freden sluttedes i 1783 i Versailles. Her anerkjendte England de forenede nordamerikanske stater som frie og uafhængige.

Tabet af de amerikanske kolonier blev ikke saa føleligt for England som man skulde tro. Det opveiedes ved erobringerne i Indien, og Englands handel paa Amerika blev snart fordelagtigere end nogensinde før. De forenede stater tog nemlig fra nu af et raskt opsving; folkemængden og

velstanden steg hurtig, og omsætningen med udenverdenen vedblev for en væsentlig del at ligge i englændernes hænder.

Da de amerikanske kolonier havde vundet selvstændighed, gjaldt det at ordne den nye stat. Hidtil havde hver koloni dannet et samfund for sig; kun i krigens dage havde de holdt sammen. Det lykkedes imidlertid Washington og andre fædrelandssindede mænd at faa staterne til at slutte sig sammen til et forbund; forholdet til udlandet, krigsvæsen, told, mynt og postvæsen er 198
fælles for alle og afgjøres af en præsident, som vælges paa 4 aar, samt af en kongres; forøvrigt styrer hver stat sig selv. Washington blev den første præsident og beklædte denne værdighed i 2 gange 4 aar. Derpaa trak han sig tilbage til sit gods i Virginia og døde der nogle aar senere, agtet og elsket af alle. Historien kjender kun faa mænd der har gjort sit land saa store tjenester som Washington, og endnu færre der har benyttet høie stillinger og magt paa en saa ædel og smuk maade som han.

6. Frankrig under Ludvig 15 og 16. 198

Ludvig 15 (1715—1774).

Ved Ludvig 14's død blev hans sønnesøns søn Ludvig 15 konge. Han var dengang blot 5 aar gammel. I hans mindreaarighed var kongens frænde, den begavede, men usedelige hertug af Orleans, regent; han bragte ved sin letsindighed og sine uheldige foranstaltninger landets pengevæsen i endnu værre tilstand end før. Senere overtog kongen selv regjeringen og vilde, ligesom tidligere Ludvig 14, være sin egen førsteminister. Men hertil var han ingenlunde skikket. Han manglede sin forgjængers forstand, arbeidskraft og interesse for sit kald. Han sank desuden ned i usedelighed og dovenskab og tænkte kun paa at tilfredsstille sine lyster og fornøie sig. Han var fuldstændig i sine elskerinders magt; især var markisen af Pompadour (Pompadúr) i en række af aar omtrent enemægtig i Frankrig; hun raadede over statskassen og indsatte og afsatte generaler og statsmænd. Frankrig indvikledes i to krige, den østerrigske arvefølgekrig og syvaarskrigen (side 205—6). I begge spilte Frankrig gjennemgaaende en lidet ærefuld rolle, medens de store udgifter gjorde statskassens stilling rent fortvilet. Et saadant styre maatte bidrage til at berøve den franske

kongemagt den sidste rest af kjærlighed og agtelse. Ludvig saa den stigende misnøie, men trøstede sig med at det vilde gaa saalænge han levede. («Efter os kommer syndfloden»).

Frankrigs tilstand paa Ludvig 15's tid.

Frankrig var siden Ludvig 14's tid et enevoldsrige. Kongen havde den 199
mest uindskrænkede magt over alle sine undersaatters liv og eiendom; han gav love og paalagde skatter; han raadede over statskassen. Denne sin store magt brugte kongen nærmest med tanke paa sig selv, ikke paa sit folk. Han bortødslede statens midler paa et over alle grænser kostbart hothold og paa hæren, men tog sig kun lidet af landets opkomst. Værst var det at kongen intet gjorde for at udjevne den store standsforskjel som fandtes; det var dog netop for at sætte ham istand dertil, at de lavere klasser i sin tid havde hjulpet kongen til hans store magt.

Adelen og den rige katholske geistlighed eiede $^2/_3$ af al Frankrigs jord, og dog var de omtrent skattefrie. Og ikke nok hermed. Adelen havde eneret til alle bedre lønnede poster i statens og kirkens tjeneste. Desuden havde adel og geistlighed en hel del andre forrettigheder (privilegier); de blev saaledes dømt af egne domstole og tildels efter andre love end de borgerlige.

Skatterne hvilede paa borgere og bønder, som holdt paa at segne under den svære byrde. Især var bøndernes stilling fortvilet. De eiede som regel ikke sin jord og var for en del endnu livegne. De havde foruden skatterne til staten ogsaa at betale tiende til kirken og en mængde afgifter til herremanden som eiede jorden. Man regner at en bonde dengang havde at betale mindst $^4/_5$ af sin fortjeneste i forskjellige slags skatter.

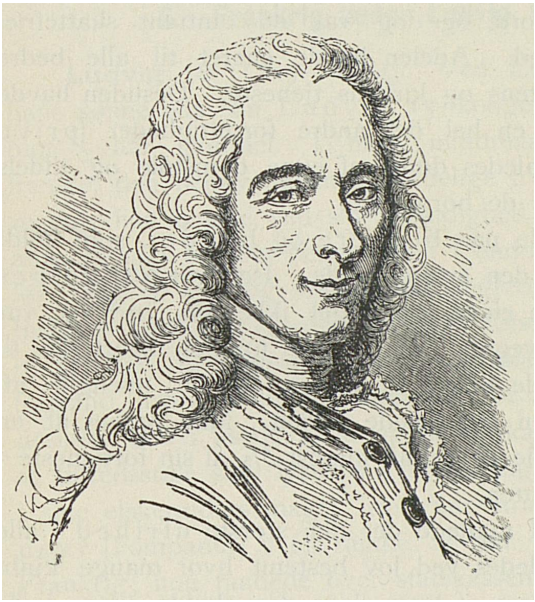
Ved siden heraf raadede der den største ufrihed i alle forhold; det var saaledes ved lov bestemt hvor mange kjøbmænd og haandverkere af hver slags der skulde være i de forskjellige byer. Hertil kom den store uvidenhed som herskede blandt de lavere klasser. Den katholske geistlighed, i hvis haand undervisningsvæsenet laa, gjorde intet for at sprede oplysning blandt folket; under den herskende vankundighed og overtro havde den størst udsigt til at bevare den blinde lydighed ligeoverfor kirke og konge.

Under det elendige styre sank landet dybere og dybere ned i fattigdom. Jorden gav ikke mere end $^1/_5$ af det udbytte den nu giver. Hungersnød

hjemsøgte alt i et det frugtbare land; folk døde i tusendvis af sult. Selvfølgelig maatte saadanne forhold vække forbitrelse. Men denne hindredes 200
paa alle maader fra at komme tilorde. Kneb det, anvendtes vaabenmagt til at kue alle oprørsforsøg. Regjeringens almindeligste vaaben mod dem som gjorde sig til talsmænd for misnøien, var dog de hemmelige arrestordrer (side 170). Med disse dreves der den skammeligste misbrug; ministrene og hoffets damer og herrer beskyldtes endog for at sælge saadanne til privatfolk, som paa denne maade letvindt kunde skaffe sig af med uvenner og modstandere.

Oplysnings-litteraturen.

Det lykkedes dog ikke at bringe kritiken til taushed. Der fremstod en række forfattere, som gjorde det til sin opgave at paavise manglerne ved de herskende tilstande og foreslaa forandringer og forbedringer. Denne bevægelse var begyndt i England; men sine navnkundigste talsmænd fandt den i Frankrig. Det er især to mænd som her fik betydning, Voltaire (Voltær) og Rousseau (Rusaa).

Voltaire.

Voltaire (død som gammel mand i 1778) viste alt som gut sin skarpe evne til at iagttage og finde ud mangler og forstod at give et kvikt og træffende udtryk for sine tanker. Disse egenskaber, anlæg for kritik og vid, fulgte ham livet igjennem. Allerede som ung blev han et par gange sat i Bastillen; en tid levede han landflygtig i England, hvor han lærte den nye frisindede engelske litteratur at kjende. Hele hans senere liv er en uafbrudt kamp mod alt, han ansaa for usandt og urimeligt. Han skrev en mængde, baade dramaer, historiske og filosofiske arbeider og var en uforfærdet talsmand for alle der led uret. Voltaire angreb ikke egentlig det kongelige enevælde; han mente tvertimod at dette, foreløbig ialfald, var nødvendigt; men fyrsten skulde være folkets første tjener og anvende sin store magt til at indføre en retfærdigere samfundsorden; standsforskjellen skulde hæves, byrder og rettigheder fordeles ligeligere, tortur og uretfærdig retspleie skulde forsvinde; livegenskabet skulde ophæves, trykkefrihed indføres, 201

Rousseau.

og der skulde sørges for folkeoplysningen. Men Voltaire gik videre; hans harme vendte sig i særlig grad mod den katholske kirke og geistlighed; han revsede dens mange feil og synder; men skjønt han ikke negtede Guds tilværelse, rettede han ogsaa sine angreb mod den kristne lære. Voltaires skrifter fik en vid udbredelse og en umaadelig betydning; de læstes ikke blot i Frankrig, men ogsaa i Europas andre lande. Overalt vandt han begeistrede tilhængere, baade inden borgerklassen og blandt fyrster og statsmænd. Der fremstod en

202

række saadanne, som søgte at gjennemføre hans idéer, «det oplyste enevældes fyrster», som de gjerne kaldes.[1] Voltaire maatte fortrække fra Frankrig; han boede mest paa et gods i Schweiz, nær Genf. Efter Ludvig 15's død kom han til Paris, men døde kort efter.

Rousseau virkede især gjennem sine romaner og politiske skrifter. Han mente at civilisationen havde bragt menneskene fordærvelse og ulykke, og at det gjaldt at vende tilbage til menneskenes oprindelige naturtilstand, der for ham stod som en uskyldighedstilstand, da menneskene var gode og alle lige. Han ivrede især mod den bestaaende standsforskjel. Alle mennesker skulde være lige i rettigheder og pligter; men denne lighed troede Rousseau ikke kunde naaes uden under et frit styre. Han angreb derfor kongemagten og blev en talsmand for republiken. «Lighed, frihed og broderskab» var Rousseaus løsen. Et skrift af ham om opdragelsen, hvori han sterkt hævder barnenaturens ret, fik grundlæggende betydning for den senere udvikling af undervisnings- og skolevæsen. Rousseaus skrifter læstes med begjærlighed og vandt stor tilslutning. Ligesom Voltaire er det oplyste enevældes læremester, saaledes er det Rousseaus elever der tager ledelsen under den franske revolution og der søger at gjennemføre hans idéer.

Ludvig 16 (1774—1792).

Ved underretningen om Ludvig 15's død udbrød hans tronarving, sønnesønnen Ludvig 16: «Gud hjælpe mig; jeg er for ung til at regjere.» Og han havde ret. Neppe har vel nogen konge besteget tronen under vanskeligere forhold. Det der trængtes, var en sterk, hensynsløs mand, som magtede at bryde med alt det gamle og med kraftig haand gjennemføre de nødvendige reformer; især gjaldt det at udjevne standsforskjellen. Men en saadan mand var ikke Ludvig 16. Han var ærlig og rettænkende; hans vilje

var god; men kraften og indsigten manglede. Hans interesse var at læse reisebeskrivelser og smede laaser; regjeringssager laa over hans evne. Han tog dog fat med en redelig vilje; men naar modstanden kom, veg han tilbage. Hans svaghed gjorde at han blev afhængig af sine omgivelser. Især 203
udøvede hans dronning Marie Antoinette (Antoanét) stor magt over ham. Hun var en datter af den myndige keiserinde Maria Theresia; hun var ung og smuk, og havde ingen forstaaelse af hvor farlig stillingen var, men troede at alt kunde fortsættes i det gamle spor med fester og fornøielser. Heller ikke kongens to brødre øvede nogen heldig indvirkning paa ham. Den ældste, Ludvig, greve af Provence, var en forsigtig, beregnende mand; den yngre, Karl, greve af Artois (Artoá), en indskrænket, fanatisk tilhænger af det gamle styre.

Ludvig forsøgte i begyndelsen at foretage endel reformer; men da de mødte modstand hos adel og geistlighed, opgav han snart det hele. Samtidig indlod Ludvig sig paa at støtte nordamerikanerne i deres frihedskamp. Dette medførte at de franskmænd som deltog i krigen derover, vendte hjem som ivrige tilhængere af den nyskabte amerikanske frihed, og ivrige for at indføre noget lignende i sit hjemland. Krigen kostede desuden store summer og gjorde pengenøden end større. Tilsidst var der ikke mere penge at opdrive, og hele statsmaskineriet truede med at gaa istaa af mangel paa mynt. Den ene finansminister afløste den anden, men uden nytte. Tilsidst blev Necker, en rig schweizer som drev bankforetninger i Paris, finansminister. Han indsaa at der maatte en indgribende omveltning til, hvis det skulde kunne gaa længere. Men adel og geistlighed vilde ikke opgive sin skattefrihed, og kongen blev tilslut nødt til at indkalde rigets stænder (les états généraux), som ikke havde været sammen paa snart 200 aar. Kongen gik ogsaa ind paa at «tredjestanden», d. v. s. borgerstanden i byerne og paa landet, paa stænderforsamlingen skulde have ligesaa mange repræsentanter som de to andre stænder, adel og geistlighed, tilsammen.

[1] Vigtigst er Fredrik den store i Preussen, Josef 2 i Østerrig, Gustav 3 i Sverige, Katharina 2 i Rusland, Struensee statsminister i Danmark-Norge.

7. Preussen og Østerrig.

203

Tyskland var gaaet svækket ud af tretiaarskrigen (side 166). Dets enhed var brudt; keiseren havde ikke længere noget at sige over de flere hundrede selvstændige stater som landet var delt i. Habsburgerne vedblev 204
vistnok at være mægtige fyrster. Men dette var ikke i kraft af deres stilling som keisere eller paa grund af nogen magt i Tyskland; det skyldtes udelukkende deres store østerrigske og ungarske arvelande.[1]

Preussens opkomst. Blandt Nordtysklands stater hævede lidt efter lidt en sig til større betydning end de andre. Det var Brandenburg, hvor i aarhundreder den hohenzollerske æt havde regjeret. I begyndelsen af det 17de aarh. arvede den brandenburgske kurfyrste hertugdømmet Østpreussen, som tidligere havde tilhørt de tyske riddere (side 67). Ved Westfalerfreden vandt Fredrik Wilhelm, den store kurfyrste (1640—1688), en del af Bagpommern samt besiddelser i Sachsen. Ogsaa paa andre maader arbeidede denne dygtige fyrste for sit lands udvikling. Han tog sig varmt af dets næringsveie; blandt andet kom industrien op ved hjælp af indvandrede franske hugenotter (side 171). Fredrik Vilhelms søn Fredrik var en meget pragtsyg og forfængelig mand; han antog kongenavn og kaldte sig konge af Preussen.[2] Brandenburg vedblev dog at være hovedlandet og Berlin rigets hovedstad. Fredriks søn og efterfølger Fredrik Vilhelm I (død 1740) var en streng og myndig hersker. Han gjorde kongemagten uindskrænket og bidrog paa samme tid sit til at udjevne standsforskjellen i sine lande ved at fratage adelen dens skattefrihed. Han øgede den allerede før forholdsvis store hær, og eksercis var hans største fornøielse. Særlig glad var han i sit garderegiment, som bestod bare af rigtig høie folk. Men han var raa og uvidende; for kunst og andre aandelige sysler havde han ingen sans.

Han søn Fredrik var meget musikalsk og nærede stor interesse for tidens franske litteratur; han blev selv en dygtig forfatter paa det franske sprog. Disse hans interesser synes faderen ikke om, og han lod ofte sønnen smage stokken, endog som voksen i hoffets paasyn. Tilsidst blev Fredrik saa kjed af den behandling han var udsat for, at han besluttede at flygte til 205
England. Hans planer blev imidlertid opdaget, og faderen var saa forbitret, at han var nær ved at lade sønnen henrette som desertør. Fredrik maatte

sidde længere tid i fængsel, og de som havde hjulpet ham, blev strengt straffet. Senere føiede Fredrik sig efter faderen og tog sig med iver af militære øvelser.

Fredrik 2 (1740—1786). I 1740 døde Fredrik Vilhelm I, og Fredrik besteg tronen som Fredrik 2. Han satte sig som maal med alle de midler som stod til hans raadighed, at gjøre Preussen til en stormagt i Europa. Samme aar som Fredrik blev konge, døde keiser Karl 6 (side 174). Han havde ingen sønner, kun en datter Maria Theresia, og hele hans arbeide havde i de senere aar været rettet paa at sikre denne datter alle sine lande, og hindre at de østerrigske Habsburgeres lande skulde splittes, saaledes som det kort i forveien var gaaet med de spanske lande. Han havde ogsaa tilsidst opnaaet at de forskjellige magter anerkjendte Maria Theresia som arving til hele riget. Men ikke før var han død, før mange fyrster trods sine løfter og forpligtelser fremkom med fordringer, og det faldt dem ikke vanskeligt at faa støtte hos Frankrig, Habsburgernes gamle fiende. Følgen var den østerrigske arvefølgekrig (1740—1748).

Blandt dem der kom med krav, var ogsaa Fredrik 2; han forlangte Schlesien, og det lykkedes ham med sin udmerkede hær at besætte dette landskab, medens Marias øvrige fiender paa forskjellige kanter faldt ind i hendes andre lande. I sin nød tog Maria sin tilflugt til ungarerne og lagde sin sag i deres haand; den tapre ungarske adel reiste sig som én mand til kamp for sin unge dronning og jog de forskjellige fiender ud; kun Fredrik lod sig ikke fordrive; han holdt fast paa sit bytte. Maria Theresia maatte tilsidst overlade Fredrik saa godt som hele Schlesien, medens hun fik fred med sine andre fiender uden synderlige opofrelser. Hendes mand Frants af Lothringen blev samtidig valgt til tysk keiser. Fra ham og Maria nedstammer Østerrig-Ungarns senere herskere; disse kalder sig helst Habsburgere, uagtet de kun paa kvindesiden tilhører denne æt.

Maria Theresia pønsede stadig paa hevn over Fredrik, og hun fik dannet 206
et forbund mod Preussen. Keiserinde Elisabeth af Rusland, Peter den stores lidet agtværdige datter, gik med i forbundet, fordi Fredrik havde tilladt sig at gjøre endel ligesaa skarpe som sande bemerkninger om hendes liv. Frankrig optraadte til stor harme for det franske folk nærmest efter markisen af Pompadours tilskyndelse som forbundsfælle af sin gamle fiende Østerrig. Ogsaa Sverige, Sachsen og Spanien optraadte mod Fredrik. I

syvaarskrigen (1756—1763) fik Fredrik at kjæmpe mod størsteparten af Europa. Han havde kun hjælp hos England, som var indviklet i krig med Frankrig angaaende kolonierne i Amerika og Indien (side 194). Fredrik viste under den ulige kamp en glimrende dygtighed; han forstod at angribe sine fiender enkeltvis og vandt en række store slag. Men til andre tider led han ikke mindre haarde nederlag. Fredriks og hans folks udholdenhed fortjener den største beundring; han fandt altid, hvor mørkt det saa ud, nye udveie, og hans folk viste den største offervillighed. Tilsidst var dog hans stilling omtrent haabløs; landets kræfter syntes udtømte. Da reddedes han ved keiserinde Elisabeths død. Hendes efterfølger Peter 3 var en ivrig beundrer af den store preusserkonge og tog hans parti. Rigtignok blev der intet af det russisk-preussiske forbund, da Peter snart blev afsat og myrdet; men hans hustru Katharina 2, som fulgte ham paa tronen, trak sig ud af krigen, og det varede ikke længe før ogsaa de andre magter sluttede fred. Fredrik beholdt alle sine lande, deriblandt Schlesien. Preussen havde saaledes med ære bestaaet en kamp med flere stormagter paa en gang og kunde da ikke negtes en plads blandt dem.

Naar man undtager at Fredrik senere var med og berigede sig ved Polens 1ste deling, var hele den sidste halvdel af hans regjering (1763—1786) fredelig. Han søgte i denne tid at læge de saar som krigen havde tilføiet hans lande. Dette lykkedes ogsaa over al forventning; det var som der var kommet ny livskraft i det tyske folk. Fredrik hjalp til med alle de midler han raadede over, og gjorde her en udmerket brug af den uindskrænkede magt han sad inde med. De haardest hjemsøgte egne fik 207
skattelettelser og pengehjælp, og ved Fredriks død befandt hans lande sig i en bedre økonomisk forfatning end nogensinde.

Fredrik havde en merkelig arbeidskraft; tidlig om morgenen var han oppe, og hele dagen var han optaget med sit arbeide. Alle breve blev lagt paa hans bord; han gjennemlæste dem alle og traf sin afgjørelse. Hyppig foretog han reiser rundt om i sine lande for at undersøge alt og tale med folk. Fredrik var tarvelig og nøisom for sin egen person; ogsaa ellers viste han sig meget sparsom. Han opholdt sig mest paa sit yndlingsslot Sanssouci (Sangsusí) ved Potsdam.[1] Her omgav han sig mest med folk med sans for kunst og litteratur. De fleste af disse var franskmænd; thi Fredrik havde kun liden tro paa at hans egne landsmænd duede i den retning.

Denne opfatning var saa meget urimeligere, som der netop paa hans tid fremtraadte store tyske forfattere, som skulde komme til at gjøre den tyske litteratur toneangivende i Europa. Blandt de mænd han en tid havde om sig paa Sanssouci, maa merkes Voltaire (side 200), der øvede en meget stor indflydelse paa Fredrik, som i mangt var en fyrste efter Voltaires sind. Han var jo en enevældig konge, men en som ansaa sig for sit folks første tjener, og som gjorde brug af sin store magt til at bedre folkets kaar og ophjælpe landets næringsveie, til at udvikle skolevæsenet, afskaffe tortur og i en ikke ringe grad udjevne standsforskjellen. Fredrik staar for saa vidt som et 208
mønster blandt det «oplyste enevældes» fyrster. Saaledes fortsatte Fredrik sit arbeide lige til det sidste. Han pleiede at sige: «En konge skal dø staaende.» 74 aar gammel døde han siddende i sin stol. Preussen har æret ham med tilnavnet «den store» eller «den eneste».

Fredrik 2.

[1] Omkring aar 1700 lykkedes det Habsburgerne at gjenvinde hele Ungarn fra tyrkerne (side 127).

[2] Intet land som stod under keiseren, kunde være kongerige; men Preussen hørte ikke som Brandenburg til det tyske rige.

[1] Dette slot holdes endnu i samme tilstand som da Fredrik boede der.

8. Rusland og Polen.

208

Katharina 2 (1762—1796). I Rusland havde efter Peter den stores død den ene tronrevolution afløst den anden. De indre kampe og udygtige regenter stansede landets fremgang i de af Peter anviste spor. Det er allerede fortalt (side 206), at Peters datter Elisabeth i 1762 efterfulgtes af Peter 3. Med ham afløser huset Holsten-Gottorp huset Ramánov paa

Ruslands trone; Peter var nemlig en sønnesøn af den holstenske hertug Fredrik, som i den store nordiske krig havde været Karl 12's forbundsfælle, og en søn af Peter den stores datter Anna. Peter 3 blev imidlertid kort efter sin tronbestigelse styrtet af sin hustru Katharina, som derpaa besteg tronen. Katharina, som var en tysk prinsesse, er en af Ruslands merkeligste herskere. Hun fortsatte Peter den stores verk: at udvide riget og indføre europæisk civilisation. Katharina besad store herskeregenskaber og interesse for sin virksomhed; men hun manglede den rette udholdenhed, saa det mange gange blev med begyndelsen og skinnet. Dertil kom hendes lidet agtværdige privatliv; hendes yndlinger, som ofte var raa og uduelige mænd, fik stor magt over hende og misbrugte denne til at berige sig. Mest bekjendt blandt dem er Potémkin. Katharina udrettede dog ikke lidet. Landets næringsveie kom op, skole- og retsvæsenet forbedredes. Hun var ligesom Fredrik 2 en stor beundrer af Voltaire, med hvem hun skriftlig raadførte sig om alskens regjeringsforetagender.

Katharina havde held med sig i sine bestræbelser for at udvide sit rige. Dette skede dels paa Tyrkiets, dels paa Polens bekostning. I syd fratog hun tyrkerne landet nord for det sorte hav og bemægtigede sig Krim. Sit store maal at frarive tyrkerne Konstantinopel naaede hun derimod ikke.

Polens delinger. Polen var i middelalderen og i begyndelsen af den nyere 209
tid en betydelig stat baade i udstrækning og folkemængde. Det polske rige strakte sig nemlig fra Østersjøen til henimod det sorte hav og var næst Rusland det største rige i Europa. Men den polske stat var aldrig saa sterk som den var stor. Grundene dertil var dels de eiendommelige befolkningsforhold, dels mangler ved statsforfatningen. Al jord eiedes af en mægtig, ridderlig adel samt af den rige romersk-katholske geistlighed. Bønderne var livegne paa de stores godser, og nogen polsk borgerstand fandtes saa at sige ikke. De talrige jøder traadte i denne stands sted; de befolkede byerne og dannede handels- og haandverksstanden; men de havde ingen politiske rettigheder. Der var saaledes en uoverstigelig kløft mellem stænderne. I spidsen for styret stod en valgt konge; men hans hænder var fuldstændig bundet, og forfatningen var nærmest republikansk. Vigtigere sager afgjordes paa rigsdagen, hvor alle adelsmænd, men ogsaa kun disse havde stemme. Der fandtes imidlertid den ulykkelige bestemmelse at en eneste adelsmand ved at sige nei kunde hindre enhver beslutning. Dette

førte til stadig uenighed, som ofte udartede til slagsmaal og kamp. Alt dette svækkede Polen, som forøvrigt aldrig kom sig af den knæk landet fik under krigen med Karl 12.

Katharina 2 forstod udmerket at benytte sig af partistriden i Polen til at blande sig ind i landets indre forhold. I 1772 indgik Rusland, Preussen og Østerrig et forbund og tog uden videre hver sin del af landet (Østerrig fik næsten hele Galizien). Dette er Polens første deling. Polakkerne søgte nu at enes og vinde styrke ved en forfatningsforandring, men til ingen nytte. I 1793 tog Rusland og Preussen hver sit stykke (Polens anden deling). Nu reiste polakkerne sig til en sidste fortvilelsens kamp, anførte af Kosciusko (Koschjúsko). De kjæmpede med sedvanlig tapperhed, men kunde ikke staa sig mod de overlegne russiske hære. I 1795 endte kampen med at Rusland, Preussen og Østerrig delte resten af landet mellem sig (Polens tredje deling); Rusland fik nu som før broderparten af byttet. Aaret efter døde Katharina 2 (1796).

9. NORDENS HISTORIE FRA 1720 TIL OMKR. 1790.

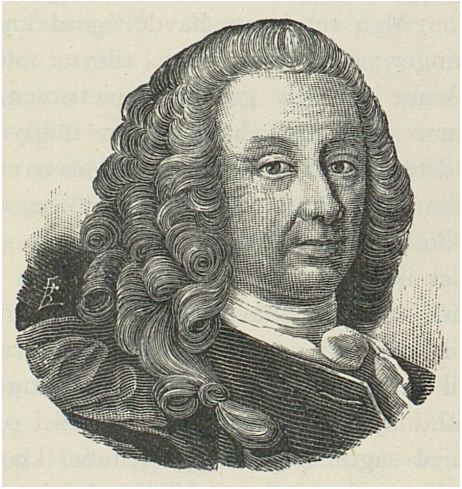
a. Danmark-Norge 1720—1788.

210

Ludvig Holberg. Siden reformationens tid var Tyskland omtrent det eneste land som Danmark-Norge underholdt en nøiere forbindelse med. Det er allerede fortalt (side 166) hvor dybt aandslivet i Tyskland sank efter tretiaarskrigen. En uselvstændig efterligning af alt fransk og en tør, ufrugtbar videnskabelighed blev tidens særkjende. Dette virkede tilbage paa forholdene hos os; en ufrugtbar lærdom og slavisk efterligning af det tyske blev raadende, indtil et omslag fandt sted ved Ludvig Holberg. Holberg var født i Bergen 1684 af norsk slegt. Sin uddannelse fik han, foruden i Norge, under gjentagne ophold i Holland og England og endelig i Frankrig og Italien. Efter sin tilbagekomst slog han sig ned i Kjøbenhavn, hvor han blev professor. Holberg havde paa sin udenlandstur stiftet bekjendtskab med det aandsliv og den nye litteratur, som paa den tid begyndte at gjøre sig gjældende i Vesteuropa, og da især i England. Selv var han en dygtig videnskabsmand og satte sig som maal at bekjæmpe al tør, ufrugtbar lærdom og søge at udbrede virkelig nyttig kundskab, samt at gjøre ende paa tankeløs efterligning ved at vække folk til at tænke selv. For dette maal virkede han hele sit liv. Han skrev videnskabelige verker; blandt disse kan især merkes en stor Danmarks historie. Han skrev ogsaa komedier og andre satiriske arbeider (Peder Paars og Nils Klims underjordiske reise). Overalt er hensigten den samme: at angribe og latterliggjøre det som er uselvstændigt og dumt, og fremme selvstændighed og dygtighed. Det var Peder Paars og komedierne som for øieblikket havde

størst virkning paa den store mængde. Holberg, som ogsaa i sine videnskabelige verker skrev paa dansk, medens tidligere forfattere mest havde skrevet paa latin eller tysk, er med rette kaldt den nye dansk-norske litteraturs fader. Sansen for det almene vel og for offentlige sager, som havde tabt sig saa sørgelig efter enevældets indførelse (side 184), begyndte atter at stige. Holberg vandt stor berømmelse ved sine skrifter; han blev 211
endog adlet med titel af baron. Han samlede sig ogsaa en stor formue, som han ved sin død skjænkede til Sorø akademi.

Pietismen. Samtidig med at Vesteuropas aandsliv naaede til Norden gjennem Holberg, kom en anden aandsretning fra Tyskland, der i mangt og meget stod i modsætning til Holberg og hans virken, og som ogsaa for en tid øvede en hemmende indflydelse paa denne. Det friske liv som i reformationsaarhundredet havde raadet inden den lutherske kirke, var stilnet af. Hovedvegten blev lagt paa rettroenhed; den mindste afvigelse fra Luthers lære dømtes som den farligste vranglære, som maatte forfølges og udryddes. Derimod lagdes mindre vegt paa hvordan ens liv var; aabenbare synder ansaaes ikke for saa farlige som selv en mindre uoverensstemmelse med den lutherske bekjendelse. Mod denne religiøse opfatning reiste der sig omkring aar 1700 en sterk bevægelse. I Tyskland fremstod mænd (som Francke og Spener), der med kraft og varme fremholdt at troen skulde vise sin frugt i et fromt levnet. Denne bevægelse har faaet navnet pietisme (af pius = from).

Ludvig Holberg.

Bevægelsen naaede snart til Norden. En af dens ædleste repræsentanter var Hans Egede, som var prest i Nordland. Han bestemte sig til at drage til Grønland for at tage sig af eskimoerne.[1] Han lærte sig deres sprog og drog ledsaget af sin dygtige og fromme hustru omkring fra bygd til bygd, fra hytte til hytte. En frygtelig koppeepidemi herjede paa hans tid landet. Egede og hans hustru var utrættelige i at tage sig af de syge og pleie dem. 212
Saaledes virkede han i mange aar paa Grønland, prædikede kristendommen og gjorde overmaade meget godt. Omtrent samtidig begyndte en anden prest, Thomas von Westen, at drive missionsgjerning blandt de norske lapper, som hidtil havde været og delvis endnu længe vedblev at være hedninger. Ogsaa paa andre omraader bar den pietistiske aandsretning gode frugter. Konfirmation blev indført (1736), og i forbindelse hermed anordnedes regelmæssig undervisning i den kristelige børnelærdom; dette var begyndelsen til folkeskolerne i Danmark og Norge.

Men retningen havde ogsaa andre, mindre heldige virkninger, som især kom tilsyne under kong Kristian 6. Denne var selv grebet af pietismen, og slotsprest Bluhme, en ivrig pietist, havde stor indflydelse paa ham. Kongen udstedte den saakaldte sabbatordning. Heri betegnedes alle slags fornøielser som syndige, og der fastsattes straf for ikke at gaa i kirke om søndagen. Theatret blev lukket, saa det ikke nyttede Holberg at skrive

komedier i kong Kristians tid. I Kjøbenhavn blev byens porte stængt hver helligdag til langt ud paa eftermiddagen, forat ikke folk skulde fristes til at benytte saadanne dage til ture ud i det frie. Der opstod nye regler for folks opførsel og ydre væsen. Man talte med sagte, begrædelig stemme, klagede over verdens daarlighed og førte gjerne bibelsteder i munden. Alene den som opførte sig saaledes, kunde gjøre regning paa de styrendes gunst; men dette fremkaldte selvfølgelig hykleri og paatagen fromhed. Efter kong Kristians død tabte pietismen sig snart, især blandt de høiere klasser; men nede blandt folket holdt den sig her og der, saaledes blandt bønderne i Jylland. I Norge gjorde den sig paany gjældende ved begyndelsen af dette aarhundrede, efterat bonden Hans Nilssøn Hauge var optraadt mod den raadende rationalisme (fornuftstro) og havde vakt nyt liv blandt folket, og den har siden været en magt i vort samfund. I den senere del af det 18de aarh. blev imidlertid det aandsliv, som udgik fra Holberg og siden stadig fik større styrke ved paavirkning fra oplysningstiden i Frankrig, bestemmende for udviklingen i Danmark og Norge. Kristian 6 (1730—1746). I 213
modsætning til Kristian 6's pietisme staar hans og hans dronnings pragtsyge. Flere kostbare slotte byggedes; blandt dem var det store, senere nedbrændte Kristiansborg, som blev Kjøbenhavns hovedslot. Den strengeste etikette indførtes ved hoffet; kongen var vanskelig at faa i tale; han viste sig kun tilvogns og ledsaget af en ridende vagt; over slotspladsen maatte man gaa med hatten i haanden; mødte kjørende eller ridende den kongelige vogn, maatte de stige af. For alt tysk næredes en sterk forkjærlighed; ved hoffet brugtes kun det tyske sprog.

Paa kong Kristians tid gjordes der adskilligt for at ophjælpe landets industri og fabrikdrift. Dette skede i overensstemmelse med det saakaldte «merkantile system», som dengang raadede i Europa, og som gik ud paa at ethvert land skulde se at forsyne sig selv med alle mulige slags varer. For at opnaa dette understøttede staten alle slags fabriker og lagde stor told paa fremmede varer. Regjeringens hjælp kom især Kjøbenhavn tilgode, hvor der fremelskedes adskillig fabrikdrift.

Fredrik 5 (1746—1766). Efter Kristian fulgte hans søn Fredrik 5. Denne lignede ikke sin fader, men var godmodig og omgjængelig og elskede fornøielser. Med ham forsvandt baade pietismen og den strenge etikette ved hoffet; theatret aabnedes igjen, og Holberg begyndte atter at skrive

komedier. Fredrik tog som regel dygtige ministre og lod dem raade; den som havde mest at sige, var den ældre Bernstorf, som med iver fortsatte arbeidet paa at udvikle den indenlandske fabrikdrift.

Under kong Fredrik truedes riget med krig. I Rusland var Peter 3 blevet keiser i 1762 (side 208). Han var tillige hertug i Holsten-Gottorp og vilde benytte sin magt som russisk keiser til at gjenvinde den del af Slesvig, der var indlemmet i Danmark under den store nordiske krig (side 193). Før det kom til noget sammenstød, blev Peter 3 styrtet, og kort efter blev det ordnet saaledes, at de russiske keisere afstod til kongen af Danmark ogsaa sin del af Holsten mod til erstatning at faa Oldenburg, som paa den tid tilhørte den danske kongeslegt. Paa denne maade kom begge hertugdømmerne i sin helhed til at staa umiddelbart under den danske konge. [214]

Kristian 7 (1766—1808).

Ved Fredriks død besteg hans ældste søn Kristian 7 tronen. Kristian havde faaet en uheldig opdragelse og kom tidlig i daarligt selskab. Da han 17 aar gammel blev konge og slap fri for alle baand, styrtede han sig ud i de vildeste udskeielser og ødelagde sig snart baade paa aand og legeme; tilsidst blev han fuldstændig sindssvag. I navnet vedblev han imidlertid at regjere, men var fuldstændig afhængig af dem som var om ham.

Struensée (1770—1772).

Paa en udenlandsreise som kongen foretog, havde tyskeren Struensee ledsaget ham som læge og forstaaet at vinde hans og end mere hans unge dronning Karoline Mathildes yndest, og benyttede sig heraf til at skaffe sig politisk indflydelse. Han blev første mand i raadet og opnaaede at faa ret til skriftlig at udfærdige alle de ordrer som kongen gav ham; alt som havde Struensees underskrift, skulde gjælde som kongens afgjørelse. Han indsatte sin ven grev Brandt til at holde kongen med selskab og passe paa at ingen fik indflydelse paa ham. Struensee var som saa mange andre af tidens statsmænd en elev af Voltaire og foresatte sig at bringe dennes tanker til udførelse. Det lykkedes ham ogsaa at udrette adskilligt godt, bogcensuren blev ophævet, og trykkefrihed indførtes; tortur afskaffedes; mange uduelige embedsmænd blev afsat. Han begyndte ogsaa at arbeide paa at ophjælpe den undertrykte danske bondestand.

Disse i og for sig gode foranstaltninger kom imidlertid for hurtig og vakte derfor misnøie. Hertil bidrog ogsaa at Struensee ikke med urette ansaaes for en tilhænger af Voltaire ogsaa i hans angreb paa kristendommen. Ikke mindre forargelse vakte hans aabenbare forkjærlighed for alt tysk; alle hans embedsskrivelser var affattet paa tysk, og ansøgninger som man vilde der skulde tages hensyn til, maatte skrives paa dette sprog. Struensee skaffede sig saaledes mange uvenner, især ved hoffet, noget hvortil ogsaa hans borgerlige byrd bidrog. Blandt hans bitreste fiender var kongens stedmoder, enkedronning Juliane Marie, og hendes søn, kongens lidet begavede halvbroder arveprins Fredrik; men den egentlige leder for modpartiet var arveprinsens tidligere lærer Guldberg. En sammensvergelse blev stiftet. I begyndelsen af 1772 trængte de sammensvorne en nat ind i kongens sovekammer og tvang ham til at underskrive en arrestordre mod Struensee og Brandt. Begge blev straks fængslet og henrettet, og dronning Karoline Mathilde maatte forlade landet.

Den guldbergske tid (1772—1784).

I det nye styre som kom istand efter Struensees fald, skulde arveprins Fredrik føre forsædet; men det blev Guldberg som fik mest at sige, og efter ham kaldes tidsrummet den guldbergske tid. Guldberg var en bestemt modstander af Voltaires retning, og de fleste af Struensees forandringer ophævedes atter. Men Guldberg var ogsaa meget imod det tyske væsen og tyskernes indtrængen i landet: han gav en lov som bestemte at kun danske, norske og holstenere kunde blive embedsmænd inden riget (indfødsretten). I begyndelsen af den guldbergske tid var den yngre Bernstorf statsraad. Han var en ven af fremskridt og maatte derfor senere gaa af. I 1780 lykkedes det Bernstorf at faa istand den første væbnede neutralitet (side 197), som i høi grad bidrog til at hæve især Norges skibsfart.

Kronprins Fredrik (1784—1808).

I 1784 blev kongens søn kronprins Fredrik voksen; han forlangte at blive stillet i spidsen for regjeringen og tog sig et nyt ministerium, hvori den yngre Bernstorf fik sæde. Kronprinsen var gunstig stemt for reformer og støttedes deri af Bernstorf. Mest paakrævet var en forandring i de

danske bønders stilling. Det er allerede nævnt (side 112), at kun faa af Danmarks bønder havde bevaret eiendomsret til jorden. De fleste levede som fæstebønder paa herremændenes store godser og var som saadanne meget afhængige; alle maatte gjøre et ofte meget haardt pligtarbeide («hoveritjeneste») paa herrens gaard. Paa øerne herskede indtil Fredrik 4's tid vornedskabet, som gjorde bønderne omtrent til træller (side 100). Efterat vornedskabet var blevet ophævet af Fredrik 4, havde man faaet det militære stavnsbaand, som forpligtede bønderne til i næsten hele deres liv at opholde sig paa det gods hvor de var født. Stavnsbaandet blev indført for 216
soldaterudskrivningens skyld, men gav godseierne en farlig magt, der saa meget lettere kunde misbruges, som godseierne havde en udstrakt dommer- og straffemyndighed ligeoverfor sine bønder. I 1788 blev stavnsbaandet afskaffet; pligten til hoveritjeneste blev begrænset, og man gjorde meget for at hjælpe bønderne til at skaffe sig eiendomsret til sin jord. Denne reform viste sig meget heldbringende; Danmarks jordbrug, som under den gamle ordning stadig var gaaet tilbage, gik nu raskt fremover.

I Norge ophævedes en bestemmelse om at den søndenfjeldske del af landet skulde kjøbe sit korn i Danmark. Handelen paa Finmarken havde i den senere tid været bortforpagtet, først til nogle kjøbmænd i Bergen, senere i Kjøbenhavn. Nu blev den givet fri; dette havde til følge at Finmarken tog en rask udvikling, og byerne Tromsø, Hammerfest og Vardø grundedes paa denne tid.

[1] Den gamle norske befolkning var blevet udryddet af eskimoerne.

b. Sverige 1719—1792. 216

Frihedstiden (1719—1772).

Efter Karl 12's fald i 1718 besteg hans søster Ulrike Eleonore og kort derefter hendes mand Fredrik af Hessen Sveriges trone (side 192). Ulrike Eleonore og Fredrik maatte opgive den enevoldsmagt som havde raadet siden Karl 11's dage. Den afgjørende myndighed skulde ligge hos rigsdagen eller stænderforsamlingen, medens regjeringen skulde føres af rigsraadet. Kongen var raadets formand, men havde forøvrigt omtrent ingen magt. Det endte med at ikke engang kongens underskrift var

nødvendig paa raadets bestemmelser; raadet kunde isteden benytte kongens navnstempel. Baade inden stænderforsamlingen og inden rigsraadet var det adelen som var den raadende. For dens vedkommende passer det navn tidsrummet har faaet, nemlig frihedstiden, godt. Men de andre stænder havde ikke stort at sige.

Der opstod snart to partier, huerne og hatterne.[1] Huerne indsaa at Sverige[217] var for svagt og ødelagt til at prøve paa at spille en stormagts rolle. Først gjaldt det at hjælpe landet paafode igjen; men hertil var fred en nødvendig betingelse. At bevare fred blev saaledes huernes politik; de søgte derfor at staa paa en venskabelig fod med Rusland, den eneste magt det kunde være tale om at føre krig med. I begyndelsen af frihedstiden, da huepartiet med den dygtige Arvid Horn i spidsen havde ledelsen, lykkedes dette godt. Landet kom sig efter de forudgaaende ulykker; velstanden og folkemængden vokste hurtig. Men hermed steg ogsaa, især hos den yngre slegt, lysten til at gjenvinde for Sverige dets gamle magt og fratage Rusland Østersjøprovinserne.

Huerne blev derfor efter en tids forløb styrtet af hatterne, som kastede Sverige ind i krig med Rusland (1741), hvor keiserinde Elisabeth netop var kommet paa tronen. Svenskerne blev fuldstændig slaaet, og Finland blev besat af russerne. Paa denne tid skulde der vælges en tronfølger i Sverige, da kong Fredrik var gammel og barnløs. Keiserinde Elisabeth vilde gjerne at Adolf Fredrik af det holsten-gottorpske hus skulde blive taget til tronfølger. Hun fik ogsaa svenskerne til at gaa ind herpaa ved at give tilbage næsten hele Finland. Ikke længe efter døde kong Fredrik. Adolf Fredrik, som da blev konge, var ligesaa svag og udygtig som sin forgjænger. Hatterne, der fremdeles var ved roret, søgte mere og mere støtte hos Frankrig. De gik med dette land ind i forbundet mod Fredrik den store og indviklede derved Sverige i syvaarskrigen. Krigen førtes med den største slaphed fra svensk side, saa Fredrik ved fredslutningen haanede svenskerne ved at lade som om han ikke vidste at han havde krig med Sverige. Disse meningsløse krige havde tømt statskassen, og der herskede blandt de lavere stænder stor misnøie med tingenes tilstand. Huer og hatter afløste hverandre i styrelsen; men det var igrunden den russiske og den franske udsending i Stockholm som skiftvis raadede i landet. Den af dem som havde mest penge til sin raadighed, skaffede ved bestikkelser sine

tilhængere magten, russerne huerne og franskmændene hatterne. Saadan var tilstanden da Adolf Fredrik døde (1771).

Gustav 3 (1771—1792).

218

Adolf Fredriks ældste søn Gustav 3 var dengang i Paris. Han ilede hjem og underskrev den ham forelagte haandfæstning uden engang at læse den ordentlig igjennem; han tænkte ikke paa at holde den alligevel. Hans plan var alt lagt; han vilde gjenoprette den sunkne kongemagt og atter hæve Sveriges anseelse. Gustav havde et elskværdigt, vindende væsen og forstod godt at belægge sine ord. Under sit forsøg paa at berøve adelen magten kunde han vente hjælp af de lavere stænder, som havde saa god grund til misnøie.

Gustav fik en af sine venner til at faa istand et slags oprør nede i Skaane. Dette skulde skaffe ham paaskud til at samle tropper, som han kunde bruge til at gjennemføre en forandring i statsforfatningen. Huepartiet var dengang ved magten. Dets førere fattede mistanke, og der var endog tale om at lade Gustav fængsle. Men han kom dem i forkjøbet; han vandt Stockholms garnison og fængslede rigsraadets og stænderforsamlingens ledende mænd. Gustav forelagde derpaa stænderne en ny forfatning, som disse straks vedtog. Saaledes lykkedes Gustavs statskup i 1772, uden at en draabe blod havde flydt. Kongen fik en meget udstrakt myndighed; dog kunde han ikke begynde krig uden stændernes samtykke. Sverige var atter paa det nærmeste blevet et enevoldsrige.

Gustavs regjering udmerkede sig i begyndelsen ved mildhed og flere gavnlige reformer; ogsaa han var en tilhænger af det oplyste enevælde. Den svenske kunst havde under Gustav en blomstringstid; paa hans tid levede Sveriges største billedhugger Sergel. Ogsaa videnskaben fandt en støtte hos kongen; i naturvidenskaberne fortsattes med iver paa det grundlag som blev lagt af den store botaniker Linné († 1778).

Men Gustavs feil og svage sider viste sig mere og mere. Han elskede fornøielser og pragt; ved hoffet førtes paa fransk vis et lystigt liv med fester og theaterforestillinger, og under den ydre pragt skjulte der sig stor usedelighed. Ved Gustavs ødselhed blev statskassens tilstand daarligere og daarligere; man maatte stadig tage sin tilflugt til nye skatter. Saaledes søgte Gustav at skaffe penge ved at forbyde al privat tilvirkning af 219

brændevin. Hensigten med dette «statsmonopol» skulde være at indskrænke brændevinsdrik; men det blev ganske anderledes. Forat staten kunde tjene saa meget som muligt, oprettedes udskjænkningssteder paa alle kanter, og drukkenskaben tiltog i en uhyggelig grad.

Snart herskede der almindelig misnøie. Da gjorde Gustav et forsøg paa at gjenvinde sin gamle anseelse gjennem en heldig krig. Han angreb Rusland (1788), hvor Katharina 2 netop var optaget med en krig mod tyrkerne. Gustav havde imidlertid begyndt krigen uden stændernes samtykke. Heraf benyttede en del adelige officerer sig, og da kongen stod med en hær i Finland, stiftede de et forbund mod ham og negtede at rykke ind i Rusland. Gustav befandt sig i en slem stilling. Det var da et held for ham at Danmark-Norge, som var Ruslands forbundsfælle, erklærede ham krig. Denne krig, der snart endte, gav Gustav et velkomment paaskud til at vende tilbage til Sverige, hvor han forstod at faa stemningen paa sin side og rette den mod adelen. En rigsdag sammenkaldtes i 1789, og den vedtog den saakaldte sikkerhedsakt, som gjorde kongemagten ganske enevældig. Gustav drog derpaa til Finland og førte krigen med ære, men uden noget resultat. Ved freden blev alt som før.

Adelen kunde ikke glemme Gustav at han havde berøvet den magten. Der stiftedes en sammensvergelse mod ham. Paa et slotsbal blev han saaret af et pistolskud og døde nogle dage efter (1792). Pistolen viste sig at tilhøre en kaptein Ankarström, som tilstod at være den skyldige, og henrettedes.

[1] Fredspartiet blev skjældt ud for «nathuer»; i modsætning til «huerne» kaldtes saa modpartiet «hatter».

TIDEN EFTER 1789.
REVOLUTIONERNES TID.

I. Den franske revolution.

219

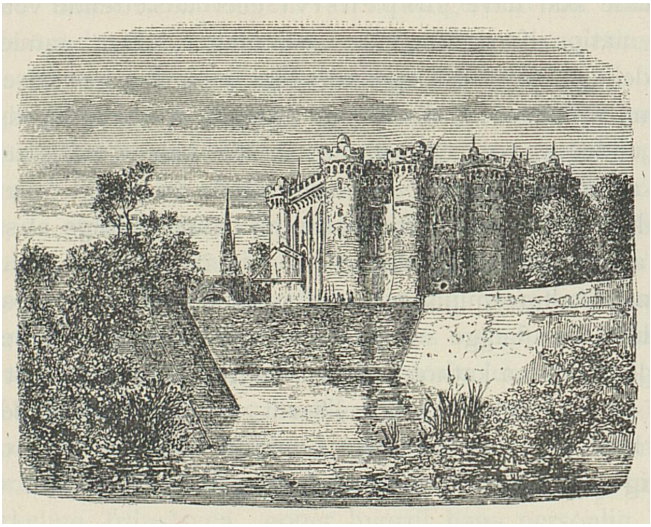
Den grundlovgivende forsamling (1789—1791).

I mai 1789 samledes rigets stænder i Versailles. Der mødte 300 adelsmænd, 300 geistlige og 600 fra tredjestanden. Spørgsmaalet var, om de tre stænder som i gamle dage skulde forhandle hver for sig, eller i 220
fællesskab. Tredjestanden forlangte det sidste; kun da vilde den have nytte af sine 600 stemmer; ellers vilde den blive overstemt af de to andre stænder. Adelen og geistligheden fordrede at hver stand skulde forhandle for sig og hver have én stemme. Da erklærede tredjestandens medlemmer sig for nationalforsamling; de tilsvor hverandre ikke at skilles før de havde givet Frankrig en ny grundlov, og opfordrede de andre stænder til at slutte sig til dem. Kongen indkaldte alle tre stænder til et møde, kundgjorde som sin vilje at hver stand skulde forhandle for sig, og befalede dem at gaa til sine forsamlingsrum. Kongen fjernede sig, og adel og geistlighed adlød befalingen; men tredjestanden blev siddende. Kongens ceremonimester spurgte om de ikke havde hørt kongens befaling. Grev Mirabeau[1] (Mirabaa) gav da til svar at de sad der som det franske folks udsendinger og kun veg for bajonetternes magt. Kongen gav efter og opfordrede de andre stænder til at forene sig med tredjestanden. De fleste gjorde saa, og den grundlovgivende forsamling kunde nu tage fat paa sit arbeide: at give Frankrig en ny forfatning.

Snart fik atter hoffet magten over den svage konge. Han begyndte at trække tropper sammen om Versailles og Paris for at opløse eller ialfald øve

tryk paa nationalforsamlingen. Da rygterne herom naaede Paris, opstod den voldsomste gjæring; thi hele byens befolkning stod paa tredjestandens side. Folketalere ophidsede mængden. Vaabenhandlernes lagere plyndredes, og den 14de juli 1789 rykkede store skarer frem mod fæstningen Bastillen, der beherskede Paris med sine kanoner, og desuden var forhadt som gammelt statsfængsel. Besætningen var svag, og efter et par timers kamp negtede den at kjæmpe mod folket. Borgen maatte overgive sig; kommandanten og andre af forsvarerne blev myrdet, og deres afhuggede hoveder blev baaret rundt i byen paa stænger. Et folkevalgt kommuneraad indsattes i Paris for at styre byens anliggender, og en borgervæbning (nationalgarde) oprettedes. Til chef for denne valgtes Lafayette (side 196). 221
Bastillen blev nedrevet og jevnet med jorden.

Paris's eksempel smittede. I byerne og paa landet reiste folket sig og stormede adelens slotte. En mængde adelsmænd flygtede ud af landet, dels for at redde livet, dels for at bevæge fremmede fyrster til at skride ind i Frankrig. Disse flygtninger kaldtes emigranterne; den første af dem var kongens yngste broder Karl af Artois. Nationalforsamlingen, som foreløbig ikke havde noget at frygte, ophævede

Bastillen.

natten 4de—5te august al standsforskjel og alle særrettigheder; alle skulde være lige i byrder som i rettigheder. Hele den gamle samfundsorden omstyrtedes saaledes med ett slag.

I Paris vedblev der at herske uro og uorden; opløb og plyndringer hørte til dagens orden. Derved blev arbeidsløsheden endnu større, og den følтes dobbelt haardt, da der just var den største dyrtid, især paa korn; der havde nemlig været misvekst i Frankrig flere aar itræk. Regjeringen anvendte store summer paa Paris's forsyning, men uden synderlig nytte. Mængden mente at det vilde blive bra, hvis kongen flyttede til byen. I de første dage af oktober drog store skarer, mest kvinder, ud til Versailles og tvang den 222
kongelige familie til at blive med til Paris. Nationalforsamlingen fulgte, og baade den og kongen kom derved i afhængighed af Pariser-mængden. Ledelsen kom mere og mere til at ligge hos de mange politiske foreninger (klubber), som beherskede mængden. Vigtigst blandt disse blev jakobinerklubben.1

Den grundlovgivende forsamling fortsatte sit arbeide med at ordne Frankrigs forhold og særlig forfatningen. Man blev enig om at der skulde være en konge med indskrænket magt samt en nationalforsamling bestaaende af ett kammer. Kongen skulde kun have suspensivt eller udsættende veto ligeoverfor nationalforsamlingens beslutninger. Den gamle provinsinddeling afskaffedes, og landet blev delt i departementer. Klostrene ophævedes; deres og kirkens store jordgods inddroges under staten. Presterne skulde lønnes af staten og vælges af menighederne; paven mistede al magt over den franske kirke. Denne nye kirkeordning havde til følge, at størsteparten af den lavere geistlighed, d. v. s. de almindelige prester, forlod nationalforsamlingens parti, som de hidtil havde støttet. De vilde ikke aflægge ed paa den nye ordning, som de fandt stridende mod den katholske kirkes lære. Disse ednegtende prester blev afsat og senere haardt forfulgt. De inddragne godser blev efterhaanden solgt i mindre dele; derved opstod en talrig jordeiende bondestand, noget landet hidtil havde savnet.

Under disse forhandlinger havde gjæringen uafbrudt holdt sig i Paris. Der udøvedes et stadig stigende tryk paa nationalforsamlingen og regjeringen fra Parisermængdens side. Kongens stilling blev mere og mere vanskelig; han var næsten en fange i sit eget slot. Det saa en stund ud til at han skulde finde støtte hos Mirabeau, som i begyndelsen havde været

revolutionens leder, men havde begyndt at nærme sig kongen for atter at faa indført ordnede forhold; men han døde pludselig. Kongen bestemte sig tilsidst til at flygte. Med sin familie slap han ud af Paris og nærmede sig allerede den belgiske grænse, da han blev gjenkjendt og ført tilbage til Paris. 223
Det blev besluttet at magten midlertidig skulde fratages ham, indtil den nye forfatning var færdig. Denne blev vedtaget ud paa høsten 1791 og blev straks besvoret af kongen. Den grundlovgivende forsamling blev derpaa opløst.

Den lovgivende forsamling (1791—1792).

Dagen efter traadte den i grundloven bestemte folkerepræsentation (svarende til vort storting) sammen. Den har faaet navn af den lovgivende forsamling, da dens vigtigste opgave var at give love, som passede til den nye frie forfatning. De fleste inden forsamlingen var tilhængere af det indskrænkede kongedømme, som nu var Frankrigs regjeringsform. Disse satte sig i forsamlingssalen paa høire side; til venstre sad republikanerne; paa den maade opstod navnene høire og venstre. Blandt republikanerne var der to partier: girondinerne1 og jakobinerne. De sidste var de som gik videst; de stod ogsaa i forbindelse med mængden i Paris og styredes af jakobinerklubben. Den som havde ledelsen i denne, var Robespierre (Robespiérr), en ung, ærgjerrig sagfører, der var en blind tilhænger af Rousseaus meninger. Han besad ikke nogen større dygtighed, men havde en merkelig evne til at skaffe sig magt og indflydelse. Dette opnaaede han mest ved at nedsætte og vække mistanke mod andre, medens han forstod at fremstille sig selv som den uegennyttige og ubestikkelige frihedsven, noget hvortil hans personlig hæderlige vandel hjalp ham. Stor indflydelse havde ogsaa den djerve, veltalende Danton (Dantóng). Ogsaa han var sagfører og overgik Robespierre i dygtighed. Endelig maa nævnes Marat (Mará), som tidligere havde været dyrlæge. Han var et blodtørstigt uhyre, fuld af had mod alle som stod over ham.

Gironden fik efter en tid ledelsen i forsamlingen, og kongen maatte tage sit statsraad blandt dens tilhængere. Imidlertid havde emigranterne samlet sig i store skarer langs Frankrigs grænser og rustede sig til væbnet indfald. Den lovgivende forsamling bestemte at alle emigranter inden en vis frist 224
skulde vende hjem; ellers skulde de dømmes til døden som landsforrædere

og deres godser inddrages. Da de ikke vendte tilbage, blev deres eiendomme gjort til statseiendom og solgt. Forholdet til emigranterne førte til brud med de tyske fyrster i hvis lande de opholdt sig. I 1792 erklærede Frankrig Østerrig og Preussen krig. Landet var kun daarlig rustet. De fleste officerer var blandt emigranterne, og der fandtes ingen disciplin blandt soldaterne. En preussisk-østerrigsk hær gik over grænsen. Dens anfører udstedte en kundgjørelse til det franske folk, hvori han truede den lovgivende forsamling og Paris med død og ødelæggelse, dersom der tilføiedes kongen den mindste overlast. Dette kunde med rette opfattes som om kongen stod i hemmelig forbindelse med fienden, og vist er det at hoffets herrer og damer talte timerne, til den preussiske hær som befrier kunde rykke ind i Paris.

Følgen af kundgjørelsen var en almindelig forbitrelse, især i Paris. Ivrige frihedsvenner strømmede til fra hele Frankrig, og aabent forberedtes en opstand mod kongedømmet. Den 10de august 1792 brød det løs. Ved stormklokkernes lyd drog væbnede skarer frem mod slottet. Kongen viste sig vaklende og modløs; han opgav dog snart at tænke paa modstand og forlod med sin familie slottet og begav sig til den lovgivende forsamling, hvor de fik opholde sig i et lidet værelse bag forsamlingssalen. Kongen gav befaling til schweizergarden, som holdt slottet besat, om ikke at skyde paa mængden. Schweizerne adlød og lod sig nedsable sammen med slottets betjening. Efter denne bedrift togede pøbelen til den lovgivende forsamling, drog gjennem salen og fordrede kongens afsættelse og republikens indførelse. Forsamlingen havde ikke ret til at foretage nogen forandring i grundloven. Den bestemte derfor at den skulde give plads for en ny grundlovgivende forsamling. Kongen blev indtil videre afsat og holdt i forvaring med sin familie. Styret skulde føres af statsraadet, hvor Danton fik sæde som justitsminister. Lafayette, som førte kommandoen paa nordgrænsen, søgte at formaa sine soldater til at gaa mod Paris og gjenindsætte kongen; men de vilde ikke være med, og Lafayette maatte flygte over grænsen.

Pøbelen var nu herre i Paris. Danton gjorde intet forsøg paa at 225
opretholde orden. Alle fængsledes, som mistænktes for at være republikens fiender. Da fængslerne var fyldt, drog mængden om og nedsablede

fangerne. Denne rædselstid er bekjendt under navnet septemberdagene i 1792.

Nationalkonventet (1792—1795).

Den 21de september 1792 traadte den anden grundlovgivende forsamling eller nationalkonventet sammen. Samme dag vedtoges enstemmig at Frankrig skulde være en republik. Men hermed var det ogsaa forbi med enigheden, idet girondinerne, som nu indtog pladsen tilhøire, kom i strid med jakobinerne. Dette parti kaldtes ogsaa for bjerget, da det sad høiest oppe tilvenstre. Først gjaldt det at afgjøre hvad man skulde gjøre med kongen. Man bestemte at han skulde tiltales og stilles for konventets skranke. Anklagen lød paa forræderi mod folket og forbund med landets fiender. Nogle dokumenter som blev fundet i et hemmeligt skab paa slottet, godtgjorde at kongen havde staaet i forbindelse med østerrigerne. Omtrent enstemmig blev han erklæret skyldig; men angaaende straffen var meningerne delte. Bjerget forlangte at han skulde henrettes; men gironden var splittet. Med kun faa stemmers overvegt blev han dømt til døden, og den 21de januar 1793 faldt hans hoved under faldøksen (guillotinen). Ludvig viste i sine sidste dage en fasthed som man tidligere havde savnet; han gik rolig døden imøde og døde, ligesom han havde levet, som en oprigtig kristen. Hans sidste ord var en bøn for Frankrig.

Vaaren 1793 optoges af strid mellem gironden og bjerget. Bjerget beskyldte girondinerne for ved departementernes hjælp at ville omstyrte republiken og friheden. Gironden kunde med langt bedre ret beskylde bjerget for ved Pariserpøbelens hjælp at ville beherske konventet og skaffe Paris magten paa det øvrige lands bekostning. Bjerget seirede; juni 1793 omringede Pariser-mængden konventet og tvang det til at lade girondens førere fængsle (girondens fald). Mange af dem undkom dog og drog om i Frankrig og fik reisninger istand mod konventet. I Sydfrankrig greb byerne Bordeaux, Lyon, Marseille og Toulon til vaaben.

Allerede straks efter kongens henrettelse var der udbrudt oprør i 226
landskabet Vendée (Vangdé) ved Loires munding. Disse opstande i det indre var saa meget farligere for konventet, som krigen med udlandet samtidig tog en ugunstig vending. Frankrig var sluppet heldig fra krigen i

1792. Den preussisk-østerrigske hær, som var rykket ind, havde maattet vende om og gaa tilbage over Rhinen. Kongens henrettelse og konventets hensynsløse optræden udadtil havde imidlertid bevirket, at England, Spanien og de fleste italienske stater sluttede sig til Østerrige og Preussen, og dannede den første koalition mod Frankrig. England understøttede de andre magter med penge, og sjælen i det hele forbund var den engelske førsteminister, den yngre Pitt. Vaaren 1793 trængte fienderne fra alle kanter frem mod den franske grænse. Saadan var stillingen, da bjerget efter girondens fald vandt magten i konventet. De raadende bestemte sig til at anvende alle midler, selv de mest yderliggaaende, for at slaa ned al modstand i det indre og jage fienderne ud af landet. Den tid som nu kommer, kaldes skrækregjeringen eller terrorismen; den varede fra sommeren 1793 til sommeren 1794.

Al magt blev lagt i velfærdskomitéens haand. Inden velfærdskomiteen, som bestod af 9 mænd, der blev valgt blandt konventets medlemmer, lykkedes det Robespierre at vinde ledelsen. Der indsattes ogsaa en egen domstol, revolutionstribunalet, der havde at dømme alle fiender af republiken. For at drive fienderne ud af landet opbødes folket i masse, og man var saa heldig i Carnot (Karnaa) at finde en mand som kunde bringe orden tilveie. Carnot var officer, og som medlem af velfærdskomiteen ledede han krigsvæsenet. Nye officerer indsattes; disciplin og lydighed indførtes atter i armeen. Det viste sig at fienderne ikke kunde staa sig mod republikens begeistrede soldater; de kastedes overalt tilbage, og ved nytaarstid 1794 stod der ikke nogen fiende paa fransk grund. Samtidig rasede kampen mod de oprørske byer og landskaber. Den ene by erobredes efter den anden, og de rædsomste straffe rammede de overvundne. Lyon blev saaledes ødelagt, og indbyggerne, som mest bestod af fabrikarbeidere, 227
blev skudt ned med kanoner. Længst holdt Toulon sig; byen fik hjælp af engelskmændene og faldt først efter en haard beleiring, under hvilken Napoleon Bonaparte første gang fik anledning til at udmerke sig. Haardest var dog modstanden i Vendée, hvis bønder kjæmpede med fortvilelsens raseri. De gav sig først da hele deres land var ødelagt, deres landsbyer og huse brændt, deres kvæg hugget ned, og de fleste af indbyggerne dræbt. Inden aarets udgang var ogsaa opstanden i det indre kuet.

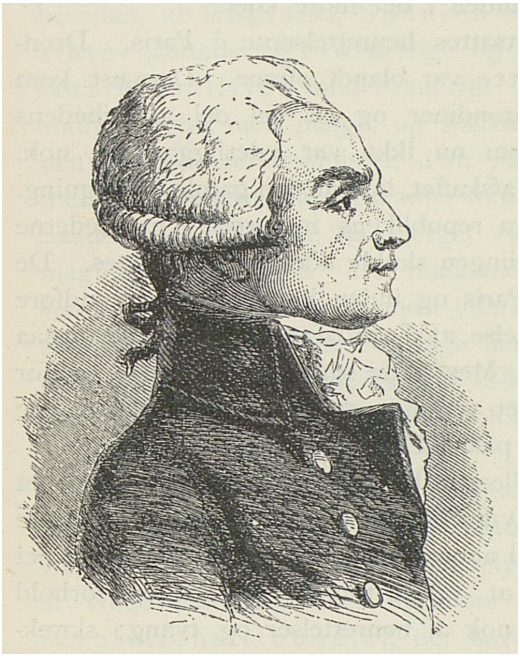
Under alt dette fortsattes henrettelserne i Paris. Dronning Marie Antoinette var blandt ofrene. Dernæst kom turen til de fangne girondiner og en hel del af frihedens varmeste tilhængere, som nu ikke var yderliggaaende nok. Den kristne religion blev afskaffet, ligesaa den gamle tidsregning. Aarene skulde regnes fra republikens indførelse; maanederne fik nye navne; ugeinddelingen skulde ikke mere benyttes. De mest yderliggaaende i Paris og inden konventet vilde indføre en ny religion, en dyrkelse af fornuften, og gjorde ogsaa en begyndelse dermed. Men dette syntes Robespierre gik for vidt. Han lod konventet vedtage, at det franske folk troede paa en høieste gud og paa sjælens udødelighed.

Det var saaledes allerede kommet til uenighed inden det raadende parti. Da de ydre fiender og opstandene i det indre var beseiret, kom det til aaben strid. Danton mente at det kunde være paa tide at vende tilbage til roligere forhold igjen; man havde havt nok af henrettelser og tvang; skrækregjeringen havde jo naaet hvad der var tilsigtet. Men de samme som havde prøvet sig med dyrkelsen af fornuften, syntes at man ikke var gaaet vidt nok; de fordrede henrettelserne øget efter en stor maalestok. Robespierre[1] benyttede først Danton og hans tilhængere til at faa disse fanatikere henrettet. Men derpaa vendte han sig mod Danton. Denne laa under i kampen og maatte bøde med livet for sit forsøg paa at stanse revolutionen.

Robespierre troede nu at tiden var kommet, da han som enevoldshersker skulde styre Frankrig og gjennemføre Rousseaus idéer om frihed, lighed og broderskab. Alle som vovede at staa mod ham, sendtes til retterstedet. Men misnøien med Robespierres tyranni og rædselsstyret steg stadig, og tilsidst besluttede det usle konvent at slaa et slag for at fri sig for ham. Robespierre kom for at forlange en hel del konventsmedlemmers død. Han modtoges med raabet: «Ned med tyrannen!» Forgjæves søgte han at komme til orde; under den vildeste larm vedtoges det at han og hans vigtigste tilhængere skulde fængsles. Paa veien til fængslet blev fangerne befriet af pøbelen og i triumf ført til Paris's raadhus. Herfra udsendtes befaling til forstædernes beboere om at væbne sig og gaa løs paa konventet. Dette lod opbyde borgerne i de indre dele af Paris, og inden forstædernes mængde kom til, var der samlet saa mange af konventets tilhængere, at de kunde storme raadhuset. Robespierre blev igjen fanget og sendtes skjælvende af

228

dødsangst med sine vigtigste hjælpere til guillotinen. Dette foregik 9 thermidor aar 2 (27 juli 1794).

Robespierre.

Hermed er det forbi med bjergets herredømme og med terrorismen. Konventet udarbeidede en ny forfatning. Ifølge denne skulde regjeringen føres af 5 direktorer. Den lovgivende magt skulde ligge hos to kamre, de ældres og de yngres raad. Høsten 1795 opløstes til alles glæde det almindelig forhadte og foragtede nationalkonvent.

---

[1] Denne var, skjønt adelig, valgt som udsending fra tredjestanden. Han var en ivrig frihedsven og stod baade i indsigt og veltalenhed over alle de andre.

1 Den kaldtes saa, fordi den holdt sine møder i et tidligere jakobiner- eller dominikanerkloster. Den omfattede baade medlemmer af nationalforsamlingen og andre. Den havde underafdelinger udover hele landet.

1 Partiet kaldtes saa, da dets ledere og bedste talere var fra landskabet Gironde.

[1] Marat var nylig bleven myrdet af Charlotte Corday (Kordæ), en ung pige fra Normandi, som vilde hevne girondinerne.

2. Napoleon.

229

Den første koalitionskrig (1793—1797).

Krigen mod udlandet var imidlertid fortsat med held af de nye generaler, som kom op under revolutionen. Belgien var erobret og indlemmet i Frankrig. Holland var beseiret og omdannet til en med Frankrig forbundet republik. Spanien gik over fra at være Frankrigs fiende til at blive dets forbundsfælle, og Preussen trak sig ud af krigen (1795). I 1796 tog krigen mod Østerrig en uventet gunstig vending. Dette skyldtes Napoleon Bonaparte. Denne var født i aaret 1769 paa Korsika, som dengang netop var bleven fransk. Som officer fik han først anledning til at vise sin dygtighed under Toulons beleiring. Senere havde han hjulpet konventet med at kue en opstand i Paris. Til belønning herfor blev han udnævnt til general og fik i 1796, blot 26 aar gammel, befaling over en hær som skulde angribe østerrigerne i Norditalien, samtidig med at to større hære sendtes ind i Tyskland. De tropper Napoleon fik anførselen over, var i en elendig forfatning; krigskassen var tom, og det var daarligt baade med klæder, vaaben og mad. Men han førte dem fra seier til seier og vandt ved sin personlige tapperhed og sin glimrende førerdygtighed soldaternes beundring og hengivenhed. De italienske stater maatte slutte fred. Østerrigerne blev slaaet gang paa gang, og Napoleon trængte frem mod Wien. Da maatte ogsaa Østerrig opgive kampen (1797). Det afstod Belgien og Lombardiet. Lombardiet omgjordes til den cisalpinske republik, som knyttedes nær til Frankrig.

Toget til Ægypten (1798).

England stod nu alene igjen af Frankrigs fiender. Napoleon foreslog at bekjæmpe England ved erobring af Ægypten; derfra kunde man rette et angreb paa Indien og søge at fravriste England dette land, paa hvis besiddelse dets velstand for en stor del beroede. I 1798 drog Napoleon afsted med en hær og flaade. Han landede lykkelig i Ægypten, som beherskedes af de krigerske mameluker, men stod under Tyrkiets overhøihed. Ved foden af pyramiderne blev mamelukernes rytterhær slaaet, og landet blev erobret af franskmændene. Men deres flaade blev ødelagt af

230

engelskmændene under admiral Nelson i slaget ved Abukir, og Napoleon og hans hær var saaledes afskaaret fra enhver forbindelse med hjemlandet.

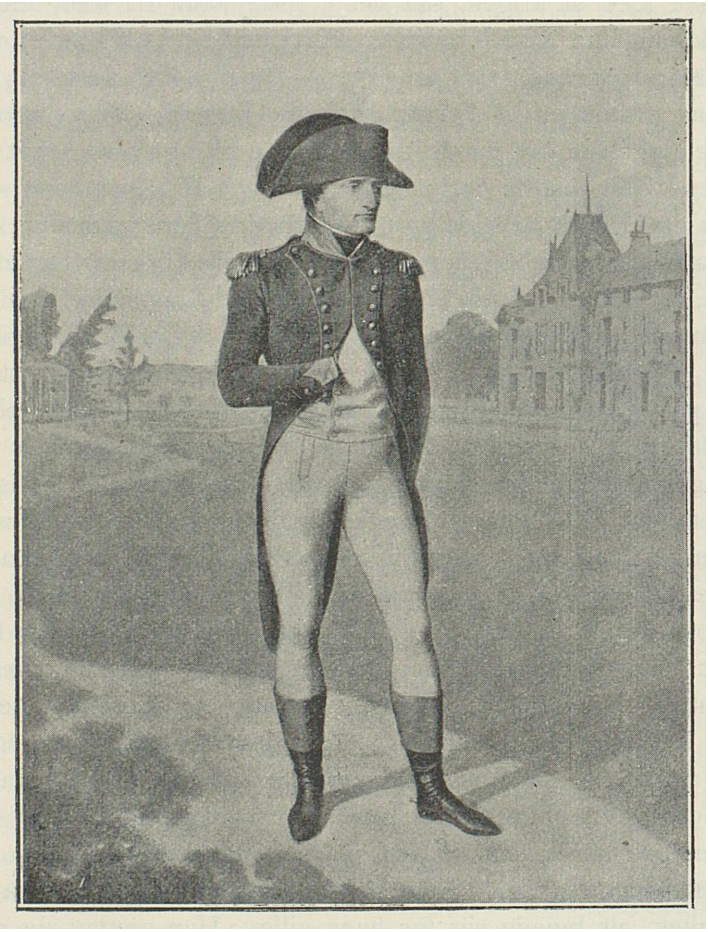
Napoleon bliver første-konsul (1799).

I Frankrig var der imidlertid paany blevet uro. Det lykkedes ikke direktorerne at skaffe orden tilveie; den største forvirring raadede overalt. Værst var det med pengeväsenet; dette havde under hele revolutionen været i uorden; men nu var tilstanden blevet rent haabløs, og misnøien var stor. Ikke desto mindre optraadte regjeringen meget hensynsløst og overmodig ligeoverfor udlandet. Der dannedes derfor en ny, den anden koalition med England, Østerrige og Rusland i spidsen (1798—1801). De franske blev fordrevet fra hele Italien, og selve Frankrig truedes. Disse tidender fik Napoleon i Ægypten; engelskmændene sendte ham nemlig endel aviser, i den tro at det ganske skulde betage ham og hans hær modet. Men Napoleon overlod kommandoen til en af sine generaler og gik ombord paa et fransk skib, som tilfældig kom indom. Lykken fulgte ham; han slap forbi de engelske krydsere og naaede Frankrig. Her modtoges han overalt med jubel. Man saa i ham den der skulde fri landet ud af den herskende forvirring og nød, og føre krigen mod udlandet til en seierrig ende. Han ilede til Paris for ved hærens hjælp at styrte den bestaaende regjering. De lovgivende forsamlinger blev sprængt ved vaabenmagt, og direktorerne blev afsat. Der udarbeidedes en ny forfatning. I spidsen for staten skulde der staa 3 konsuler, hvoraf dog den ene, førstekonsulen, havde magten. Folket skulde udøve sine rettigheder gjennem en repræsentation; men da det kom til stykket, fik denne lidet at betyde. Magten samledes i Napoleons haand, da han udnævntes til førstekonsul (1799).

2den koalitionskrig endes.

Napoleons første opgave var at skaffe landet en ærefuld fred. I 1800 rykkede han ad uveisomme passe over Alperne ned i Italien og overraskede her østerrigerne, som han efter en haardnakket kamp slog ved Marengo (syd for Po). Hermed var Italien vundet tilbage, og Østerrig maatte slutte fred (1801). Rusland havde allerede trukket sig ud af krigen. Atter stod England alene igjen. Engelskmændene havde benyttet kampen med Frankrig 231
og dets forbundsfæller Spanien og Holland til end mere at befæste sit

herredømme paa havet. Deres optræden mod de neutrale magters skibe var endnu mere hensynsløs, end

Napoleon.

den havde været under nordamerikanernes frihedskamp (side 196). Danmark-Norge, Sverige og Rusland fornyede derfor i 1800 den væbnede neutralitet. Men England svarede med at sende ud en stor flaade, som under Nelson angreb den dansk-norske flaade udenfor Kjøbenhavn (slaget paa Kjøbenhavns red den 2den april 1801). Engelskmændene mødte tapper 232

modstand og maatte trække sig ud af slaget med uforrettet sag. Men da Sverige og Rusland faldt fra, satte de alligevel igjennem at faa den væbnede neutralitet opløst. Ogsaa i England begyndte man imidlertid at blive kjed af krigen, saa det i 1802 kom til fred, efterat franskmændene havde rømmet Ægypten.

Konsularregjeringen (1799—1804).

Napoleon tog nu fat paa ordningen af Frankrigs indre forhold. Revolutionen havde ophævet det gamle uden at naa til at sætte noget nyt isteden. Alt maatte derfor ordnes fra nyt af. Napoleon viste ogsaa under dette arbeide stor dygtighed. I flere aar havde man følt savnet af en lovbog, som gjennemførte alle borgeres lighed for loven. Nu udgaves Code Napoleon (Kaad Napoleóng), som var et udmerket arbeide og endnu er gjældende ret. Den katholske kirke gjenindførtes atter, og der kom en overenskomst istand med paven (konkordatet). Men fremfor alt søgte Napoleon at udslette alle spor af de gamle partier; han samlede om sig og benyttede alle dygtige mænd uden hensyn til tidligere partistilling. De ivrigste kongeligsindede og de ivrigste republikanere kunde han dog ikke vinde. Disse stiftede gjentagne gange sammensvergelser mod ham, og der gjordes flere forsøg paa at myrde ham; men alle mislykkedes, og førte blot til at han vandt en endnu fastere stilling. Man mente at den største sikkerhed for landets ro laa i at gjøre Napoleons magt livsvarig og arvelig. I 1804 udraabtes han til keiser efter almindelig stemmegivning af alle voksne mænd. Paven kom endog til Paris for at salve ham; men han satte selv kronen paa sit hoved. Dette skede 2 dec. 1804.

Keiserdømmet.

Som keiser regjerede Napoleon uindskrænket; alt bøiede sig for hans vilje. Han omgav sig med et glimrende hof. Hans brødre blev prinser og hans søstre prinsesser; hans første generaler ophøiedes til marschaller, og der oprettedes en ny adel med titler af hertuger og grever; allerede tidligere var æreslegionens orden stiftet. Trods alt bevaredes dog alles lighed for loven, og den nye adel fik ikke arvelige forrettigheder, saaledes som den gamle havde havt. Samtidig fortsatte Napoleon med sine bestræbelser for

landets opkomst. Der byggedes veie og kanaler; fabrikdrift og andre næringsveie tog et stort opsving.

3dje koalitionskrig (1805).

Da Napoleon var blevet keiser, omdannede han den cisalpinske republik til kongeriget Italien og lod sig selv vælge til konge. Østerrig og Rusland vilde ikke finde sig i at han paa denne maade ogsaa underlagde sig Italien, og sluttede forbund med England, som allerede tidligere igjen havde begyndt krig med Frankrig. Ogsaa Sverige tiltraadte forbundet, og den 3dje koalitionskrig begyndte (1805). Englænderne ødelagde den fransk-spanske flaade i sjøslaget ved Trafalgár (syd for Cadix); i slaget faldt deres store admiral Nelson. Men tillands var Napoleon som sedvanlig heldig; han kastede sig med sin hær over Østerrig. Wien blev taget, og aarsdagen efter Napoleons kroning stod trekeiserslaget ved Austerlitz i Mähren (2 dec. 1805). Foruden Napoleon deltog keiser Aleksander af Rusland og keiser Frants af Tyskland i slaget. Franskmændene var de forenede russere og østerrigere underlegne i tal, men vandt en afgjørende seier. Østerrig maatte derpaa slutte fred.

Slaget ved Austerlitz skaffede Napoleon herredømmet ogsaa i Tyskland. Det tysk-romerske keiserrige ophævedes i 1806, og keiser Frants førte fra nu af titelen keiser af Østerrig. Baiern og Würtemberg blev kongeriger og dannede med endel andre syd- og vesttyske lande Rhinforbundet, der tog Napoleon til protektor eller overherre. Samtidig indsatte Napoleon sin ældste broder Josef til konge i Neapel, og den yngre Ludvig til konge i Holland. Hans stedsøn Eugen blev vicekonge i Italien.

Krig med Preussen (1806—1807). Fastlandssystemet.

Kongen af Preussen vilde ikke taale at Napoleon saaledes spilte herre i Tyskland. Han forlangte at franskmændene skulde rømme Tyskland. Napoleon svarede med straks at angribe Preussen. Han slog i en fart den preussiske hær[1] (1806), tog Berlin og holdt næsten hele landet besat. Russerne kom Preussen til hjælp, men blev fuldstændig beseiret i slaget ved Friedland i Østpreussen. Der sluttedes derpaa fred i Tilsit i samme 234
landskab (1807). Preussen mistede halvparten af sine lande. Af de afstaaede landskaber i Vesttyskland dannede Napoleon kongeriget

Westfalen, som han gav til sin yngste broder Jerome. Af Preussens polske besiddelser dannedes storhertugdømmet Varschau, som blev givet til kongen af Sachsen. Den unge russiske keiser Aleksander 1 blev under samværet i Tilsit grebet af den største beundring for Napoleon, og de to keisere blev enige om at dele herredømmet i Europa og i fællesskab bekjæmpe England. Dette skulde først og fremst ske ved det saakaldte fastlandssystem. Det skulde paasees at ingen engelske varer indførtes paa det europæiske fastland; hensigten var at knække England ved at lamme dets handel og industri. Alle magter i Europa skulde drives til at gaa ind herpaa. Rusland fik i opgave at tvinge Sverige, hvis stivsindede konge Gustav 4 Adolf fremdeles fortsatte kampen mod Napoleon. Aleksander erklærede Sverige krig og benyttede leiligheden til at tage Finland.

Der blev i Tilsit truffet en hemmelig aftale om at Napoleon skulde sætte sig i besiddelse af den store dansk-norske krigsflaade for at benytte den mod England. Dette fik englænderne at vide, uvist hvorledes. De sendte straks en flaade og en hær til Danmark og fordrede flaaden udleveret indtil krigens slutning. Denne fordring blev afslaaet, og den engelske hær gjorde landgang paa Sjælland og bombarderede Kjøbenhavn (Kjøbenhavns bombardement 1807). Den danske regjering blev nødt til at give efter, og engelskmændene tog hele flaaden med sig og gav den aldrig tilbage. Dette overfald havde til følge, at Danmark-Norge sluttede forbund med Napoleon og erklærede England og Sverige krig.

Efter Tilsiter-freden lod Napoleon Portugal besætte og kundgjorde: «Huset Braganza har ophørt at regjere i Portugal.» Kongefamilien flygtede til Brasilien. Den spanske konge havde den hele tid været Napoleons tro forbundsfælle; men Napoleon lod sig ikke længere nøie dermed. Han tvang ham til at nedlægge regjeringen, og skjænkede Spaniens trone til sin broder Josef, tidligere konge i Neapel. I Josefs sted indsattes Napoleons svoger, ryttergeneralen Murat (Myrá), til konge i Neapel. Spanierne blev dybt krænket over denne fremfærd og gjorde opstand mod sin nye konge. De førte kampen mest som guerillakrig (smaakrig). Napoleon maatte tilsidst selv derned med sin storarmé. Denne kamp i Spanien kostede ham et par hundrede tusende af hans bedste soldater, og alligevel blev opstanden ikke dæmpet. Spanierne fik siden hjælp af en engelsk hær under den dygtige general Wellington.

Napoleon paa høiden af sin magt.

Napoleon blev kaldt bort fra Spanien, da Østerrig atter vovede at erklære ham krig (1809). Den østerrigske hær kjæmpede tappert og gjorde en haardnakket modstand; men alt var uden nytte. Napoleon vandt en afgjørende seier ved Wagram (nord for Wien), og keiser Frants maatte kjøbe sig fred ved at afstaa sine illyriske provinser. Omtrent samtidig opgav ogsaa Sverige krigen. Napoleon havde nu fred med alle undtagen med England, og hans magt strakte sig ud over store dele af Europa. Men en ting manglede han, og det var en arving til sit store rige. Han var gift med Josefine, enke efter general Beauharnais (Baaharnæ). Hun havde to børn af første egteskab, en søn Eugen, vicekonge i Italien, og en datter Hortense, gift med kong Ludvig af Holland; men hendes egteskab med Napoleon var barnløst. Han lod sig derfor skille fra Josefine og egtede i 1810 keiser Frants's datter Marie Louise. Hun fødte ham aaret efter en søn, som i vuggen kaldtes konge af Rom.

Toget til Rusland (1812).

Snart kjølnede forholdet mellem Napoleon og keiser Aleksander. Napoleon beskyldte Aleksander for ikke at overholde fastlandssystemet, og erklærede Rusland krig. Med en hær paa over en halv million drog han i 1812 ind i Rusland. Marschen gik bent paa Moskva. Russerne trak sig tilbage og ødelagde landet rundt omkring; først i nærheden af Moskva satte de sig til modverge, men blev slaaet efter en haardnakket og blodig kamp. Moskva blev besat af de franske; men russerne satte ild paa byen, og trods alle forsøg paa at slukke, brændte størstedelen og dermed alle forraad som fandtes der. Russerne forstod dernæst at opholde Napoleon ved underhandlinger, og da han tilsidst maatte bestemme sig for at gaa tilbage, 236
stod vinteren for døren. Den kom dette aar meget tidlig og var usedvanlig haard. Soldaterne var ikke rustet paa et vinterfelttog og led forfærdelig af kulde og sult. En stor mængde frøs ihjel, andre dræbtes af de forfølgende russere. Værst gik det da hæren skulde over elven Berésina (en bielv til Dnjepr). Overgangen skede midt under russernes angreb; en bro gik istykker, og en mængde omkom. Baade ved denne leilighed, og ellers under tilbagetoget udmerkede især marschal Ney (Næ) sig ved sit mod og sin

udholdenhed. Kun med nogle tusende mand naaede Napoleon grænsen og ilede øieblikkelig til Paris for at reise en ny hær.

Befrielseskrigen (1813—1814).

Napoleons uheld i Rusland gav det undertrykte Tyskland nyt mod. De franske var her forhadte paa grund af sin overmodige optræden, og fædrelandssindede mænd havde længe arbeidet paa at vække nationalfølelsen i det før splittede land, og vise det nedværdigende i at tyskerne fandt sig i at trælle under franskmændene. Kongen af Preussen udstedte et opraab til sit folk, hvori han opfordrede det til at reise sig til kamp mod Napoleon, som endnu holdt de fleste tyske fæstninger besat. Fra alle kanter strømmede det unge mandskab til fanerne. I Sverige styrede dengang kronprinsen Karl Johan, tidligere marschal Bernadotte; mod løfte om at faa Norge sluttede han sig til England, Rusland og Preussen, og satte med en svensk hær over til Nordtyskland. Vaaren 1813 rykkede Napoleon ind i Tyskland med en ny hær og var i begyndelsen heldig. Keiser Frants søgte at mægle fred; men da Napoleon afslog hans meget fordelagtige tilbud, forenede han sig med hans fiender. Disse trak sig nu tættere og tættere sammen om den franske hovedhær, og i oktober kom det til et afgjørende slag ved Leipzig. Napoleon havde ikke mere end halvdelen saa mange folk som hans modstandere. Kampen rasede i tre dage. Tilsidst maatte franskmændene vige, og tilbagetoget gik over til vild flugt; først vest for Rhinen lykkedes det Napoleon at samle levningerne af sin hær.

Alle de underkuede folk afkastede nu det franske herredømme, saa Napoleon stod alene mod hele Europa. Fra alle kanter satte de forenede hære 237
sig i bevægelse mod Frankrig. Karl Johan drog dog først med sin af svensker, russer og tyskere bestaaende hær mod Danmark og tvang kong Fredrik 6 til i freden til Kiel at afstaa Norge (14de januar 1814). Derpaa gik ogsaa han mod Frankrig. Napoleon havde kun en ringe styrke at stille mod sine overmægtige fiender; men aldrig har han vist en større, en mere glimrende dygtighed end under denne sidste fortvilelsens kamp vaaren 1814. Han vandt en række slag, men kunde ikke hindre fienden i at nærme sig Paris. Da ogsaa denne by overgav sig, opgav han kampen. Han gjorde for sig og sine arvinger afkald paa Frankrigs trone, men beholdt keisertitelen og fik øen Elba. Ludvig 16's broder, Ludvig 18[1], blev fransk

konge, og med ham sluttedes fred i Paris (1ste Pariser-fred 1814). Frankrig mistede alle sine erobringer. Der aftaltes videre, at der skulde holdes en kongres i Wien, hvor Europas forstyrrede forhold atter skulde ordnes.

Wiener-kongressen. De hundrede dage. (1814—1815).

I Wien samledes en hel del af Europas fyrster og første statsmænd. Man blev enig om mest muligt atter at indsætte de gamle (legitime) fyrstehuse. Men samtidig vilde de magter som havde kjæmpet mod Napoleon, have nogen løn herfor; især stillede Preussen og Rusland store krav. Der opstod saaledes snart rivninger og uenighed. Dette gav Napoleon mod til at vende tilbage til Frankrig. Vaaren 1815 landede han med kun 1100 mand i Sydfrankrig. Overalt sluttede soldaterne sig til ham; naar han med blottet bryst gik mod dem og raabte: «Hvo som vil, han skyde sin keiser!» svarede de med raabet: «Keiseren leve!» og gik over. Marschal Ney havde lovet Ludvig 18 at fange Napoleon; men det gik ligedan med ham. Napoleon stod snart i Paris; Ludvig 18 havde maattet flygte. Keiserdømmet oprettedes paany, og de saakaldte 100 dage begynder; kun saa længe varede nemlig Napoleons magt denne gang.

Napoleon skrev til Wiener-kongressen og lovede at ville holde fred, hvis man vilde anerkjende ham som Frankrigs keiser. Tilbudet afvistes; han erklæredes for en forstyrrer af Europas fred, og 1 million soldater rettede 238
atter sin marsch mod Frankrig. Napoleon rykkede ind i Belgien og slog her en preussisk hær under Blücher. To dage efter (18de juni 1815) mødte han ved Waterloo (syd for Brüssel) engelskmændene under Wellington. Englænderne maatte efter en blodig kamp vige; men i sidste øieblik kom Blücher, som havde forstaaet at undgaa sine forfølgere, til undsætning. En ny kamp begyndte. De udmattede franske soldater kunde ikke længer holde stand; kun Napoleons gamle garde vilde ikke flygte, men lod sig hugge ned. Napoleon selv ilede til Paris for at redde tronen for sin søn. Men forgjæves; alt var tabt. Han vilde flygte til Amerika; men alle havne var spærret af engelskmændene. Han gik da ombord paa et engelsk krigsskib og gav sig til fange. Efter Wiener-kongressens beslutning førtes han til den lille klippeø St. Helena og holdtes her i fangenskab til sin død i 1821. Hans lig blev senere ført til Paris og hviler nu i Invalidehotellets gravhvælving.

Ludvig 18 indsattes atter paa Frankrigs trone, og den anden Pariserfred sluttedes. Frankrig maatte betale en stor sum penge i krigserstatning, og finde sig i at en fremmed hær i tre aar holdt vagt i dets grænsefæstninger.

Samme aar (1815) blev Wiener-kongressen færdig med sit arbeide. De vigtigste af dens bestemmelser var følgende:

1. Af storhertugdømmet Varschau oprettedes et kongerige Polen, som forenedes med Rusland. Dette land beholdt ogsaa Finland.

2. Preussen fik til erstatning for tabte polske besiddelser halvdelen af kongeriget Sachsen samt provinserne Westfalen og Rhinprovinsen.

3. Østerrig fik Venedig og Dalmatien istedenfor Belgien.

4. Belgien forenedes med Holland til et kongerige Nederlandene under det oraniske hus's styre.

5. I Italien gjenoprettedes de gamle stater undtagen republikerne Venedig og Genua; den sidste gaves til kongen af Sardinien; Venedig gaves til Østerrig.

6. England fik Malta, de joniske øer samt endel kolonier, som Kaplandet. 239

7. Det tyske rige gjenoprettedes ikke paany. De tyske stater, som var svundet ind til et antal af omtrent 40, forenedes til det tyske forbund med Østerrig i spidsen. Alle fællessager skulde afgjøres af forbundsdagen, som samledes i Frankfurt am Main og bestod af udsendinger fra alle de tyske stater; den østerrigske udsending førte forsædet.

Norden havde imidlertid selv ordnet sine forhold. Norge havde som selvstændigt kongerige indgaaet forening med Sverige, og Danmark havde af Preussen tilbyttet sig hertugdømmet Lauenburg for svensk Pommern.

---

[1] Ved Jena og Auerstädt.

[1] Ludvig 17 er Ludvig 16's unge søn, som døde under revolutionen.

3. Nordens historie under den franske revolution og Napoleon. 239

Helt til 1805 holdt baade Danmark-Norge og Sverige sig udenfor de store krige, som den franske revolution og Napoleon gav anledning til; kun slaget paa Kjøbenhavns red i 1801 dannede en kort afbrydelse i fredstilstanden (side 231). Disse fredsaar var en gylden tid for

næringsveiene, ikke mindst i Norge; trælast og jern stod i høi pris, og skibsfarten blomstrede.

I Sverige blev Gustav 4 Adolf (1792—1809) konge efter sin fader Gustav 3. I de første aar af sin regjeringstid var han endnu mindreaarig, og hans farbroder hertug Karl førte da styret. Gustav var ganske anderledes end sin fader; han var en sedelig og skikkelig mand, men lidet begavet og i høieste grad stivsindet og halsstarrig; han havde fattet et glødende had til Napoleon og troede sig af skjæbnen bestemt til at blive hans bane. I 1805 tiltraadte han den 3dje koalition. Han viste sig uduelig som feltherre, men vilde alligevel ikke slutte fred, da Østerrig og senere Preussen og Rusland gjorde det, men fortsatte kampen som Englands eneste forbundsfælle. Aftalerne i Tilsit (1807) mellem Napoleon og keiser Aleksander indviklede derpaa, som allerede fortalt (side 234), Sverige i krig med Rusland, og Danmark-Norge i krig med England og Sverige. Kort efter døde den sindssvage kong Kristian 7, og kronprins Fredrik, som allerede længe havde ført styret (side 215), fulgte efter ham som Fredrik 6 (1808—1839).

240

Krigen i 1808.

Med de gode tider var det nu forbi. I Norge, hvor der før havde hersket velstand og overflod, blev der nød og elendighed. Vor udførsel hørte næsten op, vore skibe toges af englænderne, og landet var afskaaret fra tilførsel fra udlandet. Krigsflaaden var tabt, saa der ingen modstand kunde gjøres mod de engelske krydsere, som blokerede vore kyster, og al regelmæssig forbindelse mellem Danmark og Norge var afbrudt. Norge maatte under disse forhold faa sit eget styre, og der indsattes en regjeringskommission med sæde i Kristiania. I spidsen for denne stod prins Kristian August af Augustenborg[1], som tillige havde kommandoen over den norske hær.

I 1808 faldt en russisk hær ind i Finland. Den svensk-finske hær, som var for svag til at forsvare landet, trak sig tilbage under den mest heltemodige kamp mod overmagten; blandt dens anførere vandt Adlercreutz og Sandels stor berømmelse. Ved Oravais stod et hovedslag; den svenske hær tabte og maatte rømme Finland. Medens Gustav 4 saaledes ikke magtede at forsvare sit land, drømte han om erobringer i Danmark og Norge. En større hær, som kunde have gjort god nytte i Finland, sendtes

ind i Norge. Dette angreb mislykkedes ganske. De svenske mødte en kraftig modstand af den norske hær under den afholdte Kristian Augusts anførsel; svenskerne blev slaaet ved Toverud (i Urskoug), og afdelinger blev fanget ved Trangen (i Solør) og Prestebakke (syd for Fredrikshald). Kristian August fik derpaa fra Fredrik 6 befaling til at rykke ind i Sverige, samtidig med at der forberedtes et russisk angreb paa Stockholm; ja der var tale om, at Napoleon og Aleksander havde isinde at dele Sverige. Trods alt dette vilde Gustav 4 ikke høre tale om fred. Adlercreutz og endel andre officerer blev da enige om at fjerne den halsstarrige konge. Adlersparre, som stod ved den norske grænse, sluttede sig til dem og fik Kristian August til at love ikke at angribe Sverige, medens han rykkede mod Stockholm med 241
sin hær. Adlersparres og hærens hjælp blev dog ikke nødvendig; det lykkedes Adlercreutz med et par mand at tage Gustav 4 tilfange (1809). Hertug Karl overtog derpaa styret som rigsforstander, og rigsdagen afsatte Gustav 4, som henlevede resten af sine dage i landflygtighed. Det kongelige enevælde blev ophævet, og rigsdagen gav Sverige en fri forfatning, hvorpaa hertug Karl blev taget til konge under navn af Karl 13 (1809—1818). Karl var gammel og barnløs; til tronfølger valgtes prins Kristian August, der dog ikke modtog valget, før der var sluttet fred mellem Sverige og Danmark-Norge (1809). Med Rusland sluttedes fred i Fredrikshamn (i Sydøstfinland). Her fik Rusland hele Finland med Aalandsøerne. Kort efter fik Sverige ogsaa fred med Napoleon og tiltraadte fastlandssystemet.

Selvstændighedsfølelsens vekst i Norge.

Imidlertid fortsattes Danmark-Norges krig med England. Norge led meget under denne krig; især faldt det vanskeligt at faa landet forsynet med korn, noget der føltes dobbelt haardt, da der flere aar i træk raadede misvekst heroppe. Krigene og nedgangen i næringslivet bragte pengevæsenet i den sørgeligste uorden. I 1813 maatte statskassen erklære sig ude af stand til at indløse sine papirpenge uden med en liden del af sedlernes paalydende værdi. Denne statsbankerot ruinerede mange tidligere velstaaende familier. Ganske ustraffet fik dog ikke engelskmændene blokere kysterne. Der udrustedes en hel flaade af smaa kanonbaade til landets forsvar, og private folk byggede kapere, som tog engelske skibe med ofte kostbare ladninger.

I disse krigsaar, da Norge mest var henvist til sine egne kræfter, var det naturligt at der hos mange begyndte at røre sig tanker om at Norge heller burde løse sig ud af forbindelsen med Danmark, end finde sig i den uselvstændige stilling inden foreningen. Forholdet mellem Norge og Danmark var ikke længer det samme som i 1536. Siden den tid havde Norge udviklet sig meget; vore næringsveie, især skovdriften, bergverksdriften og skibsfarten, havde taget stort opsving; folkemængden var gode 900 000, det vil sige vel dobbelt saa stor som den havde været det nævnte aar. Sam-

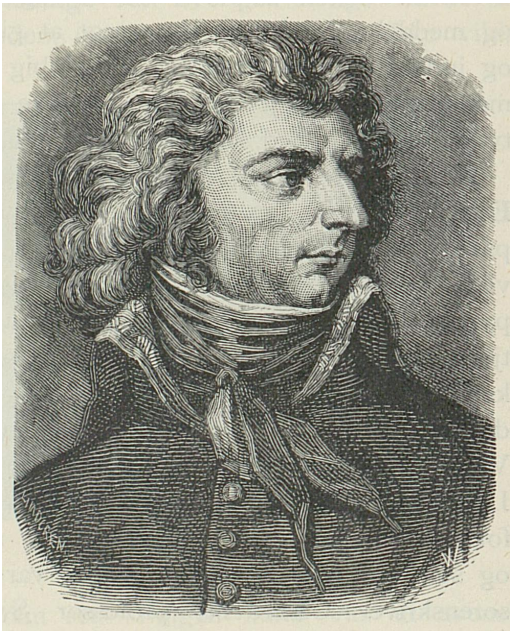
tidig var Danmark snarere gaaet tilbage, og dets folkemængde var ikke 242
større end Norges. Den norske odelsbonde var langt bedre stillet end den danske bonde, og under de heldige aar i slutningen af det 18de aarh. havde der i byerne udviklet sig en velstaaende norsk borgerstand. Den norske nationalfølelse var vaagnet; nordmændene begyndte at kræve sin ret som selvstændigt folk ved siden af det danske, og de havde ogsaa i fælleslitteraturen begyndt at gjøre sin nationalitet gjældende (det norske selskab i Kjøbenhavn, den norske digterskole, Johan Herman Wessel, Johan Nordal Brun). Den heldige krig med Sverige havde bidraget sit til at øge selvtilliden. Den nøie forbindelse landet i lange tider havde havt med det frie England, og kjendskabet til den franske revolutions grundsætninger havde desuden vakt begeistring for frihed og selvstyre. I 1809 stiftedes selskabet til Norges vel, som med kraft reiste nordmændenes gamle fordring paa at faa et eget universitet. Fredrik 6 imødekom ogsaa dette ønske, og allerede 2den septbr. 1811 oprettedes universitetet i Kristiania.

Kieler-freden.

Kristian August, som var blevet svensk kronprins, døde ikke længe efter at han var kommet til Sverige. Til tronfølger efter ham valgte rigsdagen den franske marschal Bernadotte[1] eller Karl Johan, som han fra nu af kalder sig. Da Karl 13 var svag, kom ledelsen straks til at ligge i hans haand. Der opstod snart et spændt forhold mellem Napoleon og Sverige, som ikke overholdt fastlandssystemet. Da Napoleon foretog sit tog til Rusland, vilde han have Sverige med i krigen; han kunde som løn byde gjenerobringen af Finland. Karl Johan mente imidlertid at det vilde være

mere fordelagtigt for Sverige at vinde Norge; han afslog derfor Napoleons tilbud og fik den russiske keisers løfte om Norge, mod at Sverige holdt sig neutral i krigen. Efter toget til Rusland tiltraadte Karl Johan forbundet mod 243
Napoleon og fik foruden Ruslands ogsaa Preussens og Englands løfte om Norge. Han deltog derpaa i krigen i Tyskland og førte de forbundnes nordarmé. Efter slaget ved Leipzig gik han mod Danmark og tvang Fredrik 6 til ved freden i Kiel (14de januar 1814) at afstaa til den svenske konge Norge, undtagen bilandene Færøerne, Island og Grønland, mod som en slags erstatning at faa svensk Pommern. Derefter drog Karl Johan efter de andre forbundne mod Frankrig.

Norge i 1814.

Karl Johan fra hans yngre dage.

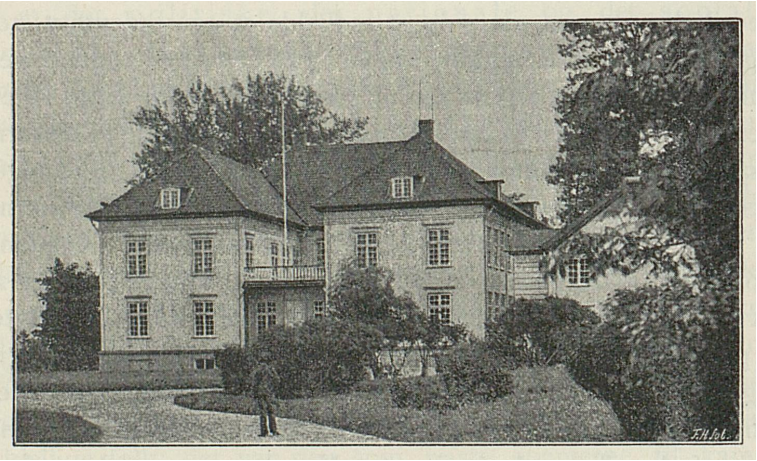
Da efterretningen om Kielerfreden naaede Norge, vakte den den største harme. Der var her kun faa som ønskede en forbindelse med Sverige, og de som fandt en saadan ønskelig, vilde have en forening mellem selvstændige riger, og ikke at Norge skulde gaa op i Sverige. Prins Kristian Fredrik var

dengang statholder heroppe og havde forstaaet at gjøre sig meget afholdt blandt nordmændene. Han var en søn af arveprins Fredrik (side 215) og var nærmest arveberettiget til Danmark efter den sønneløse Fredrik 6. Den almindelige opfatning af Kieler-freden var i Norge den at Norge derigjennem var løst fra enhver forbindelse med Danmark; den danske konge havde selvfølgelig ret til at opgive Norge. Men dermed var ogsaa hans ret ude; han kunde ikke afstaa sine rettigheder til en fremmed fyrste; det blev nordmændenes egen sag videre at bestemme angaaende sit lands skjæbne. Under disse forhold forblev Kristian Fredrik i landet, og om ham 244
samlede alle sig som vilde Norges selvstændighed. Prinsens tanke var først den, at han uden videre kunde bestige Norges trone i kraft af sin arveret. Men dette var ikke nordmændenes mening; med Kieler-freden var det forbi med Oldenburgernes arveret til Norge. Han holdt et møde med Østlandets første mænd; her blev man enig om at udskrive valg til en grundlovgivende nationalforsamling; midlertidig overtog prinsen styret som regent med et statsraad under sig. Den svenske konge udstedte en kundgjørelse til nordmændene, at han var deres konge i kraft af Kieler-freden, og meddelte at det var hans agt at give landet en forfatning og indsætte en statholder. Foreløbig maatte han nøie sig med denne kundgjørelse, da han ikke havde magt til at tilvinge sig lydighed, saalænge Karl Johan og hæren var borte.

Den 10de april traadte rigsforsamlingen sammen paa Eidsvold.[1] Den talte 112 medlemmer. Der dannede sig to partier. Det ene, som kaldtes selvstændighedspartiet, vilde ikke vide noget af forening med Sverige. Det andet parti, foreningspartiet, fandt det under de givne forhold tjenligst at indgaa paa en forening med Sverige, naar det kunde ske saaledes, at rigets frihed og selvstændighed sikredes. Blandt dette partis ledere kan merkes grev Herman Wedel Jarlsberg, jernverkseier Jakob Aall, amtmand Løvenskjold og presten Nikolai Wergeland. Førere for selvstændighedspartiet, hvortil $^3/_4$ af forsamlingen hørte, og som støttedes af prinsregenten, var sorenskriver Falsen, sorenskriver Christie, professor Sverdrup og kaptein Motzfeldt. En ting var alle enige om, nemlig at give landet en fri forfatning, efter hvilken kongen skulde dele magten med et folkevalgt storting. Der blev nedsat en konstitutionskomité, som skulde komme med forslag til grundlov. Komiteen fulgte under sit arbeide nærmest et udkast, som var udarbeidet af sorenskriver Falsen og lektor Adeler;

deres nærmeste forbillede var den franske forfatning af 1791. Komiteen var snart færdig med sit forslag, og rigsforsamlingen tog det straks under behandling. Allerede den 17de mai var grundloven færdig og blev vedtaget. 245
Samme dag valgtes Kristian Fredrik til Norges konge. Et par dage efter opløste rigsforsamlingen sig.

Krigen mod Napoleon var imidlertid endt, og Karl Johan var kommet tilbage med sin hær. Efter hans opfordring sendte Europas stormagter udsendinger herop, som skulde tilholde nordmændene at give sig under kong Karl 13 (juni 1814). Sendebudene forsøgte at mægle mellem Norge og Karl Johan, men uden noget endeligt resultat. Karl Johan vilde ikke opgive den formentlige ret Sveriges konge havde til Norge ifølge Kielerfreden, medens nordmændene ikke vilde

Eidsvoldsbygningen.

anerkjende nogen saadan ret. Følgen heraf var et svensk angreb paa Norge i slutningen af juli maaned. Den svenske flaade drog mod Fredrikstad, medens landhæren faldt ind i tre afdelinger. Den sydligste lagde sig for Fredriksten. Hovedhæren under Karl Johan rykkede ind syd for Kongsvinger, medens den nordlige afdeling under Gahn trængte ind ved Kongsvinger fæstning. Den norske hær var svagere end den svenske og var i mange retninger daarlig forsynet; men baade soldaterne og officererne brændte af kampiver. Men Kristian Fredrik var ingen kriger; han gav ordre

til at tropperne skulde trække sig bort fra Fredrikstad, som faldt i svenskernes hænder, samt at hovedhæren skulde gaa tilbage til Glommens 246
vestre side. Gahns korps blev slaaet af nordmændene under oberst Krebs, først ved Lier (2den august) og dernæst ved Matrand (5te august), hvorpaa det maatte gaa tilbage over grænsen. Karl Johan saa at han vilde møde kraftigere modstand end han havde ventet. Tillige vidste han, at stemningen ude i Europa var saadan at det var heldigst at faa hele sagen ordnet, inden Wienerkongressen tog fat paa sine forhandlinger. Han indgik derfor paa konventionen i Moss (14de august). Karl Johan opgav her den svenske konges formentlige rettigheder ifølge Kieler-freden, og lovede at anerkjende Norges nye grundlov, hvis nordmændene vilde vælge Karl 13 til konge. Kristian Fredrik lovede paa sin side at indkalde et overordentligt storting, som havde at afgjøre sagen paa Norges vegne; selv skulde han frasige sig al ret til Norges trone og indtil videre overlade regjeringen til statsraadet. Som pant skulde svenskerne besætte landet østenfor Glommen, saaledes ogsaa fæstningen Fredriksten, der nu frivillig aabnede sine porte for svenskerne.

Det overordentlige storting traadte sammen i Kristiania 7 oktober. Det bestod af 80 medlemmer, hvoraf omtrent 20 havde været med paa Eidsvold; sorenskriver Christie valgtes til præsident. Kristian Fredrik nedlagde 3 dage efter regjeringen og frasagde sig al ret til Norge for sig og sine efterkommere. Udsendinger fra Karl 13 kom derpaa til Kristiania for at forhandle med stortinget. Man kom snart til enighed. Den 20 oktober udtalte stortinget, at Norge var villigt til som et selvstændigt rige at vælge Karl 13 til sin konge. Man begyndte derpaa at forhandle om de forandringer i grundloven, som var nødvendige i anledning af foreningen. Ogsaa her opnaaedes enighed, og den 4de november blev de foretagne grundlovsændringer vedtaget og Karl 13 valgt til Norges konge. Norge og Sverige skulde have samme konge og staa sammen i krig og fred; ellers skulde de styre sig selv som selvstændige riger. Kongen skulde have ret til at indsætte en statholder i Norge; hertil kunde han tage en nordmand eller en svenske. Det var saaledes ifølge frivillig overenskomst, ikke i kraft af Kieler-freden, at foreningen kom istand. Karl Johan kom derpaa til 247
Kristiania. Paa kongens vegne aflagde han ed til Norges grundlov og udnævnte et statsraad med grev Wedel som ledende mand; statholder blev

den svenske grev Essen. De svenske tropper rykkede tilbage til Sverige. De nærmere vilkaar for foreningen blev fastsat ved rigsakten, som i 1815 blev vedtaget af det norske storting og den svenske rigsdag.

[1] Kristian August tilhørte en sidegren af de slesvig-holstenske hertuger, som havde sit navn efter slottet Augustenborg paa øen Als.

[1] Jean Bernadotte var født i Pau (Paa) i Sydfrankrig (1764), hvor hans fader var sagfører. Han gik ind i hæren, men naaede før revolutionen som borgerlig kun til at blive underofficer. Under republiken og Napoleon steg han hurtig, blev marschal og fik titel af prins af Ponte Corvo (i Syditalien). Han var gift med en søster af Napoleons broder Josefs hustru; men der var aldrig noget godt forhold mellem ham og Napoleon.

[1] Møderne holdtes i hovedbygningen paa Eidsvolds verk. Denne er nu statseiendom.

4. Den hellige allianses tid. 1815—1830.

247

Siden den franske revolutions dage er det især tre spørgsmaal, som har havt indgribende betydning for Europas historie. Det er det politiske, det nationale og det sociale spørgsmaal. Ved det politiske spørgsmaal tænkes paa folkenes fordring paa politisk frihed, paa andel i statsstyrelsen, og ophævelse af de standsprivilegier som endnu maatte findes; det er den samme fordring som der var kjæmpet for under den franske revolution. Ved det nationale spørgsmaal forstaaes kravet paa national enhed; de mennesker som er knyttet sammen ved fælles sprog og historiske minder, og deraf følgende lighed i karakter, seder og skikke, skal danne et statssamfund for sig. Denne tanke vandt frem til forstaaelse og kraft under det tyranni og den undertrykkelse, som franskmændene paa Napoleons tid udøvede mod Europas forskjellige folk; det var den som reiste spanierne til kamp mod Napoleon; det var den som satte hele Tyskland i bevægelse under befrielseskrigen; det var den som gav nordmændene kraften til at vinde frihed og selvstændighed i 1814. Ved det sociale spørgsmaal forstaar man de lavere klassers kamp for en bedre økonomisk stilling, og en større udjevning i de forskjellige samfundsklassers livsvilkaar. Europas senere udvikling bestaar af en række omveltninger og forandringer, ved hvilke disse tre krav stadig er trængt mere og mere igjennem.

I tiden nærmest efter 1814 var det de politiske spørgsmaal som traadte i forgrunden. Efter Napoleons endelige nederlag længtede folkene efter fred og ro. Revolutionens frihedsidéer fik skylden for de sidste 25 aars stadige

kamp og uorden. Der indtraadte derfor et tilbageslag eller en reaktion, en tid 248
da frihedstankerne blev mødt med mistillid og blev bekjæmpet af de raadende i samfundet. Samtidig vandt kristendommen frem til seier over det 18de aarh.'s vantro. Denne reaktionsperiode varer fra 1815 til julirevolutionen i 1830, og kaldes den hellige allianses tid. Da keiser Aleksander 1 af Rusland, keiser Frants af Østerrig og kong Fredrik Vilhelm 3 af Preussen var samlet i Paris efter Napoleons fald, stiftede de nemlig et forbund som fik navn af den hellige allianse. De blev enige om, som det hedte, at behandle sine folk med kristendommens bud for øie, og styre dem med faderlig kjærlighed og retfærdighed; indbyrdes skulde de holde fred og betragte hverandre som brødre. Alle Europas fyrster sluttede sig til forbundet, undtagen den engelske konge, som var hindret ved sit lands forfatning, og den tyrkiske sultan, som ikke fik være med, da han ikke var kristen. Men den egentlige tanke med alliansen viste sig dog snart; det blev en pakt fyrsterne imellem til bevarelsen af deres uindskrænkede magt og til bekjæmpelse af alle frihedskrav blandt folkene. Den hellige allianse blev saaledes et kraftigt redskab i reaktionens tjeneste. Den østerrigske minister Metternich, som blev alliansens ledende aand, forstod udmerket at udnytte den med dette maal for øie. Overalt i Tyskland, Italien og paa Pyrenæerhalvøen blev den uindskrænkede fyrstemagt atter indført.

Frihedsideérne vedblev dog at leve. Især var dette tilfældet blandt de studerende og borgerne i byerne, medens adelen og geistligheden i regelen stillede sig paa fyrsternes side. Der dannede sig herigjennem et liberalt parti, som kjæmpede for politisk frihed eller andel for folket i statens styre. Ved strenge love, bogcensur, hemmeligt politi og vaabenmagt søgte de styrende at holde disse idéer nede. Især i Spanien og Neapel rasede kongerne og den med dem nøie forbundne katholske geistlighed haardt mod alt som smagte af folkefrihed. I 1820 reiste begge steder folket sig og tvang sine konger til at gaa med paa frie forfatninger. Men den hellige allianse blandede sig i sagen; paa dens beslutning rykkede en østerrigsk hær ind i Neapel, og en fransk ind i Spanien, og gjenoprettede den 249
uindskrænkede kongemagt.

5. Grækernes frihedskamp. 1821—1829.

249

Trods det langvarige tyrkiske herredømme havde grækerne bevaret baade sit sprog og sin religion. I begyndelsen af det 19de aarhundrede greb den almindelige nationale og politiske bevægelse ogsaa dem. Især var dette tilfældet med de unge grækere, som opholdt sig ved forskjellige slags undervisningsanstalter udenfor hjemlandet, og der stiftedes blandt dem foreninger med Grækenlands befrielse som formaal. I 1821 begyndte en opstand (grækernes frihedskamp) baade paa de græske øer og paa fastlandet. Den tyrkiske sultan, som ikke selv magtede at dæmpe opstanden, fik hjælp af sin mægtige vasal Mehemet Ali, som var vicekonge i Ægypten. En stor ægyptisk flaade og hær blev sendt op. Halvøen Morea blev herjet paa det grusomste, og samme skjæbne rammede Mellemhellas. Længe ventede grækerne forgjæves paa understøttelse fra Europa. I tusendvis strømmede vistnok unge europæere, som var begeistrede for Grækenlands store fortid, derned og deltog i grækernes heltemodige kamp. Men i denne den hellige allianses tid syntes Europas statsmænd ikke at de kunde hjælpe oprørske undersaatter, selv om disse var kristne og undertrykkerne muhammedanere. Tilsidst lykkedes det dog Englands liberale minister Canning at faa Frankrig og Rusland med paa at sende hver sin flaade til de græske farvande. Under den engelske admirals anførsel ødelagde de forenede flaader de tyrkiske og ægyptiske skibe i slaget ved Navarino (i det sydvestlige Morea). En fransk hær jog derpaa tyrkerne bort fra Morea. Samtidig erklærede den russiske keiser Nikolaus Tyrkiet krig. En russisk hær gik over Balkan, og en anden rykkede gjennem Lilleasien frem mod Konstantinopel. Den tyrkiske sultan saa sig da nødt til at slutte fred i Adrianopel (1829). Der oprettedes et frit, selvstændigt kongerige Grækenland, bestaaende af Morea, Mellemhellas og øerne i Ægæerhavet. Grækerne gav sig en fri forfatning og fik prins Otto af 250
Baiern til konge. Der opstod efterhaanden misnøie med ham, og i 1862 blev han afsat. Nu blev en dansk prins konge under navn af Georg I. Ved denne anledning aftraadte England de joniske øer (side 239) til Grækenland. Senere har grækerne vundet Thessalien og en del af Epirus fra tyrkerne.

6. Julirevolutionen. Opstanden i Belgien og Polen. 1830.

250

Ludvig 18 (1814—1824). Frankrig havde ved Bourbonnernes gjenindsættelse (restaurationen) i 1814 og 1815 faaet en fri forfatning med to kamre. Emigranterne vendte samtidig tilbage. De vilde ikke blot have igjen sine under revolutionen inddragne og solgte eiendomme, men ønskede i det hele mest muligt at gjenindføre de gamle samfundsforhold. Ludvig 18 var dog saa fornuftig, at han indsaa det fordærvelige i deres planer. Han havde imidlertid møie nok med at holde igjen ligeoverfor det yderliggaaende konservative (ultraroyalistiske) parti.

Karl 10 (1824—1830). Ved Ludvigs død besteg hans broder Karl 10 tronen. Karl var indskrænket og stivsindet; han havde været emigrantpartiets fører (side 221) og stillede sig som konge ganske paa dets side. Emigranterne fik stor erstatning af statskassen for sine tabte eiendomme, og tilsidst blev en af deres ledere, Polignac (Polinják)), førsteminister. Jesuiterne blev kaldt tilbage og fik stor indflydelse. Misnøien med dette styre vokste hurtig. Selv de deputeredes kammer, som var meget kongeligsindet, bad kongen om at afskedige sit nye ministerium. Til svar lod kongen kamret opløse og udskrev valg til et nyt. Han søgte forøvrigt at aflede opmerksomheden fra de indre forhold ved at begynde krig mod Algier. Hovedstaden Algier blev taget, og landets erobring paabegyndt.[1] Valgene til kamret faldt uheldig ud for regje-

ringen; det liberale parti fik majoritet. Da lod Karl 10 sig forlede til at 251
udstede en række lovstridige forordninger; han opløste det nye kammer før det endnu var traadt sammen; han indskrænkede betydelig stemmeretten og indførte censur.

Julirevolutionen (1830). Disse forordninger blev udstedt sammen med underretningen om Algiers fald. Man haabede at folket i sin glæde over denne begivenhed skulde finde sig i det forsøgte statskup. Befolkningen i Paris svarede med øieblikkelig at gjøre opstand. Dette skede i juli 1830; deraf opstandens navn julirevolutionen. I tre dage kjæmpedes der mellem folket og besætningen i Paris. Da begyndte enkelte hærafdelinger at gaa over, og tropperne maatte trækkes ud af byen. Kongen var nu villig til at afskedige sit ministerium og tage forordningerne tilbage, ja til at nedlægge regjeringen til fordel for sin sønnesøn Henrik af Bordeaux (Henrik 5,

greven af Chambord). Men hans eftergivenhed kom for sent. Opstanden var nærmest udgaaet fra borgerstanden; dens ledere[1] frygtede for en gjentagelse af den store revolutions tilstande. De tilkaldte derfor hertug Ludvig Filip af Orleans[2], som i største hast af kamret blev valgt til «de franskes konge». Samtidig blev forfatningen forandret noget i liberal retning. Karl 10 maatte gaa i landflygtighed og døde nogle aar efter.

Opstanden i Belgien (1830). Julirevolutionen vakte stor bevægelse ogsaa udenfor Frankrig. Overalt vaagnede det liberale parti til nyt liv; med den hellige allianses magt var det paa det nærmeste forbi. Størst betydning fik bevægelsen i Belgien og Polen. Belgien var af Wiener-kongressen blevet forenet med Holland til et kongerige Nederlandene under huset Oraniens styre. Belgierne var fra første stund af misfornøiede med denne ordning. Der var ogsaa meget som skilte mellem de to folk. Hollænderne er germaner, belgierne nærmest romaner; hollænderne er mest protestanter, belgierne ivrige katholiker; hollænderne lever som jordbrugere og sjøfarende; belgierne driver industri og bergverksdrift.

Hollænderne betragtede sig som det herskende folk; af dem toges de 252
ledende embedsmænd; de beherskede hæren. Belgierne vilde ikke finde sig i denne uselvstændige stilling, og da efterretningen om julirevolutionen naaede Brüssel, gjorde befolkningen opstand. Dette skridt blev efterfulgt af en lignende bevægelse over det hele land. En nationalforsamling blev indkaldt; den erklærede Belgien for uafhængigt, gav landet en fri forfatning og valgte Leopold af Sachsen-Koburg til konge. En hollandsk hær rykkede ind; men belgierne fik hjælp af Frankrig og England. Der var derfor ikke andet at gjøre for hollænderne end at give slip paa foreningen, som nu, da belgiernes nationalfølelse for alvor var vakt, kun lod sig opretholde ved vaabenmagt. Adskillelsen har vist sig heldig for begge lande; de har siden staaet venskabelig ved hinandens side og har begge udviklet sig raskt.

Opstanden i Polen (1830). Det af Wiener-kongressen oprettede og med Rusland forenede kongerige Polen havde af Aleksander I faaet en slags fri forfatning, som dog ikke blev overholdt. End værre blev det for Polen, da Aleksander døde i 1825 og efterfulgtes af sin broder, den myndige keiser Nikolaus (1825—1855). Julirevolutionen bragte polakkernes misnøie til at bryde ud i aaben opstand. Denne bredte sig ogsaa over Ruslands gamle polske besiddelser, som vilde forenes med kongeriget. De russiske tropper

maatte først trække sig ud af landet. Men da de havde faaet forsterkninger, rykkede de atter ind. Polakkerne kjæmpede med den største tapperhed; men nu som bestandig lammedes deres kræfter af indre uenighed og splid. Warschau blev stormet af russerne, og de gjenværende polske afdelinger trængtes over den østerrigske og preussiske grænse. Polen straffedes haardt; den frie forfatning ophævedes, og en mængde polakker sendtes til Sibirien. Endnu et par gange har polakkerne gjort opstand, men forgjæves. Den sidste var i 1863. Efter den ophørte Polen at danne et eget rige og blev fuldstændig indlemmet i Rusland. Siden har russerne gjort alt muligt for at kue og udrydde den polske nationalitet.

[1] Erobringen tilendebragtes først i 1847. De indfødte forsvarede sig tappert under Abdelkader. Med Algiers fald var det forbi med de europæiske magters tributbetaling til «røverstaterne» Algier, Tunis og Tripolis.

[1] Blandt disse var den gamle Lafayette.

[2] Denne var en søn af hertug Filip af Orleans, som havde deltaget i den franske revolution.

7. Ludvig Filip. Februarrevolutionen.

253

Ludvig Filip (1830—1848). Det var den franske borgerstand som under julirevolutionen havde sat Ludvig Filip paa tronen; han fandt ogsaa senere sin bedste støtte hos denne og kaldtes «borgerkongen». Ludvig Filip var forsigtig og fredelig; hans modstandere beskyldte ham for at vise svaghed i forholdet til udlandet, og paastod at han for at opretholde freden ofrede landets ære og anseelse. Ogsaa over hans indre styre førtes anker. Man syntes at han altfor meget begunstigede den velstaaende borgerklasse, og mere tænkte paa sin egen og sin families fordel end paa landets velfærd. Lidt efter lidt opstod der saaledes adskillig misnøie. Denne misstemning søgte de forskjellige partier at udnytte, hver til sin fordel. Den gamle bourbonske kongeslegts tilhængere («legitimisterne») ønskede Karl 10's sønnesøn og arving «greven af Chambord» (Henrik af Bordeaux) paa tronen; men alle deres forsøg paa at faa istand en reisning til fordel for ham mislykkedes. Det bonapartistiske parti vilde have keiserdømmet gjenoprettet; dets prætendent var Ludvig Napoleon, søn af Napoleon 1's broder Ludvig af Holland. Han forsøgte to gange at faa folket til at gribe til vaaben for sig og sin sag, men forgjæves. Den sidste gang blev han taget

tilfange og sad flere aar fængslet, indtil det lykkedes ham at flygte og redde sig ud af Frankrig.

Større fare truede Ludvig Filips trone fra republikanernes side. Dette parti var meget talrigt, og forbitret over det udfald som borgerstanden havde forstaaet at give julirevolutionen. Især var der gjæring blandt arbeiderbefolkningen i Paris og de andre store byer. Arbeiderne havde ingen nytte havt af julirevolutionen, og der var ikke gjort noget for at bedre deres kaar. De havde derfor i store skarer sluttet sig til den kommunistiske og den socialistiske lære. Kommunisterne mener at eiendomsretten er aarsag til al nød og fattigdom paa jorden, og til al den ulighed som er blandt menneskene. De vil derfor at det enkelte menneske ikke skal kunne eie noget; alt skal være fælles; enhver skal af det offentlige sættes til et eller 254
andet arbeide, og af det fælles forraad faa udleveret hvad han og hans familie behøver til at leve af. Socialisterne gaar for det meste ikke saa vidt. De vil have ophævet eller indskrænket arveretten, men ikke al eiendomsret; de vil at staten skal eie al jord og alle fabriker og være eneste arbeidsherre, som anviser borgerne deres arbeide; enhver skal faa sin andel af udbyttet; men med den kan han gjøre som han selv vil. Baade kommunisterne og socialisterne arbeider saaledes hen mod en opløsning af det nuværende samfund, da dette netop hviler paa eiendomsretten og det enkelte menneskes frihed og ret til selv at bestemme sit arbeide og sin stilling.

Den stemmeret som under kongedømmet herskede i Frankrig, var meget indskrænket, saa folkets store masse ikke havde nogen stemme. Deputeretkamret gav blot et udtryk for borgerstandens ønsker, ja knapt nok det, da regjeringen ikke undsaa sig for at anvende bestikkelser for at faa indflydelse paa kamrets sammensætning og stemmegivning. Kravet paa en forandring af forfatningen, især af valgloven, blev derfor mere og mere høilydt. I spidsen for oppositionen traadte Thiers (Thiær).[1] Kongens førsteminister var i de senere aar den berømte historieskriver Guizot (Gisaå).[2]

Februarrevolutionen (1848). Ludvig Filip maatte tilsidst give efter for det almindelige krav og afskedige Guizot. Dette skridt kom dog for sent. Det republikanske parti fik en reisning istand i Paris i februar 1848. En stor folkemasse drog mod det kongelige slot Tuilerierne. Tropperne var ikke til at stole paa. Kongen, som var gammel og svag, lod sig bevæge til at

nedlægge regjeringen til fordel for sin sønnesøn greven af Paris, og flygtede ud af landet. Mængden trængte ind i deputeretkamret og tvang det til at indsætte en midlertidig regjering, hvori flere republikanere havde sæde.

Den midlertidige regjering erklærede Frankrig for en republik og indkaldte en nationalforsamling, som skulde give en ny grundlov. De 255
socialistiske ledere i Paris havde i begyndelsen stor indflydelse og fik den midlertidige regjering til at anerkjende «retten til arbeide», d. v. s. at alle arbeidssøgende har ret til af staten at kræve sig anvist arbeide til livsophold, eller, om dette ikke kan skaffes, midler til livsophold uden arbeide. Der meldte sig store mængder af ledige arbeidere, og for at skaffe dem sysselsættelse oprettedes i Paris saakaldte «nationalverksteder». Men det viste sig ugjørligt at faa solgt alt som tilvirkedes, og samtidig strømmede altid flere og flere arbeidssøgende til. Tilsidst valgte man at betale en hel del af dem dagløn uden at kræve noget arbeide. Store pengesummer gik med hertil, og efter en tids forløb var statskassen tom, saa regjeringen saa sig nødt til at lade nationalverkstederne lukke. Dette førte til en voldsom opstand af arbeiderne i Paris. Regjeringen maatte bruge magt og gav general Cavaignac diktatorisk myndighed. Det kom til blodige kampe i Paris's gader, mange tusend mennesker mistede livet, før det endelig lykkedes at kue oprørerne.

Ludvig Napoleon som præsident. I slutningen af 1848 var den indkaldte nationalforsamling færdig med den nye republikanske forfatning. I spidsen for regjeringen stilledes en præsident, som skulde udkaares ved almindelig afstemning over hele Frankrig og efter amerikansk mønster vælges for fire aar ad gangen. Valget faldt paa Ludvig Napoleon, som efter revolutionens udbrud var kommet tilbage fra sin landflygtighed og var blevet medlem af nationalforsamlingen. Som præsident viste Napoleon snart at han ikke vilde lade sig nøie med den i forfatningen bestemte magt og værdighed. Han indlod sig i strid med folkerepræsentanterne, den «lovgivende forsamling», der var splittet i mange partier. Han forstod ikke blot at sikre sig hærens hengivenhed, men vandt ogsaa geistligheden ved at gjenindsætte paven, som var blevet fordrevet fra Rom af det republikanske parti (side 261). Da han følte sig sterk nok, foretog han 2den december 1851 et statskup, som længe var forberedt i stilhed. Enhver modstand blev kuet ved hærens hjælp, og han udvidede sin magt og indsatte sig til præsident paa 10 aar.

Aarsdagen efter lod han sig udraabe til keiser. Begge gange gav folket ved 256
almindelig afstemning sin billigelse til det tagne skridt med næsten 8 millioner stemmer. Den store mængde var træt af partistriden og ønskede fremfor alt ro og orden.

Napoleon 3 [1] (1852—1870). Som keiser indførte Napoleon 3 en forfatning, som i alt væsentligt svarede til forfatningen under Napoleon 1; han havde saaledes paa det nærmeste uindskrænket magt. Napoleon 3 tog sig i begyndelsen med stor iver af Frankrigs opkomst. Samfærdslen lettedes særlig ved bygning af jernbaner. Hovedstaden blev forskjønnet ved storartede byggeforetagender, som ogsaa gav Paris's arbeidere fortjeneste. Samtidig optraadte han baade med kraft og held i sin udenrigspolitik. Frankrig gik saaledes sammen med England for at hindre Rusland i at bemægtige sig Tyrkiet, Krimkrigen 1854—1856 (side 278). I den italienske krig i 1859 (side 262) knækkede han Østerrigs overmagt i Norditalien og hjalp til at skabe det nye kongerige Italien. Disse krige gjengav Frankrig dets plads som Europas første stat; de kastede glans over Napoleon og hans styre og bragte det franske folk til at glemme, at han i virkeligheden havde berøvet det den politiske frihed som det havde ofret saa meget for.

[1] Forfatter af et bekjendt verk over den franske revolution; senere Frankrigs præsident.

[2] Dennes mest bekjendte arbeide er «Den franske civilisations historie».

[1] Kongen af Rom († 1832) regnedes som Napoleon 2.

8. Revolutionen i 1848 i Tyskland. 256

I sidste halvdel af forrige aarhundrede var Tyskland atter kommet til kræfter efter det knæk landet havde faaet i tretiaarskrigen. Landets folkemængde og velstand var steget, og mange af den gamle standsforskjels største uretfærdigheder var afskaffet af fyrster som Fredrik den store. Samtidig ophørte den tidligere blinde afhængighed af fransk litteratur og aandsliv. Der fremstod en række store digtere og videnskabsmænd, og i den tid som fulgte efter Voltaires og Rousseaus virksomhed, tog Tyskland ledelsen paa den aandelige kulturs omraade. Mest bekjendt er digterne Goethe og Schiller, som begge levede ved dette aarhundredes begyndelse. Alt dette gav den tyske nationalfølelse vekst, og befrielseskrigen mod

Napoleon bidrog end mere til at styrke den og hæve tyskernes selvfølelse. 257
Man drømte om at vinde politisk frihed og national enhed for det i mange stater splittede tyske folk. Folkets forhaabninger blev dog bittert skuffet. I den hellige allianses tid sveg fyrsterne sine løfter om at give folkene frihed, og fandt støtte i den reaktionære stemning som gik over Europa. Det tyske forbund, som oprettedes paa Wiener-kongressen (side 239), fremmede ikke den nationale enhed, idet de enkelte stater vedblev som før at være fuldt ud suveræne og selvstændige. Frihedsidéerne lod sig dog ikke udrydde, og de vandt styrke ved julirevolutionen i Tyskland som overalt ellers; men ved bogcensur, politi- og vaabenmagt formaaede dog fyrsterne denne gang at hindre nogen alvorligere reisning.

Revolutionen i 1848.

Men saa kom revolutionsaaret 1848. Ved budskabet om republikanernes seier i Frankrig reiste folket sig rundt om i Tyskland, og fyrsterne maatte næsten overalt give efter og indrømme sine folk frie forfatninger. Da bevægelsen naaede Berlin, prøvede den preussiske konge Fredrik Vilhelm 4 paa at dæmpe den ved vaabenmagt. Men ogsaa i Berlin var arbeiderbefolkningen, som længtede efter forbedring i sine kaar, sterkt paavirket af socialistiske idéer; den sluttede sig straks med iver til opstanden, og det kom til kamp i gaderne, hvor befolkningen opførte barrikader. Tilsidst maatte kongen give efter; han trak tropperne bort fra Berlin og lovede en fri forfatning. Dette løfte blev ogsaa holdt; men den forfatning som et par aar efter indførtes i Preussen, blev dog ikke meget frisindet.

Nogen andel i statsstyrelsen vandt saaledes folket i de fleste af Tysklands stater; men mindre held havde det i forsøget paa at samle alle de forskjellige stater til et hele. En almindelig tysk nationalforsamling, som traadte sammen i Frankfurt am Main, bestemte vistnok at der skulde oprettes et fælles tysk rige med en keiser i spidsen. Men vanskelighederne meldte sig, da det gjaldt at gjennemføre denne beslutning. Den værste hindring var at baade Østerrig og Preussen hørte med til det daværende Tyskland. Af disse to stater havde Østerrig hidtil været den ledende; det var dets

udsending som førte forsædet paa forbundsdagen, og denne sin ledende 258
stilling vilde Østerrig ikke give slip paa. Stemningen i Tyskland var imidlertid mod Østerrig, som kun for en mindre del har tysk befolkning, og som desuden altid havde vist sig som en bestemt fiende af folkefrihed og som ivrig katholsk. Det var derfor Preussen, ikke Østerrig, man ønskede i spidsen for Tyskland. Nationalforsamlingen i Frankfurt valgte i overensstemmelse hermed den preussiske konge Fredrik Vilhelm til tysk keiser; men han turde af frygt for Østerrig ikke tage imod valget. Da saaledes keiservalget ikke førte til noget, maatte nationalforsamlingen opløses uden at have udrettet noget. Forbundsdagen samledes atter, og alt blev ved det gamle. Den nationale bevægelse greb ogsaa tyskerne i Holsten og Slesvig; de gjorde oprør og søgte at løsrive sig fra det danske herredømme. De fik støtte hos Preussen, men blev efter et par aars kamp atter betvunget af danskerne (den 1ste slesvigske krig).

Vilhelm I (1861—1888).

Forholdet mellem Preussen og Østerrig var imidlertid blevet saa spændt, at en krig syntes uundgaaelig. Preussen begyndte ogsaa af al kraft at ruste sig til den afgjørende kamp, især efterat Vilhelm I var blevet konge ved broderen Fredrik Vilhelms død. Han indsaa, at det bare var med vaabenmagt at Preussen kunde samle alle de tyske stater, og give Tyskland den plads og anseelse i Europa, som det efter sit folketal og sin høie kultur havde ret til at kræve. Men da han egenmægtig forøgede hærens styrke, kom han i strid med den preussiske folkerepræsentation, landdagen, som negtede at bevilge de nødvendige penge. Kongen vilde ikke give efter og tog til førsteminister grev Bismark, som havde tilhørt det videst gaaende konservative parti. Ved hans kraftige hjælp gjennemførte kong Vilhelm den nye hærordning, uden at tage hensyn til landdagens modstand. Da hæren var bragt paa slagfærdig fod, tog Preussen sammen med Østerrig hertugdømmerne Slesvig og Holsten fra Danmark (den anden slesvigske krig 1864), og stødte dernæst Østerrig ud af Tyskland (krigen i 1866). Om disse krige skal der fortælles senere.

9. Revolutionen i 1848 i Østerrig.

Østerrig var gaaet ud af kampene mod Napoleon med øget magt og anseelse; det indtog den ledende stilling inden Tyskland, og dets vilje var en lov for alle de italienske smaastater. Den østerrigske statsmand fyrst Metternich forstod desuden at give riget en afgjørende stemme blandt stormagterne og inden den hellige allianse (side 248). Denne magt benyttede han til at holde tidens frihedsidéer nede. Især gik han frem med megen strenghed inden riget selv, hvor keiseren havde fuldstændig uindskrænket magt. Østerrig var paa grund heraf i tiden fra 1814—1848 reaktionens faste borg i Europa.

I det skjulte raadede der dog megen misnøie. Man ønskede en friere styreform, ophjælp af næringslivet og ophævelse af den strenge bogcensur og det trykkende prestevælde. Ogsaa nationalitetstanken begyndte at gribe sindene; men denne maatte komme til at virke ganske anderledes i Østerrig end f. eks. i Tyskland og Italien. I disse lande virkede den samlende; det gjaldt jo der at knytte sammen ett folk, som var udstykket i mange stater. I Østerrig var det derimod mange forskjellige folk, som paa en rent tilfældig maade var forenet til én stat, hvor et af folkene, nemlig tyskerne, dannede den herskende klasse. Derfor maatte nationalitetsidéen her virke sprængende; de forskjellige folk vilde ud af den afhængighed hvori de stod til tyskerne, og danne egne samfund, som kunde styre sig selv under den fælles keisers overhøihed. Paa lignende maade har nationalitetstanken virket i Nederlandene, paa Balkan-halvøen, og i Irland.

Revolutionen i 1848.

Den revolutionære bølge som i 1830 gik hen over Europa, magtede ikke at forandre forholdene i Østerrig; Metternich og hans styre holdt sig uforandret. Men i 1848 havde bevægelsen en ganske anden kraft. Rundt om i riget reiste de forskjellige folk sig. Tyskerne i Wien gjorde opstand for at opnaa en fri forfatning og nærmere tilslutning til sine landsmænd i Tyskland. Ungarerne reiste sig for at vinde national selvstændighed. Italienerne i Venedig og Lombardiet greb til vaaben for at rive sig løs og indgaa forening med sine landsmænd i kongeriget Sardinien. Ogsaa blandt de forskjellige slaviske folk var der gjæring. Den forhadte Metternich

maatte flygte for at redde livet. Keiser var dengang den svage Ferdinand. Han søgte først at vinde tid ved gode løfter; men da forvirringen steg, nedlagde han kronen (1848) og overlod styret til sin brodersøn, den unge Frants Josef, som fremdeles er keiser. Den haardeste kamp forestod i Ungarn. Ungarerne havde indsat en midlertidig regjering med den unge frihedsven Kossúth i spidsen, og forlangte eget styre for Ungarn. Keiseren svarede med at erklære Kossuth og hans tilhængere for forrædere og sende østerrigske hære ind i landet. Disse blev imidlertid overalt slaaet af ungarerne, som derpaa erklærede huset Habsburg for afsat i Ungarn. I sin nød bad keiseren Rusland om hjælp, og den russiske keiser Nikolaus sendte en stor hær over Karpatherne. Ungarerne kunde trods den største tapperhed ikke staa sig i den ulige kamp; de led flere nederlag og maatte tilsidst nedlægge vaabnene. Ungarn blev strengt straffet for sit frafald, den keiserlige enevoldsmagt oprettedes igjen, og alt blev ved det gamle (1849).

Det er allerede fortalt (side 258), hvorledes det lykkedes Østerrig at gjenoprette de gamle tilstande i Tyskland, og mod Preussens og de fleste tyske staters vilje faa fornyet det tyske forbund under Østerrigs ledelse. Ogsaa i Italien gjenvandt Østerrig, som vi snart skal høre, sin gamle indflydelse. Men Østerrigs store magt var dog mere tilsyneladende end virkelig; det var ikke ved egen kraft, men ved russiske vaabens hjælp, at riget var holdt sammen, og begivenhederne havde stillet det i et bestemt fiendtligt forhold baade til Preussen og Sardinien. Det viste sig snart at Østerrig ikke besad den nødvendige kraft og indre fasthed til at opretholde lederstillingen baade i Tyskland og Italien; først mistede det magten i Italien (ved den italienske krig 1859) og kort efter i Tyskland (ved krigen i 1866).

10. Revolutionen i 1848 i Italien. Italiens samling.

261

Italien befandt sig efter 1814 i en elendig tilstand. Landet var splittet i mange stater, hvoraf de fleste stod under fremmede, mest østerrigske, fyrsters styre. Disse regjerede med den største vilkaarlighed, og det haardeste tryk hvilede paa det ulykkelige land, hvis næringsveie laa nede, medens skatterne var store. Tilstanden blev end værre gjennem det i hele Syd- og Mellemitalien herskende røveruvæsen. Det er allerede fortalt (side

248) om det forsøg neapolitanerne i 1820 gjorde paa at skaffe sig bedre kaar, og hvorledes bevægelsen kuedes af østerrigerne efter den hellige allianses beslutning. Gjæringen holdt sig dog, og hemmelige foreninger arbeidede med det formaal at skaffe Italiens folk frihed og national enhed og selvstændighed. Det var bare frygten for det forhadte Østerrig, som holdt folket fra aabent oprør. Kun i kongen af Sardiniens lande (Savoyen, Piemont, Genua og Sardinien) raadede der bedre tilstande. Sardiniens konge var ogsaa den eneste af Italiens fyrster som tilhørte en indfødt æt, og til ham var det derfor det italienske folk satte sit haab.

Bevægelserne i 1848—1849.

I 1848 brød der ud opstande i de forskjellige italienske stater. Østerrigs egne undersaatter i Venedig og Lombardiet reiste sig (side 260) og fik hjælp af kongen af Sardinien Karl Albert. I begyndelsen var opstanden heldig; men Karl Albert blev tilsidst slaaet og nedlagde kronen, hvorpaa hans søn og efterfølger Viktor Emanuel (1849—1878) sluttede fred med Østerrig. I Rom kom det til opstand mod pave Pius 9, som blev nødt til at redde sig ved flugten, og pavestaten blev omgjort til «den romerske republik» (1849). Paven fik imidlertid hjælp hos Østerrig og Frankrigs præsident Ludvig Napoleon, som sendte en fransk hær derned (side 255). Rom blev stormet, paven blev gjenindsat og beholdt til beskyttelse en fransk hærafdeling. Samtidig dæmpedes opstanden i de andre stater ved østerrigsk hjælp.

Italiens samling.

Bevægelserne i 1848 mislykkedes saaledes i Italien ligesom i Østerrig. Kong Viktor Emanuel mistede dog ikke modet, og han havde en udmerket 262
hjælper i sin udenrigsminister, den store statsmand Cavour (Kavur), som mere end nogen anden har bidraget til Italiens samling. Kongeriget Sardinien fik en fri forfatning, og der arbeidedes med kraft paa at ophjælpe landet og styrke dets forsvarsvæsen. Det lykkedes Cavour at vinde keiser Napoleon 3 for Italiens sag. I 1859 var alle forberedelser færdige, og Sardinien lod det komme til brud med Østerrig, som erklærede krig (den italienske krig). Keiser Napoleon kom Sardinien til hjælp med en fransk hær, og i spidsen for franskmændene og sardinierne slog han østerrigerne

ved Magenta (nær Milano). Den østerrigske keiser Frants Josef stillede sig nu selv i spidsen for sine tropper, og det kom til hovedslag ved Solferino (syd for Gardasjøen). Kampen var haard, men endte med østerrigernes nederlag. Straks efter sluttedes der en fred, hvorved Østerrig afstod Lombardiet til Napoleon, som atter skjænkede det til Sardinien mod at faa Savoyen og Nizza.

Samtidig var der udbrudt opstand i de andre nord- og mellemitalienske stater, hvis fyrster blev fordrevet. Ved almindelig afstemning valgte befolkningen at slutte sig til Sardinien. I Neapel og Sicilien førte Frants 2, af de spanske Bourbonners æt, en ligesaa elendig og tyrannisk regjering som hans forfædre havde gjort. Ogsaa i hans lande kom det til opstand. Denne fik nyt liv, da den italienske frihedshelt Garibaldi landede paa Sicilien med 1000 mand; han blev valgt til diktator, slog overalt de neapolitanske tropper og havde snart hele øen inde. Derpaa gik han over til Neapel, hvor han havde samme fremgang. Viktor Emanuel sendte en sardinsk hær sydover, og hele landet blev erobret. Ogsaa Syditalien valgte ved almindelig folkeafstemning at slutte sig til Sardinien. Italien fik derpaa en fri forfatning; Viktor Emanuel tog titel af konge af Italien (1861), og flyttede sin residens fra Turin til Florens.

Endnu raadede Østerrig over Venedig, og paven over Rom med omegn. Da det i 1866 kom til krig mellem Østerrig og Preussen, sluttede Italien sig til Preussen og vandt ved freden landskabet Venedig. Under krigen mod Tyskland i 1870 trak Napoleon 3 de franske tropper bort fra Rom, og Viktor Emanuel benyttede anledningen til at angribe paven; Rom blev taget 263
med storm, og Kirkestaten blev indlemmet i Italien. Rom blev rigets hovedstad, og paven fik kun beholde Vatikanet med Peterskirken, men har aldrig opgivet fordringerne paa sine tidligere besiddelser. Der bestod derfor et meget fiendtligt forhold mellem Viktor Emanuel og Pius 9, og siden deres død i 1878 har forholdet været det samme mellem deres efterfølgere, kong Humbert og pave Leo 13.

Italien har, siden det blev samlet, med kraft arbeidet paa sin indre udvikling. Meget var her at gjøre, da alt laa nede. Der er ogsaa gjort stor fremgang; baade velstanden og oplysningen er gaaet fremover, og forsvarsvæsenet er sat i god stand. Italien er ogsaa blevet anerkjendt som Europas 6te stormagt ved siden af Frankrig, England, Tyskland, Østerrig-

Ungarn og Rusland. Det har indgaaet forsvarsforbund med Tyskland og Østerrig-Ungarn (den saakaldte trippelallianse). Men alle de udgifter dette har krævet, har skaffet landet en stor statsgjæld og trykkende skatter. Det italienske folk har dog naaet det store maal det saa længe har kjæmpet for, at danne en national stat, og dette er et uhyre fremskridt, naar man erindrer, at det helt siden romerrigets undergang har været splittet i mange stater, og har maattet finde sig i udlændingers herredømme.

11. Tyskland og Frankrig.

263

Krigen i 1866.

Kong Vilhelm 1 og Bismark begyndte, som allerede nævnt (side 258), sin virksomhed med at skaffe Preussen en slagfærdig hær. Den gjorde de derpaa straks brug af ved i 1864 at paaføre Danmark krig (den anden slesvigske krig). Det gjaldt at fratage Danmark det tyske landskab Holsten og det danske, men for en væsentlig del af tyskere beboede Slesvig (Sønderjylland). Preussen fik Østerrig med paa denne krig, og Danmark kunde ikke staa sig mod de to magter, men maatte afstaa Holsten og Slesvig. Byttets deling gav imidlertid anledning til uenighed mellem seierherrerne. Bismark mente desuden at det rette øieblik var kommet til et 264 opgjør med Østerrig; han krævede derfor en ordning af forholdene i Tyskland, som vilde give Preussen ledelsen, medens Østerrig vilde blive holdt udenfor. Østerrig maatte, omend modstræbende, lade det komme til krig (1866). De fleste tyske fyrster var bange for Preussens voksende magt, og forudsaa at deres selvstændighed vilde blive sterkt indskrænket, hvis ledelsen gik over til Preussen. De sydtyske fyrster samt Hannover og nogle andre stater i Vesttyskland stillede sig derfor paa Østerrigs side i kampen. Preussen sluttede derimod forbund med Italien, som ønskede at vinde Venedig fra Østerrig.

Preussens hærvæsen viste sig at være i den ypperligste orden, og krigsplanen var med overlegen dygtighed lagt af general Moltke. Før de forskjellige tyske fyrster som stod paa Østerrigs side, var færdige med sine rustninger, stod preussiske hære i deres lande. Preussernes hovedstyrke rykkede under kong Vilhelms egen anførsel ind i Bøhmen og mødte den

østerrigske hær ved Königgrätz. Begge hære var omtrent lige sterke; men preusserne var bedre øvet, bedre væbnet og fremfor alt bedre anført. Kampen var meget haardnakket, men endte med et saa fuldstændigt nederlag for østerrigerne, at krigen med det samme var tilende efter kun at have varet et par uger.

Freden sluttedes i Prag (1866). Den østerrigske keiser maatte afstaa Venedig til Italien og sin del af Slesvig og Holsten til Preussen. Desuden blev det tyske forbund opløst, og det blev overladt Preussen at ordne forholdene i Nordtyskland, som det selv fandt for godt. Preussen indlemmede uden videre kongeriget Hannover, samt et par andre stater hvoraf provinsen Hessen dannedes. Mellem Preussen og de øvrige tyske stater nordenfor elven Main sluttedes det nordtyske forbund; den preussiske konge blev forbundets leder, Bismark dets kansler. Fælles for alle forbundets stater blev forholdet til fremmede lande, hær og flaade samt told-, post- og myntvæsen; forøvrigt skulde hver stat styre sig selv.

Østerrig efter 1866.

Ved Prager-freden var Østerrig stødt ud af Tyskland, hvor det hidtil havde været den ledende stat; allerede i 1859 havde det havt den samme skjæbne i Italien. Den østerrigske stat var fra nu af blot henvist til sig selv og[265] sine egne hjælpekilder; disse laa imidlertid sørgelig nede, og landets pengevæsen var i en meget daarlig tilstand, ligesom der herskede sterk misnøie med statsforfatningen. Frants Josef fandt det nødvendigt delvis ialfald at imødekomme sit folks ønsker; især søgte han at forsone ungarerne. Han delte derfor (1867) sine lande i to statssamfund, keiserdømmet Østerrig og kongeriget Ungarn, og i begge samfund blev en fri forfatning indført. Begge stater skulde have samme fyrste, staa sammen i fred og krig og have fælles hær og flaade. Hermed var ungarerne tilfredse; men de slaviske folk, især tschekerne, forlanger at behandles paa samme maade som ungarerne; de vil ogsaa danne egne samfund, og herom strides der endnu. Siden Østerrig-Ungarn er trængt ud af Tyskland og Italien, har forholdene paa Balkanhalvøen faaet øget interesse for rigets politik, og i 1878 blev Bosnien indlemmet. Men Østerrig-Ungarns stigende indflydelse paa halvøen har bragt det i et spændt forhold til Rusland, som ogsaa stræber efter at vinde ledelsen dernede. For at have en støtte ligeoverfor

Rusland har Østerrig-Ungarn indgaaet forsvarsforbund med Tyskland og Italien (trippelalliansen).

Napoleon 3's sidste regjeringstid.

Efter krigen i Italien i 1859 stod Napoleons anseelse paa sit høieste. Hans magt i Europa var for en væsentlig del en følge af den splid der herskede mellem Østerrig og Preussen og lammede Tysklands kraft. Napoleon havde ikke noget imod at de to stater i 1866 kom i krig med hverandre; han haabede at de kun skulde svække hverandre gjensidig, og at der paa denne maade skulde aabne sig en anledning for ham til at skyde Frankrigs grænse frem til Rhinen. Hans skuffelse var derfor stor, da hele krigen var afgjort, før han havde faaet rustet sig engang. Efter Østerrigs nederlag maatte han finde sig i at Preussen tog ledelsen i Nordtyskland, og der skabte en sterk stat, som truede med at sætte en stopper for Frankrigs overmagt i Mellemeuropa. Krigen i 1866 medførte derfor en sterk nedgang i Napoleons anseelse, og det franske folk forlangte krig med Preussen for at stanse det begyndte samlingsverk i Tyskland, førend ogsaa Sydtyskland havde sluttet sig til forbundet. Franskmændene forstod aldeles ikke det 266
nationale sindelag, som i aarhundredets løb havde vokset sig sterkt i Tyskland; de følte sig sikre paa at de sydtyske stater vilde blive deres forbundsfæller i krigen mod Preussen.

Samtidig udviklede Frankrigs indre forhold sig paa en for Napoleon mindre heldig maade. Da den ydre glans var borte, steg misnøien med hans egenmægtige regjering, og den fik ny næring, jo mere hans styre viste sig befængt med bestikkelser og anden raaddenskab. Napoleon forsøgte at vinde folket for sig ved at give en friere forfatning; men han opnaaede ikke sin hensigt. Hans eneste redning var en heldig krig med Preussen; en saadan vilde vende folkets tanker bort fra de indre forhold og gjengive hans styre dets gamle anseelse. Ogsaa de indre forhold drev saaledes Napoleon til krig. Selv nølede han og turde ikke rigtig slaa til, medens keiserinden, Eugenie, af al magt drev ham til en afgjørelse, og den almindelige stemning i landet ogsaa var for krig. Uden at ane hvor daarlig det stod til med landets forsvarsvæsen, lod keiseren sig sommeren 1870 drive til at erklære Preussen krig.

Den fransk-tyske krig (1870—1871).

Franskmændene drømte om at marschere til Berlin, og om støtte hos Sydtysklands stater. Men de bitreste skuffelser ventede dem. Det var saa langt fra at Sydtyskland vilde gaa med Frankrig mod Preussen, at krigserklæringen netop var signalet til, at de sydtyske stater sluttede forbund med Nordtyskland og stillede sine hære under kong Vilhelms kommando. I løbet af nogle faa dage stod 500 000 tyske soldater ved den franske grænse, og flere fulgte efter. Hæren lededes ligesom i 1866 af Moltke; blandt dens anførere kan merkes den preussiske kronprins Fredrik og dennes fætter prins Fredrik Karl. Medens tyskerne straks skred til angreb, herskede der i Frankrig den største forvirring og uorden. Franskmændene kunde til en begyndelse kun møde op med vel halvparten af de tropper som tyskerne raadede over. Dertil kom at Napoleon selv ikke var nogen dygtig hærfører, og at han ikke havde sørget for nogen enhed i ledelsen. Marschal Mac Mahon, som førte kommandoen ved grænsen, blev straks slaaet og maatte trække sig tilbage. Tyskerne kastede sig derpaa over franskmændenes anden linje, som førtes af marschal Bazaine (Basæn). 267
Ogsaa han blev slaaet og maatte med hele sin hær indeslutte sig i fæstningen Metz. Imidlertid havde Mac Mahon samlet nye tropper; keiser Napoleon sluttede sig selv til hans armé, som gjorde et fortvilet forsøg paa at undsætte Metz og befri Bazaine. Mac Mahon blev trykket mod nord, og hans hær blev tilsidst fuldstændig omringet ved Sedan (Sedáng), en liden fæstning nær den belgiske grænse. Efter at have lidt frygtelige tab var der intet andet at gjøre for Napoleon end at overgive sig og med hele sin hær vandre i tysk fangenskab (2den sept. 1870).

Da rygtet om begivenhederne ved Sedan naaede Paris, udbrød der opstand; keiserdømmet blev styrtet og republiken proklameret (4de sept. 1870). Der indsattes en «regjering til det nationale forsvar», som straks tog styret. Sjælen i den nye regjering blev den unge, energiske advokat Gambetta. Tyskerne kunde snart ventes foran Paris; det gjaldt at skaffe nye hære paa benene, da de gamle tropper enten var i fangenskab i Tyskland eller laa indesluttet i fæstningerne Metz og Strassburg. Med utrættelig kraft reistes den ene nye hær efter den anden, som fra forskjellige sider rykkede frem for at undsætte Paris, der allerede i september maaned var blevet indesluttet af tyskerne. Franskmændene

kjæmpede med stor tapperhed under sine for det meste dygtige førere; men alt var forgjæves. De uøvede skarer kunde ikke staa sig mod de indeksercerede tyske tropper; alle hære blev slaaet. Strassburg havde allerede maattet overgive sig, ligesaa Metz, hvor 160 000 franske soldater blev krigsfanger.

Paris stod alene igjen. Da der ikke længere var nogen udsigt til at byen kunde blive undsat, og hungersnøden tog til at rase, maatte Paris efter 4 maaneders beleiring aabne sine porte for fienderne. Med Paris's fald var det ude med Frankrigs forsvar; der var ingen anden udvei end at bede om fred. En nationalforsamling blev indkaldt; denne overdrog den udøvende magt til Thiers, i hvis lod det saaledes faldt at indlede forhandlinger med tyskerne. Freden undertegnedes vaaren 1871 i Frankfurt, og den bestemte at Frankrig skulde afstaa Elsass og tysk Lothringen, samt betale 5 milliarder franks (3600 millioner kroner) i krigsomkostninger.

Frankrig efter 1871.

268

Frankrig var i høieste grad udmattet efter den vældige kamp, som havde kostet saa mange menneskeliv og uhyre masser af penge. Dertil kom den bitre skuffelse over det lidte nederlag, og den uenighed som raadede mellem de forskjellige politiske partier. Af disse forhold benyttede Paris's kommunister og socialister sig. Da de tyske tropper havde forladt byen, og den franske regjering endnu ikke havde tropper nok til at besætte den, gjorde de sig til herrer i Paris og indførte et kommunardisk styre. Regjeringen havde ingen anden udvei end at betvinge byen med vaabenmagt, og de tropper som efterhaanden kom tilbage fra krigsfangenskabet i Tyskland, tog fat paa at beleire Paris. Efter en tids kamp blev byen taget ved storm; men før overgivelsen begik de raadende det skjændselsverk at myrde flere fremragende mænd, blandt dem erkebiskopen af Paris, og opbrænde flere af byens pragtfuldeste bygninger, blandt dem Tuileriernes slot.

Frankrig besad uagtet sine store tab umaadelige rigdomme, og det lykkedes den nye regjering under Thiers, hurtigere end nogen havde ventet, at betale krigsomkostningerne til Tyskland. Vanskeligere faldt det at faa ordnet Frankrigs fremtidige regjeringsform, da parti stod mod parti. Der var et sterkt legitimistisk parti, som vilde have kongedømme under greven

af Chambord (side 253). Saa var der et orleanistisk parti, som ogsaa vilde have kongedømme, men med greven af Paris (side 254) som regent. Der fandtes ogsaa en bonapartistisk gruppe, som kjæmpede for keiserdømmets gjenoprettelse. Ved siden af disse var der forskjellige republikanske grupper. Thiers blev efter en tid nødt til at gaa af som præsident og efterfulgtes af Mac Mahon. Under ham blev det efter mange stridigheder endelig fastslaaet, at Frankrig skulde være republik, og en forfatning udarbeidedes (1875). I spidsen for staten skulde der staa en præsident, som vælges paa 7 aar.[1]

269 Efterhaanden indtraadte der roligere forhold, og republiken befæstedes mere og mere. Hertil bidrog ikke lidet at det bonapartistiske parti begyndte at gaa sterkt tilbage efter keiserprinsens fald.[1] Ikke mindre betydning fik greven af Chambords død. Med ham uddøde Bourbonnernes hovedgren, og familien Orleans's overhoved [2]staar siden som de kongeligsindedes eneste prætendent; men partiet tæller nu kun et lidet mindretal inden landet. Socialisterne er igjen vokset i tal; men de har for tiden neppe den betydning i Frankrig som f. eks. i Tyskland.

Frankrig har i mange retninger gjort store fremskridt i republikens tid. Især er der gjort meget for landets forsvarsvæsen; Frankrig har nu en hær, som i talrighed og kanske ogsaa i slagfærdighed kan maale sig med den tyske, medens den franske flaade kun staar tilbage for den engelske. Ogsaa paa undervisningsvæsenet er der kostet meget. Dette var tidligere meget forsømt; først nu har landet faaet et fuldt ordnet folkeskolevæsen. Meget er ogsaa gjort for landets næringsliv. Alt dette har krævet mange penge; statsgjælden er vokset i en betænkelig grad, og skattebyrden er trykkende. Men takket være landets store frugtbarhed og det franske folks gjennemgaaende arbeidsomhed og sparsommelighed er dog velstanden gaaet fremover. Det falder derfor lettere for Frankrig at bære de store byrder som det kostbare hærvæsen medfører, end det falder for fastlandets øvrige stormagter. Under disse forhold er Frankrigs indflydelse i Europa atter steget, og det har i den senere tid nærmet sig til Rusland, idet begge disse stater ser en fælles fiende i Tyskland.

I de senere aar har Frankrig med kraft arbeidet paa udvidelse af sine kolonier i fremmede verdensdele. I den nordvestlige del af Afrika har det foruden Algier nu ogsaa Tunis og stadig voksende besiddelser ved elven

Senegal. I Østafrika har øen Madagaskar maattet stille sig under fransk overhøihed. I Asien er hele den østlige del af Bagindien i franskmændenes 270
hænder. Denne Frankrigs udvidelse af sine kolonier har atter bragt landet i et spændt forhold til England, der ikke synes om dette medbeilerskab i Indien og Afrika.

Tyskland efter 1871.

For Tyskland fik krigen med Frankrig stor betydning. Den hævede for en tid ialfald landet til at blive Europas ledende magt og gjengav det to gamle tyske lande, Elsass og Lothringen. Vigtigst var det dog at krigen hidførte netop den samling af Tyskland, som det var Napoleons og franskmændenes hensigt at hindre. Det er allerede fortalt hvorledes ved Napoleons krigserklæring de sydtyske stater gik sammen med det nordtyske forbund i kampen. I krigen stod nordtyskere og sydtyskere ved hverandres side; de lærte hverandre at kjende som brødre, der kjæmpede for en fælles sag og for et fælles fædreland. I løbet af krigen gik de sydtyske stater fuldstændig ind i forbundet, og da de fleste tyske fyrster var samlet i Versailles under Paris's beleiring, blev kong Vilhelm udraabt til tysk keiser. Keiserdømmets forfatning blev i alt væsentligt den samme som den der havde raadet i det nordtyske forbund. Hermed var Tysklands samling under Preussens ledelse fuldendt (1871).

Siden krigens tid har Tyskland staaet som den i militær henseende sterkeste stat i Europa. Frankrigs ønske om hevn for det lidte nederlag har imidlertid ikke givet landet ro; gang paa gang har det maattet øge sin hær, efterhvert som Frankrigs magt er vokset. For at sikre sig mod et muligt overfald af Frankrig og Rusland paa en gang har Tyskland indgaaet det førnævnte forsvarsforbund med Østerrig-Ungarn og Italien. Fastlandets 5 stormagter staar saaledes ligeoverfor hverandre væbnede til tænderne.

De trykkende byrder som især hærvæsenet lægger paa det tyske folk, føles tungt nok af den fattigere del af befolkningen. Dette har bidraget sit til at socialismen har fundet stor tilslutning blandt Tysklands arbeiderbefolkning. Dens tilhængere er øget i sterk grad. Bismark optog i sin tid kampen mod den og søgte at hindre dens udbredelse gjennem strenge love; men disse er nu ophævet, og regjeringen har i det senere gjennem en række love og andre foranstaltninger søgt at komme den

arbeidende klasse til hjælp og forbedre dens kaar, for derved at forsone den 271
med de bestaaende samfundsforhold og drage den bort fra socialisternes lære.

Rigets stiftere keiser Vilhelm 1 og Bismark vedblev at virke længe efter krigen med Frankrig. Keiser Vilhelm døde i 1888 og efterfulgtes af sin søn keiser Fredrik; denne almindelig afholdte fyrste døde imidlertid efter kun et par maaneders regjering. Efter ham kom sønnen Vilhelm 2 paa tronen. Under ham har Bismark faaet afsked som rigskansler.

Ogsaa Tyskland har i den senere tid søgt at skaffe sig kolonier og har erhvervet endel landstrækninger i Vest- og Østafrika.

---

[1] Mac Mahon afløstes som præsident af Grevy, og denne af Carnot, en sønnesøn af den fra den store franske revolution bekjendte Carnot. Carnot blev myrdet. Præsident nu er Loubet (Lubé).

[1] Keiser Napoleon var efter freden flyttet til England, hvor keiserinden allerede opholdt sig; her døde han kort efter. Hans eneste barn «keiserprinsen» faldt nogle aar efter i Sydafrika. Bonapartisternes prætendent er nu prins Viktor, sønnesøn af Napoleon 1's broder Jerome.

[2] Efter greven af Paris's død sønnen Ludvig Filip af Orleans.

12. England efter 1815.[1] 271

Ydre politik.

England havde mere end nogen anden stat bidraget til seieren over Napoleon 1 og til at knuse det truende franske enevælde; det havde med en kort stans (1802—1803) holdt kampen gaaende fra 1793 til Napoleons endelige fald. Krigen var ført baade tillands og tilvands, og desuden havde England under koalitionskrigene støttet fastlandets magter med store pengebidrag (subsidier). Intet af Napoleons forsøg paa at ramme England havde ført til maalet; toget til Ægypten mislykkedes, hans planer om at prøve en landgang i selve England førte heller ikke til noget, og fastlandssystemet havde ikke den tilsigtede virkning. Englands handel og industri blev ikke lamslaaet, saaledes som han havde tænkt. Et forsøg han gjorde paa at faa istand en reisning blandt de med England misfornøiede irer, blev uden betydning for krigen; men irerne mistede til straf sit eget parlament og maatte for eftertiden sende repræsentanter til det engelske parlament (1801).

England gik ud af kampen med øget magt og anseelse. Alligevel kom det i den nærmest paafølgende tid ikke til at have nogen afgjørende indvirkning 272
paa Europas skjæbne. Det var den hellige allianse som da raadede, og England stod, som allerede nævnt (side 248), udenfor alliansen. Torypartiet havde ledet England under krigen mod Napoleon; det beholdt magten ogsaa længe efter og stillede sig til en begyndelse paa en venskabelig fod med alliansen. Heri indtraadte dog en forandring, da den frisindede Canning traadte i spidsen for Englands styre (1822). Paa den tid havde de spanske kolonier paa Amerikas fastland revet sig løs fra Spanien. Ingen magt i Europa havde imidlertid villet anerkjende dem som frie; men Canning satte igjennem at England, trods den hellige allianses modstand, anerkjendte dem og indledede handelsforbindelse med dem. Kort efter fik Canning bevæget Rusland og Frankrig til at være med paa at understøtte grækerne i deres frihedskamp (side 249), og rettede derved et endnu sterkere stød mod alliansen.

Siden den tid har England blot et par gange blandet sig ind i det europæiske fastlands kampe. Begge gange er det optraadt for at redde Tyrkiet fra russernes angreb; thi hvis Rusland vandt herredømmet over Balkanhalvøen, vilde det kunne have farlige følger for Englands handel og magt i det østlige Middelhav. Da russerne i 1854 angreb Tyrkiet, stillede England sig sammen med Frankrig paa tyrkernes side (Krimkrigen 1854—1856). Kampen endte med at Rusland maatte opgive sine erobringsplaner og med tab trække sig ud af krigen. I 1877 kom det atter til krig mellem Rusland og den tyrkiske sultan. Den russiske hær nærmede sig allerede Konstantinopel; da sendte England en sterk flaade derned og hindrede med trusel om krig russerne fra at gaa videre. Ved fredsslutningen sikrede England sig øen Cypern for at faa en flaadestation i det østlige Middelhav, som havde faaet større betydning for England end nogensinde, efterat Suezkanalen var blevet aabnet i 1869. Gjennem den har England opnaaet en langt hurtigere og bekvemmere forbindelse med sine vigtige besiddelser i Asien og Australien; men veien gjennem kanalen kan i krigstilfælde sperres af den magt som er herre inderst ved Middelhavet, og fremfor alt i Ægypten. Englænderne har af den grund benyttet sig af forskjellige 273
forviklinger i Ægypten til at blande sig i dets forhold, og holder for tiden landet besat og har stillet dets styre under engelsk opsyn.

Englands beliggenhed paa en ø gjør det muligt for det at holde sig udenfor det øvrige Europas kampe. Landet er uangribeligt, naar det blot holder en krigsflaade, som er sterk nok til at hindre ethvert forsøg paa landgang paa øerne. Dette forhold tillader England at holde en liden hær i sammenligning med de andre stormagter; hæren staar for den største del ikke i England, men befinder sig rundt om i kolonierne, især i Indien.

Englands kolonier.

England har i dette aarhundrede stadig øget sine besiddelser i fremmede verdensdele og er her optraadt med stor kraft. Indien overgaar i betydning alle de andre kolonier; befolkningen i Indien tæller 250 millioner og danner grundlaget for Englands store rigdom og magt, da landet her har stor afsætning for sine varer, ligesom landets sønner der finder lønnende beskjæftigelse som embeds- og handelsmænd. Det ostindiske kompani, som var stiftet under dronning Elisabeth, havde i løbet af forrige aarhundrede skaffet sig magten i omtrent hele Forindien og havde en umaadelig indtægt af sine besiddelser. Men kompaniets herredømme var haardt og trykkende; den indfødte befolkning holdtes i ave ved hjælp af en hær, som for størstedelen bestod af indiske soldater (seapoys, udt. sipois). Disse seapoys gjorde i 1857 oprør og myrdede sine engelske officerer; da kompaniet ikke magtede at kue opstanden, overtog den engelske regjering landets styre og bragte atter orden tilveie. Den engelske dronning fører som Indiens behersker titel af keiserinde. Fra Indien af har englænderne ogsaa vundet indflydelse i Belutschistan og Afganistan. I det sidste land truer det altid med at komme til sammenstød med Rusland, som ogsaa naar did, og her er det store britiske riges saarbareste punkt. Som en følge heraf er ogsaa russerne dets farligste fiende. Ogsaa over Bagindien har England udbredt sin magt; hele den vestlige del af landet og det tidligere rige Birma er nu i dets hænder.

Kina havde i længere tid holdt sig fuldstændig udenfor

al berøring med Europa. I midten af dette aarhundrede tvang England 274
og Frankrig det gjennem krig til at aabne nogle havne. Samtidig traadte Japan, der ogsaa havde afstængt sig fra forbindelse med europæerne, i

nærmere berøring med disse. Dette er især kommet England tilgode, som underholder en meget livlig handel med disse Østens lande.

I Afrika har englænderne fra Kaplandet trængt længere og længere mod nord. Især har de i det aller sidste meget sterkt udvidet sine besiddelser der, efterat der er opdaget rige guldleier i denne del af Afrika. I Østafrika kappes englænderne med tyskerne om at vinde frem til de store sjøer i det indre og tilvende sig handelen i de rige egne rundt dem.

Indre udvikling.

Efter de langvarige kampe med Frankrig ved aarhundredets begyndelse var tilstanden i England i flere henseender kun lidet tilfredsstillende. Statsgjælden havde naaet en betænkelig høide og krævede mange penge til renter og afbetaling. Skatterne var derfor høie og rammede desuden i særlig grad den mindre bemidlede del af samfundet. Især følte denne haardt den store told paa korn, som bevirkede at kornpriserne holdt sig meget høie, da England altid er nødt til at indføre største delen af det korn det behøver; det gik mest ud over arbeiderbefolkningen, medens korntolden bragte de rige godseiere stor fortjeneste. Trods det uretfærdige ved denne ordning, varede det dog længe før det var muligt at sætte igjennem nogen forandring, da det var de store godseiere som havde magten, ikke blot i overhuset, men ogsaa i underhuset. Dette var atter en følge af valgloven. Stemmeretten var meget indskrænket; bare de rige var med paa at vælge udsendinger til parlamentet. Desuden passede inddelingen i valgkredse ikke længer; adskillige smaabyer, som nu var omtrent uden indbyggere, havde ret til at sende baade 1 og 2 repræsentanter, medens flere store byer, som var kommet op i den senere tid, ikke kunde sende nogen. Blandt hindrende baand maa desuden merkes testakten (side 176), som udelukkede den ikke ringe katholske befolkning fra parlamentet og fra alle embeder.

Alle krav paa forandring af de nævnte misforhold blev afvist af 275
torypartiet, som havde ledelsen. Tilsidst blev misnøien saa almindelig, og især antog forholdene i Irland, som vi snart skal se, et saa truende udseende, at endel af toryerne indsaa at det var fornuftigst at give efter. Hertugen af Wellington var dengang førsteminister, og han foreslog at testakten skulde ophæves, og katholikerne stilles paa lige fod med

protestanterne. Forslaget gik igjennem, og katholikernes emancipation var gjennemført (1829).

Saa kom julirevolutionen (1830), hvis virkninger ogsaa følтes i England. Det liberale parti (whiggerne) fik ny tilslutning og seirede ved de kort efter afholdte valg til parlamentet. Et whigministerium kom efter lang tids forløb atter til magten, og fremlagde et forslag som gik ud paa udvidelse af stemmeretten og forandring af valgkredsene. Forslaget (reformakten) gik igjennem trods overhusets modstand (1832). Kort efter ophævedes negerslaveriet i de engelske kolonier, idet slaveeierne fik erstatning af statskassen. I 1846 kom endelig turen til kornlovene. Førsteminister var dengang Robert Peel (Pil), som varmt interesserede sig for arbeidernes vel. Han tilhørte torypartiet, men satte ved whiggernes hjælp igjennem at den høie told paa korn blev ophævet. Ogsaa andre love som lagde baand paa næringslivet, blev ophævet, saaledes navigationsakten (side 142). Fra denne tid af tog den engelske industri et endnu raskere opsving, og England er stadig gaaet frem i rigdom og velstand. Englands indre udvikling i dette aarhundrede har foregaaet jevnt, og landet har været frit for saadanne revolutioner som de der har hjemsøgt Mellemeuropas samfund.

Irland.

Irlands befolkning tilhører for det meste en anden race end Englands, idet irerne er kelter og nedigjennem tiderne har bevaret sit gamle sprog og meget af sin gamle kultur. De har ogsaa i modsætning til Storbritanniens folk holdt fast ved den katholske religion. Forskjellen i nationalitet og religion har gjort at irerne altid har stillet sig uvillig til englændernes herredømme paa deres ø. De har gjentagne gange gjort oprør; til straf berøvede allerede Cromwell en hel del af dem eiendomsretten til jorden, og solgte den til engelskmænd, som deraf dannede store godser. Snart var næsten hele Irland gaaet over i engelske godseieres hænder. Jordbrug var 276
imidlertid saagodtsom den eneste næringsvei paa øen; befolkningen havde derfor ingen anden udvei end at forpagte smaastykker af godseiernes jord. Idet folkemængden steg, blev efterhaanden forpagtningsafgiften for disse smaabrug drevet op til en urimelig høide. Der raadede derfor den ynkeligste nød og fattigdom blandt irerne, og værre blev det, jo mere overbefolket

landet blev. Omkring 1830 var der 8½ millioner mennesker paa øen, som omtrent udelukkende levede af jorden. Nu findes der en betydelig industri, og dog er befolkningen kun 5½ million; saa mange har siden den tid vandret ud.

Det var imidlertid ikke blot fattigdom og nød irerne havde at klage over. Irerne var som katholiker udestængt fra parlamentet og fra alle embeder. Hertil kom at englænderne havde paatvunget landet den episkopale kirke som statskirke. Episkopale prester sad inde med alle presteembeder; til dem maatte irerne betale tiende, selv om der ikke fandtes en eneste protestant i hele menigheden, og uagtet de havde sine egne katholske prester at lønne. Det er forklarligt nok at der raadede sterk misnøie med det engelske herredømme, og at den for vort aarhundrede saa karakteristiske nationalitetsbevægelse maatte gjøre sig sterkt gjældende i Irland.

Alle irernes krav paa reformer blev afvist af den engelske regjering. Da fremstod i Irland en mand, som skulde give tingene en anden vending; det var Daniel O'Connel. O'Connel var advokat og ivrig begeistret for sine landsmænds sag. Han lod sig, uagtet han var katholsk, vælge som repræsentant til parlamentet. Hans valg var ganske vist ulovligt; men forbitrelsen havde naaet en saadan høide at den engelske regjering og parlamentet fandt det klogest at give efter og gjennemføre katholikernes emancipation (1829). O'Connel tog derpaa sæde i underhuset, og irerne kunde med saa meget større kraft fremholde sine øvrige krav. Disse gik først og fremst ud paa en ophævelse af foreningen med England. O'Connel var bevægelsens leder; utrættelig drog han om i landet og holdt store folkemøder, hvor han med sin glødende veltalenhed samlede alle om Irlands sag.

Irernes bestræbelser var længe uden resultat, og først længe efter 277
O'Connels død blev i 1869 den episkopale statskirke afskaffet for Irlands vedkommende; det var whiggernes fører Gladstone, der som førsteminister stillede forslag herom. Men parlamentet viste ingen lyst til at indrømme Irland selvstyre eller gjøre noget alvorligt for at skaffe irerne igjen eiendomsretten til jorden. Irernes kamp antog nu en mere og mere voldsom karakter; flere engelske jordeiere myrdedes, og politiet mødte aaben modstand. Det var for en stor del irlændere der var udvandret til Amerika, som stod bag disse forbrydelser. Senere har det lykkedes irernes ledere

atter at bringe striden inden lovlige grænser, og kampen har staaet om Irlands selvstyre (homerule) og en ordning af landboforholdene. Whigpartiet under Gladstone antog sig deres sag, og et forslag om at Irland skulde faa eget parlament til afgjørelse af alle indre sager gik igjennem i underhuset; men det strandede paa overhusets modstand. Saaledes venter denne for England saa oprivende kamp endnu paa sin afgjørelse.

[1] Englands regenter i dette aarhundrede (alle af huset Hannover): Georg 3 (1760—1820), Georg 4 (1820—1830), Vilhelm 4 (1830—1837), Viktoria fra 1837.

13. Rusland og Balkanhalvøen.

277

Ruslands krige.

Ruslands keisere i dette aarhundrede har været Aleksander 1 (1801—1825), Nikolaus 1 (1825—1855), Aleksander 2 (1855—1881), Aleksander 3 (1881—1894) og Nikolaus 2, alle af den holsten-gottorpske slegt.

Siden 1815 har Rusland ført tre større krige, som alle har været rettet mod Tyrkiet. Den tyrkiske sultans magt var stadig sunket; styret var elendigt, og det gik tilbage med hans landes velstand. Den kristne del af befolkningen blev tilsidesat og mishandlet af de tyrkiske embedsmænd og soldater, saa det ene af de kristne folk efter det andet gjorde opstand og løsrev sig. Det er allerede fortalt om grækernes frihedskamp og krigen mellem Rusland og Tyrkiet, som den gav anledning til (side 249). Ved denne anledning blev Grækenland et frit, selvstændigt kongedømme, og Donaufyrstendømmerne (Moldau og Valachiet) blev stillet under russisk beskyttelse.

278

Keiser Nikolaus var imidlertid ikke tilfreds med det nederlag han havde tilføiet Tyrkiet. Han gjenoptog Peter den stores og Katharina 2's planer om Tyrkiets ydmygelse, og vilde underlægge sig Konstantinopel og fordrive tyrkerne fra Europa. Han pleiede at kalde Tyrkiet «den syge mand», hvis død man naarsomhelst kunde vente. Da han troede at det beleilige øieblik var kommet, forlangte han af sultanen, at han skulde anerkjende den russiske keiser som alle sine græsk-katholske undersaatters beskytter.

Dette kunde sultanen ikke gaa ind paa; det vilde være at anerkjende den russiske keiser som sin overherre. Keiser Nikolaus erklærede da krig (1853). De russiske hære mødte imidlertid en kraftig modstand, da de forsøgte at gaa over Donau. England og Frankrig sluttede forbund med Tyrkiet og erklærede Rusland krig (Krimkrigen 1854—1856). En fransk-engelsk hær landede paa Krim og begyndte at beleire det sterkt befæstede Sebastopol, som var Ruslands orlogshavn ved det sorte hav. Efter et aars beleiring maatte byen overgive sig. Keiser Nikolaus var da allerede død, og hans søn og efterfølger Aleksander 2 sluttede fred i Paris (1856). Rusland maatte opgive sine erobringsplaner, og finde sig i at Donaufyrstendømmerne blev stillet under stormagternes beskyttelse, hvorpaa de sluttede sig sammen til én stat.

Den tyrkiske sultan havde ved Pariser-freden lovet at give sine kristne undergivne lige rettigheder med muhammedanerne. Dette løfte holdt han ikke, og de kristne var udsat for den samme skammelige mishandling som tidligere. Det kom derfor snart til opstand. Vigtigst blev bosniakernes og bulgarernes reisning. De fik hjælp af Serbien og Montenegro, senere ogsaa af Rusland og Rumænien (1877—1878). Med overlegne kræfter angreb russerne tyrkerne; men ogsaa denne gang mødte de en tapper modstand. Især forsvarede tyrkerne sig med stor dygtighed ved Plevna (i Bulgarien); først efter en længere beleiring og store tab tog russerne Plevna. De rykkede derefter over Balkan og nærmede sig Konstantinopel. Da løb en stor engelsk krigsflaade ind gjennem Dardanellerne og truede med at skride ind, hvis russerne besatte byen. Under disse forhold sluttede keiser Aleksander fred med sultanen i St. Stefano, nær Konstantinopel. Her maatte 279
sultanen gjøre Rusland saa store indrømmelser, at ledelsen paa Balkanhalvøen vilde komme i russernes hænder. England og Østerrig vilde ikke finde sig i en saa stor udvidelse af Ruslands magt. Rusland blev derfor nødt til at lade Europas stormagter ordne Østens forhold paa Berlinerkongressen i 1878; fyrst Bismark førte forsædet og havde det afgjørende ord. Det endelige resultat blev at Rusland fik et stykke af tyrkisk Armenien; Rumænien,[1] Serbien[1] og Montenegro skulde være frie stater og blev udvidet endel; Bulgarien skulde danne et eget fyrstendømme under tyrkisk overhøihed; Østerrig-Ungarn skulde overtage Bosniens styre; Grækenland skulde have Thessalien; Cypern blev afstaaet til England.

Det tyrkiske rige i Europa blev saaledes udstykket, og blot en mindre del af Balkanhalvøen vedblev at staa under sultanens styre. Ogsaa udenfor Europa er det tyrkiske herredømme blevet forringet, idet franskmændene har bemægtiget sig Tunis, og englænderne har besat Ægypten; dette sidste land anerkjender dog endnu sultanens overhøihed. Tyrkiet har siden krigen ført en end mere sygnende tilværelse. Vistnok har det senere for en del atter hævet sin anseelse ved at beseire Grækenland, der støttede Kretas græske indbyggere, som gjorde opstand mod tyrkerne; men enden er dog blevet at Kreta ved de europæiske magters indgriben har faaet et eget styre under den græske prins Georg (1898). I det hele maa det siges blot at være et tidsspørgsmaal, naar det er ude med Tyrkiets magt; det er blot Ruslands, Østerrigs og Englands skinsyge som for tiden hindrer dets deling. I de forskjellige kristne smaastater paa halvøen raader der indre strid og stor pengenød. Rusland søger at bringe dem i afhængighed af sig, men har næsten overalt gjort sig mindre elsket paa grund af sin egenmægtige og hensynsløse optræden. Dets planer krydses af Østerrig-Ungarn, der ogsaa tragter efter at spille en rolle dernede.

Ruslands udvidelse i Asien.

Rusland har ikke vundet nyt land i Europa ved sine krige siden 1815. Større held har det havt i Asien, hvor det efter haardnakkede kampe har 280
underlagt sig hele Kaukasien. Fra Kina har det taget den nordlige del af Mandschuriet langs elven Amur, og i Vest-Turkestan har den ene stat efter den anden bukket under for de russiske hære, og er enten blevet indlemmet i Rusland, eller har maattet stille sig under russisk overhøihed. Nu er Ruslands grænse skudt helt syd til Afganistan. Rykker russerne ogsaa ind i dette land, vil følgen vistnok blive en kamp med England; thi dettes besiddelser i Indien vil blive alvorlig truet, hvis russerne gjør sig til herrer ogsaa over Afganistan.

Indre forhold i Rusland.

Keiser Nikolaus 1 var en kraftig hersker, som ikke taalte nogen indskrænkning i den keiserlige myndighed; hans strenge, egenmægtige styre skabte imidlertid adskillig misnøie i det indre. Hans søn Aleksander 2 var af naturen mildere og mindre selvraadig; hans tanke var gjennem

reformer at hæve det russiske folk; han tog sig meget af undervisningsvæsenet og lagde grunden til en slags folkeskole. Vigtigst af alle hans reformer var dog ophævelsen af livegenskabet. Henimod 25 millioner mennesker levede som ufrie paa adelens godser; omtrent ligesaa mange indtog en lignende stilling paa statens eiendomme. Keiser Aleksander skjænkede alle disse friheden og aabnede dem udvei til at erhverve sig eiendomsretten til de gaarde de brugte. Misnøien med det keiserlige enevælde og den bestikkelige, uredelige embedsstand havde imidlertid udbredt sig mere og mere trods keiserens reformforsøg. Der opstod et hemmeligt parti, de saakaldte nihilister,[1] som ved mord og andre voldsomme midler vilde omstyrte de bestaaende forhold. Trods strenge forfølgelser vokste partiet og fandt tilslutning især blandt studenterne, ja inden embedsstanden og blandt officererne. Flere høiere embedsmænd blev myrdet, og 1881 blev keiser Aleksander selv dræbt ved en sprængbombe, netop som han omgikkes med planer om at give sit folk fri forfatning. Hans søn Aleksander 3 opgav alle saadanne tanker og regjerede med den 281
fuldstændigste enevoldsmagt. Nihilisterne fortsætter sit arbeide og har gjort flere mislykkede forsøg paa at berede Aleksander 3 samme skjæbne som hans fader. Ved sin død i 1894 efterfulgtes Aleksander 3 af sønnen Nikolaus 2.

Det er allerede fortalt om Polens skjæbne (side 252). Det har ophørt at danne et eget rige og er gaaet op som en provins i Rusland. Den russiske regjerings bestræbelser gaar ud paa at udslette den polske nationalitet og omskabe polakkerne til russer. Disse planer synes dog ikke at ville lykkes; dertil er nationalitetsfølelsen for sterk blandt polakkerne, ligesom den omstændighed at polakkerne er ivrig romersk-katholske, lægger hindringer iveien for en sammensmeltning med de græsk-katholske russer.

Finland har siden 1809 indtaget en egen stilling blandt den russiske keisers lande og regjeres af keiseren, der som Finlands hersker fører titel af storfyrste. Keiser Aleksander 1 lovede at det skulde faa beholde sin fra svensketiden arvede stænderforsamling og øvrige selvstyre. I det sidste er der imidlertid gjort det ene indgreb i finnernes selvstyre efter det andet, uagtet de ved alle anledninger har vist sig lovlydige og tro mod keiseren. Det ser ud til at være den russiske regjerings hensigt lidt efter lidt at lægge

Finland ind under Rusland og lade det gaa op i dette, ligesom Polen og Østersjøprovinserne.

[1] Rumæniens og Serbiens fyrster antog kort efter kongenavn.

[1] Ruslands nihilister svarer nærmest til hvad man i Europas andre lande kalder anarkister.

14. Spanien.

281

Efter Napoleons fald blev Bourbonnerne gjenindsat paa Spaniens trone. Kong Ferdinand indførte atter det gamle styre fra tiden før den franske revolution; jesuiterne blev indkaldt og vandt ligesom geistligheden overhovedet stor indflydelse. Enhver modstand mod Ferdinands elendige styre blev slaaet ned; engang maatte han dog søge hjælp hos den hellige allianse for at bevare sin uindskrænkede magt (side 248). Ferdinand havde ingen sønner; hans broder Don Carlos skulde efter arveloven efterfølge ham. Men Ferdinand forandrede paa egen haand loven saaledes, at kronen skulde tilfalde hans datter Isabella. Da Ferdinand døde 1833, besteg ogsaa 282
Isabella tronen; da hun endnu var mindreaarig, styrede hendes moder foreløbig for hende. Don Carlos vilde ikke finde sig i dette; han tog kongenavn og fik hjælp hos den mægtige geistlighed samt hos de baskiske provinsers befolkning. Disse provinser havde nemlig flere særrettigheder, som de var bange for at miste. Dronningen blev nødt til at søge støtte hos det liberale parti og give Spanien en fri forfatning. Borgerkrigen varede et par aar og endte med Don Carlos's nederlag.

Isabella viste sig fuldstændig uduelig til at regjere og blev afsat i 1868. Partistrid rasede derpaa i flere aar i det ulykkelige land. En tid var styreformen republikansk; men det spanske folk manglede ganske den oplysning og den modenhed som maa til, forat denne regjeringsform skal virke til held. En ny karlistkrig begyndte, og 1875 indsatte hæren Isabellas søn Alfons 12 til konge. Nu kom der ro og orden i landet. Uheldigvis døde Alfons snart; han havde forstaaet at gjøre sig meget afholdt, og var vistnok den eneste gode konge Spanien har havt paa lange tider. Efter hans død fødte hans dronning en søn, Alfons 13, som nu er Spaniens konge under moderens regentskab. Spanien staar endnu meget tilbage baade med hensyn til oplysning og næringsliv; det spiller derfor heller ikke den rolle i

Europa, som rimeligt kunde være efter landets størrelse og naturlige rigdom. Statskassens tilstand er elendig, og den ofte uvidende katholske geistlighed har en stor magt over mængden. Spaniernes vanstyre paa sine kolonier, især Kuba, bevirkede at kubanerne reiste sig til kamp mod Spanien; de fik hjælp af de forenede stater; spanierne led en række nederlag tilsjøs og maatte opgive baade Kuba, Portoriko og Filippinerne (1898).

15. Amerika.

282

De spanske og portugisiske kolonier.

De spanske kolonier i Syd- og Mellemamerika var kun lidet tilfredse med at staa under Spanien. Især følte de sig forurettet ved ikke at faa lov til at drive handel med andre lande end moderlandet. Den spanske befolkning derover var desuden misfornøiet med at alle vigtige embeder kun blev givet til 283
indfødte spaniere. Kolonierne benyttede sig af den forvirring som raadede i Spanien paa Napoleons tid, til at rive sig løs, det ene land efter det andet, og i 1825 havde spanierne ingen koloni igjen paa Amerikas fastland. Kolonierne gik over til at danne en række selvstændige republiker. Disse har i det hele ikke gjort nogen videre fremgang; der har overalt raadet borgerkrig og uro; oplysningen er endnu ringe; landenes naturlige rigdom udnyttes ikke, og pengevæsenet er overalt i en elendig tilstand.

Kort efter rev Brasilien sig løs fra Portugal. Landet blev først et keiserdømme under en gren af den portugisiske kongeæt; for nogle aar siden blev keiseren afsat, og landet gik over til at blive republik. Men en langvarig borgerkrig paafulgte.

Nordamerikas forenede stater.

De forenede nordamerikanske stater udviklede sig raskt, efterat de havde vundet frihed og selvstændighed. Folkemængden steg hurtig paa grund af den store indvandring fra Europa. Landet blev mere og mere opdyrket, og bebyggelsen naaede snart til kysten af det stille hav. Men heller ikke her udeblev partistridigheder, som tilsidst førte til borgerkrig. Der bestod to store partier: det demokratiske parti, som vilde øge de enkelte staters selvstændighed og magt mest muligt, og det republikanske parti, som i modsætning hertil vilde styrke fællesregjeringen. Det

demokratiske parti havde størst tilslutning i de sydlige stater, det republikanske parti i det nordlige. Et andet skille mellem disse stater var slavespørgsmaalet. Sydstaterne, hvor plantagedrift med bomuld, tobak og sukker er hovednæringsveien, holdt negerslaver, medens de nordlige stater, hvor agerbrug, fædrift og industri er de vigtigste næringsveie, ikke havde slaver.

De demokratiske, slaveholdende sydstater var vante til at være de raadende; præsidenten havde bestandig tilhørt deres parti. Men ved præsidentvalget i 1860 seirede nordstaterne, og Abraham Lincoln, som tilhørte det republikanske parti og var kjendt som en ivrig modstander af slaveriet, blev præsident. Dette var tegnet til at 11 af sydstaterne meldte sig 284
ud af forbundet og dannede et nyt under navn af «de konfødererede stater». Nordstaterne vilde ikke finde sig heri og besluttede med vaabenmagt at gjenoprette den gamle enhed. Som en følge heraf udbrød den nordamerikanske borgerkrig 1861—1865. Sydstaterne var betydelig underlegne i folketal; men de var til gjengjæld bedre rustede; de havde hærens forsyninger inden sine grænser, og til deres parti hørte næsten hele officerstanden. Begge partier reiste store hære; omtrent 1 million stod under vaaben paa hver side. Ogsaa tilsjøs førtes kampen, saavel paa havet som paa de store elve; panserskibe og monitorer blev her anvendt for første gang. Kampen, som førtes med den største forbitrelse, gik i begyndelsen heldig for sydstaterne. Men efterhaanden begyndte nordstaterne mere og mere at faa overtaget, og det endte med at deres overanfører Grant tvang sydstaternes dygtige general Lee (Li) til at overgive sig med hele sin hær (1865). Straks efter blev Lincoln myrdet. Dette forandrede dog ikke udfaldet. Den nordamerikanske union blev gjenoprettet, og sydstaterne maatte gaa ind paa at negerslaveriet blev ophævet.

Siden borgerkrigen er staterne gaaet frem med kjæmpeskridt; befolkningen er vokset sterkt, og næringsveiene har taget nyt opsving. Spændingen mellem syden og norden har efterhaanden lagt sig, og striden mellem republikanere og demokrater har tabt sin gamle karakter og betydning. Krigen med Spanien i 1898 har ført med sig at de forenede stater har erhvervet sig kolonier og skaffet sig en ordentlig hær og flaade, og gjør fordring paa at betragtes som en stormagt ved siden af Europas første stater.

16. Norge.

284

Statsforfatningen.

Den regjeringsform som grundloven fastsætter, kaldes indskrænket monarkisk, fordi kongen (monarken) ikke har enevælde; magten er delt mellem kongen og det folkevalgte storting.

Kongen

har den udøvende magt. Naar noget skal sættes i verk, sker det efter kongens beslutning.

Kongen vælger et statsraad, som siden 1873 bestaar af 2 statsministre og 8 statsraader. Denne ene statsminister, der er statsraadets chef, og 6 statsraader danner den norske regjering, som altid har sæde i Kristiania. 285
Den anden statsminister og to statsraader, som aarlig skifter, danner statsraadsafdelingen, der følger kongen under hans ophold i Sverige og har bolig i Stockholm.

Statsraadet bærer ansvaret for hvad kongen beslutter. Kongen selv kan ikke lastes eller anklages. Derfor fatter kongen altid sine beslutninger (resolutioner) om statssager i møde af statsraadet. Hvis da et medlem af statsraadet finder at en beslutning, som kongen tænker at fatte, strider mod loven eller aabenbart er skadelig, saa maa han frimodig sige sin mening; ellers falder ansvaret for beslutningen ogsaa paa ham. Kongens beslutninger iverksættes af departementerne.

Der er syv regjeringsdepartementer, som bestyres af den norske regjerings medlemmer. Mellem disse departementer fordeles behandlingen af alle offentlige sager. Under hvert departement staar talrige embedsmænd og andre offentlige tjenestemænd, som hver paa sit sted har at sørge for at lov bliver overholdt og kongens beslutninger udført.

Folket udøver den lovgivende magt ved stortinget. Stortingets 114 medlemmer vælges for tre aar ad gangen af de stemmeberettigede borgere. Siden 1884 har statsraadets medlemmer adgang til at deltage i stortingets forhandlinger, men uden stemme. Oprindelig samledes stortinget kun hvert tredje aar. Siden 1871 samles det hvert aar, fra 1898 af i oktober maaned. Naar stortinget skal behandle en lov, deler det sig i to afdelinger, odelsting og lagting.

Enhver lov skal først foreslaaes i odelstinget. Bifaldes her lovforslaget, sendes odelstingets lovbeslutning til lagtinget. Hvis ogsaa lagtinget bifalder beslutningen, forelægges den kongen, der kan antage eller forkaste den. Naar en lovbeslutning er antaget af kongen, forsyner han den med sin sanktion, og derved er beslutningen ophøiet til lov. Men er en lovbeslutning uden forandring vedtaget af tre storting i tre paa hinanden følgende valgperioder, saa bliver den lov ogsaa uden kongens sanktion.

Stortinget bevilger de pengesummer som behøves til statens udgifter, og til udredelse af disse summer bestemmer det skatter, told og andre afgifter. Det bestemmer kongens appanage og embedsmændenes lønninger og pensioner.

Stortinget har at føre tilsyn med regjeringens handlinger og gjennemgaar derfor de i statsraadet førte protokoller og statens regnskaber.

Den dømmende magt er tillagt domstolene. De som har gjort sig skyldig i forbrydelser, indstævnes for meddomsretten, naar det gjælder en liden sag. Større straffesager paadømmes af lagmandsretten (jury), hvor folkevalgte lagrettesmænd afgjør spørgsmaalet om skyld eller uskyld. Andre retstvister mand imellem paadømmes af underretterne (sorenskriveren paa landet og byfogden i kjøbstæderne). Underrettens dom kan appelleres til overretterne og derfra til høiesteret.

Har statsraadets eller høiesterets eller stortingets medlemmer misbrugt sin stilling til at handle mod lov og ret eller til landets skade, saa kan odelstinget tiltale dem for rigsretten, som bestaar af høiesterets og lagtingets [286] medlemmer.

Kirken.

Den evangelisk-lutherske lære er statens offentlige religion. I denne lære skal alle som tilhører statskirken opdrage sine børn. Kongen er kirkens overhoved. Biskoper og provster danner den kirkelige øvrighed.

Undervisningsvæsenet.

Alle norske børn skal undervises, og ethvert barn kan faa fri undervisning i folkeskolerne, hvis lærere uddannes ved seminarierne. Høiere skoler er middelskolerne. Fra disse kan eleverne gaa over til

gymnasierne, der uddanner for studier ved universitetet. Ved universitetet foredrager professorerne forskjellige videnskaber og forbereder studenter til embedsprøverne.

Borgerrettigheder.

Alle er lige for loven. Ingen kan dømmes uden efter lov eller straffes uden efter dom. Ingen adelsstand findes, og der kan ikke gives nogen arvelige forrettigheder fremfor andre. Troesfrihed, trykkefrihed og næringsfrihed finder sted.

Øvrigheder.

Landet er delt i 20 amter, nemlig byerne Kristiania og Bergen og 18 landsamter. I spidsen for hvert amt staar en amtmand og under ham en foged i hvert fogderi; fogedembederne inddrages imidlertid nu lidt efter lidt og erstattes af amtskasserere og politimestre. Fogderiet er atter delt i herreder, og i hvert herred er der oftest ansat en lensmand.

Disse øvrigheder har at paase at lov og ret overholdes, at iverksætte hvad der ved offentlig foranstaltning skal udføres i distriktet, og ellers paa bedste maade varetage distriktets tarv.

Landsforsvaret.

Enhver nordmand er vernepligtig enten i hæren eller i flaaden. Kongen er øverste krigsherre. Hæren inddeles i linje, landevern og landstorm. Den der har udtjent i linjen, gaar over i landevernet, og naar han har tjent sin tid der, gaar han over i landstormen.

Kommunestyret.

Hvert herred paa landet og hver kjøbstad danner i regelen et formandskabsdistrikt, som vælger et vist antal formænd og fire gange saa mange repræsentanter. Formændene kan behandle mindre sager paa egen haand; men vigtigere sager skal behandles af det samlede kommunestyre. Kommunestyret dannes af baade formænd og repræsentanter og vælger et af formandskabets medlemmer til ordfører.

Kommunestyret sørger for at alt bliver varetaget, som er overladt til kommunens egen forsorg. De fornødne pengemidler tilveiebringes ved skat, som udlignes paa de skattepligtige af ligningskommissionen, der vælges af

kommunestyret. Paa samme maade vælges et skolestyre til at forestaa folkeskolen, og en fattigkommission der har at sørge for de fattige.

Ordførerne i alle et amts herreder samles aarlig til et amtsting under amtmandens ledelse. Der forhandles om sager som er fælles for hele amtet, saasom veianlæg, sygehuse, amtsskoler m. m. Amtstinget udskriver amtsskatten.

Den politiske udvikling.[1]

287

Grundloven lagde magten nærmest i bøndernes hænder; det var denne stand som stillede det overveiende antal af stemmeberettigede. Bønderne gjorde imidlertid i begyndelsen kun ringe brug af denne sin forret; blot faa bønder, gjerne omkring 20, sad saaledes i stortinget. Ja, bønderne viste mange steder stor misnøie med det frie styre som var indført, og ønskede det gamle enevælde tilbage. Dette var nærmest en følge af de mange økonomiske ofre som den første tid efter 1814 fordrede; i sin uvidenhed søgte man grunden til disse i det frie styre og hos stortinget, ikke i den hele stilling og landets tilstand. I 1818 kom det endog til oprørsforsøg blandt bønderne paa Oplandene, med den hensigt at give kongen uindskrænket magt; lederen var Halvor Hol, en bonde paa Hedemarken; men bevægelsen mislykkedes ganske.

Det var repræsentanterne af embedsstanden som æren for den frie forfatning, der var givet paa Eidsvold, især tilkom; det var ogsaa embedsstanden som i den første tid optraadte som forfatningens vogter. Embedsmændene var ikke blot de ledende inden stortinget, men dannede ofte forsamlingens majoritet. De sad saaledes inde med stor magt og indflydelse, og gjorde sig fortjent dertil ved sin kraftige og dygtige optræden, naar det gjaldt at forsvare vor frihed mod angreb baade inden- og udenfra.

Det varede ikke længe før det kom til rivninger mellem stortinget og kongemagten. Ved Kieler-freden havde kong Karl 13 gaaet ind paa at overtage den paa Norge faldende del af den dansk-norske statsgjæld. Danmark gjorde fordring paa at Norge skulde betale ikke mindre end 28 millioner kroner. Nordmændene mente, at de igrunden ingen pligt havde til at betale disse penge, da de ikke erkjendte Kieler-freden og dens aftaler som bindende for sig; desuden erklærede de at Norge under de daværende

forhold ikke med sin bedste vilje kunde betale en saa stor sum. Den danske konge Fredrik 6 klagede til stormagterne, som ogsaa antog sig hans sag og 288
sendte skarpe skrivelser til Karl Johan,[1] hvori de paalagde ham at betale Danmark pengene. Karl Johan afviste bestemt denne indblanding, men fandt det dog raadeligst at tage imod Englands tilbud om at mægle i sagen, og indledede underhandlinger med Danmark. Ved disse blev summen nedsat fra 28 til 12 millioner. Da sagen blev forelagt stortinget i 1821, vægrede dette sig først ved at godkjende den trufne overenskomst. Karl Johan blev meget forbitret herover, saa meget mere som han frygtede for indblanding fra stormagternes side; den hellige allianse saa nemlig skjævt til den norske folkefrihed og ønskede den ordentlig beskaaret. Stortinget gav tilsidst efter og bevilgede pengene.

Ogsaa andet gav det samme aar anledning til et spændt forhold mellem Karl Johan og stortinget. Det var adelsloven. Allerede de to foregaaende storting havde besluttet at alt adelskab skulde ophæves i Norge. Kongen havde begge gange negtet beslutningen sin sanktion. Nu forelaa spørgsmaalet for tredje gang. Kongen henstillede til stortinget i det mindste at udsætte med sagens afgjørelse; men det vilde ikke gaa ind herpaa og vedtog forslaget, som Karl Johan nu fandt sig forpligtet til at sanktionere, da det ellers vilde blive lov uden hans sanktion. Spændingen var meget sterk; Karl Johan havde trukket sammen svenske og norske tropper paa Etterstad (ved Kristiania) og havde svenske krigsskibe liggende paa havnen.

Kongen foreslog nu en række forandringer af grundloven. Alle gik ud paa at øge kongens magt; saaledes krævede han absolut veto i almindelige lovsager, ret til at udnævne stortingets præsidenter, til at opløse stortinget, samt friere hænder til at afsætte embedsmænd. Alle disse kongelige forslag blev enstemmig forkastet af stortinget i 1824; de blev fremsat endnu flere gange, men havde altid samme skjæbne.

Karl Johan var 46 aar gammel, da han kom til Norden. Han lærte aldrig at tale hverken svensk eller norsk, og forblev derfor i meget noksaa ukjendt med forholdene og den virkelige stemning i landene. Især gjaldt dette Norge. 289
Han troede saaledes at der her var et sterkt parti som ønskede tilbage foreningen med Danmark. Dette var ikke saa; tvertimod raadede der snarere en uretfærdig misstemning mod Danmark. En følge af kongens

feiltagelse i dette punkt var hans misnøie med, at nordmændene begyndte at feire den 17de mai. Han saa heri en hyldning af Kristian Fredrik, som den dag var valgt til Norges konge. Han forbød derfor at feire dagen, og vilde isteden have 4de november betragtet som vor konstitutionsdag; kongens modstand gjorde kun iveren for at feire den 17de mai endnu større, og det endte med at det blev fast skik at høitideligholde dagen.

Julirevolutionen havde virkning ogsaa i Norge. Der stiftedes nye liberale aviser; interessen for politik og deltagelse i det offentlige liv bredte sig ud over landet. Af størst betydning blev det at bønderne blev vakt til forstaaelse af den store magt, som forfatningen lagde i deres haand. Paa stortinget 1833 mødte over dobbelt saa mange af bondestanden som tidligere havde været tilfældet, og de fik en dygtig fører i Ole Gabriel Ueland. Bondepartiet benyttede foreløbig sin magt mest til sparsommelighed i bevilgningssager og angreb paa embedsstanden. Haand i haand hermed gik en sterk vekst af nationalfølelsen. Det var ikke frit for at mange begyndte at anse bønderne for bedre og mere egte nordmænd end embedsstanden og byernes indbyggere, som med hensyn til sprog og dannelse havde saa meget fælles med Danmark. Den allerede længe eksisterende kløft mellem by- og landbefolkning kom derved til at føles end skarpere.

I 1836 kom det atter til sammenstød mellem kongen og stortinget. Kongen blev ærgerlig over stortingets, som han syntes, lidet imødekommende holdning og lod pludselig tinget opløse. Dette svarede med at sætte statsminister Severin Løvenskjold, som havde været enig med kongen i opløsningen, under rigsret. Rigsrettens dom faldt og gik ud paa at han skulde betale en bod. Kongen blev dog snart forsonligere stemt, og paa det overordentlige storting (i 1837) kom den vigtige formandskabslov istand, ved hvilken selvstyre blev indført i alle landets kommuner saavel i byerne

som paa landet. Kongen gjorde desuden nordmændene den indrømmelse 290
for første gang at udnævne en nordmand, grev Wedel, til statholder.[1]

Efterhaanden døde det politiske liv hen som var en følge af julirevolutionen. De senere aar af Karl Johans regjeringstid var roligere, og der raadede det bedste forhold mellem kongen og nordmændene. Den gamle

konge døde i 1844 og efterfulgtes af sin søn. Oskar I (1844—1859) var en mand med et liberalt tænkesæt, ivrig for fremskridt og af en personlig elskværdighed, som gjorde ham meget afholdt i begge lande. Kort efter sin tronbestigelse gav han Norge eget norsk flag med unionsmerke. Hidtil havde Norge til orlogs og til offentlig brug samt paa fjernere farvande ogsaa som almindeligt handelsflag maattet benytte det svenske flag med et unionsmerke i; dette tjente som unionsflag. Til privat brug inden landet og tilsjøs paa kortere farvande var fra 1821 benyttet det nuværende norske flag uden unionsmerke.

Under den 1ste slesvigske krig mellem Danmark og Tyskland optraadte kong Oskar som mægler og holdt en tid Nordslesvig besat med norske og svenske tropper. Karl Johan havde i sin udenrigspolitik sluttet sig til Rusland. Oskar I nærmede sig mere til vestmagterne (England og Frankrig). Dette viste sig især under Krimkrigen, da der i 1855 sluttedes en overenskomst mellem Norge-Sverige og de nævnte lande, hvori England og Frankrig forpligtede sig til at hjælpe de forenede riger mod mulige erobringsplaner fra Ruslands side (novembertraktaten af 1855).

Februarrevolutionen bragte ny fart i det politiske iv. Arbeiderspørgsmaalet reistes i Norge som i de fleste andre lande. Bevægelsens leder var en student Markus Thrane, og det kom flere steder til uroligheder, som dog dæmpedes uden vanskelighed. Ellers gik kong Oskars regjeringstid hen uden vigtigere forandringer i landets indre politik. De sidste par aar af sin levetid var han paa grund af sygdom ude af stand til at føre regjeringen. Hans ældste søn Karl styrede da for ham; ved kong 291
Oskars død i 1859 besteg han tronen som Karl 4, i Sverige 15 (1859—1872).

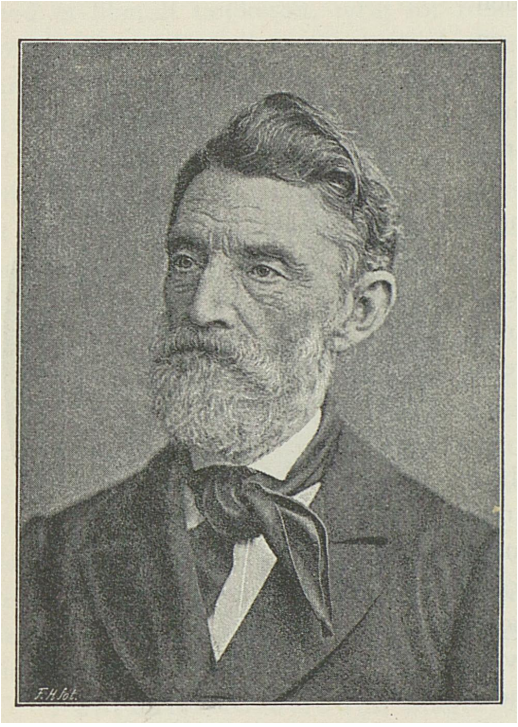
Nordmændene havde altid været misfornøiede med den paragraf i grundloven som tillod kongen at indsætte en statholder. I 1859 besluttede stortinget at statholderposten skulde ophæves. Kongen havde stillet i udsigt at han vilde sanktionere beslutningen; men efter tryk fra svensk side negtede han dog sin sanktion. Rivninger mellem det norske og det svenske statsraad i den anledning bevirkede en forandring i det norske statsraads sammensætning, saaledes at Fredrik Stang (1861—1880 † 1885) blev den ledende. Det kom nu til et skarpere skille mellem de forskjellige partier. Det gamle bondeparti bestod fremdeles; dets politik gik nu som før fremfor

alt ud paa sparsommelighed i statshusholdningen; blandt partiets ledere kan merkes Jaabæk († 1894). Efter det politiske liv som februarrevolutionen havde vakt, var der kommet ind i stortinget flere nye mænd, som var grebet af revolutionens ideer. De vilde øge stortingets indflydelse og gjennemføre forskjellige reformer, som skulde bidrage til at mindske embedsmændenes magt og lægge afgjørelsen mere i folkets og dets tillidsmænds hænder. Blandt dette partis ledere maa især merkes Johan Sverdrup († 1892), hvem det efterhaanden lykkedes at faa bondepartiet med paa sine reformplaner, og danne det saakaldte venstreparti. Modstanderne mod hans parti samlede sig til et høireparti, hvis ledende mand Fredrik Stang var. I 1869 bestemtes at stortinget skulde samles hvert 292
aar; før havde det blot været samlet hvert tredje. Kongen sanktionerede denne beslutning. I 1872 negtede han derimod paa sit statsraads raad sanktion paa en anden grundlovsforandring, som gik ud paa at statsraaderne skal have ret til at deltage i stortingets forhandlinger.

Fredrik Stang.

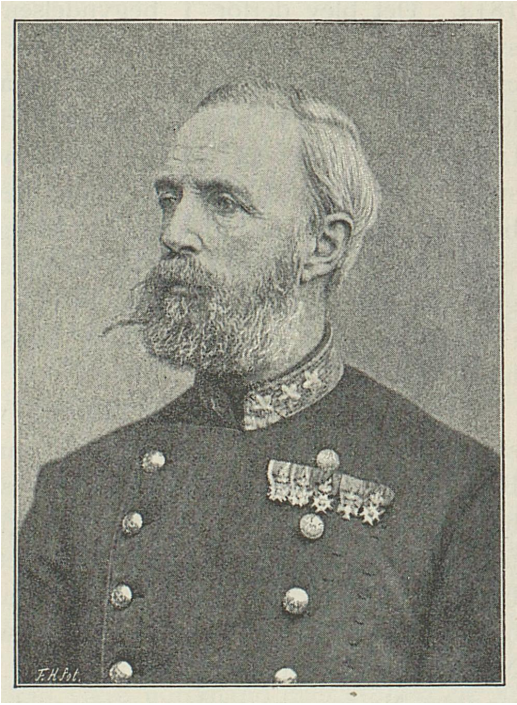
Kong Karl døde i 1872 og fulgtes af sin broder Oskar 2. Under ham gjentog stortinget, dog i en noget ændret form, baade i 1874, 1877 og 1880 beslutningen om statsraadernes adgang til tingets forhandlinger. Kongen negtede hver gang med statsraadets tilslutning sin sanktion, idet han gik ud fra at kongen, naar det gjælder forandringer af grundloven, har absolut veto. Flertallet inden stortinget delte ikke denne opfatning, men mente at kongen i saadanne sager enten har et suspensivt veto eller aldeles intet. Aarsagen til at saa forskjellige meninger kunde hævdes, var den, at der i grundloven ikke findes nogen udtrykkelig bestemmelse om kongens ret ligeoverfor grundlovsforandringer. Stortinget vedtog 9de juni 1880 at dets beslutning, trods kongens veto, var gjældende lov; men regjeringen negtede at kundgjøre stortingets beslutning.

Johan Sverdrup.

Som følge heraf besluttede det nyvalgte storting i 1884, hvor fremdeles venstre var i stort flertal, at sætte statsraaderne[1] under rigsret. Ved dens dom[293] blev de statsraader som havde været med paa at tilraade kongen at negte sanktion paa statsraadssagen, afsat fra sine embeder. En kort tid var der saa et nyt høireministerium, det saakaldte aprilministerium, som imidlertid snart gik af, hvorpaa der dannedes et venstreministerium med Sverdrup som statsminister. Spørgsmaalet om kongens veto blev omgaaet, idet stortinget paany, men i noget ændret form vedtog beslutningen om statsraadernes adgang til tinget, og denne beslutning blev sanktioneret. Flere vigtige love gik derpaa igjennem; saaledes indførtes lagmandsretter (jury), og hæren blev omordnet.

Sverdrups ministerium blev dog ikke af lang varighed, da der udbrød splid inden hans eget parti, som delte sig i «det moderate» og «det rene» venstre. Det afløstes af et høireministerium under Emil Stangs[2] ledelse; dette holdt sig kun kort, og efterfulgtes af et nyt venstreministerium under Steen. Paa det sidstes forslag vedtog stortinget en beslutning, som sigtede til oprettelsen af eget norsk konsulatvæsen. Da kongen negtede forslaget sanktion, gik det Steenske ministerium af, og gav plads for et konservativt under E. Stang, som fandt støtte hos det moderate venstre, og i 1895 [294] efterfulgtes af et blandingsministerium under Hagerup, og i 1898, da venstre ved stortingsvalgene fik en større majoritet, af et venstreministerium under Steen. Under dette sidste gjennemdreves, trods kongens sanktionsnegtelse ogsaa tredje gang, en lov om at det rene flag skal være Norges flag; det unionsmerkede flag skal være unions- og krigsflag.

Oskar 2.

Forholdet til Sverige.

Forholdet mellem de forenede riger var ikke i alle dele blevet tilstrækkelig klart ordnet i 1814. Det blev derfor i begyndelsen ofte misforstaaet af svenskerne, som tænkte sig at Norge skulde være Sverige en erstatning for Finland, medens rigsakten stiller begge riger jevnsides. Det var især de forenede rigers forhold til udlandet, som ikke var bragt i saadan orden som rigernes ligestilling krævede. I rigsakten findes nemlig ingen almindelig bestemmelse om udenrigsstyret. Kongen afgjorde selv alle sager der angik Norges forhold til udlandet, og udførte dem gjennem den svenske udenrigsminister og Sveriges udsendinger i udlandet, uden at nogen norsk statsraad eller myndighed havde del deri.

Det uheldige ved denne ordning viste sig snart i den saakaldte Bodø-sag. En engelsk handelsmand havde paa Bodø gjort sig skyldig i smugling i stor udstrækning. Da han blev fængslet og varerne beslaglagt, brød han ud af

fængslet, tog uden videre varerne igjen, og reiste hjem til England. Her klagede han til den engelske regjering, som henvendte sig til den svenske udenrigsminister; enden blev at Norge virkelig maatte ud med en stor skadeserstatning, uagtet ikke Norge, men englænderen var den skyldige part. Dette vakte stor forbitrelse i landet, uagtet det efter de nyeste undersøgelser neppe kan lægges udenrigsministeren synderlig til last, og stortinget i 1827, som havde sagen til endelig behandling, rettede en anmodning til kongen om at den norske statsminister i Stockholm maatte faa deltage i behandlingen af de udenrigske sager. Først i 1835 imødekom Karl Johan dette ønske, ved at bestemme at den norske statsminister skal være tilstede, naar norske eller fælles udenrigske sager behandles. I 1859 295
havde, som allerede (side 291) nævnt, stortinget ophævet grundlovens bestemmelse om at kongen i Norge kunde indsætte en norsk eller svensk mand til statholder. Da kong Karl vilde sanktionere denne beslutning, optraadte det svenske statsraad og rigsdagen derimod. De paastod at Sveriges samtykke var nødvendigt til sagens afgjørelse, da den efter deres mening ogsaa berørte Sverige. Den maatte derfor afgjøres af kongen, ikke i norsk statsraad men i svensk-norsk. Nordmændene protesterede enstemmig herimod, og det endte med at kongen vistnok negtede beslutningen sanktion, men gjorde dette i norsk statsraad, for at betegne at de svenske statsmagter ikke havde med sagen at gjøre.

Fra svensk side reistes der derpaa krav om en forandring af rigsakten, saaledes at foreningen blev nærmere og mere omfattende end den var. Der nedsattes en unionskomité af norske og svenske mænd, som fremkom med et forslag i denne retning. Stemningen i Norge var imidlertid mod enhver udvidelse af fællesskabet, og forslaget, som af den Stangske regjering blev forelagt stortinget i 1871, blev af dette forkastet med stort flertal. Kort efter blev en fornyet beslutning af stortinget om statholderpostens ophævelse sanktioneret af kong Oskar 2 (1873).

I de sidste aar er atter spørgsmaalet om ordningen af Norges udenrigske forhold kommet under behandling. Inden venstrepartiet har den tanke fundet tilslutning, at det heldigste vilde være at Norge fik sit fra Sverige adskilte udenrigsstyre med egen norsk udenrigsminister. Høirepartiet er derimod stemt for en ordning, hvorefter man faar en fælles udenrigsminister, der kan være nordmand eller svenske og kan drages til

ansvar baade af stortinget og rigsdagen. Da stortinget i 1892 fattede en beslutning, som sigtede til oprettelsen af eget norsk konsulatvæsen, blev denne beslutning ikke sanktioneret af kongen, og en ny unionskomité, der nedsattes for at gjøre forslag til en ordning rigerne imellem, har ikke kunnet enes om nogen løsning.

Norges materielle udvikling.

Norges økonomiske forhold var elendige, da det i 1814 atter blev en fri, selvstændig stat. Kampen med Sverige, sjøkrigen med England og en række 296
daarlige aar havde ødelagt landets velstand. Landet manglede desuden mange indretninger, som var nødvendige naar det skulde være et eget rige. Værst var det dog med pengevæsenet. I 1813 havde den dansk-norske stat maattet nedsætte sine pengesedlers værdi; men siden den tid var der udstedt nye mængder af pengesedler, uden at man havde sølv til at indløse dem med. Stortinget i 1815 maatte derfor atter gribe til den udvei at nedsætte sedlernes værdi. For at faa orden i pengevæsenet grundedes derpaa Norges bank i Trondhjem (1816). Lidt efter lidt kom pengevæsenet i bedre orden, uagtet vanskelighederne fremdeles var store. Ogsaa efter 1814 var der nemlig flere daarlige aar i rad, og saa kom den store udbetaling til Danmark i anledning af Norges andel i den gamle statsgjæld. De første statslaan Norge optog blev sluttet paa yderst ugunstige betingelser for landet; men heri er der efterhaanden indtraadt en stor forandring; nu hører Norge til de lande hvis pengevæsen ansees for at være i bedst orden, og det kan derfor faa laant penge i udlandet paa bedre betingelser end de fleste andre stater.

Efter 1840 var landet atter kommet til kræfter; næringsveiene havde udviklet sig, og velstanden var steget; samtidig var ogsaa folkemængden vokset sterkt. I 1845—1856 havde Norge en særdeles dygtig og energisk indenrigsminister i senere statsminister Fr. Stang. Den første jernbane og en række gode veie byggedes; telegraflinjer anlagdes; havne og fyre byggedes; nærings- og handelsfriheden øgedes gjennem nye love, der væsentlig skyldes den dygtige jurist professor Schweigaard. Fabrikdriften tog til og er efterhaanden blevet en vigtig næringsgren. Endnu mere gjælder dette skibsfarten, som især tog storartet opsving efter ophævelsen af den engelske navigationsakt, og navnlig under Krimkrigen. Paa samme

tid byggedes flere større offentlige bygninger i Kristiania, saaledes slottet og universitetet. Fremgangen i landets næringsveie og velstand har senere vedvaret, og det tør vel siges at ingen anden europæisk stat i dette aarhundrede har havt en saa hurtig økonomisk udvikling som Norge.

Aandelig udvikling.

Vort aandsliv vedblev en tid efter 1814 at staa i nær berørelse med Danmarks, hvor jo de fleste af vore ledende mænd havde faaet sin uddannelse.[297] Uden indvirkning derfra var dog den religiøse vækkelse som gik over landet og knytter sig til bonden Hans Nilssøn Hauges navn (side 212). Det var mest inden bondestanden at denne vandt tilslutning med sin strenge, pietistiske lære.

Efter 1820 fremstod der mænd som vilde afbryde den nærmere forbindelse med Danmark, og angreb dennes talsmænd og bærere, som nærmest var at søge inden embedsstanden. Dette faldt samtidig med at bondepartiet paa stortinget begyndte at opponere mod embedsmændene, der tidligere havde havt den hele ledelse i sin haand (side 289). I modsætning til det der kom udenfra, fremdroges alt som ansaaes for egte norsk. Sagatiden forherligedes, og ligeledes den norske bondestand, i hvis sprog og kultur man saa en direkte fortsættelse af vort gamle norske sprog og aandsliv. Blandt denne retnings talsmænd maa merkes digteren Wergeland († 1845). Imod ensidigheden hos ham og hans kampfæller kjæmpede fremfor alt digteren Welhaven († 1873).

Et udslag af denne norskhedsstræben er det saakaldte maalstræv eller forsøget paa at danne et nyt norsk skriftsprog paa grundlag af landets bygdemaal. Dette saakaldte «landsmaal» er nærmest dannet af sprogmanden Ivar Aasen; blandt de skribenter som har benyttet det, kan merkes digteren Vinje († 1870). Samtidig er imidlertid vort skriftsprog blevet mere og mere norsk, især efterat Asbjørnsen og Moe ved sin gjenfortælling af de norske folkeeventyr havde vist, hvorledes den norske tale kunde gjengives i skriftsprogsformen. Ved siden af denne bevægelse mod større norskhed, der naturlig fulgte af vort lands selvstændige udvikling, gik hos mange en stræben efter at fremholde det som er fælles mellem os og Nordens øvrige folk. Det var især fra 40-aarene af, at denne tanke («skandinavismen») vandt tilslutning ikke blot her, men ogsaa i de to

andre nordiske lande, især i Danmark. En række møder mellem Nordens studenter bidrog meget til at skaffe den udbredelse. Danmarks kamp mod tyskerne i 1849 og i 1864 drog flere norske og svenske ned for at deltage i kampen, og man ivrede endog for at faa istand en politisk sammenslutning af de tre lande. Denne

plan havde en varm tilhænger i kong Karl, som ogsaa af al magt holdt 298
paa at Norge-Sverige skulde komme Danmark til hjælp mod Preussen og Østerrig i 1864. Bevægelsen, som havde sin største tilslutning inden den studerende stand, har lidt efter lidt tabt sin betydning.

Der er fremstaaet store digtere og forfattere, som har forstaaet at gjøre sig til talsmænd for det fælles norske, det der forbinder os alle og lader os føle os som ett folk. Blandt dem kan merkes foruden Asbjørnsen og Jørgen Moe vore nulevende store digtere Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson og Jonas Lie, som har gjort vor litteratur kjendt og agtet ogsaa udenfor Nordens grænser.

Ikke blot paa digterkunstens omraade, men ogsaa i musik og malerkunst har Norge skabt en national kunstretning og har hævet sig i høide med Europas gamle kulturlande. Blandt vore musikere kan merkes Ole Bull og Grieg; blandt vore malere kan nævnes de noget ældre Tiedemand († 1876) og Gude samt en hel del yngre kunstnere.

Videnskabeligheden laa i begyndelsen efter 1814 nede; men efterhaanden opstod der med universitetet i Kristiania som midtpunkt et ikke ringe videnskabeligt liv. Blandt foregangsmænd paa naturvidenskabens omraade maa merkes astronomen Hansteen. Mathematikeren Abel († 1827) vandt europæisk ry. Af historikere kan nævnes P. A. Munch († 1863) og Keyser († 1864), der begge behandlede Norges ældre historie. Af sprogmænd maa merkes den allerede omtalte Ivar Aasen samt Sofus Bugge, de gamle runeindskrifters geniale fortolker. Juristerne Schweigaard († 1870) og Aschehoug har indlagt sig store fortjenester ved sine arbeider over norsk ret og statsforfatning. Caspari († 1892) har vundet stor anseelse ved kirkehistoriske verker. Ogsaa paa aandslivets omraade har saaledes Norge gjort uhyre fremskridt siden 1814. Det indtager for tiden en agtet stilling blandt Europas folk og hævder sin ret til en selvstændig plads ved siden af Europas andre nationer.

[1] De norsk-svenske unionskonger er: Karl (i Sverige den 13de, i Norge den 2den) 1814—1818, Karl Johan 1818—1844, Oskar 1 1844—1859, Karl (i Sverige den 15de, i Norge den 4de) 1859—1872, Oskar 2 fra 1872.

[1] Denne havde besteget tronen ved Karl 13's død i 1818 og regjerede til 1844.

[1] Efter dennes død i 1840 blev Løvenskjold statholder. De tidligere svenske statholdere var: grev Essen 1814—1816, grev Mørner 1816—1818, grev Sandels 1818—1827 og grev Platen 1827—1829.

[1] Statsraad Stang var imidlertid gaaet af som statsminister — saa hed nu regjeringens ledende mand — og var efterfulgt af Selmer.

[2] En søn af Fr. Stang.

17. Sverige.

299

Sveriges frie forfatning skriver sig fra aaret 1809. Folkerepræsentationen eller rigsdagen bestod efter denne af udsendinger fra de fire stænder, adel, geistlighed, borgere og bønder. Tre stænder maatte være enige, forat en beslutning skulde komme istand; til forandringer af grundloven krævedes enighed hos alle fire stænder. Denne forfatning gjorde det vanskeligt at faa gjennemført reformer, og det blev snart et almindeligt ønske hos det svenske folk at faa en forandring i rigsdagens sammensætning. Karl Johan vilde imidlertid ikke gaa med herpaa, og der herskede af den grund i hans senere regjeringsaar en ikke ringe misstemning mellem kongen og det svenske folk. Først under Karl 15 blev rigsdagsreformen gjennemført, idet i 1865 blev bestemt at rigsdagen skulde bestaa ikke længere af udsendinger fra de fire stænder, men af to kamre, et førstekammer og et andetkammer. Førstekammers medlemmer udvælges blandt de mere bemidlede; valget foretages af landstingene (svarende til vore amtsting) for landets og af kommunebestyrelserne for byernes vedkommende. Andetkammer udvælges af og blandt alle de stemmeberettigede. Begge kamre har samme rettigheder.

Ogsaa i Sverige saa det nærmest efter 1814 daarlig ud med statens finanser. Efterhaanden bedredes forholdet; i 1832 havde landet saaledes raad til at fuldende den vigtige Götakanal, som forbinder de store sjøer i det indre med hverandre og med Kattegat og Østersjøen. Siden er Sverige stadig gaaet frem i velstand, og dets næringsveie har udviklet sig raskt. Sveriges litteratur og videnskab havde en blomstringstid i første halvdel af

dette aarhundrede; da levede Sveriges største historieskriver Geijer og digteren Esaias Tegnér, samt flere dygtige naturforskere.

18. Danmark.

299

I Danmark vedblev Fredrik 6 efter tabet af Norge at regjere med fuldt uindskrænket magt. Især efter julirevolutionen blev fordringen paa en fri 300
forfatning stadig sterkere; men Fredrik 6 lod sig nøie med at indføre saakaldte raadgivende stænderforsamlinger, en for hver af rigets hoveddele. Disse fik dog ingen større betydning. Da Fredrik døde i 1839, besteg hans fætter Kristian 8 tronen (1839—1848). Det er den samme som under navn af Kristian Fredrik havde været Norges konge i 1814. Danskerne havde haabet at han skulde give dem en friere forfatning; men det blev ikke noget af; hans frihedssind havde tabt sig med aarene, og alt blev ved det gamle. Der dannede sig da et parti (de nationalliberale), der satte sig som opgave at skaffe landet politisk frihed.

Forfatningsspørgsmaalet kom dog til at træde i baggrunden ved de forviklinger som opstod i anledning af de slesvig-holstenske forhold. Ikke alene det danske land hertugdømmet Slesvig, men ogsaa det tyske hertugdømme Holsten tilhørte den danske konge. Allerede fra gammel tid af var der fra dansk side begaaet den feil at hertugdømmerne havde faaet fælles styre og dannede ligesom en enhed ved siden af kongens øvrige lande. Det holstenske ridderskab og andre tyskere havde mere og mere trængt ind i Slesvig, hvor de tilsidst dannede den talrigste og mægtigste del af befolkningen. Den nationale vækkelse som i begyndelsen af dette aarhundrede gik gjennem Tyskland, naaede ogsaa tyskerne i Holsten og Slesvig, og der dannede sig et slesvig-holstensk parti, som vilde løsrive Slesvig fra Danmark og trække det ind i Tyskland forenet med Holsten til én stat. Mod denne bevægelse, som fandt tilslutning i Tyskland, støttede de danske sig til Norge og Sverige (skandinavismen, side 297).

I 1848 døde Kristian 8, og hans søn Fredrik 7 blev konge (1848—1863). Kort efter udbrød februarrevolutionen, der i sine virkninger ogsaa strakte sig ud over Tyskland og fremkaldte en reisning af det slesvig-holstenske parti. Kong Fredrik lovede sine danske undersaatter en fri forfatning, og tog fat paa med vaabenmagt at kue opstanden. Danskerne

var i begyndelsen heldige; men da oprørerne fik hjælp af Preussen (side 258), maatte den danske hær trække sig tilbage. En vaabenstilstand sluttedes paa Oskar 1's mægling; men denne varede ikke længe. Tyskerne 301
indesluttede fæstningen Fredericia; men de danske gjorde et udfald, og tyskerne led et fuldstændigt nederlag; i denne kamp faldt nordmanden, den tapre general Rye. Atter mægledes vaabenstilstand, og kong Oskar holdt en tid Nordslesvig besat med norske og svenske tropper. Da Preussen derpaa havde sluttet fred og trukket sine tropper bort, blev slesvig-holstenerne slaaet af den danske hær i det blodige slag ved Isted i Slesvig (1850).[1] Kort efter maatte oprørerne opgive kampen og atter give sig under den danske konge.

En nationalforsamling havde imidlertid med kongens samtykke givet Danmark en fri forfatning (1849). Kongen skulde efter denne dele magten med en rigsdag bestaaende af to kamre, landstinget og folketinget. Men man kunde ikke komme til enighed om, hvordan Slesvigs og Holstens forhold til den øvrige stat skulde være, da de tyske magter blandede sig ind i sagen. Midt under disse forhandlinger døde kong Fredrik 7 (1863), og med ham uddøde den kongelige gren af Oldenburgernes slegt. Ifølge en overenskomst, som ogsaa havde faaet stormagternes tilslutning, gik kronen over til Kristian 9, der tilhørte en sidegren, som kaldtes Holsten Glücksburg. Tronskiftet gav dog anledning til at det slesvig-holstenske parti atter fremkom med sine krav; Preussen og Østerrig erklærede Danmark krig (1864) og tvang de danske til at opgive forsvaret af Dannevirke og trække sig tilbage til øen Als og Dybbøl, som danner en fast stilling paa fastlandet ved Alssundet. Her udholdt de tappert kampen mod de overlegne fiender; men tilsidst blev deres stillinger taget af tyskerne. Der var da ingen anden udvei end at slutte fred; dette skede i Wien, og her maatte Danmark afstaa Slesvig, Holsten og Lauenburg.

Ogsaa i Danmark har der i den senere tid raadet partistrid. Bønderne vaagnede snart til deltagelse i det politiske liv. De vandt flertal i folketinget og dannede sammen med enkelte byers liberale udsendinger det demokratiske parti. Det konservative parti har derimod havt flertal i landstinget

og har stillet sig paa regjeringens side mod folketingets forsøg paa at 302
skaffe sig magten. Forøvrigt har Danmark ofret meget paa at skaffe sig et

sterkt forsvar; landet har en forholdsvis stor hær og flaade, og der arbeides paa at befæste Kjøbenhavn. Ellers kan merkes at Øresundstolden er ophævet; Danmark fik af alle deri interesserede stater en større sum som erstatning.

Danmark havde ligesom Sverige i første halvdel af aarhundredet en blomstringstid i videnskab og kunst. Da levede en række store digtere, som Øhlenschlæger, Grundtvig og H. C. Andersen. Videre levede da Torvaldsen, som var anseet for sin tids største billedhugger. Blandt betydningsfuldere videnskabsmænd kan merkes sprogmændene Rask og Madvig, filosofen Kierkegaard samt fysikeren Ørsted, hvis opdagelser gav stødet til telegrafens opfindelse.

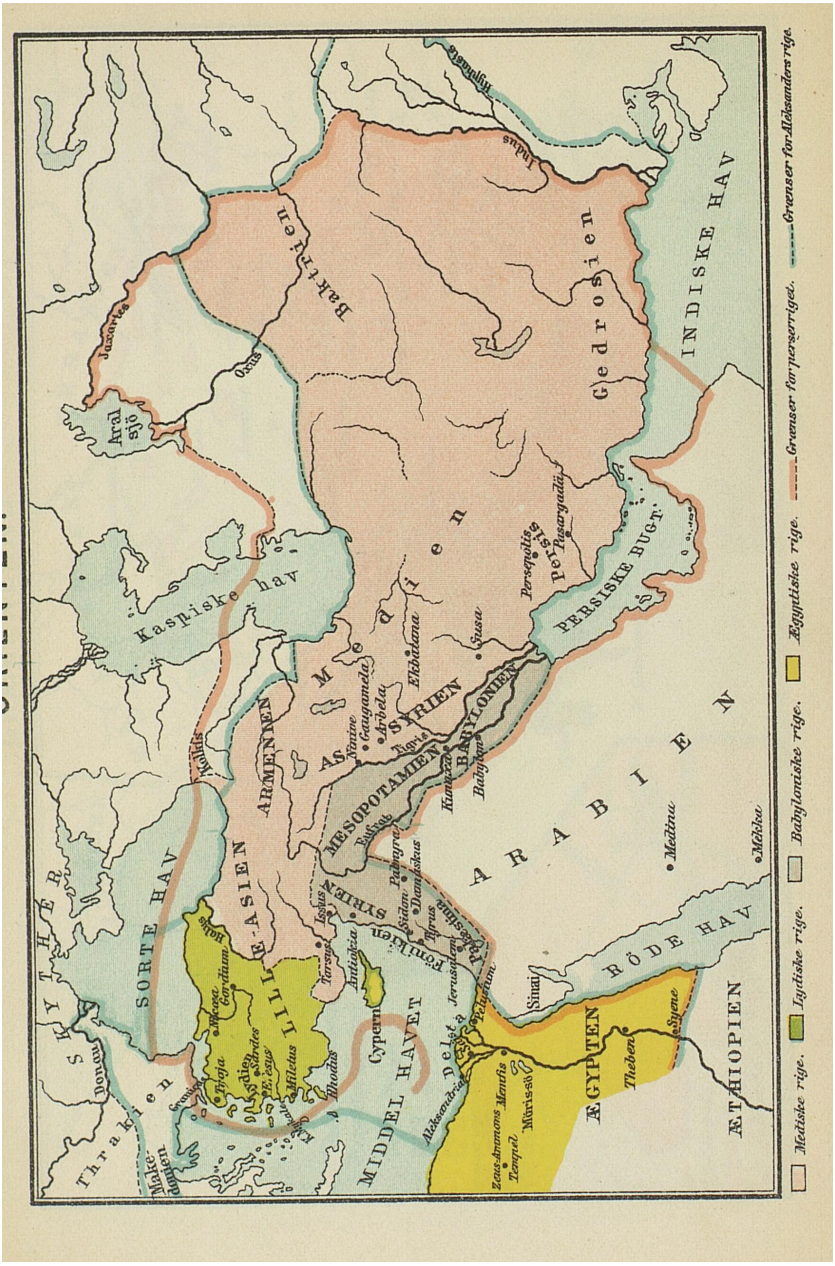
Danmark beholdt i 1814 Island, Færøerne og Grønland, uagtet alle var norske bilande. Island har i den senere tid faaet en nogenlunde selvstændig stilling, idet folket har faaet en repræsentation i altinget. Der er adskillig misnøie med forfatningen, og man kræver udvidelse af selvstyret. Forholdene paa øen er forøvrigt noksaa trykkende, idet den økonomiske tilstand er daarlig, hvilket har ført til at en hel del islændinger er udvandret til Amerika, saa øens indbyggertal snarest er i nedgang.

---

[1] Her faldt nordmanden general Schleppegrell.

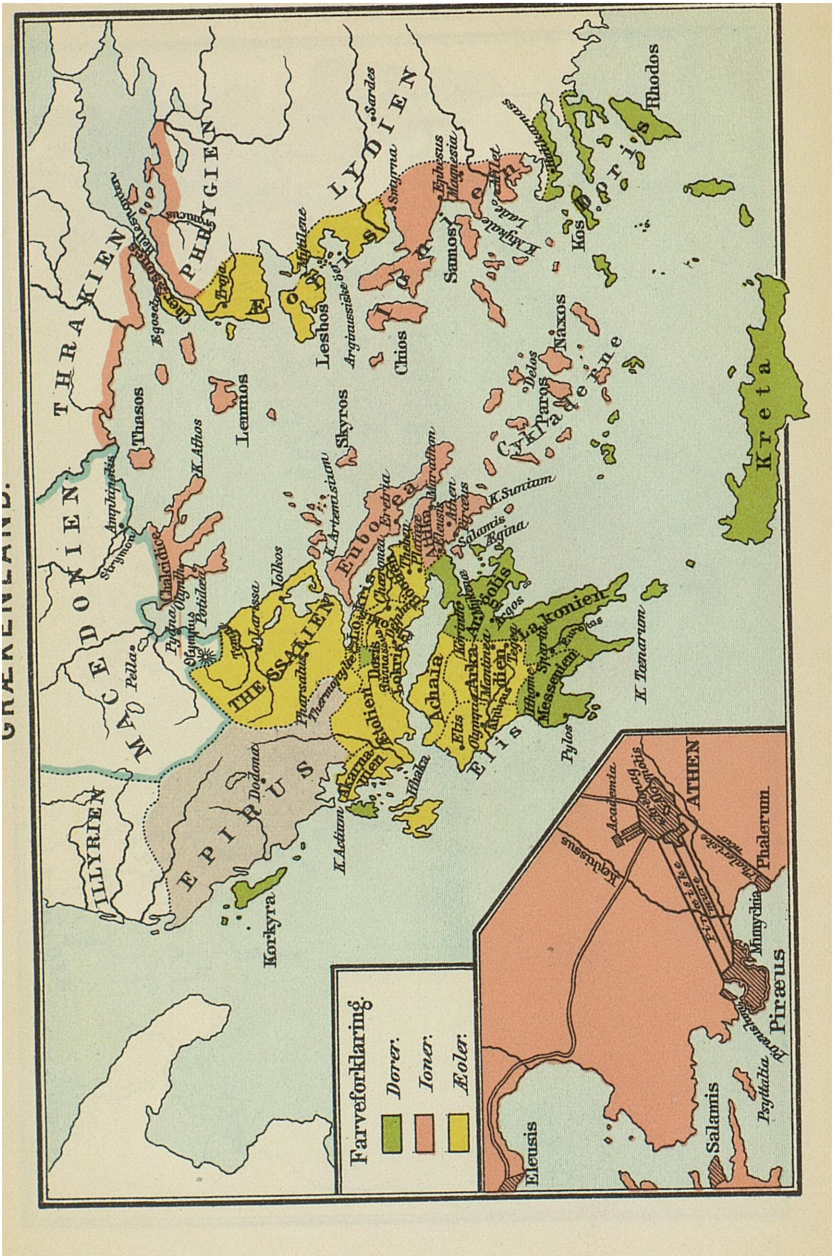
ORIENTEN.

[305]

Thrakien
SKYTHER
SORTE HAV
Donau
Troja
Troas
Pergamon
Ephesos
Milet
Rhodos
Cypern
LILLE-ASIEN
ARMENIEN
Kaspiske hav
Aral sjø
Jaxartes
Oxus
Bactrien
Medien
ASSYRIEN
Ninive
Gaugamela
Arbela
Ekbatana
Rages
Susa
Persepolis
Pasargadæ
Gedrosien
INDISKE HAV
PERSISKE BUGT
Indus
Euphrat
Tigris
MESOPOTAMIEN
Babylon
BABYLONIEN
Babylon
SYRIEN
Damaskus
Sidon
Tyrus
Jerusalem
Gaza
Pelusium
MIDDEL HAVET
Alexandria
Delta
Nilen
Sinai
ARABIEN
Medina
Mekka
RØDE HAV
ÆGYPTEN
Zeus-Ammons Maurie
Tempel
Memphis
Theben
Syene
ÆTHIOPIEN
Medaniske rige.
Lydiske rige.
Babylonske rige.
Ægyptiske rige.
Grenser for perserriget.
Grenser for Alexanders rige.

GRÆKENLAND.

[307]

GRÆKENLAND.
Farveforklaring.
Dorer.
Ioner.
Æoler.
THRAKIEN
MACEDONIEN
ILLYRIEN
EPIRUS
THESSALIEN
PHRYGIEN
LYDIEN
Thasos
Lemnos
Lesbos
Chios
Samos
Naxos
Paros
Delos
Kos
Rhodos
Kreta
Skyros
Korkyra
Euboea
Achaia
Arkadien
Lakonien
Messenien
Elis
Argolis
Attika
Cykladerne
ATHEN
Phalerum
Piræus
Salamis
Eleusis
Psyttalia
Munychia

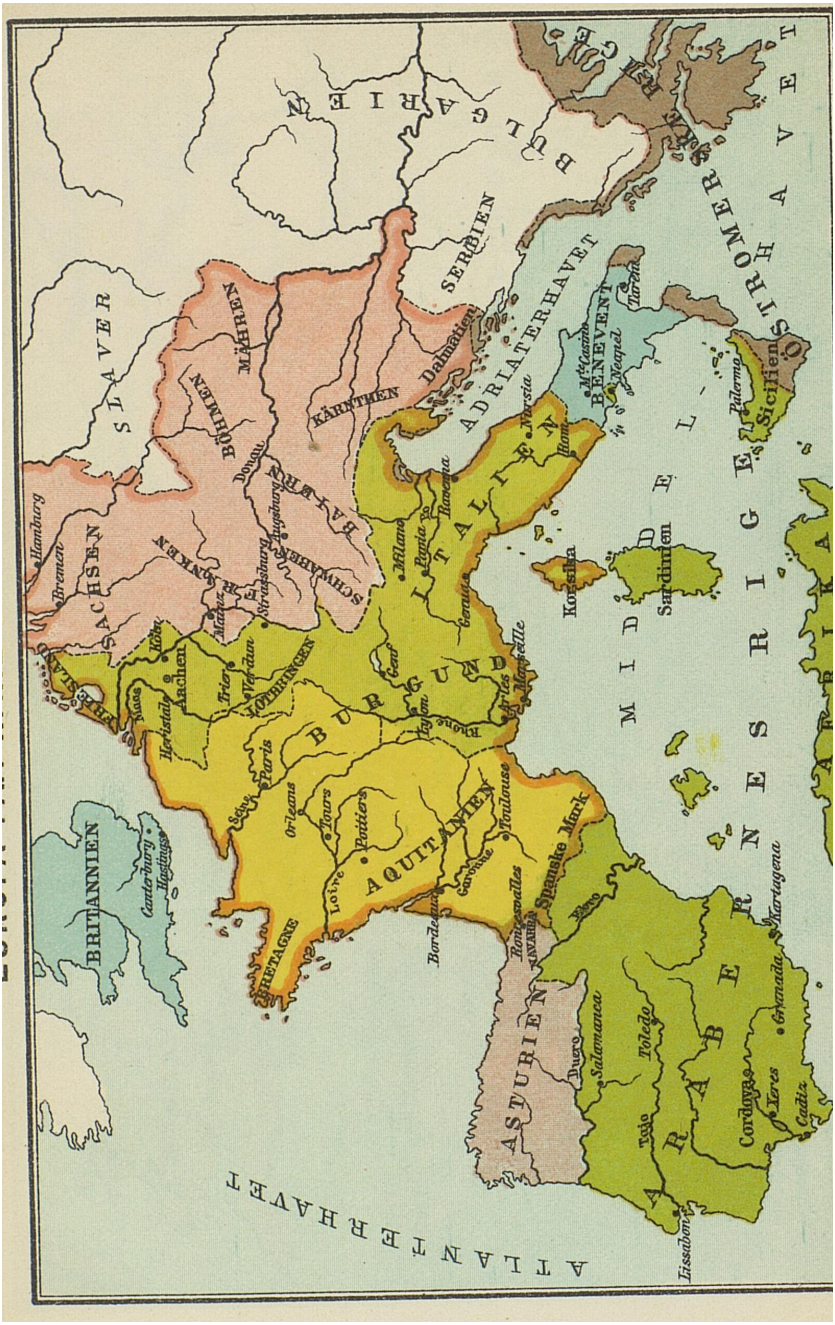
ITALIEN.

[309]

VENETIA
Aquileja
GALLIA
CISALPINA
Vercellæ
Verona
Padus
LIGURIA
Ravenna
Ariminum
ADRIATERHAVET
ETRURIA
UMBRIA
PICENUM
Trasimenus s.
Clusium
CORSICA
SAMNIUM
Tarquinii
Veji
Cære
Roma
LATIUM
Alba longa
Beneventum
Cannæ
Capua
APULIA
Cumæ
Venusia
Neapolis
Tarentum
Herculaneum
Pompeji
ANXUR
Brundisium
CALABRIA
Paestum
Heraclea
LUCANIA
Sybaris
SARDINIA
BRUTTIUM
Lipariske øer
Ægadiske øer
Panormus
Mylæ
Messana
Tauromenium
Ætna
SICILIA
Selinus
Agrigentum
Gela
Syracus
MIDDELHAVET
Utica
Karthago
AFRIKA
NUMIDIA
Zama
Thapsus

EUROPA PAA KARL DEN STORES TID.

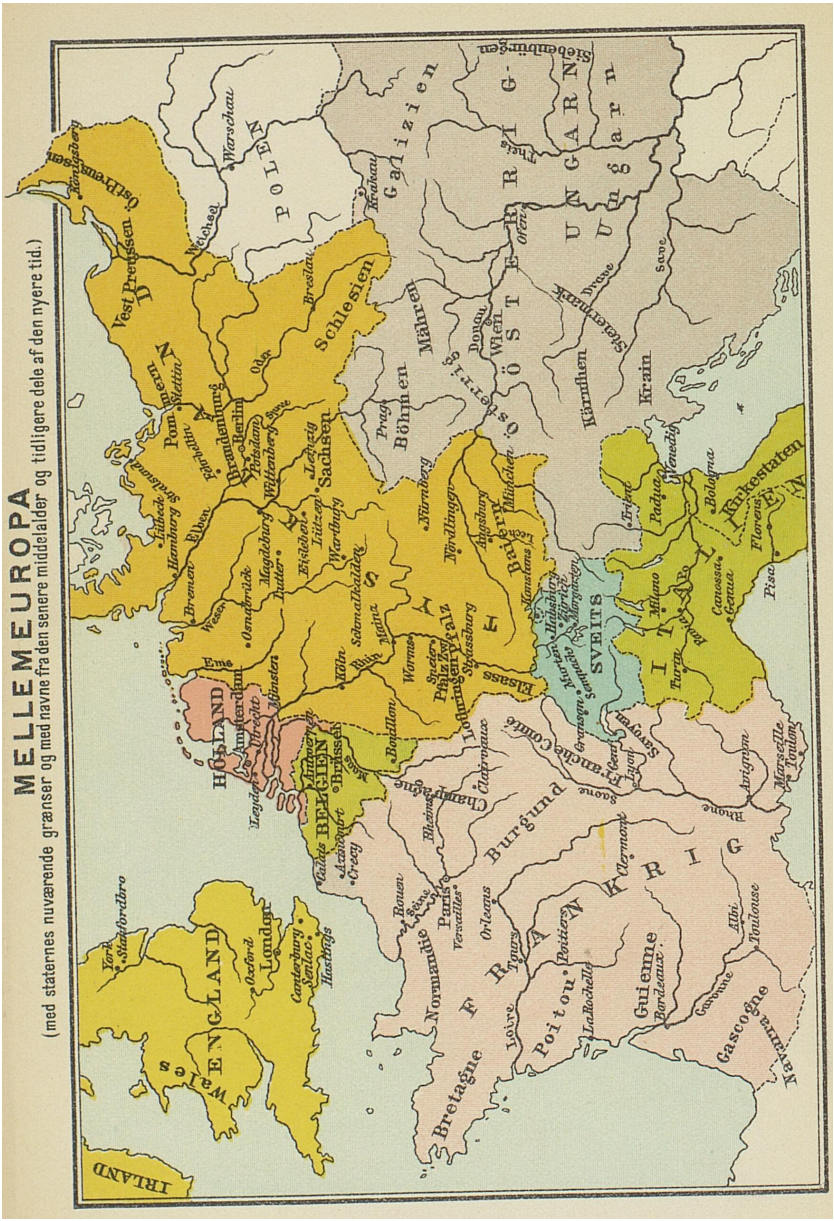
[311]

SLAVER
SACHSEN
BAYERN
SCHWABEN
FRANKEN
HESSEN
THÜRINGEN
KÄRNTHEN
SERBIEN
BULGARIEN
ADRIATERHAVET
ITALIEN
BENEVENT
MIDDELHAVET
Sicilien
Sardinien
Korsika
BURGUND
LOTHRINGEN
AQUITANIEN
BRITANNIEN
BRETAGNE
ASTURIEN
ARABERNES RIGE
ATLANTERHAVET
Hamburg
Bremen
Köln
Aachen
Paris
Orleans
Tours
Poitiers
Bordeaux
Toulouse
Milano
Ravenna
Roma
Napel
Palermo
Cadix
Granada
Cordova
Toledo
Salamanca
Lissabon

MELLEMEUROPA

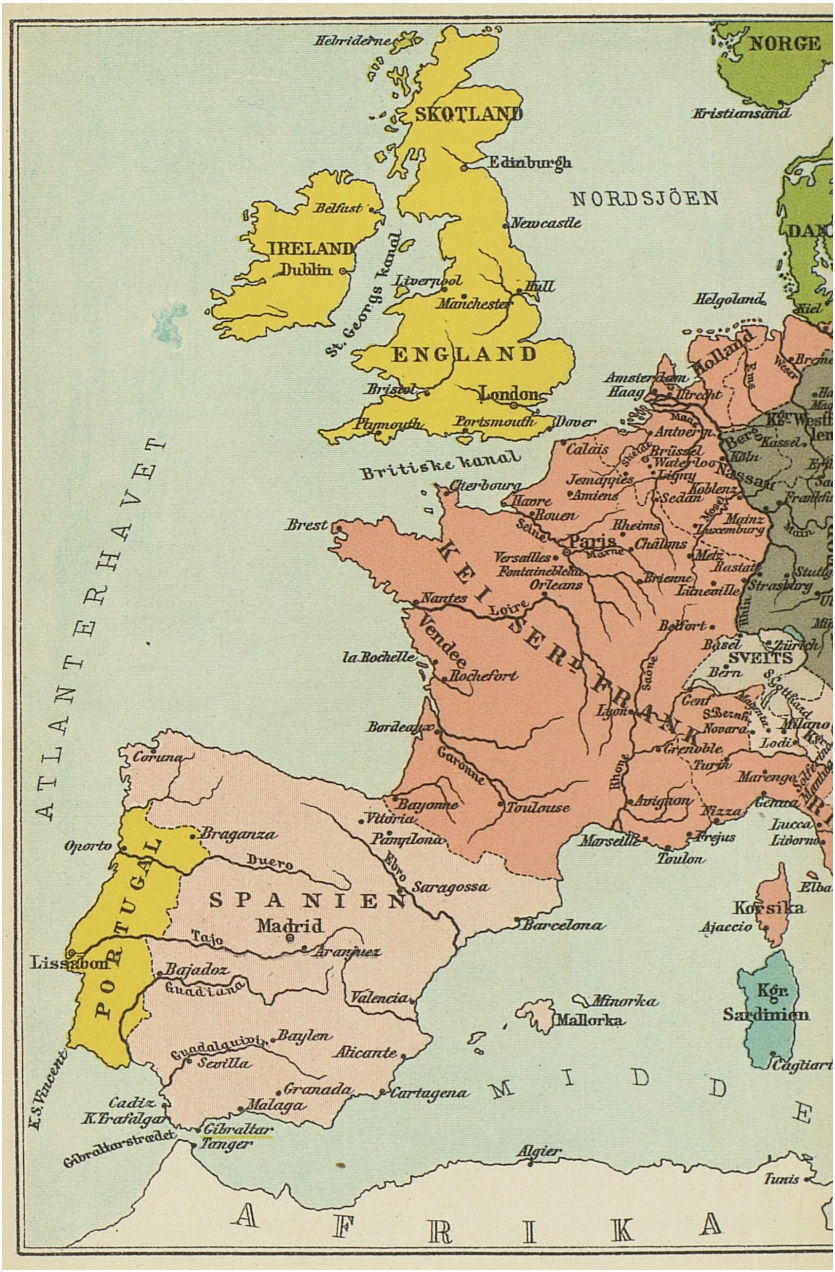
[313]

(med staternes nuværende grænser og med navne fra den senere middelalder og tidligere dele af den nyere tid.)

MELLEMEUROPA
(med statternes nuværende grænser og med navne fra den senere middelalder og tidligere dele af den nyere tid.)
ENGLAND
Wales
IRLAND
HOLLAND
BELGIEN
Bretagne
Normandie
Picardie
Champagne
Burgund
Franche Comté
Poitou
Guienne
Gascogne
Navarra
Lothringen
Elsass
Pfalz
Bayern
Schlesien
Sachsen
Brandenburg
Pommern
Vest Preussen
Ost Preussen
POLEN
Galizien
Böhmen
Mähren
Österrig
Ungarn
Kärnthen
Krain
SVEITS
Kirkestaten
Toscana
Genua
Milano
Venedig
Piemont
Savoyen
Nizza
Corsica
Sardinien
Sicilien
Malta
Tunis
Algier
Marokko
Gibraltar
Portugal
Spanien
Baleariske Øer
Balearerne
Sardinien
Sicilien
Malta
Tunis
Algier
Marokko
Gibraltar
Portugal
Spanien
Baleariske Øer

EUROPA PAA

[316]

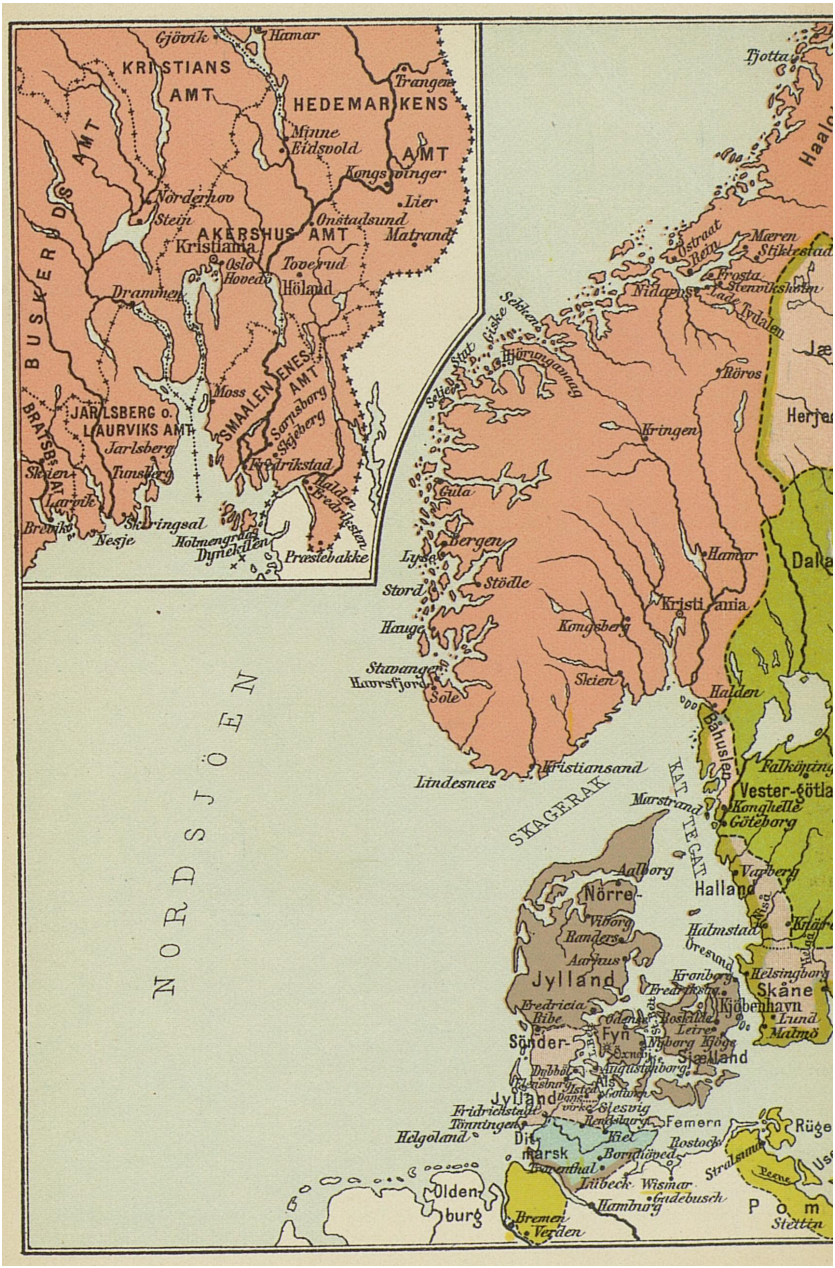

Hebridernе
SKOTLAND
Edinburgh
NORGE
Kristiansand
NORDSJÖEN
Belfast
IRELAND
Dublin
Newcastle
Liverpool
Hull
Manchester
St. Georgs kanal
Helgoland
ENGLAND
Bristol
London
Plymouth
Portsmouth
Dover
Holland
Amsterdam
Haag
Utrecht
Antwerp
Calais
Brüssel
Waterloo
Ligny
Jemappes
Amiens
Cherbourg
Havre
Rouen
Brest
Seine
Paris
Versailles
Fontainebleau
Orleans
Nantes
Loire
Vendee
la Rochelle
Rochefort
Bordeaux
Garonne
Bayonne
Toulouse
Vitoria
Pamplona
Oporto
Braganza
Duero
Ebro
Saragossa
SPANIEN
Madrid
Tajo
Aranjuez
Lissabon
Bajadoz
Guadiana
Valencia
Barcelona
Minorka
Mallorka
Korsika
Ajaccio
Kgr
Sardinien
Cagliari
Guadalquivir
Baylen
Alicante
Sevilla
Granada
Cartagena
Cadiz
K. Trafalgar
Malaga
Gibraltar
Gibraltarstrædet
Tanger
Algier
Tunis
ATLANTERHAVET
E. S. Vincent
MIDDELHAVET
AFRIKA
Kassel
Köln
Koblenz
Nassau
Mainz
Luxemburg
Metz
Rastatt
Strasburg
Lüneville
Chalons
Rheims
Sedan
Mezieres
Belfort
Basel
Zürich
SVEITS
Bern
Lyon
Grenoble
Turin
Marengo
Avignon
Nizza
Genua
Lucca
Livorno
Marseille
Arejus
Toulon
Elba
Milano
Lodi
Novara
Parma
Modena
Bologna
Ancona
Florenz
Rom
Neapel
Sicilien
Palermo
Messina
Malta
Tripolis
Tunis
Algier
Oran
Gibraltar
Tanger
Malaga
Granada
Cadiz
Sevilla
Lissabon
Oporto
Braganza
Duero
Tajo
Aranjuez
Madrid
Saragossa
Barcelona
Valencia
Alicante
Cartagena
Baylen
Bajadoz
Guadiana
Guadalquivir
Minorka
Mallorka
Korsika
Ajaccio
Kgr
Sardinien
Cagliari
Elba
Toulon
Marseille
Arejus
Nizza
Genua
Lucca
Livorno
Avignon
Turin
Marengo
Grenoble
Lyon
Bordeaux
Toulouse
Bayonne
Vitoria
Pamplona
Garonne
Rhone
Saone
Seine
Marne
Meuse
Rhein
Mosel
Aisne
Somme
Schelde
Maas
Ems
Weser
Elbe
Oder
Donau
Inn
Rhein
Main
Neckar
Mosel
Saar
Lahn
Ruhr
Lippe
Ems
Weser
Elbe
Oder
Donau
Inn
Rhein
Main
Neckar
Mosel
Saar
Lahn
Ruhr
Lippe

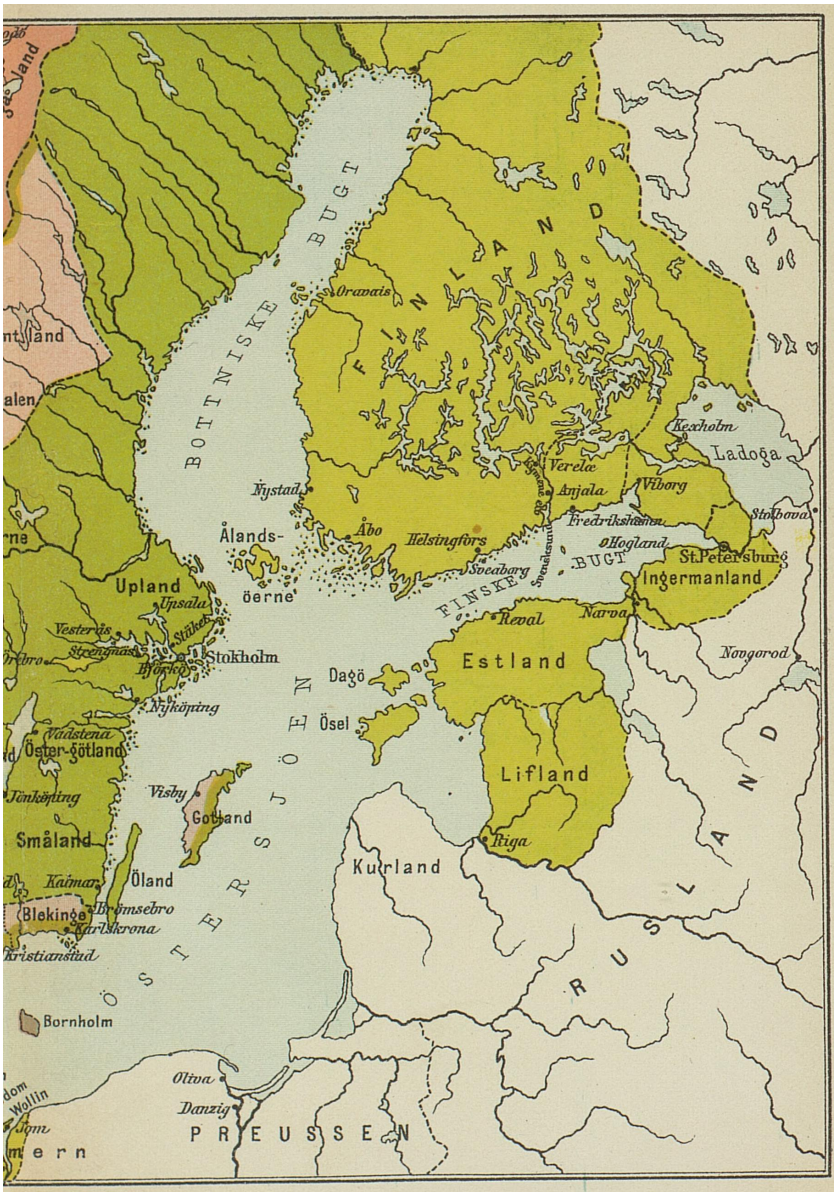
NAPOLEON Is TID.

[317]

[320]

KRISTIANS AMT
HEDEMARKENS AMT
AKERSHUS AMT
BUSKERUDS AMT
JARLSBERG o. LAURVIKS AMT
SMAALENENES AMT
BRATSBERG AMT
Gjövik
Hamar
Trangen
Minne
Eidsvold
Kongsvinger
Lier
Nordrehov
Steijn
Onstadsund
Matrand
Kristiania
Oslo
Hovedö
Tovetrud
Hölland
Drammen
Moss
Sarpsborg
Skjeberg
Jarlsberg
Tönsberg
Fredrikstad
Hvaler
Brevik
Larvik
Skeien
Skringsal
Holmengraa
Nesje
Dynekilen
Præstebakke
Tjotta
Mæren
Stiklestad
Frosta
Stenvikshorn
Nidaros
Lade
Tydalen
Fiske
Selbek
Hörningsvaag
Ytöros
Kringen
Herjedalen
Lærdal
Gula
Bergen
Lysø
Hamar
Dalarne
Stord
Stödle
Kristiania
Haugesund
Kongsberg
Stavanger
Kaursfjord
Sole
Skien
Halden
Båhuslen
Kristiansand
Lindesnæs
Falköping
Vester-Götland
Konghelle
Göteborg
Murstrand
SKAGERAK
KATTEGAT
NORDSJÖEN
Aalborg
Varberg
Halland
Nörre-
Viborg
Randers
Halmstad
Aarhus
Jylland
Kronborg
Helsingborg
Skåne
Fredericia
Ribe
Odense
Roskilde
Kiöbenhavn
Lund
Malmö
Fyn
Leire
Sönder-
Nyborg
Kiöge
Sjælland
Sexnö
Augustenborg
Dybböl
Als
Jylland
Flensburg
Apenrade
Hadersleben
Tönningen
Femern
Rüge
Helgoland
Dit-
marsk
Kiel
Rostock
Barchüsen
Traventhal
Lübeck
Wismar
Stralsund
Gadebusch
Hamburg
Bremen
Verden
Oldenburg
Pom
Stettin

BOTTNISKE BUGT
FINLAND
Oravais
Nystad
Åbo
Ålands-
öerne
Helsingfors
Sveaborg
Svartholm
Kexholm
Ladoga
Verela
Enjala
Viborg
Fredrikshamn
Stolbova
Hogland
St.Petersburg
Ingermanland
FINSKE BUGT
Narva
Reval
Estland
Novgorod
Upland
Upsala
Vesterås
Strengnäs
Stäket
Stokholm
Hjorko
Nyköping
Dagö
Ösel
Vadstena
Öster-Götland
Jönköping
Visby
Gotland
Lifland
Riga
Småland
Kalmar
Öland
Blekinge
Drömsebro
Karlskrona
Kristianstad
Kurland
RUSLAND
ÖSTERSJÖEN
Bornholm
Oliva
Danzig
PREUSSEN

A. Ræder
Historisk Lærebog for Middelskolen